

**International Journal of Recent
Research in Arts and Sciences**

ISSN: 1857-8128

**MIT
UNIVERZITET
SKOPJE**

JOURNAL

**International Journal
of Recent Research in
Arts and Sciences**

Volume 15

Skopje, Republic of North Macedonia

October, 2022

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

**Owner and General
Manager MSc Biljana
Apostolova**

**Marketing Manager
MSc Bozjidar
Mladenov**

**Editor in Chief
PhD Marjan
Madjovski, MIT
University**

**Lecture in English
Anita Dimitrijovska-
Jankulovska**

EDITORIAL BOARD

Zvonimir Jankuloski, PhD, MIT University Skopje, Macedonia

Ales Krainer, PhD, University of Ljubljana, Ljubljana

Anka Trajkovska, PhD, Faculty of Technology and Technical Sciences, University St. Climent Ohridski, Bitola, Macedonia

Antonio Georgiev, MD, MSc, PhD, PHO Cardiology – Prima, MIT University - Skopje, Republic of Macedonia

Berta Gonzalvo, PhD Mechanical Engineering Macedonia

Blagoja Dastevski, PhD, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia

Bojan Krstic, PhD, University of Nis, Serbia

Branislav Mitrovic, PhD, University of Belgrade, Belgrade

Daniela Georgieva, MD, MSc, PhD, University Clinic for Orthopedic Surgery; Clinical Center “Mother Teresa”- Skopje; “Ss. Cyril and Methodius University” Skopje, Macedonia

Dariusz Majchrzak, PhD, National Defense University, Warsaw, Poland

Darko Dimovski, PhD, University of Nis, Serbia

Dario Brdaric, PhD, Institute of Public Health for the Osijek-Baranya County, Osijek, Croatia

Dijana Jovanoska, PhD, PHI, Center of Public Health, Tetovo, Macedonia

Ejup Chota, PhD, University of Tirana, Plan Protection Department, Albania

Elizabeta Popova Ramova, PhD, MIT University, College of Wellness, Spa and Physiotherapy, Skopje, Macedonia

Elmi Jusufi, PhD, University Cyril and Methodius, Institute of Livestock, Skopje, Macedonia

Sergej Mihajlov, University Goce Delcev, Stip, Academy of music, Stip, Macedonia

Gabriela Dragan, PhD, Romanian American University, Bucharest, Romania

Georgi Georgiev, PhD, New Bulgarian University, Sofia, Bulgaria

Goran Bandov, PhD, Dag Hammarskjold University College of International Relations and Diplomacy, Zagreb, Croatia

Herba Safeyedin, PhD, House of Egyptian Architecture, Cairo, Egypt

Igor Maric, PhD, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, Belgrade

Ilija Nasov, PhD, MIT University Skopje, Macedonia

Ivo Shlaus, PhD, Dag Hammarskjold University College of International Relations and Diplomacy, Zagreb, Croatia

Jordan Merkuri, PhD, University of Tirana, Plan Protection Department, Albania

Karol Janas, PhD, Alexander Dubcek University of Trencin, Slovakia

Kiril Filev, PhD, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

Kresimir Rotim, PhD, University of Zagreb, Faculty of Medicine, Zagreb, Croatia

Laith Jaafar Hussein Hnoosh, PhD, University of Kufa, Iraq

Lidija Geto, PhD, University Josip Juraj Strossmayer, Osijek, Croatia

Lubna Anjum, PhD, University of Agriculture, Faisalabad, Pakistan

Maciej Marszalek, PhD, National Defense University, Warsaw, Poland

Magdalena Punceva, PhD, MIT University, Faculty of Security Sciences, Skopje, Macedonia

Maja Jakovcevski, PhD, University of Kraguevac, Faculty of Medicine, Kraguevac, Serbia

Magdalena Cara, PhD, University of Tirana, Plan Protection Department, Albania

Mehdi Rahmati, PhD, University of Maragheh, Maragheh, Iran

Mentor Zekiri, PhD, Ministry of Agriculture, Forestry and Water Economy, Phytosanitary Department, Skopje

Mila Pucar, PhD, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, Belgrade

Milica Denkovska, MA, MIT University Skopje, Macedonia

Mira Zafirova, PhD, University of Transport, Sofia, Bulgaria

Mirjana Devetakovic, PhD, University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade

Mirjana Jovanovska Stojanovska, MIT University, Faculty of Psychology, Skopje, Macedonia

Nenad Mikulic, PhD, Polytechnic of Zagreb, Zagreb, Croatia

Niko Herakovic, PhD, University of Ljubljana, Faculty of Mechanical Engineering, Ljubljana, Slovenia

Patrizia Cinelli, PhD in Chemistry at Pisa University, Italy

Recep Guloglu, PhD, Istanbul University, Istanbul, Turkey

Rudolf Kuharcik, PhD, Alexander Dubcek University of Trencin, Slovakia

Ryszard Szpyra, PhD, National Defense University, Warsaw, Poland

Roza Djoleva-Tolevska, MD, PhD, University Clinic for Orthopedic Surgery, University "St. Cyril and Methodius", Skopje, Macedonia

Safak Sahir Karamehmetoglu, PhD, Istanbul University, Istanbul, Turkey

Sami Ibrahim Mohamed Novr Gabir, PhD, University of Gezira, Sudan

Sasa Milijic, PhD, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, Belgrade

Snezana Djordjevic, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

Susana Paixão, PhD, Polytechnic of Coimbra/Coimbra Health School, Portugal

Svetlana Dushanich Gachic, PhD, Banja Luka College, Bosnia and Herzegovina

Stipica Popovski, PhD, MIT University, Faculty of Dental Medicine, Skopje, Macedonia

Tanja Stanishic, PhD, University of Kragujevac, Serbia

Teuta Gjuladin-Hellon, PhD, Faculty for Food Industry, England

Todor Trifonov, PhD, Foundation of International and National Security, Sofia, Bulgaria

Torello Loti, PhD, Professor and Chair of Dermatology and Venereology, University of Rome

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

"G. Marconi" Rome, Italy

Vanja Kokol, PhD, University of Maribor, Faculty of Mechanical Engineering, Maribor, Slovenia

Vanja Shushnjar Chanovic, PhD, Banja Luka College, Bosnia and Herzegovina

Vesna Tunguz, PhD, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Vladan Djokic, PhD, University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade

Vukoman Jokanovic, PhD, Vinca Institute of Nuclear Sciences, University of Belgrade, Serbia

CONTENTS

Natural and Technical-technological Sciences

LEFT MAIN CORONARY ARTERY STENTING IN PATIENTS WITH CHRONIC KIDNEY DISEASE – A LIFESAVING PROCEDURE	10
QUALITY OF LIFE IN PATIENTS WITH FRACTURES OF THE UPPER PART OF THE FEMURAL BONE OPERATED WITH PLATE AND INTRAMEDULLARY FIXATION	22
THE IMPACT OF PHYSICAL ACTIVITY ON CARDIOVASCULAR DISEASE	32
CARDIOVASCULAR EFFECTS OF VALSARTAN AND AMLODIPINE IN SALT-LOADED SPONTANEOUSLY HYPERTENSIVE RATS	42
VALUE OF CT-CALCIUM SCORE IN DETECTION OF CORONARY ARTERY DISEASE: CASE REPORT	58
HISTOPATHOLOGIC FINDINGS OF DIMINUTIVE AND SMALL COLORECTAL ADENOMA	70
THE PHYSICAL MEDICINE AND REHABILITATION IN HEALTH SYSTEM, HEALTH AND ECONOMIC BENEFITS FOR PATIENTS AND SOCIETY	86
CONTEMPORARY ASPECTS OF ARCHITECTURAL SYNTHESIS	105
INTEGRAL TREATMENT OF ARCHITECTURAL CONCEPT	134
INDUSTRY DIVISION	159

PRINCIPLES AND ELEMENTS OF DESIGN	172
DEVELOPMENT OF THE MOUNTAIN HOMES IN THE ALPS	191
PRINCIPLES, ELEMENTS, METHODOLOGY AND CONCEPT OF THE DESIGN PROCESS	207
DEVELOPMENT CONCEPTS OF MODERN STADIUMS	218

Social Sciences and Humanities

HEALTH LOCUS OF CONTROL DIFFERENCES BETWEEN BREAST CANCER DIAGNOSED AND TREATED WOMEN AND WOMEN WHO ARE NOT DIAGNOSED AND TREATED FOR BREAST CANCER	232
MINORITY PROTECTION MECHANISMS: FAIR REPRESENTATION CONCEPT AND POPULARITY OF THE STATE POLICIES	246
THE CONNECTION BETWEEN FAMILY INTERACTIONS AND SELF-EFFICACY AMONG ADOLESCENTS	255
FAMILY AFFECTIVE ATTACHMENT, PARTNER AFFECTIVE ATTACHMENT IN PERSONS FROM EARLY ADULthood	266
ETIOLOGY OF JUVENILE DELINQUENCY WITH SPECIAL REFERENCE TO STRUGA AND STRUŠKO	282
DRUGS, HISTORICAL DEVELOPMENT OF DRUGS AND TYPES OF DRUGS	308
JUVENILE DELINQUENCY IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA	327

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

WOMEN-VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE	354
ABUSE OF OFFICIAL POSITION AND AUTHORITY, AS PART OF THE FIELD OF ECONOMIC CRIMINALITY	382
THEORIES OF TRANSITIONAL JUSTICE	401

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

NATURAL AND TECHNICAL-TECHNOLOGICAL SCIENCES

LEFT MAIN CORONARY ARTERY STENTING IN PATIENTS WITH CHRONIC KIDNEY DISEASE – A LIFESAVING PROCEDURE

Goran Mitevski¹, Hajber Taravari^{1,5}, Igor Nikolov^{2,5}, Tosho Plashevski^{3,5}, Marija Srceva Jovanovski^{4,5}, Zivko Petrovski^{1,5}, Robert Nikolovski¹, Nikola Manev¹, Antonio Georgiev^{1,5}

¹ University Clinic of Cardiology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

² University Clinic of Nephrology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

³ University Clinic of Endocrinology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

⁴ University Clinic of Traumatology, Orthopedic Disease, Anesthesiology, Reanimation, and Intensive care Medicine and Emergency Department, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

⁵ Faculty of Medicine, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Republic of North Macedonia

Corresponding author, e-mail: goki.mitevski@yahoo.com

Abstract

Background: Chronic kidney disease (CKD) is one of the most important factors for adverse outcomes in patients with coronary artery disease (CAD) undergoing percutaneous coronary intervention. These patients have poorer outcomes in comparison with patients without CKD. The strategy for the best revascularization technique in patients with CKD and coronary artery disease is still unknown because these patients are usually excluded from most clinical trials, especially in patients with moderate or severe CKD.

Aim: This case report aims to show that percutaneous coronary intervention is a necessary and life-saving procedure in a critically ill patient with CKD despite the risk of complications and worsening renal function.

Case Report: We present a 76 years patient with a medical history of CKD stage 4, Diabetes Mellitus type 2 on insulin therapy, and hypertension, one year ago she got a drug-eluted stent on the left anterior descending (LAD) coronary artery, after which she has developed contrast-induced nephropathy and she underwent on hemodialysis after which kidney function stabilized. She was diagnosed with heart failure with reduced EF (23%). This patient came to the emergency department with pulmonary edema and subacute myocardial infarction. She was

medically stabilized and underwent delayed percutaneous coronary intervention (PCI) with stenting to LM/pLAD after which deterioration of kidney function was observed (Creatinin 456.8..498..701 $\mu\text{mol/L}$, Urea 22.6..23.4..27 mmol/L). She underwent hemodialysis after which previously kidney function was obtained and she was dismissed in good health.

Conclusion: PCI and Left main stenting is a lifesaving procedure in patients with CKD. A multidisciplinary approach and an experienced invasive cardiologist are of crucial importance for a good outcome in these patients.

Keyword: *Chronic kidney disease, Contrast-induced nephropathy, Coronary artery disease, percutaneous coronary intervention*

1. Introduction

Coronary artery disease is the world's most important disease and the leading cause of death. There are several risk factors for developing CAD like high cholesterol levels, obesity, smoking, nutrition, hypertension, consumption of alcohol, genetics, Diabetes Mellitus, physical inactivity, etc. The spectrum of clinical expression of CAD is based on one pathophysiological mechanism – atherosclerotic plaque in coronary arteries is stable, in the phase of erosion, fissure, and rupture. CAD and CKD are interrelated and often coexist together. This is because of the common risk factors they share. CKD is defined as an estimated glomerular filtration rate (eGFR) $<60 \text{ ml/min/1.73 m}^2$ for at least 3 months and/or elevated albuminuria i.e. urinary albumin to creatinine ratio (UACR) $>30 \text{ mg/g}$. There are several equations for the calculation of eGFR, the most famous are CKD-EPI (Chronic Kidney Disease Epidemiology Collaboration) and MDRD (Modification of Diet in Renal Disease) equation. CKD-EPI provides prognostic information about CVD and mortality [1].

Based on eGFR there are five stages of CKD: Stage 1 kidney damage with normal or increased GFR ($>90 \text{ ml/min/1.73 m}^2$), Stage 2 mild reduction in GFR ($60\text{--}89 \text{ ml/min/1.73 m}^2$), Stage 3a moderate reduction in GFR ($45\text{--}59 \text{ ml/min/1.73 m}^2$), Stage 3b moderate reduction in GFR ($30\text{--}44 \text{ ml/min/1.73 m}^2$), Stage 4 severe reduction in GFR ($15\text{--}29 \text{ ml/min/1.73 m}^2$) and Stage 5 kidney failure ($\text{GFR} < 15 \text{ ml/min/1.73 m}^2$). Based on UACR there are three categories A1 $\text{UACR} < 30 \text{ mg/g}$, A2 $\text{UACR} 30\text{--}299 \text{ mg/g}$, and A3 $\text{UACR} > 300 \text{ mg/g}$. Moderate or severe CKD

is no longer limited only to eGFR but a combination of eGFR and UACR. UACR is a strong and independent risk factor for Cardiovascular diseases (CVD). As is seen in picture 1 patients with normal eGFR (G1), but with albuminuria 30-299 have mild CKD, whereas those with normal eGFR (G1) and albuminuria ≥ 300 have moderate CKD and high CVD risk [2].

			Albuminuria Categories			
			A1	A2	A3	
			<30	30-299	≥ 300	
GFR Categories (ml/min/1.73 m ²)	G1	>90	Green	Yellow	Orange	Green represents a normal renal function, yellow represents mild CKD, orange moderate CKD with high CVD risk, and red represents severe CKD with very high CVD risk
	G2	60-89	Green	Yellow	Orange	
	G3a	45-59	Yellow	Orange	Red	
	G3b	30-44	Orange	Red	Red	
	G4	15-29	Red	Red	Red	
	G5	<15	Red	Red	Red	

Picture 1 Adapted from Chronic kidney disease as cardiovascular risk factor in routine clinical practice: a position statement by the Council of the European Renal Association by Alberto Ortiz, Christoph Wanner, and Ron Gansevoort, European Journal of Preventive Cardiology; 1369-1376;2022. CKD (as defined by KDIGO) and cardiovascular disease risk classification (es defined by ESC).

CKD contributes to accelerated atherosclerosis, systematic inflammation, endothelial dysfunction, oxidative stress, cardiomyocyte dysfunction, anemia (erythropoietin deficiency and impaired iron metabolism), hyperparathyroidism, and abnormal electrolyte homeostasis (calcium, potassium, phosphate), hyperhomocysteinemia, hypervolemia, uremic platelet dysfunction, and enhanced thrombogenicity. Almost 30-60% of patients with CAD also have CKD. Chronic kidney disease interferes with the metabolism of many drugs especially those that have renal elimination. Acute kidney failure is defined as an increase of serum creatinine ≥ 5 mg/dl (≥ 442 umol/L) from baseline or a requirement for new dialysis.

Contrast-induced nephropathy (CIN) is impairment of kidney function with an increase of ≥ 0.5 mg/dl (≥ 44.2 $\mu\text{mol/L}$) serum creatinine levels or an increase $\geq 25\%$ above the admission value of serum creatinine levels in the first 72 hours after the procedure with a contrast medium. CKD is the strongest predictor factor of the development of CIN [3,4]. In patients with CKD, the use of contrast at the time of percutaneous coronary intervention (PCI), arterial wall instrumentation, the potential for microembolization, direct renal toxicity by free radicals, and oxidative stress or indirect through medullary hypoxia due to a vasoconstriction/vasodilatation imbalance, are associated with worsening of the renal function and development of CIN. Patients with CKD usually have complex and diffuse coronary artery disease with calcified coronary artery. There are less likely to undergo revascularization (PCI or coronary artery bypass graft-CABG) than those with normal kidney function. PCI carries a high risk for CIN et these patients. Rates of a major adverse cardiac event (MACE) after PCI are higher in patients with CKD in comparison with patients without CKD [5]. Population with CKD have poorer outcomes after PCI with drug-eluted stents or drug-eluted balloons [6]. They are high-risk patients for revascularization with periprocedural and postprocedural complications. A multidisciplinary approach is essential for these patients.

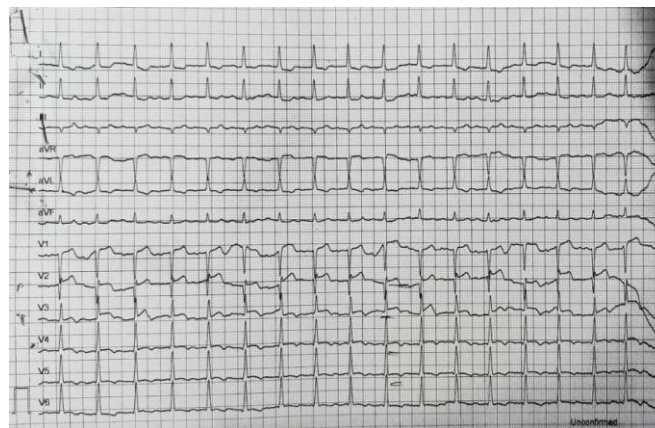
2. Case report

A 76-year Caucasian woman with difficulty breathing, dyspnea, and orthopnea with pulmonary edema came for examination in the emergency cardiology ambulance. For the last couple of months, she has had these symptoms but in the last three days, they are emphasized. ECG was obtained (picture 2) and Hi-sensitive troponin was drawn from the blood. She doesn't complain of chest pain and she doesn't have a family history of cardiovascular disease. She has a history of diabetes Mellitus type 2 on insulin therapy and hypertension, and one year ago she was hospitalized in another clinic for pulmonary edema when she undergo coronarography and got a drug-eluted stent on the left anterior descendent (LAD) coronary artery with post-intervention development of CIN and she has undergone two hemodialyses after which kidney function has stabilized. Regularly takes Tbl. Carvedilol a 6.25mg S. 2x1, Tbl. Amlodipine a 5mg S. 1x1, Tbl.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Acetylsalicylic acid a 100mg S. 1x1, Tbl. Clopidogrel a 75mg S. 1x1, Tbl. Atorvastatin a 80mg S. 1x1, Tbl. Furosemide a 40mg S. 1x1 and she takes insulin detemir 20IE in the evening. Auscultation of the lungs reveals fine crepitant rales bilateral basal. Her blood pressure was 140/95mmHg, her heart rate was 103/min, and her SpO₂ was 75% without oxygen. The lab test came back positive (Troponin I = 4224ng/L) and she was admitted to the intensive coronary care unit under the diagnosis of subacute myocardial infarction.

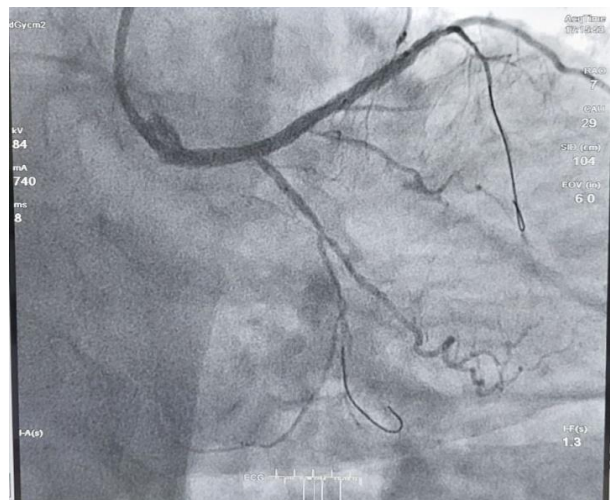
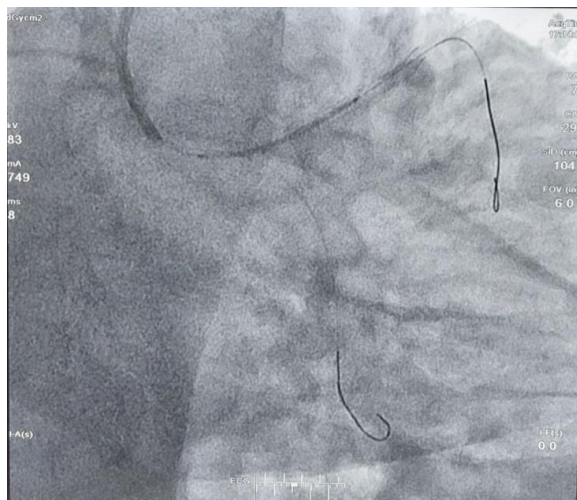
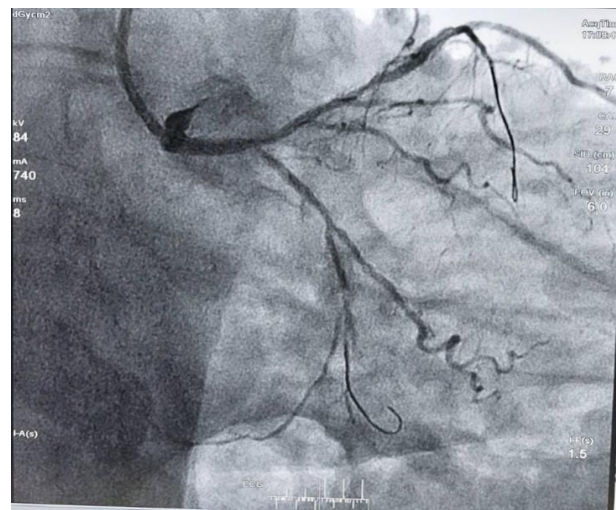
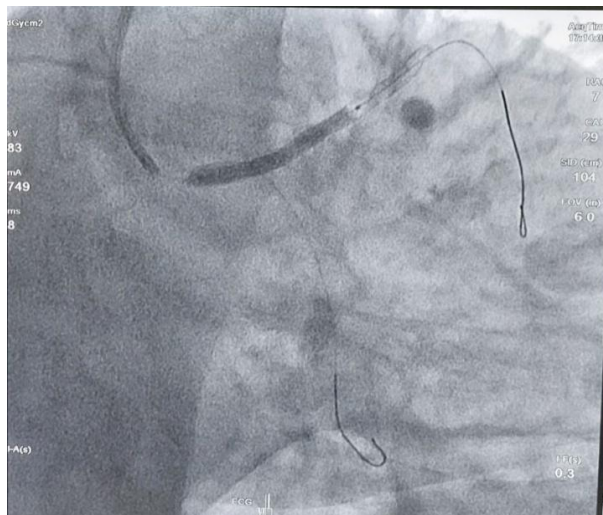
Picture 2. ECG at admission.

She was decompensated so PCI delaypp HF (heart failure) treatment was started with supplemental oxygen at a rate of 4L/min on a venturi mask, acetylsalicylic acid 300mg, clopidogrel 600mg, heparin 25 000IE/24h, rosuvastatin 40mg, perindopril 2mg and carvedilol 3.125 mg 2x1. A rapid antigen test for SARS-CoV-2 was taken and came back negative. A new blood test was drawn and came back with leucocytes $13.4 \times 10^9/L$ with neutrophils 91.8%, CRP 208 mg/L, Creatinin 174.2 $\mu\text{mol/L}$, Urea 17.5 mmol/L, Na 138 mmol/L, K 4.4 mmol/L, Troponin I 10169 ng/L, total cholesterol 3 mmol/L, LDL 1.4 mmol/L, HDL 1 mmol/L, Trigliceryds 1.14mmol/L. eGFR-EPI was calculated $24.1 \text{ ml/min/1.73m}^2$ (Stage 4 CKD). Antibiotic treatment with Ceftriaxone 2gr/24h was started. Rtg Pulmo et Cor was obtained with a finding of bilateral pleural effusion and enlarged cardiac shadow. Echocardiography was also obtained with EF 23% (M-mode), large left ventriculus (LVEDd 63mm, LVEDV 103ml, LVESV 80ml, IVSd 11mm, LVPWd 9mm, RWT 0.2857143), hypokinesis and akinesis on the

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

anterior wall and apex, hypokinesis on the other walls, and moderate tricuspid regurgitation. Intravenous diuretic therapy was started with Furosemide 60mg/24h, and a mineralocorticoid receptor antagonist (Spironolactone 25mg). N-terminal proBNP came back 17223 pg/mL and control troponin I was increasing (21726.9 ng/L). After compensation, the patients underwent PCI with a finding of diffuse atherosclerotic changes on the coronary arteries with LM stenosis 80%, pLAD 99%, and RCA 80% after which the patient was stented to LM/pLAD (pictures 3, 4, 5 and 6). After PCI anticoagulant therapy was stopped.

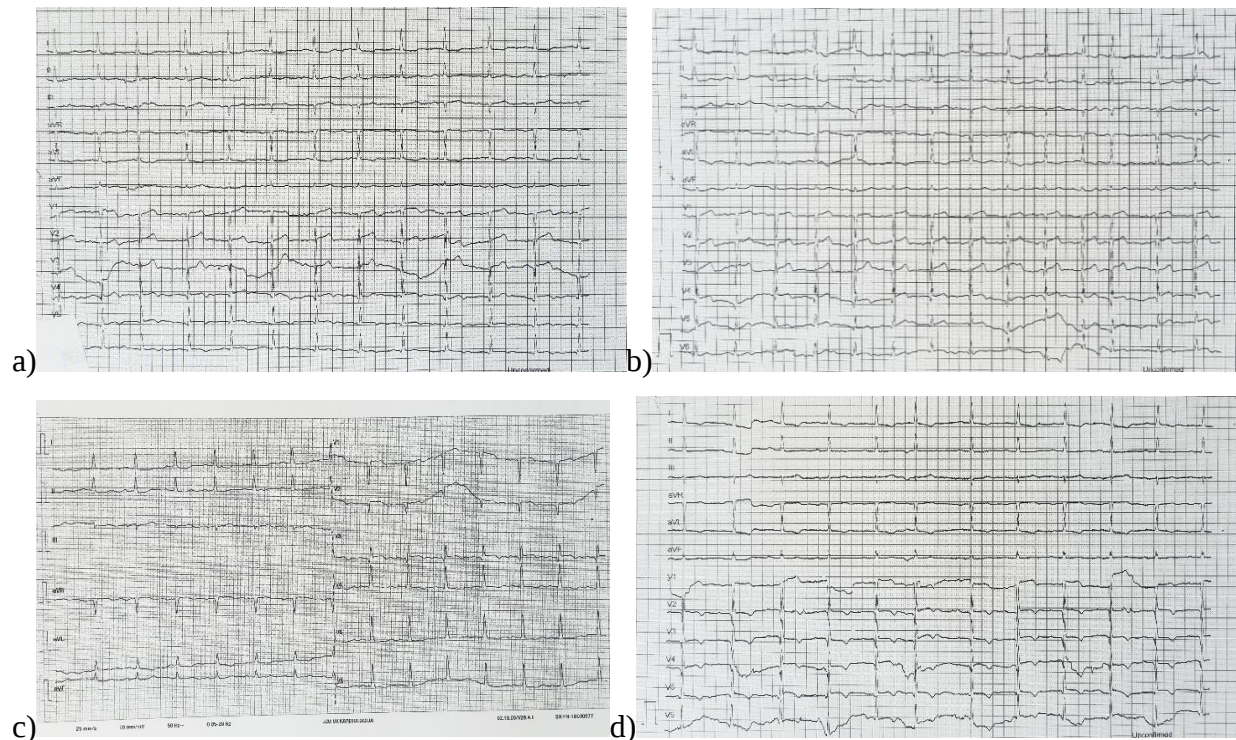

Picture 3, 4, 5, 6. Coronarography with stenting to LM/pLAD.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Control blood samples were taken with decreasing troponin levels (Troponin I 7245.8..5224.9 ng/L) and increasing degradation products (Creatinin 456.8..498 umol/L, Urea 22.6..23.4 mmol/L, Na 130..129 mmol/L, K 4.2..4.2 mmol/L) after which hydration was started with stimulation of diuresis (Sol. NaCl 0.9% a 500ml with Furosemide a 40mg on 12h). Control blood samples were taken with further increase of degradation product (Creatinin 701.5 umol/L, Urea 27 mmol/L, Na 135 mmol/L, K 4 mmol/L) after which nephrologist was consulted, and hemodialysis was started through a femoral venous catheter. She received two hemodialyses after which kidney function stabilized (Creatinin 287..169 umol/L, Urea 7.59..7.9 mmol/L, Na 142.58..136 mmol/L, K 3.92..4.4 mmol/L). She was discharged in a stable cardiac condition with a recommendation for further regular cardiac and nephrological medical controls.

Picture 7 – a) Basic ECG b) before PCI, c) after PCI/Stenting et LM/pLAD, and d) at discharge.

3. Discussion

CKD is a risk factor for ischemic heart disease. Analyzing troponin levels is difficult et these patients because patients with end-stage renal disease have an increase in Troponin T in 15-53% of patients, but only less than 10% have an increase in Troponin I. Hemodialysis increases Troponin T levels [1]. These patients have a high cardiovascular event rate and often have a lot of comorbidities that make them difficult to treat. The degree of CKD is linearly connected whit CV risk, the higher the CKD the higher the CV risk (moderate CKD is associated whit high CV risk, and severe CKD is associated with very high CV risk). The best method to treat patients with CKD and coronary artery disease is still unknown. CKD brings a lot of post-procedural complications. Patients with CKD have a higher rate of in-hospital mortality and MACE comparison without CKD. Patients with CKD don't have a higher rate of restenosis in comparison to patients without CKD. This implies that other mechanisms like arrhythmias, heart failure, and cardiac remodeling are responsible for a higher rate of cardiac events.

ISCHEMIA-CKD trial demonstrates that the initial invasive strategy didn't improve clinical outcomes in these patients [7]. Studies have shown that patients with CKD who undergo CABG or PCI were associated with a reduction in mortality risk [4]. In a comparison of CABG and PCI patients who undergo CABG have a better long-term prognosis, but a higher short-term risk of stroke, death, and repeat revascularization in contrast to PCI which has a better short-term but higher long-term risk of myocardial infarction and revascularization.

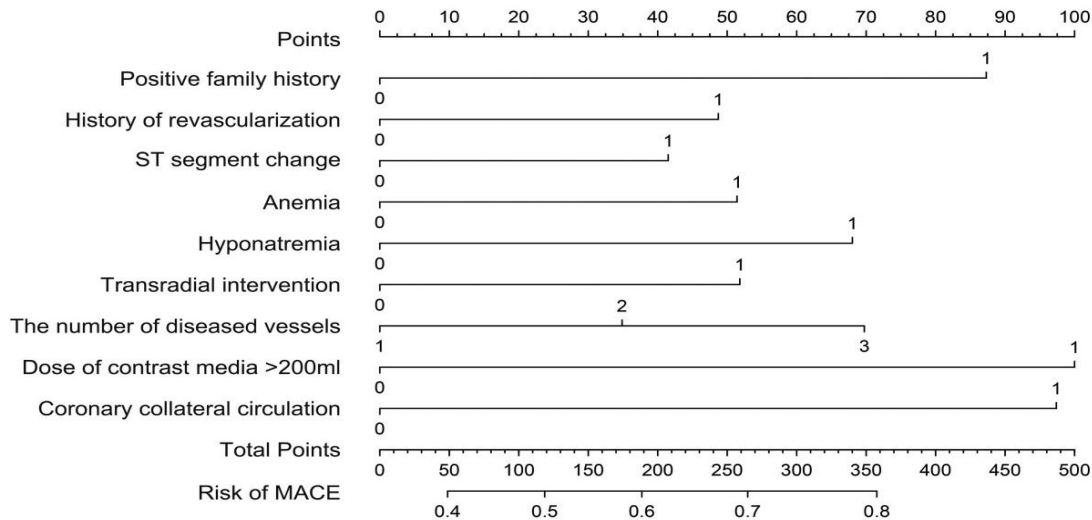
In our case report, we present PCI and LM stenting as lifesaving procedures in a patient with CKD. Multidisciplinary approach is the most important. CIN occurs less frequently after PCI in comparison with CABG. The development of CIN increases all-cause death and ischemic event. In patients with CKD action should be taken to prevent the development of CIN. The most important prophylactic measurements are fluid administration and the use of as little as possible contrast volume. A ratio of contrast volume used to eGFR higher than 3.7 has a higher risk of CIN. They are pharmacological therapies like N-Acetylcysteine, bicarbonate, and statins for CIN prevention but more studies are needed [8].

In patients with severe CKD undergoing complex PCI hemofiltration is recommended 6h before and 24h after the procedure (class IIb) [8]. In our case, we have a patient with CKD (Stage 4) who has already stented and developed CIN post-procedural and came with subacute myocardial infarction and pulmonary edema. Anti-proteinuric therapy was given all the time (ACE inhibitor). Because of pulmonary edema, prophylactic fluid administration can't be given. So we resolved first the pulmonary edema with intensive parenteral diuretic therapy, and then when she was stabilized she underwent PCI with the use of a contrast medium as low as possible. In these high-risk patients, it is crucial to perform the procedure in a reference center and by an experienced interventional cardiologist with a high turnover of interventions. Collaboration with other specialties is also crucial. Prophylactic hemodialysis is not recommended. Intravascular ultrasound (IVUS) guided zero contrast PCI is a promising procedure for patients with CKD (7). If the kidney insufficiency is caused by ischemic cardiomyopathy then the renal function may be partly reversed after revascularization without contrast media (with IVUS-guided zero contrast PCI)(7). There are some nomograms for predicting the risk of MACE for patients with CKD who underwent PCI with the help of nine factors: anemia, the dose of contrast media > 200ml, hyponatremia (shows that maintaining water homeostasis is disturbed usually because of the decline of renal function), history of revascularization, positive family history, ST segment change, transradial access, the number of disease vessels, and coronary collateral circulation (picture 8) [9]. Patients with CKD should receive not only an ACE inhibitor or ARB but also an SGLT2 inhibitor irrespective of their glycemic status to prevent the progression of CKD and CV events [2].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Picture 8. Reprinted from Development and Validation of a Predictive Model for Chronic Kidney Disease After Percutaneous Coronary Intervention in Chinese by Ying Zhang, Jianlong Wang, GuangyaoZhai, Yujie Zhou; SAGE Journals; 186-201; 2022. Nomogram for predicting the risk of MACE in patients with CKD.

Drug therapy doses have to be corrected in patients with CKD especially those who have renal elimination. Patients with CKD have high platelet reactivity which is in a linear relationship with renal function. This is why they have reduced response to clopidogrel. Doses adjustment for statins in patients with non-dialyzing severe CKD is not necessary except for rosuvastatin with a maximal dose of 10 mg once daily. For anticoagulant therapy, UFH is not renal cleared so can be used in any CKD patients. Enoxaparin is renal excreted so it should be used with caution because of the increased risk of bleeding. And fondaparinux is also renal excreted and is contraindicated in patients with $\text{eGFR} < 30 \text{ ml/min/1.73 m}^2$. All NOAC, except dabigatran, are approved for patients with $\text{eGFR} 15\text{-}29 \text{ ml/min/1.73 m}^2$ with a reduced dose [1]. Patients treated with NOAC in comparison with VKA have a lower bleeding risk.

4. Conclusion

Patients with CKD are high-risk patients. The number of patients with CKD and CAD is increasing. The best treatment strategy for these patients is still unknown. In patients with mild to moderate CKD invasive therapy is preferred. This case report emphasizes the need for a multidisciplinary approach and an experienced invasive cardiologist for these high-risk patients which are of crucial importance for a good outcome.

References

- [1] Karthiek R Narala, Thomas A LaLonde, Sohail Hassan, Petar A McCullough; Management of Chronic Coronary Disease and Acute Coronary Syndromes in Patient with Chronic Kidney Disease; US Cardiology Review (USC); 123-131; 2011.
- [2] Alberto Ortiz, Christoph Wanner, and Ron Gansevoort; Chronic kidney disease as cardiovascular risk factor in routine clinical practice: a position statement by the Council of the European Renal Association; European Journal of Preventive Cardiology; <https://doi.org/10.1093/eurjpc/zwac186>; 2022.
- [3] Mohamed Khalfallah, Randa Abdelmageed; Very Early Versus Early Percutaneous Coronary Intervention in Patients with Decreased eGFR after Successful Fibrinolytic Therapy; Global Heart Journal; <http://doi.org/10.5334/gh.794>; 2019.
- [4] Brijesh Patel, Mahek Shah, Raman Dusaj, Sharon Maynard, and Nainesh Patel; Percutaneous coronary intervention and inpatient mortality in patients with advanced chronic kidney disease presenting with acute coronary syndrome; Baylor University Medical Center Proceedings; 400-403; 2017.
- [5] Gennaro Giustino, Roxana Mehran, Patrick W. Serruys, Joseph F. Sabik, Milan Milojevic, Charles A. Simonton, John D. Puskas, David E. Kandzari, Marie-Claude

Morice, David P. Taggart, Anthony H. Gershlick, Philippe G  n  reux, Zixuan Zhang, Thomas McAndrew, Bj  rn Redfors, Michael Ragosta, Irving L. Kron, Ovidiu Dressler, Martin B. Leon, Stuart J. Pocock, Ori Ben-Yehuda, Arie Pieter Kappetein, and Gregg W. Stone; Left Main Revascularization With PCI or CABG in Patient With Chronic Kidney Disease: EXEL Trial; Journal of American College of Cardiology (JACC); 754-765; 2018.

- [6] Michael Jonas, Maayan Kagan, Gal Sella, Dan Haberman, and Gil Chernin; Cardiovascular outcomes following percutaneous coronary intervention with drug-eluting balloons in chronic kidney disease: a retrospective analysis; BMC Nephrology; <https://doi.org/10.1186/s12882-020-02089-w>; 2020.
- [7] Keita Shibata, Kohei Wakabayashi, Tomoyuki Ishinaga, Mitsuyuki Morimura, Naoki Aizawa, Toshiaki Suzuki, Takahiro Furuya, Chisato Sato, Tenjin Nishikura, Naoko Ikeda, Miwa Kikuchi, Kaoru Tanno, Toshiro Shinke, Masahiko Izumizaki; Feasibility, Safety, and Long-Term Outcomes of Zero-Contrast Percutaneous Coronary Intervention in Patients With Chronic Kidney Disease; Circulation Journal; 787-796; 2022.
- [8] Alessandro Caracciolo, Renato Francesco Maria Scalise, Fabrizio Ceresa, Gianluca Bagnato, Antonio Giovanni Versace, Robert Licordari, Silvia Perfetti, Francesca Lofrumento, Natasha Irrera, Domenico Santoro, Francesco Patane, Gianluca Di Bella, Francesco Costa, and Antonio Micari; Optimizing the Outcomes of Percutaneous Coronary Intervention in Patients with Chronic Kidney Disease; Journal of Clinical Medicine; 11(9), 2380; <https://doi.org/10.3390/jcm11092380>; 2022.
- [9] Ying Zhang, Jianlong Wang, Guangyao Zhai, Yujie Zhou; Development and Validation of a Predictive Model for Chronic Kidney Disease After Percutaneous Coronary Intervention in Chinese; SAGE Journals; <https://doi.org/10.1177/10760296211069998>; 2022.

QUALITY OF LIFE IN PATIENTS WITH FRACTURES OF THE UPPER PART OF THE FEMURAL BONE OPERATED WITH PLATE AND INTRAMEDULLARY FIXATION

Gjorgjieska K ¹, Dzoleva R ^{1,3}, Georgieva D ^{1,3}, Trajanovski A ^{1,3}, Saveski A ^{1,3}, Bozinovska B ², Dalipi R ¹, Karapandzevska S ¹, Budic B ¹, Sejfula E ¹, Nikolovski N ¹

¹ University Clinic for Orthopedics surgery, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

² One Hospital, 1200 Tetovo, Republic of North Macedonia

³ Faculty of Medicine, "St. Cyril and Methodius" University, Skopje, Republic of North Macedonia

Corresponding author: kornelija_gjorgjieska@hotmail.com

Abstract.

Pertrochanteric hip fractures are probably the most frequent type of fractures mainly in elderly patients, and were treated with different types of fixation. Intramedullary nail is a possible treatment of choice for pertrochanteric femoral fractures, treatment that was grown in its popularity over the past 2 decades, most likely because of the low risk for postoperative morbidity. It has been shown in studies that these types of patients experience postoperative fast recovery of maximal function. The purpose of this study is to correlate the quality of patients health after using the intramedullary nail, with its objective outcome measures. From decades, the implant of choice was the dynamic hip screw. Reports of high failure rates, especially in the treatment of unstable pertrochanteric fractures with significant loss of medial support and complications due to major surgical trauma, have led to the introduction of intramedullary devices. This implant combines the advantages of minimally invasive surgery and early postoperative weight bearing, leading to faster recovery of function. A possible mechanical advantage over external fixation devices is that the nail is closer to the axis of weight bearing through the femoral head, and therefore reduced support. Despite the theoretical advantages, several studies have reported high rates of complications associated with intramedullary nail use. It's modifications has been significantly reduced the risk of postoperative femoral fracture.

Key words: *pertrochanteric, low energy trauma, intramedullary nail, dynamic hip screw,*

КВАЛИТЕТ НА ЖИВОТ КАЈ ПАЦИЕНТИ СО СКРШЕНИЦИ НА ГОРНИОТ ДЕЛ ОД БУТНАТА КОСКА ОПЕРИРАНИ СО ПЛОЧКА И ИНТРАМЕДУЛАРНА ФИКСАЦИЈА

Ѓорѓиеска К¹, Цолева Р^{1,3}, Георгиева Д^{1,3}, Трајановски А^{1,3}, Савески А^{1,3}, Божиновска Б², Далипи Р¹, Карапанџевска С¹, Будик Б¹, Сејфула Е¹, Николовски Н¹

*¹ Универзитетска Клиника за Ортопедија, 1000 Скопје, Република Северна
Македонија*

² Оне Хоспитал, 1200 Тетово, Република Северна Македонија

*³ Медицински факултет, Универзитет “Св.Кирил и Методиј” Скопје, Република
Северна Македонија*

Автор за кореспонденција: kornelija_gjorgjieska@hotmail.com

Апстракт

Вовед: Пертрохантерните фрактури на колкот се веројатно и најчестиот тип на фрактури, воглавно кај постари пациенти, третирани со различни типови на фиксација. Интрамедуларниот клин е можен третман на избор за опертивно решавање на пертрохантерни фрактури на бедрената коска, третман кој ја зголеми својата популарност во последните 2 децении, најверојатно поради нискиот ризик за постоперативен морбидитет. Во студиите се покажа дека сите пациенти кои биле третирани со интрамедуларна фиксација, доживуваат постоперативно побрзо обновување и враќање на максималната функција и нормалните секојдневни активности.

Целта на оваа студија е да го поврзе квалитетот на здравјето на пациентите по употребата на интрамедуларниот клин, со неговите објективни мерки за исход.

Материјал ни методи: Главната цел на оваа студија е да се направи корелација на постоперативниот квалитет на живот на пациентите, резултати кои се направени по имплантирањето на интрамедуларен клин во третман на пертрохантерни трауматски фрактури, во споредба со DHS плочка, поткрепено со објективни мерки на исход.

Оперативната постапка беше минимално инвазивна, со мала крвна загуба, а репозицијата воглавно затворена, во ретки случаи беше отворена.

Резултати: Со децении, имплант од избор беше динамичниот шраф на колкот. Извештаите за високи стапки на неуспех, особено во третманот на нестабилни пертрохантерни фрактури со значително губење на медијалната поддршка и компликации поради поголемата хируршка траума, доведоа до се поголемо воведување на интрамедуларни уреди, како уреди од избор.

Заклучок: Неколку студии објавија високи стапки на компликации поврзани со интрамедуларна употреба на клиновите. Неговите модификации значително го намалија ризикот од постоперативна рефрактура на бедрената коска.

Клучни зборови: *пертрохантерни фрактури, ниско-енергентски тип на траума, интрамедуларен клин, динамички шраф, постоперативни компликации, Harris Hip Score*

1. Вовед

Пертрохантерните фрактури на колкот претставуваат честа трауматска повреда која го зафаќа проксималниот дел на долниот екстремитет, особено кај постари пациенти, асоцирана со траума поврзана со ниска енергија. Најафектирани пациенти се оние над 60 годишна возраст. Третманот е главно хируршки, освен кога е присутна контраиндикација, односно кога здравствената состојба на пациентот не дозволува било каква хируршка интервенција. Овој тип на скршеници главно се третираат со отворена редукција и внатрешна фиксација (ORIF) со остеосинтетски материјал. Постојат два можни начини за остеосинтетска фиксација- или со лизгачка завртка за колк (dynamic hip screw) или со интрамедуларен клин [1]. Има толку многу да се дебатира околу тоа кој е супериорен метод за имплантација. Со првата генерација на интрамедуларни клинови, ризиците од можни компликации беа повисоки, но во денешно време со се поголемото искуство од хирургот, интрамедуларниот клин покажа супериорност во однос на динамичкиот шраф. Интрамедуларниот клин покажа подобри резултати и е префериран метод бидејќи може да овозможи постабилна остеосинтеза, а во исто време рана мобилизација на пациентот, во

споредба со динамичниот шраф на колкот. Кај стабилните фрактури, и покрај избраниот метод за фиксација, најважен фактор е пласирањето на имплантот со добра редукција на фрактурирани фрагменти. Акцент на тоа поставува самиот хирург [1,2,3].

Користејќи го ова проспективно рандомизирано испитување, лесно можеме да ги увидиме функционалните и радиолошките исходи, а исто така и појавата на рани и доцни компликации кај пациенти третирани со интрамедуларни клинови [4,5].

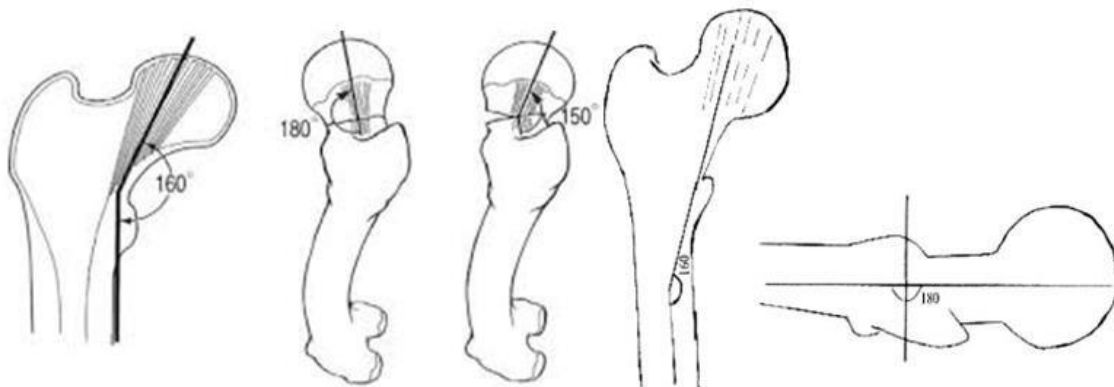
2. Материјал и методи

Главната цел на оваа студија е да се направи корелација на постоперативниот квалитет на живот на пациентите, резултати кои се направени по имплантирањето на интрамедуларен клин во третман на пертрохантерни трауматски фрактури, во споредба со DHS плочка, поткрепено со објективни мерки на исход. Опфаќајќи период од јануари 2021 до јануари 2022 година спроведовме студија, вклучувајќи 70 пациенти (вклучени се пациенти од 75 до 85 години, главната возраст беше 75 +/- 10 години, во оваа студија беа присутни 45 женски и 35 машки пациенти) со оперативнo третирани пертрохантерни фрактури, користејќи интрамедуларен клин, во споредба со плочка DHS. Објективниот исход беше едногодишно постоперативно следење, вклучувајќи го резултатот на Harris Hip, кој е поделен на неколку дела: ниво на болка, опсег на движење, агол на вратот, должина на ногата и степен на остеоартритис. Патолошките фрактури на колкот беа исклучени од оваа студија. Сите фрактури прво беа класифицирани според АО Класификацијата. Детално, според класификацијата, имаше 30 скршеници класификациона група A1, 25 скршеници беа класификациона група A2 и 20 скршеници класификациона група A3. Двајца пациенти учествувале во сообраќајна незгода, а останатите повредени се последица на ниска енергетска траума. Придружните повреди беа исто така исклучени. Пациентите беа поставени во супинациона положба на екстензиони, тракционен стол. По добиената репозиција под флуороскоп, се пристапување кон фиксација на скршеницата. Оперативната постапка беше минимално инвазивна, со мала крвна загуба, а репозицијата воглавно затворена, во ретки случаи беше отворена. По

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

постигнатата репозиција, рентгенолошки се визуелизираше фрактурата. Потоа, беше пристапувано кон оперативната интервенција. Кај секој пациент беше одреден Garden Alligment Index (GAI), кој претставува проценка на положбата на фрактурирани и репонирани фрагменти предоперативно, како и по репозиција и фиксација. На АП проекција, тој индекс нормално изнесува 160-180 степени, додека на профилна проекција 170-190 степени. (слика 1). Оперативно третирана скршеница на вратот на колкот, по имплантирана DHS плочка со штрафови (слика 2) и оперативна третирана скршеница на вратот на колкот, по имплантиран интрамедуларен клин (слика 3) Особено внимание треба да обрне хирургот при репозицијата на скршеницата, поради тоа што секогаш треба да достигне вредности на GAI во нормала, пред да започне со било каква фиксација. Сите варијации во однос на нормални агли во АП и профил, резултираат со лош постоперативен исход и постоперативни компликации, меѓу кои и: незараснување (псевдоартроза), лошо зараснување (malunion) и аваскуларна некроза на главата на бутната коска.

Слика 1. Шематско прикажување на Garden Alligment Index (GAI) во АП проекција, нормално изнесува 160-180 степени, на профилна проекција 170-190 степени

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 2. Оперативно третирана пертрохантерна скршеница на колкот, под флуороскоп имплантирана DHS плочка со четири штрафови (АП и профилна слика)

Слика 3. Оперативно третирана петрохантерна скршеница на бутната коска, фиксација со помош на интрамедуларен клин (АП проекција)

3. Резултати

Постоперативното следење беше клинички и радиографски на еден, три, шест и дванаесет месеци. Функционалното оценување беше базирано на Harris Hip Score. Според резултатите, добивме Скор од 67%, дадени од 75 пациенти. Во тие резултати, не беше присутна значајна разлика во просечниот агол на вратот, во споредба со афектираниот и неафектираниот колк. Просечниот резултат за новопojавен остеоартритис исто така значително не се разликуваше.

Беше мерен квалитетот на живот поврзан со здравјето, користејќи го беше комплетиран со едногодишна посета, по направен објективен клинички преглед. Овој прашалник најпрво ги вклучува збирните резултати на физичката и ментална компонента, како што се: физичка функција, болка во тело, општа здравствена перцепција, ментално здравје. Одговорите имаат скала од 0-100. Најдовме значајна разлика во опсегот на движење, нивото на болка, како и во извршување на секојдневните активности. Значителни постоперативни компликации не беа нотирани, ниту евидентно присутни.

4. Дискусија

Во студија спроведена од Huat Sua et al. во 2013 година во Сингапур, беа опишани краткорочните резултати на интрамедуларен клин наспроти DHS споредено кај пациенти со интертрохантерични фрактури. За споменатата студија беа избрани 63 пациенти со A2 и A3 фрактури со просечна возраст од 60 години. Изборот на вид на внатрешна фиксација се вршел врз основа на искуството на хирургот и видот на фрактурата. Врз основа на резултатите, пациентите со употреба на интрамедуларен клин по 6 и 12 месеци follow up имале поголем опсег на движења во афектираниот колк [6].

Huat Sua et al. заклучиле дека употребата на интрамедуларен клин кај интертрохантерични фрактури може да се смета како соодветна опција за третман [7].

Во друга студија на Shen et al. во 2016 година, кој беше дизајниран да ги спореди перформансите и безбедноста на интрамедуларен клин наспроти DHS, беа оценети некои фактори како што се времетраењето на операцијата, крварењето за време на операција и

постоперативните компликации. Во оваа студија, пет испитаници во групата имале помало крварење и помалку постоперативни компликации во споредба со групата кај која бил имплантиран DHS. Исто така, стапката на смртност не покажала значајни разлики во двете групи.

Dousa et al. во 2014 година, извршила студија која опфатила 41 пациент со A2 и A3 фрактури, оперативни третирани со интрамедуларна фиксација. По шест-месечен follow up, 95 % од пациентите целосно се опоравиле, со одржување на анатомскиот статус [7].

Мала инцизија и помало крварење се едни од предностите на методот на интрамедуларна фиксација. Сепак, за да се постигне соодветна редукција, кај некои пациенти е потребен подолга инцизија, но просечната должина на инцизијата е 6 cm, а просечното крварење е под 100 cc.

Некои истражувања објавија дека колабирањето на главата во првата година се пониски во групата на интрамедуларна фиксација, во споредба со групата DHS, но стапката на cut-out беше иста во двете групи [8].

Оваа студија, како и други, се обиде да спореди нов метод на лекување во споредба со обичниот метод. Снимените информации за оваа студија за време на операцијата и по периодот на следење покажаа компаративна предност на методот на интрамедуларна фиксација наспроти DHS, и покрај неколкуте предности кои ги нуди самиот DHS [9].

5. Заклучок

Од сево ова можеме да заклучиме дека најпрво треба добро да бидат идентификувани овој тип на фрактури, за да можеме потоа полесно да го избереме соодветниот тип на уред за внатрешна фиксација, со кој би можеле да постигне најголема можна стабилност. Главната цел на оваа студија не е да го убеди хирургот секогаш да го користи интрамедуларниот клин како супериорна метода во споредба со DHS плочка, туку да ги нагласи потенцијалните придобивки од употреба на овој остеосинтетски уред, во споредба со екстремедуларниот. Резултатите од оваа студија потврдија дека третманот за пертрокхантерни фрактури на колкот со помош на интрамедуларна фиксација е безбеден

метод на избор, заклучок кој е направен од добри функционални и радиографски резултати, со воедно добар квалитет на живот.

[1] Користена литература

- [2] Verettas DAJ, Ifantidis P, Chatzipapas CN, Drosos GI, Xarchas KC, Chloropoulou P, Kazakos KI, Trypsianis G, Ververidis A. Systematic effects of surgical treatment of hip fractures: Gliding screw-plating vs intramedullary nailing. *Injury*. 2010;**41**:279–284. doi: 10.1016/j.injury.2009.09.012.
- [3] Parker MJ, Handoll HH. Gamma and other cephalocondylic intramedullary nails versus extramedullary implants for extracapsular hip fractures. *Cochrane Database Sys Rev*. 2002;**4**:CD000093.
- [4] Sehat K. RP Baker, G Pattison, R Price, WJ Harries, TJS Chesser: The use of the long gamma nail in proximal femoral fractures. *Injury*. 2005;**36**:1350–1354. doi: 10.1016/j.injury.2005.03.003.
- [5] Simpson AHRW, Varty K, Dodd CAF. Sliding hip screws: Modes of failure. *Injury*. 1989;**20**:227–231. doi: 10.1016/0020-1383(89)90120-4.
- [6] Min WK, Kim SY, Kim TK, Lee KB, Cho MR, Ha YC. KHi Koo: Proximal Femoral Nail for the Treatment of Reverse Obliquity Intertrochanteric Fractures Compared With Gamma Nail. *J Trauma*. 2007;**63**:1054–1060. doi: 10.1097/01.ta.0000240455.06842.a0.
- [7] Halder SC. The Gamma Nail for Pertrochanteric Fractures. *J Bone Joint Surg Br*. 1992;**74**:340–344.
- [8] Saarenpää I, Heikkinen T, Ristiniemi J, Hyvönen P, Leppilahti J, Jalovaara P. Functional comparison of the dynamic hip screw and the Gamma locking nail in trochanteric hip fractures: a matched-pair study of 268 patients. *Int Orthopaedics (SICOT)* 2009;**33**:255–260. doi: 10.1007/s00264-007-0458-y.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [9] Williams WW, Parker BC. Complications associated with the use of the Gamma nail. *Injury*. 1992;**23**:291–292. doi: 10.1016/0020-1383(92)90169-S.
- [10] Bhandari M, Schemitsch E, Jönsson A, Zlowodzki M, Haidukewych GJ. Gamma Nails Revisited: Gamma Nails Versus Compression Hip Screws in the Management of Intertrochanteric Fractures of the Hip: A Meta-Analysis. *J Orthop Trauma*. 2009;**23**:460–464. doi: 10.1097/BOT.0b013e318162f67f.
- [11] Barton TM, Gleeson R, Topliss C, Greenwood R, Harries WJ, Chessier TJS. A Comparison of the Long Gamma Nail with the Sliding Hip Screw for the Treatment of AO/OTA 31-A2 Fractures of the Proximal Part of the Femur: A Prospective Randomized Trial. *J Bone Joint Surg Am*. 2010;**92**:792–798. doi: 10.2106/JBJS.I.00508.
- [12] Alberts KA, Levans J. Factors predisposing to healing complications after internal fixation of femoral fractures *Clin. Ortop* 1990;257:129-33.

THE IMPACT OF PHYSICAL ACTIVITY ON CARDIOVASCULAR DISEASE

Antonio Georgiev^{1,3}, Elena Grueva^{1,3}, Zivko Petrovski^{1,3}, Marija Srceva Jovanovski^{2,3}, Ivica Bojovski^{1,3}, Darko Kitanovski¹, Jovanoski M¹, Nikola Manev¹, Robert Nikolovski¹, Marija Lazovska¹, Goran Mitevski¹, Marjan Bosev^{1,3}

¹ University Clinic of Cardiology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

² University Clinic of Traumatology, Orthopedic Disease, Anesthesiology, Reanimation, and Intensive care Medicine and Emergency Department, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

³ Faculty of Medicine, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Republic of North Macedonia

Corresponding author, e-mail: antoniogeorgiev@yahoo.com

Abstract

Background: Cardiovascular diseases are the leading cause of death in the adult population worldwide. Factors that affect heart health can be split into two groups: factors that can be controlled, influenced i.e. modified (obesity, diabetes, hyperlipemia, hypertension, physical activity, etc.), and factors that cannot be controlled, influenced i.e. non - modifying factors (genetics, aging, congenital valvular diseases, etc.). The advantage of physical activity is that it belongs to the modifying factors for preserving heart health, which means that it is never too late to start exercising.

The aim of this paper is to introduce international experiences and recommendations for physical activity and its contribution to preserving heart health.

The impact and connection of physical activity on the health of the human body have been observed and studied by many scientists from various medical fields over the years. Regular physical activity also helps in reducing the levels of glycemia in the blood, improving the mental state, as well as reducing body weight factors that directly affect the health of the heart. It has been proven on several occasions that physical activity or lack of it has an impact on almost all organs in the human body. The physical activity of the heart, as one of the most active organs in the human body, has both direct and indirect effects. In the continuation of this paper,

we will refer to some of the global experiences and recommendations for physical activity that will lead to benefits not only for the heart but also for the entire organism.

Conclusion: Physical activity is crucial for a healthy heart and a long life. More involvement from the scientific community is needed for the promotion of the physical activity.

Keywords: *physical activity, cardiovascular diseases, prevention.*

1. Introduction

The leading cause of mortality in the world are cardiovascular diseases with up to 30% rate. According to official statistics, the economic consequences related to the treatment of cardiovascular diseases cost the USA more than 200 billion euros annually. In terms of physical activity, research indicates that only about 20% of the world's population has satisfactory physical activity, that is, 30 minutes of physical activity at least 5 times per week. Insufficient physical activity is not only unhealthy but also a serious economic problem for the general population [1].

According to the Behavioral Risk Factor Surveillance System (BRFSS), people are divided into three groups based on their physical activity (Figure 1):

- **Sedentary Lifestyle:** People who are physically active for less than 20 minutes, less than three times a week.
- **Regular and Sustained:** People who are physical active at least 5 times a week, for a minimum of 30 minutes, regardless of the intensity of the physical activity.
- **Regular and Vigorous:** People who are physical active at least 3 times a week, for at least 20 minutes, but the exercise routine they engage in require the activation of 50% of the functional capacity of large muscles and their rhythmic contraction during the activity [2].

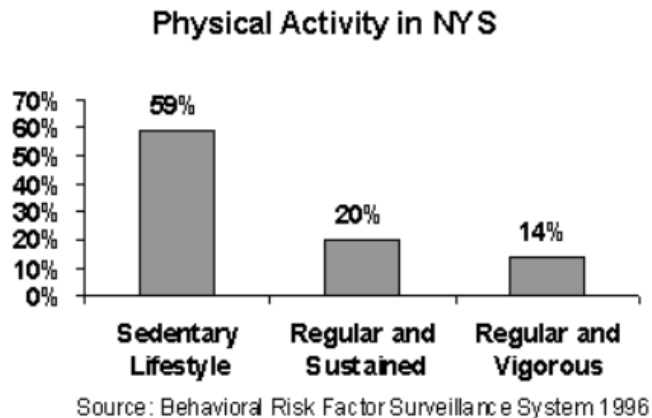

Figure 1. Cardiovascular disease risk by physical activity groups – BRFSS

According to research published in the Journal of the American Heart Association - JAHA, in the period from 1981 to 2014, 36 studies were conducted in the USA on this topic, including 3,439,874 participants. Summarizing the conclusions indicated that practicing regular physical activity reduces mortality due to cardiovascular diseases by 23%, and the chance of cardiovascular incidents by 17%, but also reduces the risk of type 2 diabetes mellitus by 26% [2].

The latest research conducted in China in September 2021 emphasizes the promotion of more vigorous - more intense physical activity compared to moderate physical activity. Research also shows that more intense physical activity has a direct effect on reducing the risk of myocardial infarction. This research interprets the role of daily physical activity as part of the daily lifestyle. It is explained that promoting daily physical activity significantly affects the reduction of cardiovascular incidents [3].

2. Physical activity and cardiovascular diseases

Coronary artery disease

Coronary artery disease is the leading cause of death worldwide. Several observational studies have demonstrated the association between physical activity and coronary artery disease. Studies also show a significant increase in cardiovascular morbidity and mortality in people with

little or no physical activity. The association between physical activity level and coronary artery disease has a U-shaped curve (Figure 2). Normal physical activity in patients with stable coronary disease contributes to an increase in the event-free survival rate, compared to percutaneous coronary intervention (78% vs. 62% after 24 months), an increase in maximal oxygen consumption ($VO_2\text{max}$) as well as an improvement in inflammatory markers (reduction of highly sensitive C reactive protein interleukin). Physical activity is especially important for secondary prevention in patients with previous myocardial infarction. For them, 20-30 minutes of daily physical activity to the level of light gulping is recommended. If they cannot reach this level, a gradual increase in the intensity and duration of physical activity is recommended. In early mobilization, static bicycles do not increase the level of physical activity in these patients compared to standard physical therapy but are a safe option for rehabilitation after cardiovascular surgery.

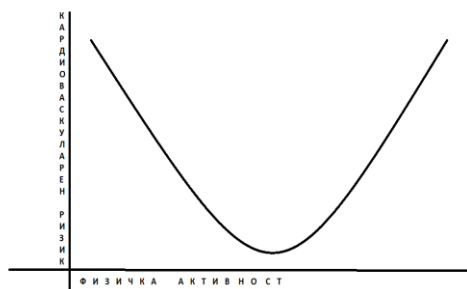

Figure 2. Association between physical activity level and coronary artery disease

The Harvard alumni Health Study looks at physical activity and coronary artery diseases in men. It is a study conducted on a total of 2135 men who at the beginning of the follow-up were without proven coronary artery disease aged 39 to 88 years. It is proven that the risk of a cardiovascular incident is significantly higher in men who are physically active for less than 20 minutes three times a week [4].

Winzer et al. published interesting data from their study examining the risk of cardiovascular diseases in people who fill their free time with physical activities as a hobby, compared to those who have a hobby that is not related to physical activities. The research

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

concludes that people who fill their free time with physical activities as a hobby have up to 5 years longer life expectancy compared to those whose free time or hobby does not include physical activity. The research concludes that people with constant physical activity have stronger and more resistant blood vessels and improved blood supply to all organs, which indirectly affects life expectancy. The research emphasizes that even when a cardiovascular incident occurs, people with good physical condition have fewer consequences and significantly lower mortality compared to people who are less physically active. [5].

The European Society of Cardiology (ESC) has adopted clinical practice recommendations regarding physical activity. In Figure 3 the ESC recommendations are explained according to the last revision.

Recommendations for physical activity		
Recommendations	Class ^a	Level ^b
It is recommended for adults of all ages to strive for at least 150 - 300 min a week of moderate-intensity or 75 - 150 min a week of vigorous-intensity aerobic PA, or an equivalent combination thereof, to reduce all-cause mortality, CV mortality, and morbidity. ^{371,372}	I	A
It is recommended that adults who cannot perform 150 min of moderate-intensity PA a week should stay as active as their abilities and health condition allow. ^{373,374}	I	B
It is recommended to reduce sedentary time to engage in at least light activity throughout the day to reduce all-cause and CV mortality and morbidity. ^{375–377}	I	B
Performing resistance exercise, in addition to aerobic activity, is recommended on 2 or more days per week to reduce all-cause mortality. ^{378,379}	I	B
Lifestyle interventions, such as group or individual education, behaviour-change techniques, telephone counselling, and use of consumer-based wearable activity trackers, should be considered to increase PA participation. ^{380–382}	IIa	B

CV = cardiovascular; PA = physical activity.
^aClass of recommendation.
^bLevel of evidence.

© ESC 2021

Figure 3. Recommendations for physical activity

Hypertension

Inactive people have a 30-50% higher risk of high blood pressure compared to active people. During physical activity, there is an increase in stroke volume and heart rate, which leads to an increase in cardiac output and a transient increase in systemic vascular resistance, as well as an increase in blood pressure. After physical activity, there is a reduction in blood pressure, an effect that lasts 4-10 hours that can lead to a significant clinical improvement. This is a result of the improvement of NO production and bioavailability that contributes to better endothelial vasodilatation after physical training and a decrease in vascular resistance that leads to a decrease in blood pressure.

More acceptable attitudes about physical activity and the risk of hypertension are presented by the research of Diaz et al., where the fact that 10,000 steps a day are a completely acceptable physical activity for the prevention of hypertension and other cardiovascular diseases is emphasized. An interesting fact is that digital smart devices that measure a person's physical activity during the day (such as smartphones and smartwatches) and are programmed to motivate a person to achieve 10,000 steps a day are also of great importance for the regulation of hypertension. no matter whether running, brisk walking, or just walking [7].

We can also get interesting data from the meta-analysis of Zhu et al. in which a special review is given for each sport and its influence on hypertension. This scientific paper concludes that walking, yoga as well as water sports are the most effective sports in the prevention of hypertension, but the research emphasizes that although the results are encouraging, much more research on this topic is needed in the future because they can lead us to new conclusions about non-pharmacological effective treatment of hypertension [8].

Lipid status

Physical activity leads to an increase in the level of circulating HDL and a decrease in triglycerides, which leads to a decrease in the risk of coronary artery disease. Particle size is most important for cholesterol efflux. This applies to intense physical exercises, while this effect in

moderate physical activity is limited (Figure 4). According to MARATHOM, the research conducted on 537 healthy men between the ages of 20 and 60, where HDL values were measured before and after participating in regular physical activity, proved that the level of circulating HDL increases, which directly affects the reduction of the risk of coronary artery disease [9].

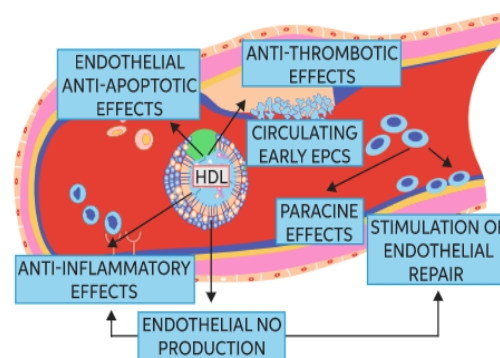

Figure 4. Effects of HDL on the circulation

Insulin

Insulin resistance leads to the development of heart diseases mostly through its effect on the lipid status. Adipocyte resistance to insulin leads to reduced glucose utilization and increased release of free fatty acids into the blood. This is accompanied by increased production of triglycerides by the liver. A decrease in HDL levels in insulin resistance is due to the increased transfer of cholesterol esters from HDL to triglyceride-rich lipids, which contributes to the formation of atherosclerotic plaque. Insulin acts on the vascular endothelium and leads to increased production of NO. In insulin resistance, elevated insulin levels lead to stimulation of MARK-mediated production of endothelin 1, which is a potent vasoconstrictor, and proliferation of vascular smooth muscle, which can lead to the development of atherosclerotic plaque and peripheral arterial disease. Several studies have shown that in patients with insulin-dependent diabetes and non-insulin-dependent diabetes, physical activity increases insulin sensitivity and

glycemic control. Excessive exercise leads to paradoxical insulin resistance. That is why the intensity of physical activity is of particular importance.

Cerebrovascular diseases

Cerebrovascular diseases are the third leading cause of death. A moderate level of physical activity during work reduces the risk of stroke by 36% compared to physical inactivity during work. The benefit of physical activity in cerebrovascular diseases is a result of the increased synthesis of NO, increased level of plasma tissue plasminogen activator, reduction of cholesterol, LDL, triglycerides, and increase of HDL, reduction of systemic inflammation, reduction of left ventricular hypertrophy, reduced fibrinogen and reduced platelet activity. A series of studies have shown that physical activity can reduce stroke size, increase collateral circulation, and increase blood flow to the brain after a stroke. Physical activity also increases cognitive function in patients with cerebrovascular diseases.

In the context of this, we can mention the research of Gallanah et al., which investigates the influence of physical activity in healthy people in the prevention of cerebrovascular diseases, but also in people who have already had such an event in the prevention of recurrence as well as faster recovery. The research indicates that regular physical activity, in addition to the fact that it protects against cardiovascular and cerebral incidents, also helps people who have already had such an event to prevent a recurrence, thereby reducing mortality. Researchers advise that patients with a previous stroke should be as active as possible within the limits of their abilities, which will contribute to improving lives and reducing the risk of recurrence of the incident [10].

What are the absolute contraindications for physical activity?

There are conditions where physical activity is also unadvised. This is the case when it comes to uncontrolled asthma, cancer, or blood diseases with leukocytes below 0.5, hemoglobin below 60 or platelets below 20, oxygen saturation below 88-90%, diabetes if glycemia is above 13 mmol/l or below 5.5 mmol/l, acute heart attack or unstable angina for the first 5 days, symptomatic aortic stenosis or acute heart failure, uncontrolled tachycardia, hypertension if the

systolic is over 180 or the diastolic is over 100, osteoporosis, fever, pulmonary thromboembolism...

3. Conclusion

Physical activity is associated with a significantly reduced risk of cardiovascular diseases. The promotion of 20-30 minutes of physical activity per day by health authorities will result in an increased benefit to the cardiovascular health of the entire population.

a. References

- [2] Lennon RP, Claussen KA, Kuersteiner KA. State of the heart an overview of the disease burden of cardiovascular disease from an epidemiologic perspective. Primary Care. (2018) 45:1–15. doi: 10.1016/j.pop.2017.11.001.
- [3] Ahead Wahid, NishmaNamek, Paul Kelly, Charlie Foster, ClarieFriedemann Smith, Elizabeth Wikins, Mike Rayner - Quantifying the Association Between Physical Activity and Cardiovascular Disease and Diabetes: A Systematic Review and Meta-Analysis – Journal of American Heart Association – doi.org/101161/JAHA – 115.002495.
- [4] ChenguiZhuo, Jianqiang Zhao, Mian Chen, Yunlong Lu – Physical Activity and risk of Cardiovascular diseases. Front. Cardiovasc. Med. (2021) – doi.org/10.3389 2021.722154.
- [5] H.D.Seso, R.S. Paffenbarger, I.M.Lee – Physical activity and coronary heart disease in man: The Harvard alumni Health Study – DOI: 101161/01 – 102.9.975.
- [6] Ephraim Bernhard Winzer, Felix Woitek, Axel Linke – Physical activity and Treatment of Coronary artery disease. J Am Heart Assoc. (2018);7(4):e007725. –doi: 10.1161/JAHA.117.007725.
- [7] Sports cardiology and exercise in a patient with cardiovascular disease – Clinical practice guidelines – ESC.
- [8] Keith M.Diaz Ph.D. and DaiciShimbo MD – Physical activity and the prevention of Hypertension. CurrHypertens Rep.(2013)15(6):659-68.doi: 10.1007/s11906-013-0386-8.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [9] Zhu Zhu, Wu Yan, Qiurun Yu, Peihao Wu, Francis ManyoriBigambo, Jiayng Chen – Association between Exercise and Blood Pressure in Hypertensive Residents: A Meta-analysis. Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine. (2022)Article ID 2453805. –doi.org/10.1155/2022/2453805.
- [10] JumeMarrugat, Roberto Elosua, Maria Isabel Covas, Luis Molina, Juan Rubies – Prat – Amount and Intensity of Physical Activity, Physical Fitness and serum Lipids in Man. The MARATHOM Investigators. Am J Epidemiol.(1996) 15;143(6):562-9. DOI: 10.1093/oxfordjournals.aje.a008786.
- [11] Siobhan Gallanagh, Terry J. Quinn, Jen Alexander, Matthew R. Walters – Physical Activity in the prevention and the treatment of Stroke. [ISRN Neurol](#). 2011:953818. doi: [10.5402/2011/953818](#).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

CARDIOVASCULAR EFFECTS OF VALSARTAN AND AMLODIPINE IN SALT-LOADED SPONTANEOUSLY HYPERTENSIVE RATS

Kalina Gjorgjievska¹, Dimce Zafirov¹, Gordana Petrusevska², Ksenija Bogoeva Kostovska³

¹Institute of Preclinical and Clinical Pharmacology and Toxicology, Faculty of Medicine, Ss Cyril and Methodius University in Skopje, R. North Macedonia

²Institute of Pathology, Faculty of Medicine, Ss Cyril and Methodius University in Skopje, R. North Macedonia

³PHO “Prof Dr Bogoev”

Corresponding author

Kalina Gjorgjievska, MD, PhD
email: kalina.gjorgjievska@medf.ukim.edu.mk

Abstract

Salt sensitivity defined as increase in blood pressure in response to high dietary salt intake, is an independent risk factor for cardiovascular disease and mortality [1]. Even in the absence of prominent elevations of blood pressure after salt-loading, salt sensitivity may be revealed by structural and functional injury to target organs such as vasculature, heart and kidneys [2-4]. Available data strongly suggest that salt overload exerts these adverse effects through pressure independent mechanisms [5, 6]. Moreover, recent results also suggest that the renin– angiotensin system (RAS) is involved in mediating the adverse effects of salt, since RAS blockade prevented or ameliorated salt-induced cardiovascular and renal injury [5, 7].

Treatment strategies give advantage to hypertension therapies that can provide benefits beyond blood pressure lowering. Angiotensin receptor blockers (ARBs) are often supplemented with calcium channel blockers (CCBs) for treatment of hypertension [8]. Valsartan blocks the vasoconstrictor and aldosterone-secreting effects of angiotensin II by selectively blocking the

binding of angiotensin II to the AT1 receptor in the vascular smooth muscle. Amlodipine inhibits calcium ion influx across cell membranes, with a greater effect on vascular smooth muscle cells.

This causes vasodilation and a reduction in peripheral vascular resistance, thus lowering blood pressure.

The objective of this study was to evaluate protective effects of 12-week treatment with valsartan and amlodipine given as monotherapy and as a combination on the heart and large blood vessels histopathology in salt loaded SHR rats.

1. Materials and methods

1.1. Animals:

In this study 80 male SHR rats were used. Animals were 5 generation of rats originating from Charles River Laboratories Inc. bred at the animalia of the Institute of Preclinical and Clinical Pharmacology and Toxicology, Med. Fac. SK. In order to minimize the effects of the inter-individual differences, animals were at age of 8 weeks and body weight ranging between 140-160 g. Rats were fed standard rats chow and were housed in cages in groups of 5-6 in a temperature controlled environment (~ 22°C) and 12-h light/dark cycle. The experimental protocol met the national guidelines on proper care and use of animals in laboratory research.

1.2. Experimental procedure:

Rats were divided into 2 groups: control group (SHRC, n=16) that was given tap water *ad libitum* and a salt loaded group (n=64) in which tap water was replaced with a solution of NaCl (1%) given *ad libitum* for the complete course of the study.

After a 12 week period of salt loading, the salt group was randomly divided into 3 treatment groups: SHRVal group (n=16) in which valsartan was administered at a dose of 10 mg/kg/ b. w. by gavage, SHRAmlo group (n=16) in which amlodipin was administered at a dose of 5 mg/kg/ b. w. by gavage, SHRVal/Amlo group (n=16) in which investigated drugs were administered at a dose of 10 mg/kg/ b. w. (valsartan) + 5 mg/kg/ b. w. (amlodipin) by gavage and SHRNAcl group

(n=16) that served as a second control and received distilled water by gavage in the same volume and the same time intervals as the group of animals receiving the tested drugs.

Treatment with the investigated drugs lasted for 12 weeks. Investigated drugs (valsartan and amlodipine) were obtained from Alkaloid AD (Skopje, R. N. Macedonia) and were dissolved in distilled water.

1.3. Systolic blood pressure measurement

Systolic blood pressure (SBP) measurement was performed by a pletismographic method (IITC Life Science MRBP Blood Pressure System, California, USA) on rats tail. SBP measurement was performed in 4-week interval.

1.4. Histological examination

At the end of the experiment 32 weeks old animals were sacrificed by an overdose of anesthesia. The chest was opened. The hearth was excised, liberated from large vessels and washed with saline. Atriums were dissected and ventricle weight was measured by a precise laboratory scale (Sartorius AC 211S - Gotingen). Ventricular weight/ body weight ratio was calculated afterwards.

Aorta was cut above the trifurcation, removed from the body and cleared of periadventitial tissue. Samples were fixed in 10% buffered formaldehyde and embedded in paraffin wax. Paraffin section were cut at 4-6 μ m thickness and stained with haematoxylin and eosin (HE) to demonstrate general tissue histoarchitecture. Sections were examined at a magnification of 100x and 200x using a Nikon light microscope. Aortal remodeling was explained descriptively. Myocardial damage was described as changes to median arterial blood vessels, preterminal arteriole and changes in myocytes. All measurements were performed in blinded fashion.

1.5. Statistical analysis

To calculate ventricular weight/ body weight ratio Student's t-test was used. Data was expressed as mean $\pm$ SD. P values <0.05 were considered as statistically significant.

3. Results

Systolic blood pressure: SBP measurement is listed in details in Table 1. Salt loading in the SHRNAcl group has led to gradual but continuous increase of SBP evident from week 8 – 24 ($p < 0.001$ in comparison to SHRC). All investigated drugs given from week 12 till 24 reduced SBP. A gradual decrease in SBP was noted in the SHRVal group, more evident in week 20 (14 %) and week 24 (17%) of the study. Amlodipine had more pronounced effect on SBP than valsartan ($p < 0.001$) during complete treatment period. In SHRVal/Aml group by week 16 a significant reduction in SBP was measured (34.4%) accompanied with poor compliance (reduction in animal body weight). At this time point treatment dose was reduced (5 mg/kg/ b. w. valsartan + 2.5 mg/kg/ b. w. amlodipine). SHRVal/Aml group in the period of 16-24 weeks still had significantly lower SBP than SHRAml group ($p < 0.001$).

Table 1: Systolic blood measurement

	Week 0	Week 4	Week 8	Week 12	Week 16	Week 20	Week 24
SHRC							
X	157	175	187	192	194	193	200
SD	3.54	1.92	2	4.8	5.3	6.3	8.1
Min	152	172	184	180	185	185	185
Max	162	178	190	200	200	210	215
SHRNAcl							
X	158	179	200	213	215	216	220

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

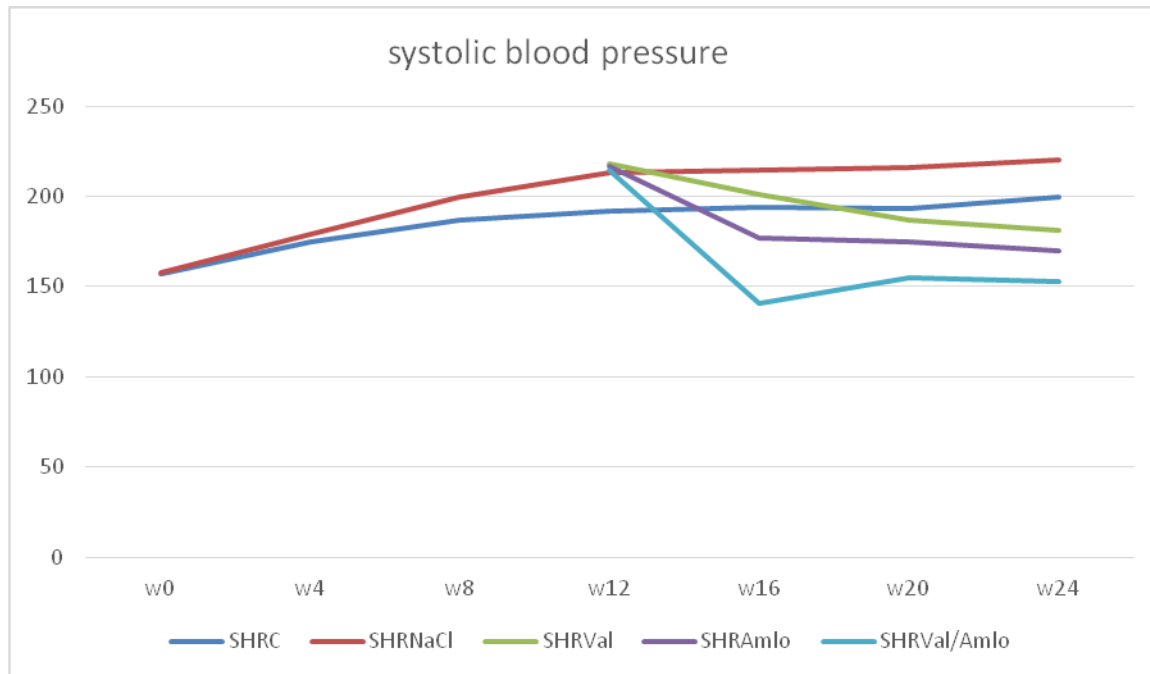
ISSN: 1857-8128

SD	3.2	1.46	5.25	11.09	9.8	10.4	9
Min	153	176	195	190	195	200	200
Max	162	181	210	228	228	230	235
				SHRVal			
				X	218	201	187
				SD	4.8	9.4	8.9
				Min	210	187	178
				Max	226	215	210
				SHRAmlo			
				X	217	177	175
				SD	4.7	9.3	6.2
				Min	210	165	165
				Max	225	195	186
				SHRVal/Amllo			
				X	215	141	155
				SD	8	14.4	5.4
				Min	200	120	145
				Max	225	165	165

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Figure No 1

Aorta: Aortal remodeling was present in all investigated groups but to a different degree. Pronounced hypertrophy of tunica media was evident in SHRNAcl group (Images 2a and 2b) in comparison to SHRC control (Image 1).

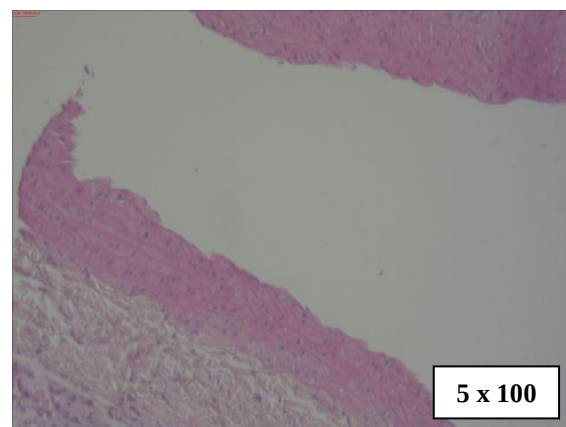
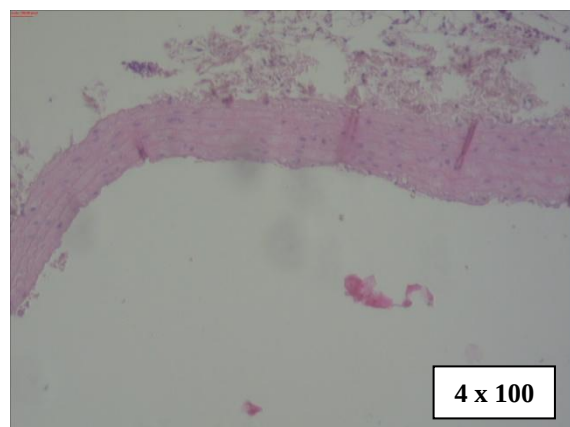
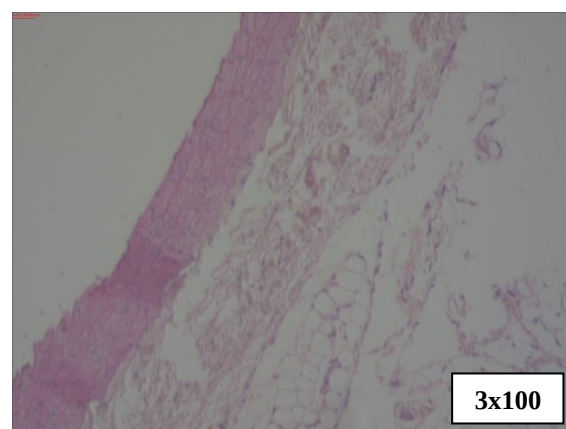
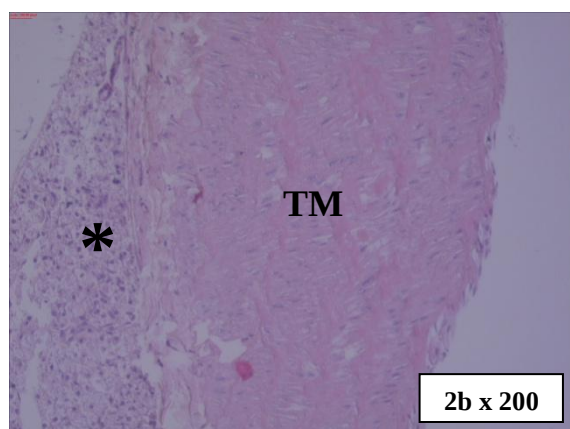
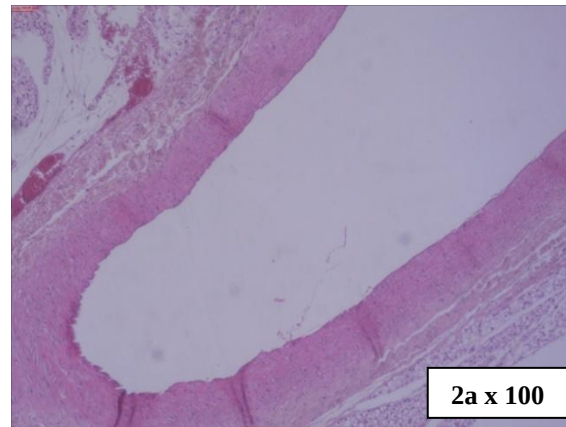
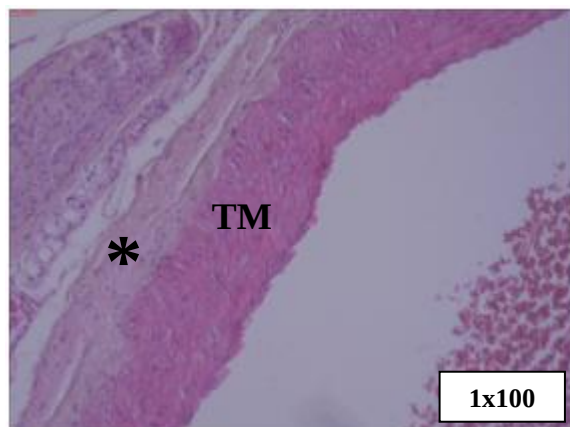
12 weeks of treatment with the investigated drugs led to regression in thickness of the medial hypertrophy. Greater regression of hypertensive vascular remodeling was seen in SHRAmlo group (Image 4) and SHRVal/Amlol group (Image 5) with comparable effects. Effects of valsartan mono therapy (SHRVal group - Image 3) on tunica media in comparison to SHRVal/Amlol group were less evident.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

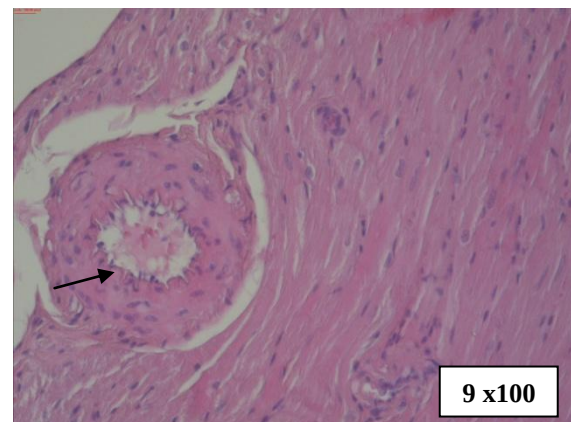
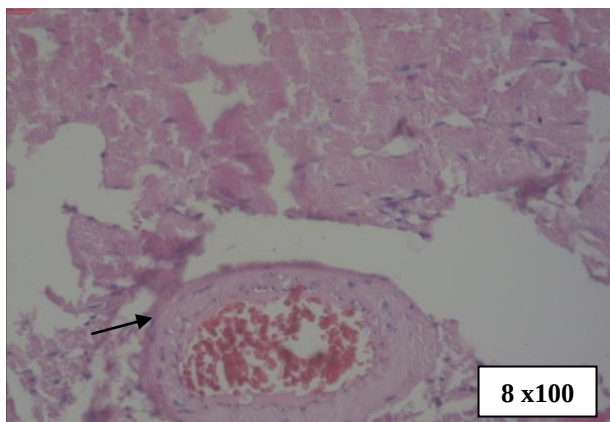
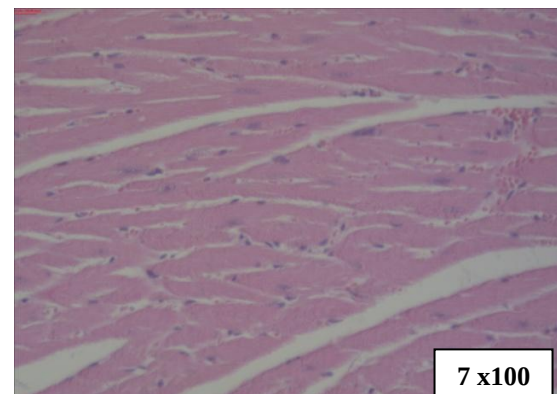
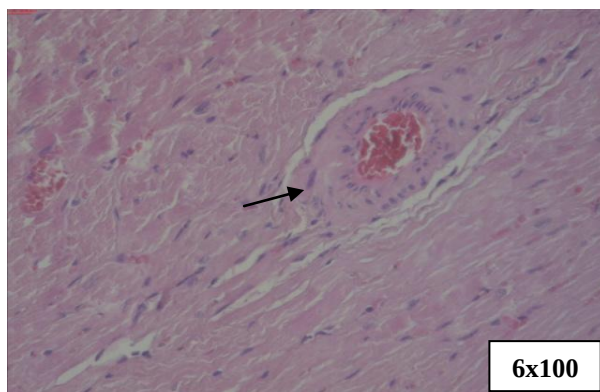

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Image 1-5: Histological examination of transverse sections of the aorta of the controls and drug treated group of rats showing **SHRC** group (1), **SHRNaCl** group (2a, 2b), **SHRVal** group (3), **SHRAmlo** group (4) and **SHRVal/Amlo** group (5). Haematoxylin and eosin stain

TM: tunica media, **black star:** Tunica adventitia

Hearth: SHRC group presented mild medial hypertrophy in larger blood vessels (Image 6 and 8) in contrast to SHRNaCl group where vessel medial thickness and medial thickness-to-lumen ratio were increased (Image 9). SHRNaCl group also showed inversion in medial thickness-to-lumen ratio in preterminal arteriole (Image 11), fibrous tissue changes, degenerative multifocal inflammation processes due to myocyte degradation and eosinophilia (Image 10 and 11).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

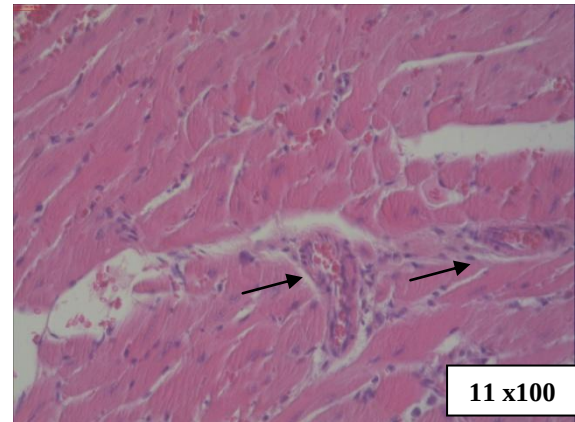
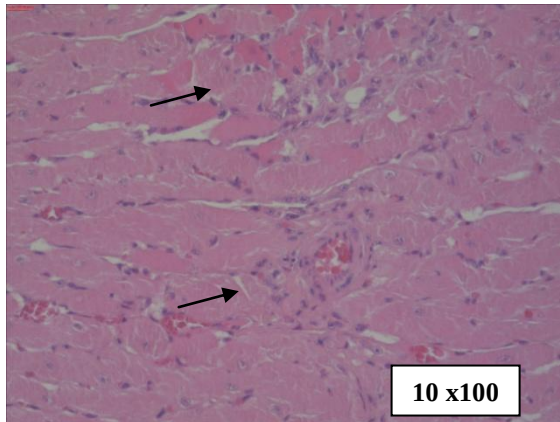

Image 6-11: Histological examination of myocard showing **SHRC** group (6-8) and **SHRNaCl** group (9-11). Haematoxylin and eosin stain.

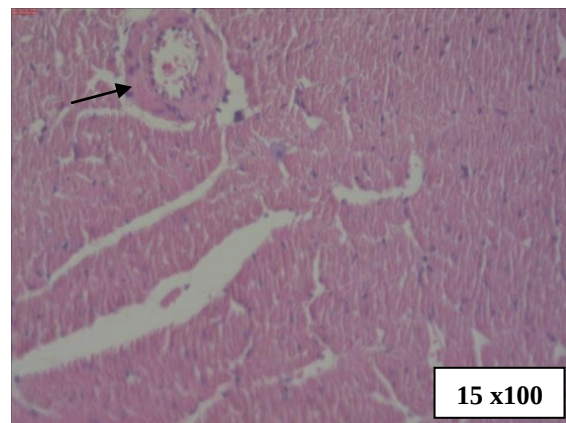
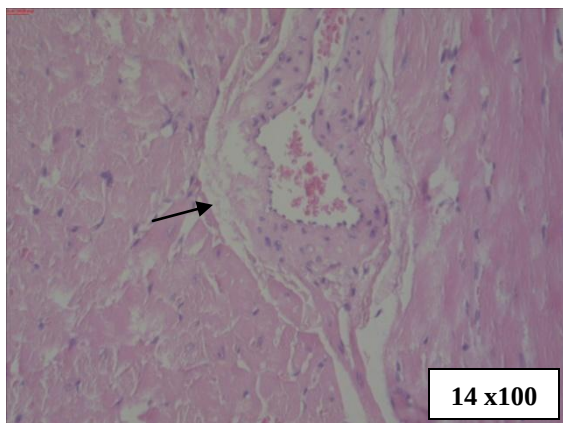
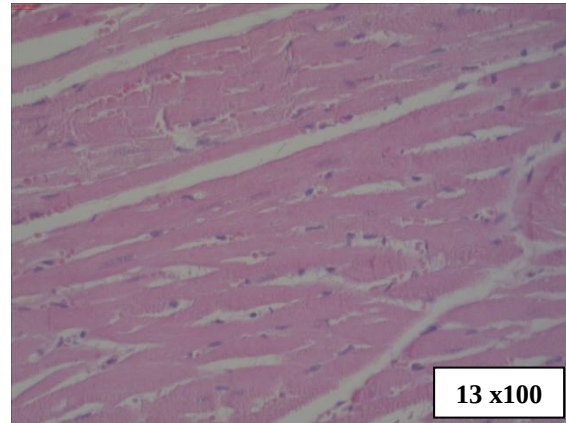
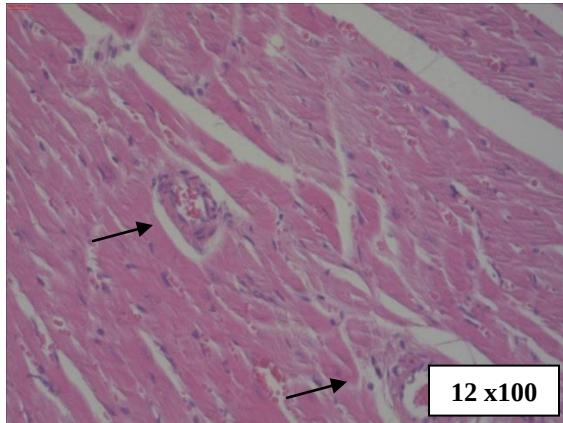
SHRVal and SHRAmlo group presented myocardial histopathology and large blood vessels structure comparable to SHRC group. “Relaxation” of preterminal arteriole (Image 12 and 15) was seen. Degenerative multifocal inflammation processes were reduced in comparison to SHRNaCl group. Eosinophilia was not present (Image 13). Still most evident changes in medial hypertrophy even in preterminal arterioles was seen when drugs were given as a combination (Image 17). In SHRVal/Amlo group tissue inflammation as well as eosinophilia was not noticed (Image 18).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

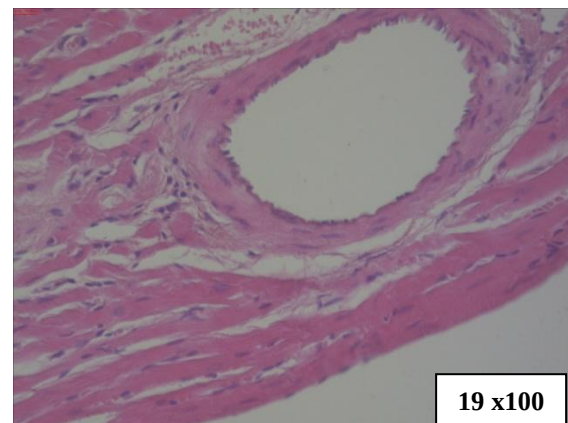
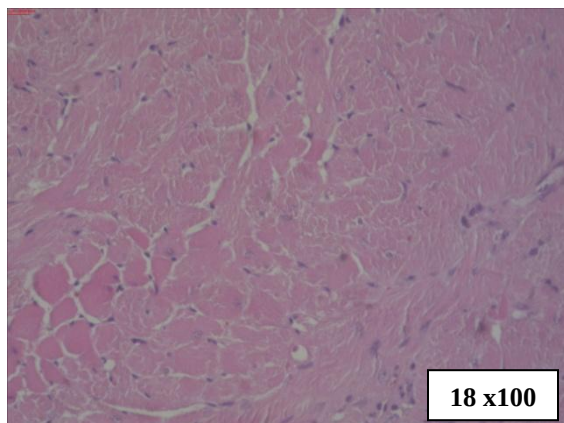
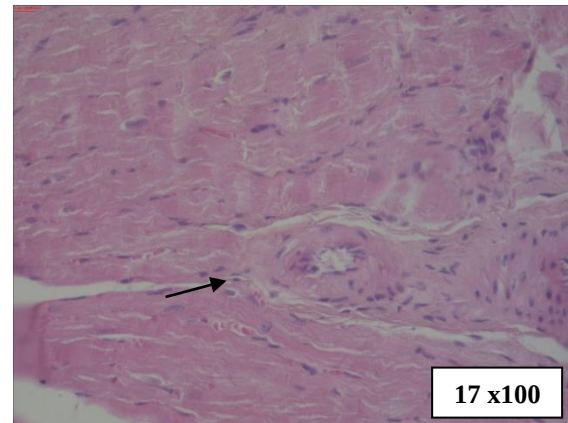
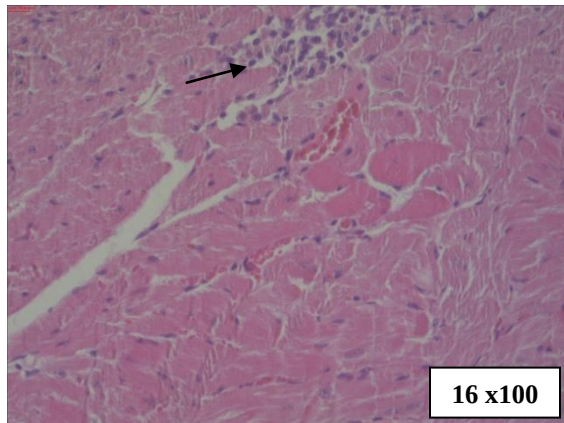

Image 12-19: Histological examination of myocard showing **SHRVal** group (12-14), **SHRAmlo** group (15, 16) and **SHRVal/Amlo** group (17-19). Haematoxylin and eosin stain.

Ventricular weight/ body weight ratio: Table 2 shows calculated ventricular weight/body weight ratio of investigated groups of SHR rats. Significantly higher ventricular weight/heath ratio ($p < 0.001$) was seen in the SHRNAcl group in comparison to control group of rats. All drug treated groups showed significant decrease of ventricular weight/heath ratio, but most evident regression was calculated in SHRVal/Amlo group of rats (15 %, $p < 0.001$).

Table 2

	SHRC	SHRNaCl	SHRVal	SHRAmlo	SHRVal/Amlo
X	3,00	4,25 ^a	3,8 ^b	3,76 ^b	3,69 ^c
SD	0,19	0,53	0,43	0,35	0,35
Min	2,62	3,46	3,21	3,21	3,18
Max	3,38	5,45	4,52	4,48	4,44

Table 2: Ventricular weight/ body weight ratio - week 24 (mg/g. body weight).

^a p<0,001 vs. SHRC; ^b p<0,01 vs. SHRNaCl; ^c p<0,001 vs. SHRNaCl

Ventricular weight/ body weight ratio - week 24 (mg/g. body weight).

^a p<0,001 vs. SHRC; ^b p<0,01 vs. SHRNaCl; ^c p<0,001 vs. SHRNaCl

3. Discussion

Objective of this study was to evaluate the protective effects of valsartan and amlodipine given as monotherapy and as a combination in salt loaded SHR rats. Heart and large blood vessels histopathology was compared between natural course of hypertension seen in SHRC group, salt loading effects in SHRNaCl group and regressive effects seen in the three treatment groups of rats.

Genetically determined hypertension in SHRC group led to vascular eutrophic remodeling. This process is seen as a microcirculation adaptive protection mechanism during the continuous increase of blood pressure and it is due to endothelial dysfunction and structural changes. Molecular processes causing endothelial dysfunction include decreased endothelial production of

nitric oxide, increased bioavailability of reactive oxygen species, increased endothelin-1 and Angiotensin II production as well as immune mechanisms.

Structural changes are characterized by remodeling, fibrosis and inflammation, processes that can be amplified with salt loading in animal models. Spontaneously hypertensive rats (SHR) are not commonly used but are considered a salt-sensitive animal model (3-8). In this study salt loading as 1% drinking solution given for a period of 24 weeks in SHR rats led to significant increase in blood pressure. Previous investigations from our institute showed that salt loading in SHR rats parallel to increase in blood pressure is followed by functional renal impairment with proteinuria. SHRNaCl group presented alterations in geometry of aorta, hypertrophic remodeling of arteries, development of fibrous tissue and inflammation processes in the hearth and higher ventricular weight/heath ratio in comparison to SHRC group. (9,10)

A reduction in SBP was evident in all treatment groups but to a different degree. In SHRVal group SBP reduction was evident by week 20-24, but was less pronounced than other treatment groups. In experimental salt sensitive hypertension effects of drugs that modify RAAS system depends on the time period in which salt loading had begun.

Present study did not investigate mechanisms that lead to structural damages in SHRNaCl group.

SHRAmlo and SHRVal/Amlo group had comparable effects on aortal remodeling. As expected regression in vascular hypertrophy was less evident in SHRVal group since monotherapy did not achieve similar reduction in BP as two other treatment groups. Labat et all. reported lack of efficacy in interest of significant reduction in carotid wall thickness in salt loaded SHR rats treated with valsartan (30 mg/kg/ b. w.) in spite of the reduction in blood pressure. Authors led a conclusion that in order to improve the arterial compliance lower targets in blood reduction are necessary.(11)

Amlodipine and Pathohystology examination of the myocard and the aortal tissue have shown reduction I medial hypertrophy, reduction in ventricular weight/ body weight and reduction in degenerative multifocal inflammation processes more significantly marked in SHRAmlo and SHRVal/Amlo group. Effects of AT1 receptor blockator (telmisartan 10 mg/kg b.w) and

amlodipine (10 mg/kg b. w.) as monotherapy and as a combination were given in salt loaded SHR rats. Telmisartan without BP reduction caused reduction in left ventricular mass and cardiac fibrosis. Given in combination with amlodipine additionally reduced BP. Kyselovic in SHRSP rats amlodipine significantly reduced BP and led to reduction in heart hypertrophy. (12,13).

4. Conclusion

Combination therapy presented significant effects on myocardial histopathology, ventricular weight/heart ratio and blood vessels structure. Taking in mind that in these groups blood pressure reduction was significantly reduced a conclusion can be led by reduction of the hemodynamic stress remodeling of blood vessels can also be prevented.

In the present study amlodipine has shown to be more effective in reducing the SBP in SHR rats.

In salt loaded rats amlodipine was more effective in reducing the SBP, but the effects on renal parameters mostly proteinuria were more evident in the group of animals treated with valsartan.

Since both treatment groups have different mechanism of action a combination therapy may be beneficial in improving renal function in SHR rats

References

- [1] Pilic L, Pedlar CR, Mavrommatis Y. Salt-sensitive hypertension: mechanisms and effects of dietary and other lifestyle factors. *Nutr Rev.* 2016 Oct;74(10):645-58. doi: 10.1093/nutrit/nuw028. Epub 2016 Aug 25. PMID: 27566757.
- [2] Ahn J., Varagic J., Slama M., Susic D., Frohlich E.D. Cardiac structural and functional responses to salt loading in SHR. *Am. J. Physiol. Heart Circ. Physiol.* 2004;287:H767–H772. doi: 10.1152/ajpheart.00047.2004

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [3] Limas C, Westrum B, Limas CJ, Cohn JN. Effect of salt on the vascular lesions of spontaneously hypertensive rats. *Hypertension*. 1980 Jul-Aug;2(4):477-89. doi: 10.1161/01.hyp.2.4.477. PMID: 7399629.
- [4] Lindesay G, Bézie Y, Ragonnet C, Duchatelle V, Dharmasena C, Villeneuve N, Vayssettes-Courchay C. Differential Stiffening between the Abdominal and Thoracic Aorta: Effect of Salt Loading in Stroke-Prone Hypertensive Rats. *J Vasc Res*. 2018;55(3):144-158. doi: 10.1159/000488877. Epub 2018 Jun 8. PMID: 29886482; PMCID: PMC6106143.
- [5] Varagic J., Frohlich E.D., Díez J., Susic D., Ahn J., González A., López B. Myocardial fibrosis, impaired coronary hemodynamics, and biventricular dysfunction in salt-loaded SHR. *Am. J. Physiol. Heart Circ. Physiol*. 2006;290:H1503–H1509. doi: 10.1152/ajpheart.00970.2005.
- [6] de Cavanagh EM, Ferder LF, Ferder MD, Stella IY, Toblli JE, Inserra F. Vascular structure and oxidative stress in salt-loaded spontaneously hypertensive rats: effects of losartan and atenolol. *Am J Hypertens*. 2010 Dec; 23(12):1318-25. doi: 10.1038/ajh.2010.167. Epub 2010 Aug 12. PMID: 20706197.
- [7] Matiavelli LC, Zhou X, Varagic J, Susic D, Frohlich ED. Salt loading produces severe renal hemodynamic dysfunction independent of arterial pressure in spontaneously hypertensive rats. *Am J Physiol* 2006; 290:H1503-H1509.
- [8] Antihypertensive Agents in Salt-Sensitive Hypertensive Patients: A Network Meta-Analysis. *Am J Hypertens*. 2018 Jun 11;31(7):835-846. doi: 10.1093/ajh/hpy027. PMID: 29438454.
- [9] de Resende M.M., Mill J.G. Effect of high salt intake on local renin-angiotensin system and ventricular dysfunction following myocardial infarction in rats. *Clin. Exp. Pharmacol. Physiol*. 2007;34:274–279

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [10] Ke YS, Cao H, Yang T. Effect of combination of valsartan with benazepril on blood pressure and left ventricular hypertrophy in SHR. *Acta Pharmacol Sin.* 2000 Nov;21(11):1043-7. PMID: 11501062.
- [11] Labat C., Lacolley P., Lajemi M., de Gasparo M., Safar M.E., Benetos A. Effects of valsartan on mechanical properties of the carotid artery in spontaneously hypertensive rats under high-salt diet. *Hypertension.* 2001;38:439–443.
- [12] Liang B., Leenen F.H. Prevention of salt-induced hypertension and fibrosis by AT1–receptor blockers in Dahl S rats. *J. Cardiovasc. Pharmacol.* 2008;51:457–466. doi: 10.1097/FJC.0b013e318169e948.
- [13] Liang B., Leenen F.H. Prevention of salt induced hypertension and fibrosis by angiotensin converting enzyme inhibitors in Dahl S rats. *Br. J. Pharmacol.* 2007;152:903–914. doi: 10.1038/sj.bjp.0707472.

VALUE OF CT-CALCIUM SCORE IN DETECTION OF CORONARY ARTERY DISEASE: CASE REPORT

Authors: Boshev M^{1,3}, Georgiev A^{1,3}, Pejkov H^{1,3}, Bojovski I^{1,3}, Jovanoski M^{1,3}, Stankovic S^{2,3}

¹PHO University Clinic of Cardiology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

²PHO University Clinic of Hematology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

³Medical faculty, University "Ss. Cyril and Methodius" – Skopje, Republic of North Macedonia

Abstract

Introduction. Coronary artery disease (CAD) is leading cause of morbidity and mortality worldwide. Implementation of the newer diagnostic methods in detection of CAD is significantly increased during the last decade. Special attention is dedicated to CT-calcium score (CTCS) since it is non-contrast examination that requires significantly lower effective dose of radiation than CT-coronary angiography (CTCA). The most important technique for assessing coronary calcium was introduced by Agatston and it is known as Agatston score. CTCS is currently recommended for risk stratification of asymptomatic patients with low and intermediate risk.

Case report. We present 62-year-old hypertensive male with history of typical effort angina and fatigue. His complaints were present for a couple of months. He underwent a complete medical examination with ECG, echocardiography, carotid ultrasound, ABP Holter and multi-slice CT (MSCT) with calcium score assessment with Agatston score of 170.87. Because of the typical clinical manifestation, coronary stress-testing was additionally performed to the patient and it was assessed positive. Coronary angiography was indicated and it revealed presence of a multivessel CAD.

Conclusion. CTCS has many limitations and it should not be performed in symptomatic patients and in patients with high risk for CAD. Absence of significant coronary calcium does not

necessarily mean absence of atherosclerosis. Low degree of correlation between CTCS and coronary angiography, especially with the degree of luminal stenosis suggests that CTCS probably is not sufficient for itself, but at least one more noninvasive method is needed for screening, detection or risk assessment of CAD.

Keywords: *CAD, angina, calcium score, CTCS, Agatston score.*

ЗНАЧЕЊЕ НА КТ-КАЛЦИУМ СКОР ВО ДЕТЕКЦИЈА НА КОРОНАРНА АРТЕРИСКА БОЛЕСТ: ПРИКАЗ НА СЛУЧАЈ

Бошев М^{1,3}, Георгиев А^{1,3}, Пејков Х^{1,3}, Бојовски И^{1,3}, Јованоски М¹, Станковиќ С^{2,3}

¹ЈЗУУ Клиника за кардиологија, 1000 Скопје, Република Северна Македонија

²ЈЗУУ Клиника за хематологија, 1000 Скопје, Република Северна Македонија

³Медицински факултет, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија

Автор за кореспонденција: marjanboshev@gmail.com

Апстракт

Вовед: Коронарната артериска болест (КАБ) претставува водечка причина за морбидитет и морталитет во светски рамки. Последнава деценија значајно е зголемена примената на поновите неинвазивни дијагностички методи за дијагноза на КАБ. Особено внимание се посветува на коронарниот КТ-калциум скор (КТКС) бидејќи станува збор за неконтрастно испитување за кое е потребно ефективна доза зрачење сигнификантно пониска од онаа за КТ-коронарната ангиографија (КТКА). Најпознатата техника за одредување на коронарниот калциум ја вовел Агатстон и таа се означува како Agatston score. КТКС моментално се препорачува за ризик-стратификација на асимптоматски пациенти со низок и интермедиерен ризик.

Приказ на случај: Презентираме маж на 62-годишна возраст, хипертоничар, со анамнеза за типична ангина пекторис при физички напор и замор. Тегобите ги чувствувал веќе неколку месеци наназад. Направен е клинички преглед со ЕКГ, ехокардиографија, доплер на каротидни артерии, Холтер АВР и MSCT (multislice CT) со одредување на калциум-скор по Агатстон со вредност 170.87. Заради типичната симптоматологија, кај пациентот било дополнително направен коронарен стрес тест (КСТ) кој бил оценет како позитивен и упатен на коронарна ангиографија. Коронарната ангиографија покажала постоење на повеќесадовна КАБ.

Заклучок: КТКС има повеќе ограничувања и не би требало да се користи кај симптоматски и пациенти со висок ризик за КАБ. Отсуството на сигнификантен коронарен калциум не значи и отсуство на атеросклероза. Непостоењето на корелација помеѓу КТКС и коронарографскиот наод, особено со степенот на луминална стеноза, сугерира дека КТКС сам за себе веројатно не е доволен, туку дека е потребен уште најмалку 1 неинвазивен метод за скрининг, детекција или проценка на ризикот за КАБ.

Клучни зборови: *Коронарна артериска болест, ангина пекторис, калциум скор, КТКС, Агатстон скор.*

1. Вовед

Коронарната артериска болест (КАБ) претставува водечка причина за морбидитет и mortalитет во светски рамки. Таа може да се манифестира како стабилна (хроничен коронарен синдром/синдроми) и нестабилна клиничка состојба, понекогаш животозагрозувачка (акутен коронарен синдром). Златен стандард за дијагноза на КАБ претставува коронарната ангиографија (коронарографија), но, истата како инвазивна процедура носи одреден процент ризик од компликации. Последнава деценија значајно е зголемена примената на поновите неинвазивни дијагностички методи за дијагноза на КАБ, но и за правилен пристап во треманот на КАБ, а тоа е КТ-коронарната ангиографија (КТКА) и коронарниот КТ-калциумски скор (КТКС). Особено внимание се посветува на

КТКС бидејќи станува збор за неконтрастно испитување за кое е потребно ефективна доза зрачење сигнификантно пониска од онаа за КТКА [1].

Бројни студии покажале дека присуството на коронарен калциум силно корелира со присуството и екстензитетот на коронарната атеросклероза. Во таа смисла, неколку од нив ја демонстрирале предиктивната моќ на коронарниот артериски калциум (КАК) за кардиоваскуларни настани кај асимптоматски пациенти независно од конвенционалните ризик-фактори, но, во исто време постојат и сериозни ограничувања на примената на КАК кај асимптоматските пациенти [2].

Коронарниот калциум се дефинира како минимум 1 mm^2 лезија со $>130 \text{ HU}$ (Hounsfield Units) или ≥ 3 соседни пиксели. Главните начини на квантификација на коронарниот калциум се методот по Агатстон (Agatston), одредување на волуменот на калциум и одредување на скорот на калциумова маса. Најпознатата техника за одредување на коронарниот калциум ја вовел Агатстон и таа се означува како Agatston score [2.3.4]. Тој се пресметува како производ од ареата на калцифицирачката плака и максималниот дензитет на калцифицирачката лезија изразен во стеоедини од 1 до 4 според HU (2, 5):

$$\text{Agatston score}_{(\text{lesion})} = \text{Area} \times \text{DWF}^*$$

*DWF=density weighting factor (се изведува од максималната КТ атенуација за дадена калцифицирачка лезија - DWF: $130-199 \text{ HU} = 1$, $200-299 \text{ HU} = 2$, $300-399 \text{ HU} = 3$, $\geq 400 \text{ HU} = 4$).

На овој начин се одредува Агатстон скорот за секоја лезија поединечно. На крајот, вкупниот Агатстон скор се добива со сумирање на поединечните скорови од сите лезии на коронарните артерии, без оглед на локализацијата односно коронарната дистрибуција [5]:

$$\text{Agatston score}_{(\text{total})} = \sum \text{Agatston score}_{(\text{lesion})}$$

Така на пример, два пациенти со ист вкупен Агатстон скор од 200 може да имаат различна ареа, различен дензитет различен број на засегнати коронарни артерии, различна

дистрибуција на калцифицирачки лезии (фокална, дифузна), различен број на лезии итн., но, сепак, на крај нивниот вкупен скор да биде еднаков.

Интерпретацијата на коронарниот калциум скор (по Агатстон) е дадена [табела бр. 1] во прилог:

Калциум скор (Агатстон)	Интерпретација	Ризик од миокарден инфаркт/мозочен удар на 10 години
0	Многу низок ризик	<1%
1-100	Низок ризик	<10%
101-400	Умерен ризик	10-20%
101-400 и над 75-ти перцентил	Умерено висок ризик	15-20%
>400	Висок ризик	>20%

Табела бр. 1. Интерпретација на коронарниот калциум скор (преземено, преведено и адаптирано од *The Royal Australian College of General Practitioners 2020*).

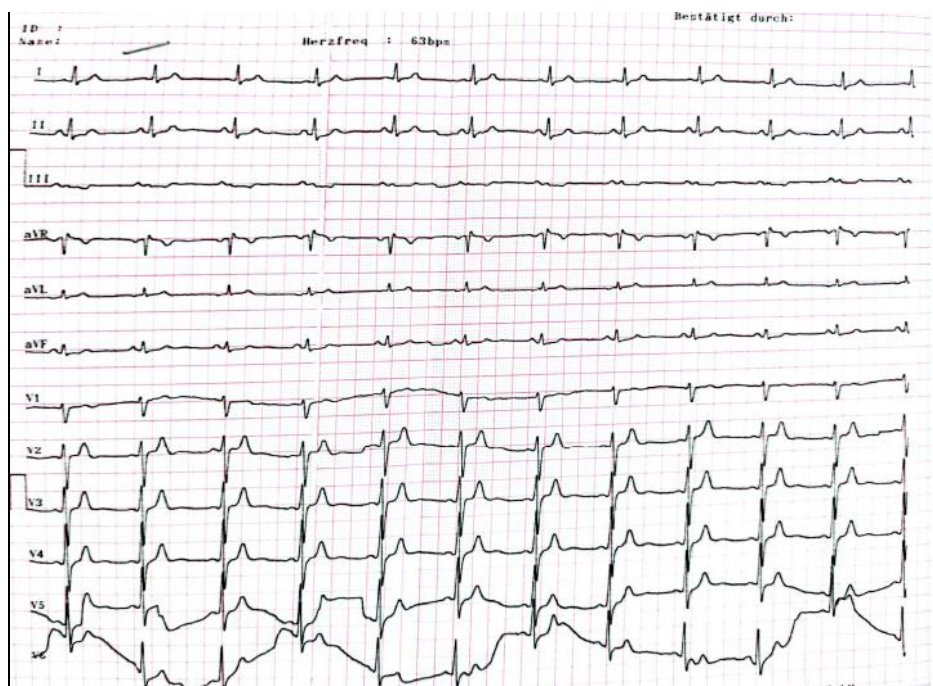
2. Приказ на случај

Презентираме маж на 62-годишна возраст со анамнеза за типична ангина пекторис при физички напор и замор. Тегобите ги чувствувал веќе неколку месеци наназад. До актуелниот момент се лекувал заради артериска хипертензија, а анамнестички е добиен податок за фамилијарна оптовареност за КАБ и прележан COVID-19 пред околу една и пол година. Поради претходно споменатите тегоби пациентот се обратил во приватна болница каде му е направен клинички преглед со ЕКГ, ехокардиографија, доплер на каротидни артерии, Холтер АВРиМССТ (multislice CT) со калциум-скор. ЕКГ бил во

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

прилог на синус ритам со нормопонирана оска и отсутен R-забец во D3, без останати нарушувања во морфологија и спроводливост [слика 1].

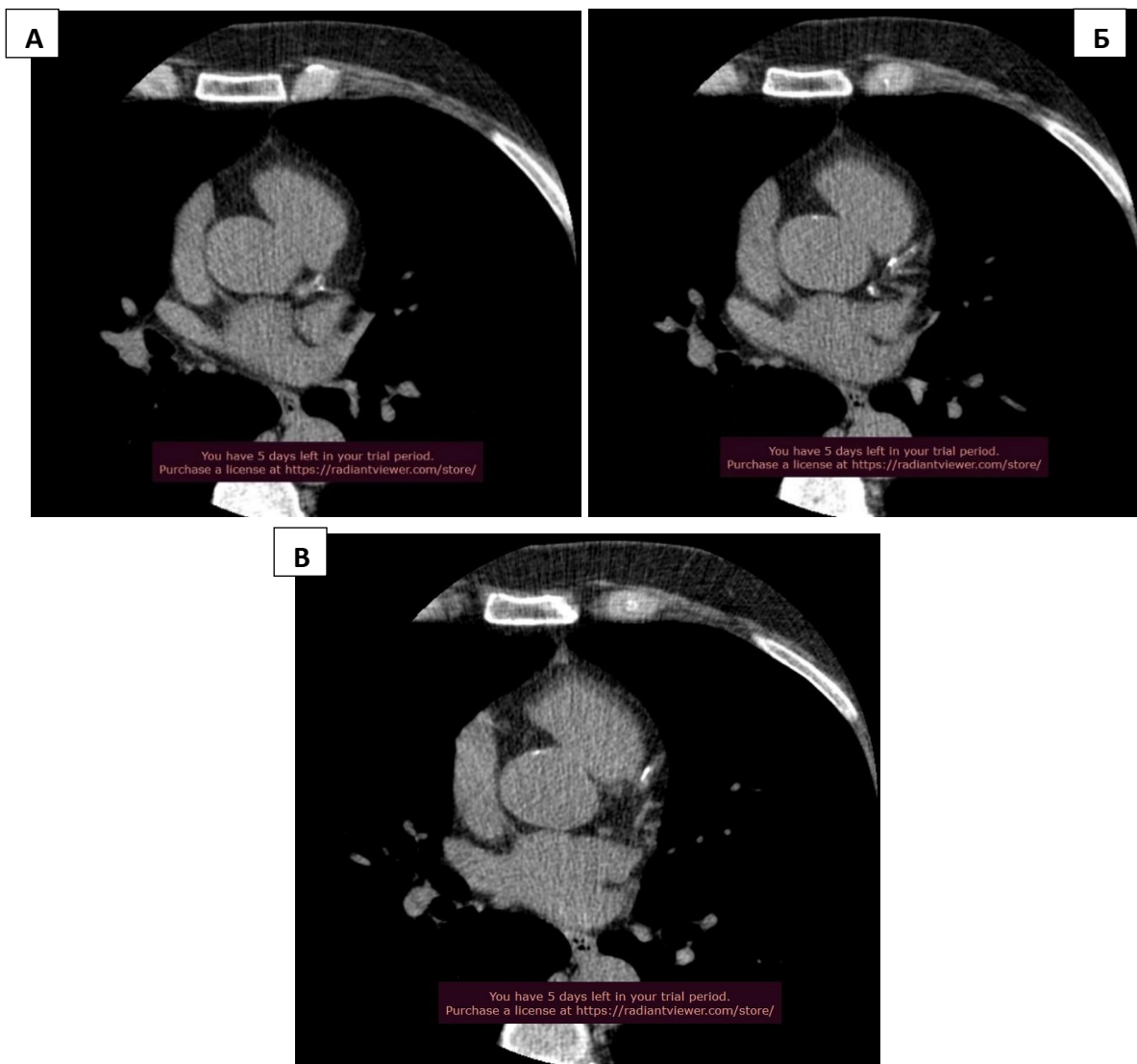

Слика 1. ЕКГ во мирување

Ехокардиографскиот наод покажал нормални димензии на левата комора со уредна EF, хипертрофија на меѓукоморната преграда (15 mm) и прв степен на дијастолна дисфункција. Доплерот на каротидните артерии открил зголемена ИМТ со плаки на булбуси, но без сигнификантни лезии. Холтерот за крвен притисок покажал добро регулиран крвен притисок. Направениот MSCT со калциум скор детектирал вредност на истиот од 170.87 по Agatston [слика 2 А, Б, В].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

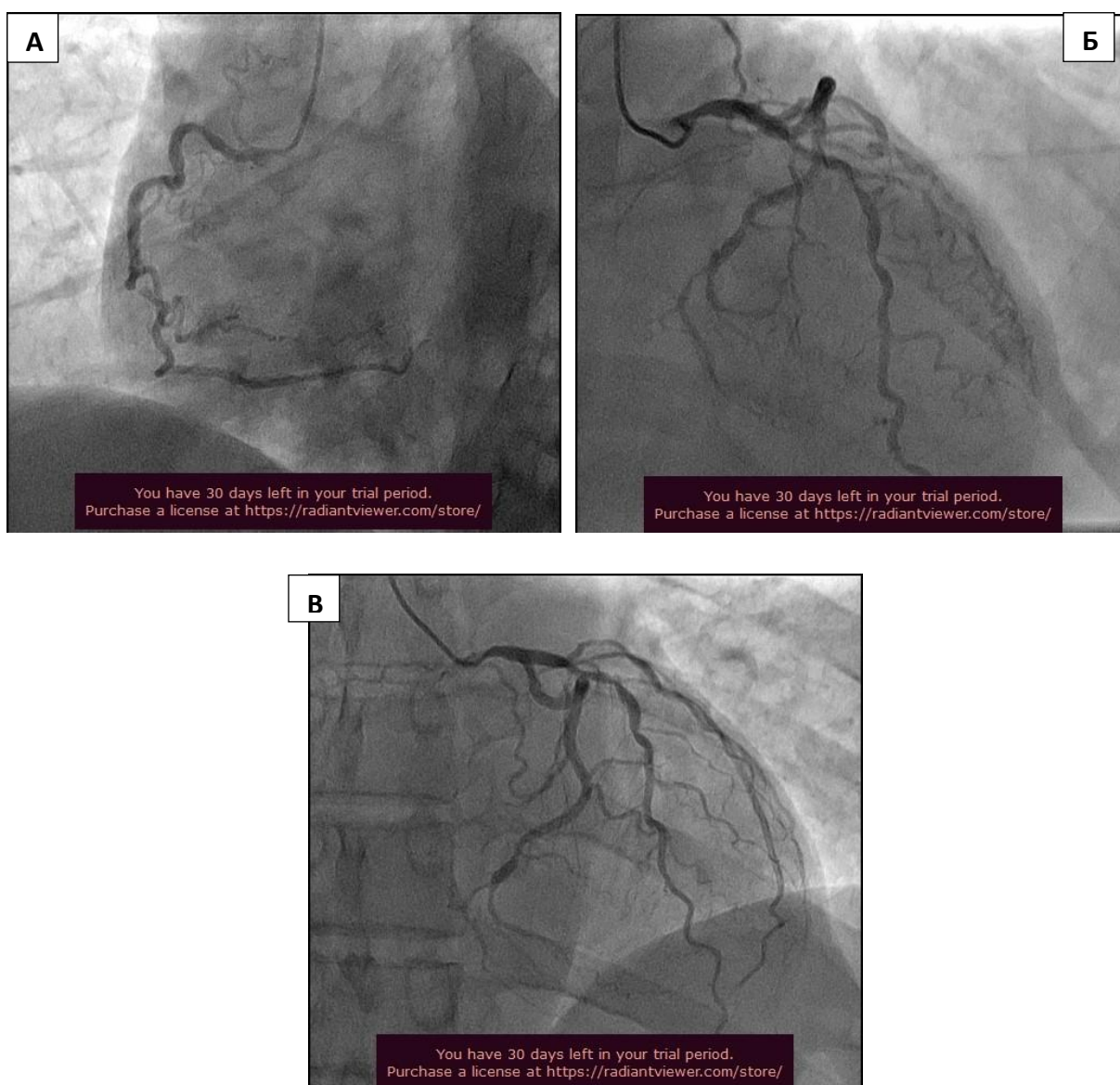
Слика 2. А, Б, В – MSCT(аксијални пресеци) со калциум скор по Агатстон 170.87

Лабораториските наоди покажале постоење покачени вредности на гликемија на гладно од 6,4 mmol/l (реф. вр. до 6,1 mmol/l), вкупен холестерол од 5,7 mmol/l (реф. вр. до 5,2 mmol/l) и триглицериди 0,6 mmol/l (реф. вр. до 1,9 mmol/l). Вредностите на LDL-холестерол и HDL-холестерол не биле одредени. Деградационите продукти и бубрежната функција биле во референтните вредности. По направените иследувања кај пациентот била индицирана коронарографија. Но, со сите наоди тој се обратил за второ мислење во

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Универзитетската клиника за кардиологија. Таму му бил направен коронарен стрес-тест кој бил оценет како позитивен и поставена индикација за коронарографија. Коронарографијата покажала постоење на повеќесадовна КАБ [слика 3].

Слика 3. Коронарографски наод: А. Десна коронарна артерија (RCA), Б. Лево коронарно стебло (LCA) во кранијална проекција, В. Лево коронарно стебло (LCA) во РА проекција.

3. Дискусија

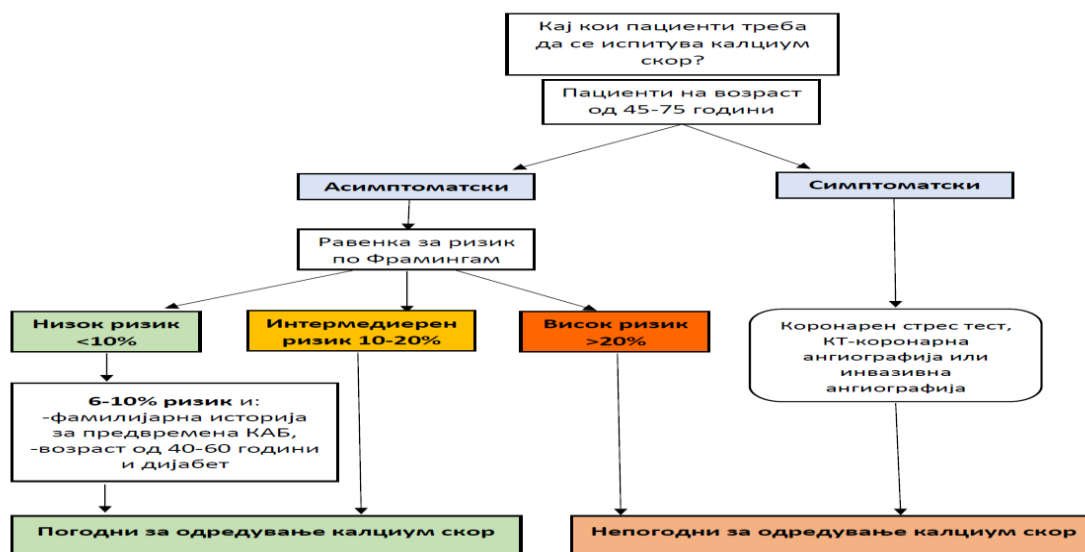
Во еден систематски преглед од 18 студии кој опфатил над 10 000 симптоматски пациенти кои биле подложени на КТКА и одредување КТКС, се открило дека 84% од пациентите со КТКС=0 немале КАБ, додека пак, нешто помалку од 5% имале сигнификатна стеноза ($\geq 50\%$ односно $\geq 70\%$ стеноза) [2]. Присуството на позитивен КТКС (КТКС>0) претставува маркер на опструктивна КАБ, додека пак, КТКС=0 кај асимптоматски пациенти предвидува одлична 10-годишна стапка на преживување од околу 99% [2,3,6,7]. КАК претставува независен предиктор на ризик од мајорни кардиоваскуларни настани [3,4].

Со оглед на високата негативна предиктивна вредност, некои автори сметаат дека пациентите со КТКС=0 не треба да подлежат на други испитувања; од друга страна, постојат студии кои докажале дека отсуството на КАК не е секогаш сигурен индикатор за отсуство на значајна луминална коронарна стеноза (опструкција) [3,8,9]. Во овој контекст е важно да се истакне дека евентуалните присутни калцифицирачки лезии на другите васкуларни корита кои се видливи на КТ не се сметаат, односно не влегуваат во пресметувањето на вкупниот Агатстон скор. Со оглед на тоа дека атеросклерозата е генерализирано, односно системско заболување, можеби размислувањата за подобрување на предиктивната вредност на Агатстон скорот треба да одат во насока на одредување на т.н. вкупен телесен калциум скор со користење на сложена формула, иако за тоа се уште не постои консензус [5]. Оттука, јасно е дека Агатстон скорот таков каков што е има одредени лимитации и тоа мора да се има предвид при неговото одредување.

Според Кардиолошкото здружение на Австралија и Нов Зеланд [4], одредување на КТКС не се препорачува кај симптоматски пациенти, односно, според Neves [3], примената на КТКС самостојно е лимитирана кога станува збор за симптоматски пациенти, или со други зборови - предиктивната вредност кај симптоматски пациенти е

помалку етаблирана [10]. Според Shreya и претходно споменатото Кардиолошко здружение на Австралија и Нов Зеланд, КТКС е соодветен за асимптоматски пациенти со низок и интермедиерен ризик по Framingham [4,10]. Она што, исто така, не смее да се заборави е дека КТКС не дава информација за големината на калцифицирачката плака имајќи предвид дека не во секоја сигнификантна лезија на коронарните артерии има депозиција на калциум. Според Европското кардиолошко здружение (ESC), КТКС моментално се препорачува за ризик-стратификација на асимптоматски пациенти со низок и интермедиерен ризик; КТКС има IIb препорака во водичите на ESC, односно IIa препорака во водичите на Американската кардиолошка асоцијација (AHA/ACC) [6,8,9,10].

Во литературата се уште постојат некои недоречености и дилеми за тоа која е вистинската индикација за примената на КТКС, односно Агатстон скор. Можеби на прашањето кој профил пациенти треба да подлежи на КТКС, најдобар одговор дава Кардиолошкото здружение на Австралија и Нов Зеланд кое предлага алгоритам [фигура 1] со прецизни насоки [4].

Фигура 1. Алгоритам со препорачани индикации за одредување коронарен калциум скор според Кардиолошкото здружение на Австралија и Нов Зеланд.

4. Заклучок

КТКС има повеќе ограничувања и не би требало да се користи кај симптоматски и пациенти со висок ризик за КАБ. Отсуството на сигнификантен КАК не значи и отсуство на атеросклероза. Непостоењето на корелација помеѓу КТКС и коронарографскиот наод, особено со степенот на луминална стеноза, сугерира дека КТКС сам за себе веројатно не е доволен, туку дека е потребен уште најмалку 1 неинвазивен метод за скрининг, детекција или проценка на ризикот за КАБ.

Користена литература

- [1] Salem HT, SabekEAS. Value of Coronary Calcium Scoring in Symptomatic and Asymptomatic Coronary Artery Disease Patients. *Current Medical Imaging*, 2021, 17, 517-523.
- [2] Cherukuri L, Birudaraju D, Budoff JM. Coronary artery calcium score: pivotal role as a predictor for detecting coronary artery disease in symptomatic patients. *Coronary Artery Disease*, 2021, 32(6). <https://escholarship.org/uc/item/50s4660c>. DOI: 10.1097/mca.0000000000000999
- [3] Neves PO, Andrade J, Moncao H. Coronary artery calcium score: current status. *Radiol Bras.* 2017 Mai/Jun;50(3):182–189.
- [4] Chua A, Blankstein R, Ko B. Coronary artery calcium in primary prevention. *AJGP Vol.* 49, No 8, August 2020. The Royal Australian College of General Practitioners 2020.
- [5] Blaha MJ et al. Coronary Artery Calcium Scoring. *JACC: Cardiovascular Imaging Vol.* 10, No 8, 2017. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jcmg.2017.05.007>.
- [6] Antonopoulos AS et al. Cardiovascular Risk Stratification by Coronary Computed Tomography Angiography Imaging: Current State-of-the-Art. *European Journal of Preventive Cardiology* (2022) 29, 608-624. doi:10.1093/eurjpc/zwab067.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [7] Greenland P et al. Coronary Calcium Score and Cardiovascular Risk. *JACC* Vol. 72, No 4, 2018. <https://doi.org/10.1016/j.jacc.2018.05.027>
- [8] Chaingkriangkrai K et al. Prognostic Value of Coronary Artery Calcium Score in Acute Chest Pain Patients Without Known Coronary Artery Disease: Systematic Review and Meta-Analysis. *Annals of Emergency Medicine* Vol. 68, No 6: December 2016. <http://dx.doi.org/10.1016/j.annemergmed.2016.07.020>.
- [9] Sandfort V, Bluemke DA. CT calcium scoring. History, current status and outlook. *Diagnostic and Interventional Imaging* (2017) 98, 3-10. <http://dx.doi.org/10.1016/j.diii.2016.06.007>
- [10] Shreya D et al. (December 03, 2021) Coronary Artery Calcium Score - A reliable Indicator of Coronary Artery Disease? *Cureus* 13(12): e20149. DOI 10.7759/cureus.20149

HISTOPATHOLOGIC FINDINGS OF DIMINUTIVE AND SMALL COLORECTAL ADENOMA

V. Hristova-Janik¹, B.Bozinovska², T. Ivkovska³

(1) Department of Gastroenterology, Private hospital Remedika, Skopje, N. Macedonia

(2) Department of Radiology, Private Hospital One Hospital, Tetovo, N.Macedonia

(3) Department of Histopathology and Cytology, Histolab, Skopje, N. Macedonia

Abstract

Background and study aim: The largest number of polyps encountered during a colonoscopy are diminutive and small polyps less than 1 cm in size. Polypectomy is necessary to interrupt the adenoma-carcinoma sequence, and histopathology to discover advanced histological changes such as dysplasia or cancer. The estimation of dysplasia or carcinoma prevalence in diminutive and small polyps measuring 4-10 mm in diameter will help in using the “resect and discard” strategy during routine colonoscopy surveillance.

Patients and methods: This prospective study comprised 201 patients in whom 344 colonic adenomatous polyps were detected ranging in size from 4 to 10 mm, which were removed during colonoscopy. Resected polyps were sent for pathologic assessment.

Results: A total of 201 patients were included in the study with resected 344 adenomatous polyps measuring 4-10 mm in size. Of these, 94.5% were adenomatous polyps without dysplasia, 4.6% had low-grade dysplasia, 0.3% villous polyp with low grade dysplasia, and 0.6% lost polyp. There were no polyps with high-grade dysplasia nor polyps with cancer. 54.7% of patients were males, and 45.3% females, $p < 0.05$. In 40.1% of patients, indication for examination was bleeding.

35.8% of polyps were registered in sigma; the percentage difference between location in sigma versus other locations was significant, $p < 0.05$.

Conclusions: Polyps measuring 4-10 mm in diameter had no advanced pathology such as high-grade dysplasia or carcinoma.

Keywords: *colonoscopy; polypectomy; dysplasia; NBI.*

1. Introduction

According to GLOBOCAN 2020 estimates, there are 1.93 million new colorectal cancers (CRC) cases diagnosed in 2020 worldwide, representing 10% of all newly detected (19.3 million) cancers. Of these, 0.94 million death cases were a result of colorectal cancer in 2020 (1). It is projected that the number of new colorectal cancer cases will reach 3.2 million by 2040 (2).

Colorectal cancer mainly arises from adenomatous polyps. Prevention of this type of cancer is possible by conducting a colonoscopy when polypectomy of colonic polyps is performed (3).

Endoscopic polypectomy is a resection of colonic polyps by which interruption of adenoma-carcinoma sequence is made (4).

In 1.7% or less than 1% of polyps up to 10 mm in size can have dysplasia (5,22). According to other studies, presence of cancer cells can be found in $\leq 1\%$ (6). With the polyp growth, the chance of presence of malignant cells is increased (7). Polyps larger than 10 mm have 10% higher chance of malignancy. More than 70% of large polyps have advanced pathology (22).

There is also a risk of high-grade dysplasia and carcinoma in small polyps. Polypectomy of polyps with advanced histopathological finding prevent development of colonic cancer. Since there is a small risk of development a high-grade dysplasia and even smaller risk of cancer, there is a possibility of “resect and discard” strategy for reducing the economic cost for histopathology of resected polyps and less time consuming of the very procedure (8,9). However, there is a potential risk of removing a diminutive or small polyp that is malignant or with a high-grade dysplasia, but not send for histopathology and not controlling the site of resected carcinoma in a timely manner (10,11), which would further enable vascular and lymphatic invasion (12). Particular attention to this procedure is required for polyps measuring 6-9 mm and right-sided colon polyps (13,22).

Nine percent of all colorectal carcinoma are developed after colonoscopy or polypectomy (14). This can be a result of incomplete colonoscopy, i.e., the intubation of the colonoscope is not up to the cecum/terminal ileum, unregistered adenomas and malignant lesions, incomplete polyp resection, “resect and discard” strategy. Thus, it is important to choose an ideal method that enables complete resection without leaving any residual adenomatous tissue and assessment of the polyp with optical imaging for advanced histological changes such as cancer (15).

Narrow-band imaging (NBI) helps in discovering whether the polyp is neoplastic or non-neoplastic, the presence/absence of dysplasia, villous polyp or cancer (16), diagnosing of hyperplastic and inflammatory polyps that cannot be resected if non-neoplastic, but are dealt with the method “diagnose and leave behind” (17,5). In the case of polyps with signs of advanced finding on NBI, neither “resect and discard” nor “diagnose and leave behind” strategy is being applied.

The frequency of post-polypectomy surveillance timing depends on the number of polyps found in a patient, their size and histopathological finding (18).

Patients after performed polypectomy and long-term surveillance have a decreased incidence of onset of colorectal carcinoma (19).

The aim of this study was to assess the rate of advanced histological finding in resected adenomatous polyps measuring 4-10 mm resected during colonoscopy. Secondary aims: their location and prevalence among sexes, indication for examination.

2. Material and methods

This was a prospective-analytical study performed in one general hospital by one gastroenterologist in a period of two years, and comprised sessile adenomas 4-10 mm in size. Two methods of polypectomy were used, hot snare and cold snare, by random choice. A total of 201 patients were included, with 344 detected sessile adenomatous polyps measuring 4-10 mm. Histological analysis was done by one doctor – specialist in pathology.

Olympus Elvis 190 Exera CV III was used for colonoscopy and polypectomy.

Protocol for colonoscopy with polypectomy (20):

1. Prior to examination, each patient signed a consent for conducting colonoscopy and an informed consent for participation in the study.
2. Patients had previous diet preparation and took Macrogol for bowel cleansing.
3. Those patients that underwent the procedure under anesthesia signed an anesthesia drug list.
4. A complete colonoscopy was done, which means the colon along to cecum and terminal ileum was examined.
5. Each detected polyp measuring 4-10 mm was assessed with NBI by using the NICE classification for selection of adenomatous, hyperplastic and malignant polyps.
6. The study included only adenomatous sessile polyps 4-10 mm in size by using one of the two methods for polypectomy, hot or cold snare.
7. Following polypectomy, the polyp was sent for histopathological analysis (21).
8. After 5-7 days, the histological finding was noted showing low-grade, high-grade dysplasia or carcinoma.

Parameters registered in the study:

- Indication for colonoscopy: present symptoms (pain, bleeding, diarrhea, obstipation), positive family history for CRC, screening, check-up after operated cancer;
- Location of the polyp in the colon (rectum, sigmoid colon, descending colon, transverse colon, ascending colon, cecum);
- Sex, age;
- Histological finding (adenoma, low- or high-grade dysplasia, carcinoma).

Inclusion criteria:

Patients at the age of 18-80 years of both sexes with present adenomatous sessile polyps measuring 4-10 mm incidentally detected during colonoscopy.

Exclusion criteria: Hemoglobin <70 g/dL; Hyperplastic polyps; Pendulous polyps; Juvenile polyps; Colon polyposis; Polyps less than 4 mm in size; Polyps larger than 10 mm; Malignant disease; Unclean colon; Age under 18 years; Age over 80 years.

3. Results

During a period of two years, a total of 443 polyps 4-20 mm in size were removed, and for the purposes of this study 344 adenomatous sessile polyps 4-10 mm in size were resected.

Of the polyps measuring 4-20 mm, 78% were polyps 4-10 mm in size.

Of all 201 included patients, 54.7% were males and 45.3% females; the percentage difference was statistically significant, for $p < 0.05$ (Difference test, $p = 0.0444$) (Table 1, Figure 1a). The mean age of the examined group of patients was 55.3 ± 12.1 years, ranging from 27 to 79 years. The mean age of male patients was 53.7 ± 12.6 years, ranging from 27 to 79 years, and of female patients 57.2 ± 11.3 years, ranging from 31 to 76 years (Table 1, Figure 1b). According to the t-test, the difference between the mean age with reference to sex was statistically significant, for $p < 0.05$ (t-test=2.03453, $p = 0.043218$).

Table 1. Demographic characteristics of examined patients who were registered to have polyps 4-10 mm in size

		N	Mean	Minimum	Maximum	Std. Dev.
Age		201	55.32836	27.0	79.0	12.13184
Age	Men	110	53.75455	27.0	79.0	12.60929
	Women	91	57.23077	31.0	76.0	11.30592
Sex		N		%		
	Men	110		54.7		
	Women	91		45.3		

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Figure 1a. Patients distributed according to age who had polyps 4-10 mm in size

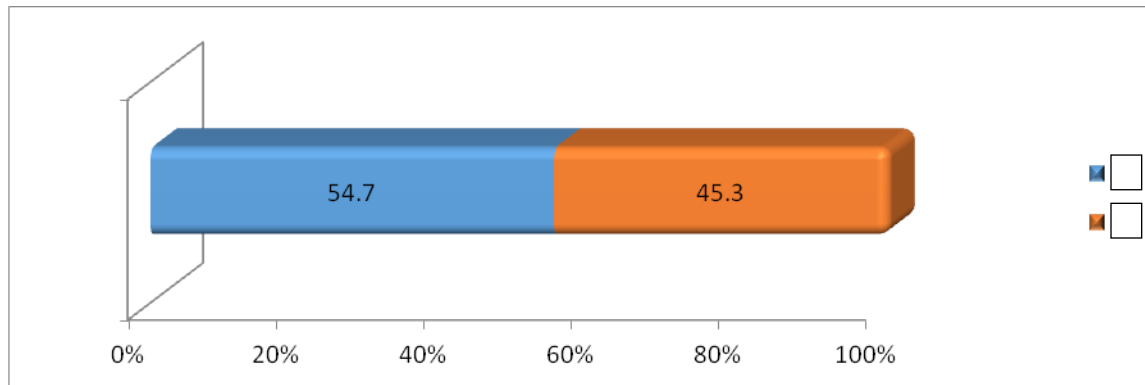

Figure 1b. Mean age of patients distributed according to sex who had polyps 4-10 mm in size

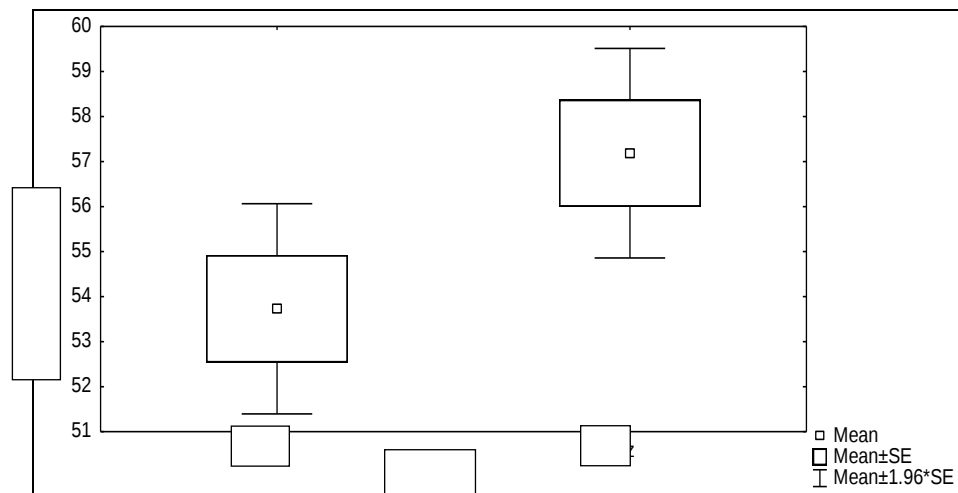

Table 2. Indication, location and histopathological finding of detected polyps

Indications	N	%
pain	46	22.8
diarrhea	17	8.4
check-up after operated carcinoma	15	7.4
screening	28	13.9
obstipation	8	4.0
bleeding	81	40.1

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

anemia	7	3.5
Location		
rectum	73	21.2
sigma	123	35.8
colon descendens	22	6.4
flexura lienalis	4	1.2
colon transversum	27	7.8
flexura hepatica	26	7.6
colon ascendens	53	15.4
cecum	14	4.1
lost polyp	2	0.6
Finding		
adenoma	325	94.5
low-grade dysplasia	16	4.6
villous type with low-grade dysplasia	1	0.3
lost polyp	2	0.6

In the largest percentage of patients (40.1%), the indication for examination was bleeding, in 22.8% it was pain, in 13.9% polyps were detected during screening, in 8.4% when diarrhea was registered, in 7.4% at the check-up after operated carcinoma, in 4% obstipation, in 3.5% anemia. The percentage difference between the indication bleeding versus the remaining modalities of indication was significant, for $p < 0.05$ (Difference test, $p = .0002$) (Table 2).

According to the location, in the largest percentage of patients (35.8%), it was registered in the sigmoid colon, followed by 21.2% in rectum, 15.4% in ascending colon, 7.8% in transverse colon, 7,6% in right colic flexure, 6.4% in descending colon, 4.1% in cecum, and 1.2% in left colic flexure. The percentage difference between location in sigmoid colon versus the remaining locations was significant, for $p < 0.05$ (Difference test, $p = .0000$) (Table 2).

342 polyps were send to pathology. Two polyps were adenoma diagnosed only with narrow band imaging (Type 2-NICE classification) but were lost after polypectomy and they were not send to

pathology. 94.5% (325 polyps) of resected polyps were adenoma without advanced histopathological finding, 4.6% (16 polyps) were adenomas with low-grade dysplasia, 0.3% (1 polyp) was villous polyp with low-grade dysplasia. No polyps with high-grade dysplasia or cancer were found (Table 2).

4. Discussion

Polyps ranging 4 to 10 mm in size are of small risk for presence of high-grade dysplasia and cancer (22,23).

Sub-centimeter polyps represent up to 97.6 % of polyps discovered during colonoscopy, and 0.3% of them less than 5 mm and 0.8% of polyps measuring 6-9 mm are with advanced histological changes (24).

According to another study, in a group of polyps measuring 6-9 mm a carcinoma was detected during histopathological analysis (25). Therefore, colonoscopy with polypectomy is recommended for this size of polyps with pathological analysis (26).

Depending on the histological finding, colonoscopy surveillance is recommended.

In patients with one resected polyp ≥ 10 mm with a high-grade dysplasia or more than 5 adenomas, a control colonoscopy is recommended at three years, and in patients with 1-4 polyps < 10 mm, with a low-grade dysplasia a control screening colonoscopy is recommended (27).

The “resect and discard” method can be used with particular caution and by using narrow-band imaging along with mandatory control colonoscopy surveillance.

5. References

- [1] Sung, H, Ferlay, J, Siegel, RL, Laversanne, M, Soerjomataram, I, Jemal, A, Bray, F. Global cancer statistics 2020: Global cancer statistics 2020: GLOBOCAN estimates of incidence and mortality worldwide for 36 cancers in 185 countries. *CA Cancer J Clin.*, 2021, 71: 209- 249.
- [2] Xi Y, Xu P. Global colorectal cancer burden in 2020 and projections to 2040. *Transl Oncol.* 2021 Oct;14(10):101174.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [3] Mirzaie AZ, Khakpour H, Mireskandari M, Shayanfar N, Fatahi L. Investigating The Frequency of Serrated Polyps/Adenomas and Their Subtypes in Colonic Polyp Samples. *Med Arch.* 2016 Jun;70(3):198-202.
- [4] Ferlitsch M, Moss A, Hassan C, et al. Colorectal polypectomy and endoscopic mucosal resection (EMR): European Society of Gastrointestinal Endoscopy (ESGE) Clinical Guideline. *Endoscopy.* 2017 Mar;49(3):270-97.
- [5] Kandel P, Wallace MB. Should We Resect and Discard Low Risk Diminutive Colon Polyps. *Clin Endosc.* 2019 May;52(3):239-246.
- [6] Akarsu M, Kones O. Clinical Significance of Diminutive Colonic Polyps in Elderly Patients. *JSLs.* 2018 Oct-Dec;22(4):e2018.00016
- [7] Ferlay J, Ervik M, Lam F, Colombet M, Soerjomataram I et al. Cancer incidence and mortality patterns in Europe: Estimates for 40 countries and 25 major cancers in 2018. *Eur J Cancer.* 2018 Nov;103:356-87.
- [8] Rex DK. Narrow-band imaging without optical magnification for histologic analysis of colorectal polyps. *Gastroenterology.* 2009;136:1174–1181.
- [9] Hassan C, Pickhardt P, Rex D. A resect and discard strategy would improve cost-effectiveness of colorectal cancer screening. *Clin Gastroenterol Hepatol.* 2010 Oct;8(10):865-869.
- [10] Ponugoti, P. L., Cummings, O. W., & Rex, D. K. (2017). Risk of cancer in small and diminutive colorectal polyps. *Digestive and Liver Disease*, 49(1), 34–37.
- [11] Rex DK, Kahi C, O'Brien M, et al. The American Society for Gastrointestinal Endoscopy PIVI (Preservation and Incorporation of Valuable Endoscopic Innovations) on real-time endoscopic assessment of the histology of diminutive colorectal polyps. *Gastrointest Endosc* 2011;73:419-22.
- [12] Kudo S, Lambert R, Allen JI, Fujii H, Fujii T, Kashida H, et al. Nonpolypoid neoplastic lesions of the colorectal mucosa. *Gastrointest Endosc* 2008;68(4):3-47.
- [13] Resect and discard strategy in clinical practice: a prospective cohort study S. Paggi, E. Rondonotti, A. Amato. *Endoscopy* 2012; 44(10): 899-904
- [14] Ortigão R, Weigt J, Afifi A, Libânio D. Cold versus hot polypectomy/endoscopic mucosal resection-A review of current evidence. *United European Gastroenterol J.* 2021 Oct;9(8):938-946.
- [15] East JE. Can Colonoscopy Sow the Seeds of Colorectal Cancer?. *Gastroenterology.* 2019 Nov 1;157(5):1192-5.
- [16] [16.](#) Hattori S, Iwatate M, Sano W, Hasuike N, Kosaka H, Ikumoto T, Kotaka M, Ichiyonagi A, Ebisutani C, Hisano Y, Fujimori T, Sano Y. Narrow-band imaging observation of colorectal lesions using NICE classification to avoid discarding significant lesions. *World J Gastrointest Endosc.* 2014 Dec 16;6(12):600-5.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [17] Coe SG, Wallace MB. Management of small and diminutive colorectal polyps: a review of the literature. *Minerva Gastroenterol Dietol*. 2011 Jun;57(2):167-76.
- [18] Winawer SJ, Zauber AG, Fletcher RH et al. Guidelines for colonoscopy surveillance after polypectomy: a consensus update by the US MultiSociety Task Force on Colorectal Cancer and the American Cancer Society. *CA Cancer J Clin* 2006; 56: 143–1
- [19] Newcomb PA, Storer BE, Morimoto LM, Templeton A, Potter JD. Long-term efficacy of sigmoidoscopy in the reduction of colorectal cancer incidence. *J Natl Cancer Inst* 2003;95:622–625.
- [20] Fukushima H, Sakamoto N, Shibuya T, Haga K, Nomura O, Murakami T, Ueyama H, Ishikawa D, Hojo M, Nagahara A. Comparative Study of Early Mucosal Healing Following Hot Polypectomy and Cold Polypectomy. *Med Sci Monit.*, 2021, 27: e933043.
- [21] Chandrasekhara V, Kumta NA, Abu Dayyeh BK, Bhutani MS, Jirapinyo P, Krishnan K, Maple JT, Melson J, Pannala R, Parsi MA, Sethi A, Trikudanathan G, Trindade AJ, Lichtenstein DR. Endoscopic polypectomy devices. *VideoGIE*. 2021 Apr 2;6(7):283-293.
- [22] Lucendo, Alfredo J.a; Guagnozzi, Danilaa; Angueira, Teresa; González-Castillo, Sonia; Fernández-Fuente, Mariluz; Friginal-Ruiz, Ana B.a; Tenias, Jose M.b The relationship between proximal and distal colonic adenomas, *European Journal of Gastroenterology & Hepatology*, 2013, 25: 973-980.
- [23] Silvia Paggi, Franco Radaelli, Alessandro Repici & Cesare Hassan (2015) Advances in the removal of diminutive colorectal polyps, *Expert Review of Gastroenterology & Hepatology*, 9:2, 237-244.
- [24] Ponugoti, P. L., Cummings, O. W., & Rex, D. K. (2017). Risk of cancer in small and diminutive colorectal polyps. *Digestive and Liver Disease*, 49(1), 34–37.
- [25] Lieberman D, Moravec M, Holub J, Michaels L, Eisen G. Polyp size and advanced histology in patients undergoing colonoscopy screening: implications for CT colonography. *Gastroenterology*. 2008;135(4):1100-5.
- [26] Levin B, Lieberman D.A, McFarland B. Screening and surveillance for early detection of colorectal cancer and adenomatous polyps, 2008: a joint guideline from the American Cancer Society, the US Multi-Society Task Force on Colorectal Cancer, and the American College of Radiology. *CA Cancer J Clin*. 2008; 58: 130-160
- [27] Hassan C, Antonelli G, Dumonceau JM, Regula J, Bretthauer M et al. Post-polypectomy colonoscopy surveillance: ESGE Guideline - Update 2020. *Endoscopy* 2020; 52:1-14.

**THE PHYSICAL MEDICINE AND REHABILITATION IN HEALTH SYSTEM,
HEALTH AND ECONOMIC BENEFITS FOR PATIENTS AND SOCIETY**

Elizabeta Popova Ramova

College of medical cosmetology and physiotherapy, MIT University Skopje, R N Macedonia

email:eliramova62@gmail.com

Abstract

Physical medicine and rehabilitation (PM&Reha) is a recognized medical branch, which has positive therapeutic effects in diseases in all medical fields and all states of the disease: acute, subacute and chronic. One of the oldest branches of health, which is clearly progressing thanks to the progress of technology, must fight for a place in the health system. The aim of our study is to represent the role of PM & Reha in improving the quality of life for patients in all stages of the disease, the benefit and the barriers we face in the healthcare system. Material and method: we used more than 315 studies, translated into the publication with title PM&Reha in the Modern Health System, published in 2019 year, in the Macedonian language. For the sake of clarity, the results are shown in tabular form according to the following criteria: condition of the patient, rehabilitation leader, rehabilitation team, health benefits, economic benefits and barriers to implementation. Results: The application of PM&Reha in the Modern Health System is shown in 12 tables, according to the acute, subacute and chronic condition of the patient, as well as the method of treatment in the health system inpatient and outpatient, as well as outside the health system. Discussion: although PM&Reha has been known for a long time, in the modern health system it should be chosen for its place because of the economic and health benefits that it has in the health system. In order to receive part of the finances, it should include measurable parameters with which it will present its efficiency. Conclusion: Accurately defined competencies of doctors and other personnel involved in PM&Reha, together with protocols for evaluating the effect of treatment can be a proof of our work in this branch of medicine.

Key words: *PM&Reha, quality of life, economic benefits.*

ФИЗИКАЛНАТА МЕДИЦИНА И РЕХАБИЛИТАЦИЈА ВО ЗДРАВСТВЕНИОТ СИСТЕМ, ЗДРАВСТВЕНИ И ЕКОНОМСКИ БЕНЕФИТИ ЗА ПАЦИЕНТИТЕ И ОПШТЕСТВОТО

Елизабета Попова Рамова

Колеџ за медицинска козметологија и физиотерапија, МИТ Университет

Скопје, РС Македонија

емаил:eliramova62@gmail.com

Апстракт

Физикалната медицина и рехабилитација (ФМ&Реха) е призната медицинска гранка, која има позитивни терапевски ефекти кај болести во сите медицински области и сите состојби на болеста: акутна, субакутна и хронична. Една од најстарите здравствени гранки која експлицитно напредува благодарение на напредокот на технологијата, мора да се избори за место во здравствениот систем. Цел на нашето ревијално презентирање на улогата на ФМ &Реха во подобрување на квалитетот на живот кај пациентите во сите фази на болеста е да го прикажеме бенефитот и бариерите со кои се судруваме во здравствениот систем. Материјал и метод: користевме повеќе од 315 студии, преточени во публикацијата ФМ&Реха во Современиот здравствен систем, публикувана 2019 година на македонски јазик. Заради подолесна прегледност резултатите се прикажани табеларно и тоа според следните критериуми: состојба на болен, лидер во рехабилитацијата, тим за рехабилитација, здравствени придобивки, економски придобивки и бариери за спроведување. Резултати: Примената на ФМ&Реха во Современиот здравствен систем, е прикажана во 12 табели, според состојбата на болниот(акутна, субакутна и хронична), како и начинот на лекување во здравствениот систем стационарно и амбулантски и надвор од здравствениот систем. Дискусија: иако одамна позната ФМ&Реха, во современиот здравствен систем треба да се избори за место заради економските и здравствените придобивки кои ги има во здравствениот систем. За да добие дел од финансиите, треба да има вклучено мерливи параметри со кои ќе ја презентира својата ефикасност. Заклучок:

Точно дефинираните компетенции на докторите и другиот персонал вклучен во ФМ&Реха, заедно со протоколите за проценка на ефектот од третманот можат да бидат доказ за нашата работа во оваа гранка на медицината.

Клучни зборови: *квалитет на живот, ФМ&Реха, економски бенефити.*

1. Вовед

Физикалната медицина и рехабилитација (ФМ&Реха) е призната медицинска гранка, која има позитивни терапевтски ефекти кај болести во сите медицински области и сите состојби на болеста: акутна, субакутна и хронична. Нејзината улога е препознаена и е една од петте стратегии за организација на здравствената заштита во 21 век.(1) Во време на КОВИД пандемија, ја видовме и улогата на рехабилитацијата во подобрување на состојбата кај болниот но и во справувањето со пост ковид секвели.(2) Демографските промени на населението на глобално ниво, како што се зголемениот процент на старо население и зголемените потреби за здравствена заштита заради хронични болести, ги зголемуваат потребите за кревет повеќе во здравствените установи.(3) Овој притисок неможе да го издржи ниту еден здравствен систем. Луѓето пак кои плаќале за здравствена заштита очекуваат во староста да имаат и соодветна услуга. (4) И додека високо развиената итна служба и инвазивните медицински интервенции спасуваат човечки живот, овие преживеани пациенти имаат намален квалитет на живот, кој неможе да се подобри ниту со еден медикамент. Потпората и подобрувањето на квалитетот на живо е можен само преку интервенции од областа на ФМ&Реха и рехабилитацијата како што се препишувањето на помагала, едукација за вежби и самосталност, повторно учење на заборавени или избришани животни навики, справување со инконтиненцијата и болката со нефармаколошки интервенции. Иако ги познаваме сите бенефити на ФМ&Реха за пациентот, нашата служба неможе да се избори за дел од здравствениот колач, затоа што постојат повлијателни медицински гранки кои се вклучени во акутната фаза на болеста. Овие медицински гранки продолжуваат да го лекуваат пациентот и во субакутниот и

хроничниот стадиум, на болеста што е и правилно, но не се стручни во областа на рехабилитацијата. Често во нивните оддели се вклучени физиотерапевти без претходно да биде согледана состојбата од страна на докторот специјалист по ФМ и Реха.

Цел на нашето презентирање е улогата на ФМ &Реха во подобрување на квалитетот на живот кај пациентите во сите фази на болеста, бенефитот и бариерите со кои се судруваме во здравствениот систем.

2. Материјал и метод

За реализација на нашата цел, користевме повеќе од 315 трудови и публикации, преточени во публикацијата ФМ&Реха во Современиот здравствен систем, публикувана 2019 година на македонски јазик и најнови истражувања за актуелни здравствени проблеми од јавното здравство. (5) Поради постоењето на јазичната бариера, а со намера оваа публикација да биде достапна на сите во светот и да ја користат во подобрување на имплементацијата на ФМ и Реха, во своите здравствени системи го изработивме овој труд. Заради полесна прегледност резултатите ќе бидат прикажани табеларно и тоа според следните критериуми: состојба на болен, лидер во рехабилитацијата, тим за рехабилитација, здравствени придобивки, економски придобивки и бариери за спроведување.

3. Резултати

Генерално ФМ&Реха може да се спроведува во здравствениот систем и надвор од здравствениот систем во заедницата. Во здравствениот систем таа може да биде применета стационарно и амбулантски, во државни и приватни здравствени установи. Генералната шема е прикажана во табела 1.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.1 Организација на ФМ и Реха во здравствениот систем

1.Стационарно	2.Амбулантски	3.Во домот на пациентот
1.1. На оддел за интензивна нега		3.1. Во домот на пациентот во урбани средини
1.2. На оддел за третман на акутна состојба на болеста		3.2. Во домот на пациентот во рурални средини
	2.1.Во полска болница	
1.3. На оддел за Специфична субакутна рехабилитација	2.2.Во амбуланта за специфична субакутна рехабилитација	
1.3.1. На оддел за ФМ&Реха во субакутна фаза на болеста	2.3.Во амбуланта за ФМ&Реха во хронична фаза на болеста	
1.4. На оддел за ФМ&Реха за специфична рехабилитација во хроничен стадиум на болеста-институт, бања,		

Спроведување на рехабилитацијата според локализација на изведба ќе биде прикажана според погоре наведената нумеризација.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.2 Спроведување на рехабилитацијата на одделот за интензивна нега (1.1.)

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Докторот специјалист анестезиолог или на одделот за интензивна нега според медицинската гранка: кардиолог, невролог, педијатар
Изработка на планот за рехабилитацијаа	Доктор специјалис за ФМ &Реха
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт специјализиран за реха на интензивна нега
Здравствена нега	Медицинска сестра специјализирана за нега на оддел на интензивна нега
Бенефити за пациентот	Спречување на застојни промени, пократок престој на интензивна нега (спречување на мускулна хипотрофија), рано вклучување во субакутна рехабилитација, севкупно намалување на болничките денови.
Економски бенефити за здравствениот систем	Помал број на денови престој на оддел за ИН, Побрз премин во субакутна рехабилитација, намален вкупен број наденови на болничко лекување, намален ризик за компликации од пролонгирано лежење и нивно лекување.
Бариери	Штедење од страна на болницата во персонал, нема вработено специјалист за ПМ &Реха, нема специјализиран физиотерапевт за работа на интензивна нега.

(6,7,8,9)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.3 Рехабилитација на одделение за третман на акутна состојба на болеста (1.2)

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Докторот специјалист од специјалноста каде што се лекува пациентот: кардиолог, невролог, педијатар, ревматолог, пулмолог, ортопед, хирург и др.
Изработка на планот за рехабилитацијаа	Доктор специјалис за ФМ &Реха-како меѓу одделенска соработка
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт специјализиран за реха на дадена област од медицината, како одделенски или меѓу одделенски физиотерапевт,
Здравствена нега	Медицинска сестра специјализирана за нега на оддел со специфична здравствена нега
Бенефити за пациентот	Спречување на застојни промени на белите дробови, екстремитети, компликации од пролонгирано лежење. Exercise and early rehabilitation protocols applied during acute hospitalization can prevent functional and cognitive decline in older patients.
Економски бенефити за здравствениот систем	Помал број на денови престој на оддел за акутна здравствена заштита, кревет повеќе за друг пациент, помалку трошоци бидејќи порано го напушта одделот.
Бариери	Штедење од страна на болницата во персонал, нема вработено специјалист за ФМ &Реха, нема физиотерапевт.

(10,11,12,13,14)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.4 Рехабилитација на оддел за Специфична субакутна рехабилитација (1.3)

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Докторот специјалист од специјалноста каде што се лекува пациентот: кардиолог, невролог, педијатар, ревматолог, пулмолог, ортопед, хирург и др.
Изработка на планот за рехабилитацијаа	Доктор специјалис за ФМ&Реха-како вработен во институт или клиника за специфична субакутна рехабилитација
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт специјализиран за реха на дадена област од медицината, како вработен во здравствената установа.
Здравствена нега	Медицинска сестра специјализирана за нега на оддел со специфична здравствена нега
Бенефити за пациентот	Продолен мониторинг од доктор од дадена специјалност, рано дозирано кондиционирање според состојбата, стимулација на заздравувањето со специфични физикални процедури, намалување на болката, подобрување на трофиката и мобилноста, вертикализација на пациентот со или без помагало, активно вклучување на индивидуална асистивна технологија.
Економски бенефити за здравствениот систем	Помал број на денови престој на оддел за рехабилитација, рана мобилизација, побрза самосталност и премин во хронична фаза, едукација за асистивна технологија според индивидуални карактеристики на болниот.
Бариери	Штедење од страна на болницата во персонал, нема вработено специјалист за ФМ &Реха, нема физиотерапевт, нема тим за рехабилитација од други специјалности- логопед, дефектолог, диететичар.

(15,16,17)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.5 Рехабилитација во субакутна фаза на оддел за ФМ&Реха (1.3.1.)

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Доктор специјалист за ФМ&Реха-како вработен во оддел за рехабилитација
Изработка на планот за рехабилитација	Доктор специјалист за ПМ&Реха-како вработен во оддел за рехабилитација
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт, со средно медицинско или високо медицинско образование
Здравствена нега	Медицинска сестра специјализирана за нега на оддел за реха,
Бенефити за пациентот	Вклучување на сите физикални процедури за подобрување на трофиката, намалување на болката и подобрување на когнитивните процеси. Рано дозирано кондиционирање според состојбата со квантитативно мерливи параметри. Подобрување на трофиката и мобилноста, вертикализација на пациентот со или без помагало, активно вклучување на индивидуална асистивна технологија. Забрзување на процесот на самостојност и премин во хронична фаза.
Економски бенефити за здравствениот систем	Помал број на денови престој на оддел за рехабилитација, рана мобилизација, побрза самосталност и премин во хронична фаза, едукација за асистивна технологија според индивидуални карактеристики на болниот.
Бариири	Штедење од страна на болницата во персонал, нема тим за рехабилитација од други специјалности-логопед, дефектолог, диететичар. Недостаок на квантитативни мерливи софтвери за проценка на состојбата на болниот, како доказ за успех од третманот. Немање системска употреба на дефинирани протоколи за секоја болест за проценка на ефектот од третманот.

(18,19,20,21,22,23,24)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб. 6 Рехабилитација на пациенти во хронична фаза на болеста (1.4)

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Доктор специјалис за ФМ&Реха-како вработен во клиника за рехабилитација, одел за реха, институт, бања
Изработка на планот за рехабилитацијаа	Доктор специјалис за ФМ&Реха-како вработен во здравствена установа
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт, со средно медицинско или високо медицинско образование
Здравствена нега	Медицинска сестра специјализирана за нега на оддел за реха,
Бенефити за пациентот	Примена на биопсихосоцијален модел на третман на пациентот. Наменето за пациенти со специфични и ретки болести, повреди на рбет, пациенти кои се слабо или неподвижни, геријатриски пациенти. Вклучување на сите физикални процедури за одржување на состојбата постигната во субакутната фаза, справување со хроничната болка, постигнување максимална мобилност и обем на движење со или без помагала, подготовка за враќање на работа или дома. Проценка на состојбата и упатување на проценка на квалитетот на живот со тоа одредување на туѓа нега или сместување во институција за згрижување.
Економски бенефити за здравствениот систем	Проценка и квалификација на состојбата со категоризација на квалитетот на живот и определување на работоспособноста и самозгрижувањето.
Бариири	Недостаок на квантитативни мерливи софтвери за проценка на состојбата на болниот, како доказ за дефицит во физичката кондиција, Немање системска употреба на дефинирани протоколи за секоја болест за проценка на квалитетот на живот и понатамошниот статус на пациентот.

(25,26,27)

Во следните табели ќе бидат прикажани формите на примена на рехабилитацијата во амбулантски тип или дневна болница. Нешто специфично е примената на рехабилитација во вонредни услови и времески непогоди која е точно дефинирана и образложена во документот од СЗО, а имаме и лични искуства, како работа во воени единици.(28)

Таб.7 Рехабилитација во вонредни и воени услови (2.1.)

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Докторот хирург раководител на полската болница
Изработка на планот за рехабилитацијаа	Точно се работи според претходно изработен протокол, кој дефинира: тријажа, здравствена услуга и постапки за рехабилитација.
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт, со специфична обука за рехабилитација во воени и вонредни услови
Здравствена нега	Медицинска сестра специјализирана за работа во воени услови
Бенефити за пациентот	Брза и ефикасна здравствена заштита, спречување на смртност заради повреда, посредување со цивилни здравствени установи за рехабилитација и асистивна технологија
Економски бенефити за здравствениот систем	Спасување, тријажа и здравствена заштита во невообичаени вонредни услови, хумана грижа за населението, намалување на смртноста.
Бариери	Немање опрема и персонал за организирање на здравствена заштита во полска болница. Немање систем за справување со кризи во државната управа.

(29,30,31,32,33)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.8 Рехабилитација во амбуланта за специфична субакутна рехабилитација (2.2)

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Доктор специјалист за ПМ&Реха-како вработен во ординацијата или поликлиниката, Специјалист од областа на специфична рехабилитација (невролог, ревматолог, ортопед)
Изработка на планот за рехабилитацијаа	Доктор специјалист за ПМ&Реха-како вработен во здравствена установа
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт, со средно медицинско или високо медицинско образование
Здравствена нега	Медицинска сестра специјализирана за нега на оддел за реха,
Бенефити за пациентот	Наменето за пациенти со точно определена дијагноза, како пост акутна рехабилитација, како што е по прележан инфаркт на срцето, мозочен удар од полесен степен, дегенеративни и воспалителни заболувања на мускулите и коските. Третман од специјализирана и наменска рехабилитација со предрехабилитациона проценка од специјалист од областа. Употреба на специфична опрема за дијагностика, проценка и рехабилитација се на едно место.
Економски бенефити за здравствениот систем	Нема трошоци за стационарно лекување и нега. Пренамена на сретствата за опремување.
Бариири	Недостаок на опрема со висока технологија, во место на живеење, регионално организирање и обезбедување на соодветен медицински транспорт.

(34,35)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.9 Рехабилитација во хронична фаза на болеста во амбуланта за ФМ&Реха (2.3.)

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Доктор специјалист за ПМ&Реха-како вработен во ординацијата или поликлиниката
Изработка на планот за рехабилитација	Доктор специјалист за ПМ&Реха-како вработен во здравствена установа
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт, со средно медицинско или високо медицинско образование
Здравствена нега	Медицинска сестра специјализирана за нега на оддел за реха,
Бенефити за пациентот	Согледување на биопсихосоцијален модел на третман на пациентот. Наменето за пациенти со дегенеративни заболувања на коските, мускулите и нервите. Намалување на болката, подобрување и одржување на мускулната трофика. Вклучување на сите физикални процедури за одржување на состојбата постигната во субакутната фаза, решавање на болката, постигнување максимална мобилност и обем на движење со или без помагала, подготовка за враќање на работа или дома. Проценка на состојбата и упатување на проценка на квалитетот на живот со тоа одредување на туѓа нега или сместување во институција за згрижување. Користење на амбулантски здравствени услуги без надоместок за стационарна нега.
Економски бенефити за здравствениот систем	Ослободување на здравствениот систем од стационарно лекување, а со тоа и помалку трошкови. Организирање во местото на живеење на болниот, без трошкови за транспорт и нега.
Барии	Недостаок на опрема со висока технологија, недостаок на специјализирани здравствени работници за одредена патологија.

(36,37,38)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.10 Рехабилитација во домот на пациентот во урбана средина (3.1.)

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Агенција за нега на болен во домашни услови, Протокол за рехабилитација потврден од доктор специјалист за ПМ&Реха.
Изработка на планот за рехабилитацијаа	Доктор специјалист за ПМ&Реха, од регионот каде припаѓа пациентот или каде се лекувал претходно, влезен во здравствениот систем.
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт, со високо медицинско образование
Здравствена нега	Медицинска сестра специјализирана за нега на болен во домашни услови.
Бенефити за пациентот	Предноста на престој во сопствениот дом, наместо во болница. Пријатна социјална средина, опкружен со најблиските. Одржување на состојбата постигната во претходната фаза на рехабилитација. Забележување рано на компликации и промени од страна на стручно лице и алармирање на домашните и докторот.(семеен лекар и специјалист по ПМ&Реха).
Економски бенефити за здравствениот систем	Ослободување на здравствениот систем од стационарно лекување, а со тоа и помалку трошкови. Рана детекција на влошување и компликации, помалку трошкови за лекување. Континуирана проценка на квалитетот на живот на пациентот и категоризација за нега во домашни услови.
Бариири	Недостаок на агенции за здравствена нега и рехабилитација, како и покривање на услугите од страна на здравствениот сдистем.

(39,40,41)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.11 Рехабилитација во домот на пациентот во рурална средина (3.2.)

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Агенција за нега на болен во домашни услови. Патронажна здравствена служба. Протокол за рехабилитација и нега потврден од доктор специјалист за ПМ&Реха и семеен лекар..
Изработка на планот за рехабилитацијаа	Доктор специјалист за ПМ&Реха, од регионот каде припаѓа пациентот или каде се лекувал претходно, влезен во здравствениот систем.
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт, со високо медицинско образование
Здравствена нега	Медицинска сестра специјализирана за патронажна здравствена дејност.
Бенефити за пациентот	Предноста на престој во сопствениот дом, наместо во болница. Пријатна социјална средина, опкружен со најблиските. Одржување на состојбата постигната во претходната фаза на рехабилитација. Забележување рано на компликации и промени од страна на стручно лице и алармирање на домашните и докторот.(семеен лекар и специјалист по ПМ&Реха).
Економски бенефити за здравствениот систем	Ослободување на здравствениот систем од стационарно лекување, а со тоа и помалку трошкови. Рана детекција на влошување и компликации, помалку трошкови за лекување. Континуирана проценка на квалитетот на живот на пациентот и категоризација за нега во домашни услови.
Бариири	Недостаок на агенции за здравствена нега и рехабилитација, како и покривање на услугите од страна на здравствениот систем. Покривање на транспортните трошкови за медицинскиот персонал.

(42,43,44,45,46)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Таб.12 Рехабилитација надвор од здравствениот систем-Рехабилитација во заедницата

Лидер на спроведување на здравствената заштита	Здружение на граѓани со дадено заболување, Невладина и друга асоцијација која се занимава со волонтерска работа, Проектна активност на некоја донација.
Изработка на планот за рехабилитацијаа	Доктор специјалист за ПМ&Реха, социјален работник, дефектолог, Логопед, Физиотерапевт за специфична активност.
Спроведување на рехабилитацијата	Физиотерапевт, со високо медицинско образование, и специфична едукација за дадена болест или вид на третман-музикотерапевт, арттерапевт, хидротерапевт и др.
Здравствена нега	Медицинска сестра за едукација за нега во домашни услови или во стационарни установи-домови.
Бенефити за пациентот	Пријатна социјална средина, опкружен со стручни млица, што подолго одржување на висок квалитет на живо со поголема самосталност и спречување на прогресија на болеста. Одржување на состојбата постигната во претходната фаза на рехабилитација.
Економски бенефити за општеството	Ослободување на здравствениот систем од стационарно лекување, а со тоа и помалку трошкови. Растоварување на здравствениот систем од социјалните потешкотии на граѓаните кои можат да го нарушат здравјето. Спречување на прогресија на болеста и трошкови за лекување.
Бариери	Недостаок на финансиска поддршка, простор и волонтери за работа со соодветна стручност. Покривање на транспортните трошкови за медицинскиот персонал и пациентите. Недостаток на персонални асистенти.

(47,48,49)

4. Дискусија

Физикалната медицина и рехабилитација првично во здравствениот систем беше имплементирана како секундарна и терцијална здравствена заштита. Со тек на време новите сознанија за ефектот на нејзините интервенции во превенцијата на болестите, превенцијата од компликациите на болеста како и во подобрување на квалитетот на живот и дадоа за право апликативно применета од тимот за рехабилитација да има значење во примарната, секундарната и терцијалната превенција на болеста.

Во примарната превенција докторот специјалист по ФМ&Реха, може рано да препознае болест која може да се спречи, (50) со интервенции во нејзин домен, така од функционална промена ќе се спречи настанување на структурна промена. Во секундарната превенција, кај веќе настаната болест, лекувана од други специјалности, со интервенции од ПМ&Реха може да се спречи напредување на болеста и компликациите од истата, (51,52) додека пак во хроничната превенција или терцијалната превенција ќе спречи поспор тек или запирање на процесот со одржување на подолго висок квалитет на живот. (53,54,55)

Бидејќи здравствениот систем е скап, а предимство им се дава на ургентните состојби и превентивните активности, што е и правилно, опремувањето на здравствените установи за ФМ &Реха е во втор план. Со детални економски анализи се докажало дека раното вклучување и достапноста на услугите од ФМ &Реха, е по економично отколку ако нив ги нема, како за пациентот така и за заедницата. (56,57)

Светската асоцијација на докторите по ПМ&Реха основана 1999 год. ИСПРМ, (58) Европската Асоцијација на докторите по ПМ&Реха, (59) каде што ние регионално припаѓаме, другите регионални асоцијации по континенти, Интернационалниот Реха Форум, (60) како и асоцијацијата Kohran (61) се многу активни во промоцијата на значењето на ПМ&Реха за пациентите и здравствениот систем. Isto taka tie pravat istra\uvawa k Ние докторите специјалисти како носители на дејноста секој со свој допринос, заедно со стратегијата на СЗО за Здравствениот систем во 21 век, (62) постојано ги презентираме нашите искуства во работата со пациенти и со менаџирањето на

рехабилитацијата во здравствениот систем. Резултат на тоа се публикациите издадени од 1999 година па наваму. (63,64,65,66)

Постојат неколку бариери во здравствените системи зошто оваа гранка на медицината не си го зазема своето место, и покрај докажаните бенефити. Тоа е пред се заради нерегулирани протоколи за рехабилитација поткрепени со законски нормативи и проценка на квалитетот на здравствената услуга. (67) Вклучувањето на протоколите за работа, со точно дефинирани компетенции на сите вклучени во рехабилитацијата, ќе ги регулира односите и здружи сите медицински лица во една цел: подобрување на квалитетот на здравствената заштита.

Во државните здравствени установи, состојбата не е иста но не се користат меѓуодделенските прегледи од докторите по ФМ&Реха, затоа што тоа со закон не е решено како задолжително, или пак физиотерапевтите имаат право на самостојна дејност и поевтино е да се плати физиотерапевт отколку доктор специјалист, додека пак во ниско економските земји каде што нема основно здравствено осигурување, до рехабилитација и воопшто нема достапност. За жал 80% од онеспособеното светско население припоаѓа на оние со низок доход.(68)

5. Заклучок

Една од најстарите здравствени гранки која експлицитно напредува благодарение на напредокот на технологијата, мора да се избори за место во здравствениот систем, само преку презентација на економските и здравствените придобивки кои се добиваат со нејзино вклучување. Точно дефинираните компетенции на докторите и другиот персонал вклучен во рехабилитацијата, заедно со протоколите за работа и протоколите за проценка на ефектот од третманот можат да бидат доказ за ефектот од третманот на оваа гранка на медицината.

References

- [1] WHO document: Rehabilitation in health systems. 2017. ISBN 978-92-4-154997-4.
- [2] Kiekens, C, Boldrini, P, Andreoli, A, et al. 2020. Rehabilitation and respiratory management in the acute and early post-acute phase. "Instant paper from the field" on rehabilitation answers to the Covid-19 emergency. Eur J Phys Rehabil Med.
- [3] Stucki G, Bickenbach J, Gutenbrunner C, Melvin J.: Rehabilitation: The Health strategy of the 21st century. J Rehabil med 2017; 49.
- [4] World Health Organization. (2015) .World report on ageing and health. Geneva: WHO;
- [5] Popova Ramova E.(2019). Physical Medicine and Rehabilitation in Modern Health system. ISBN 978-608-65576-7-6.
- [6] Truong.D.A., Fan. E., Brower.G.R, Needham.M.D.(2009): Bench-to-bedside review: Mobilizing patients in the intensive care unit – from pathophysiology to clinical trial. Critical Care. 13:216 (doi:10.1186/cc7885).
- [7] Bailey. P, Thomsen. G.E, Spuhler.V.J, Blair.R, Jewkes.J, Bezdjian.L, Veale.K Rodriguez. L, Hopkis.R.O. (2007): Early activity is feasible and safe in respiratory failure patients. Crit Care Med. 35: 139-145.
- [8] Bahadur BK, Jones GJ, Ntoumenopoulos GN (2008): An observational study of sitting out of bed in tracheostomised patients in the intensive care unit. Physiotherapy. 94:300-305.
- [9] Connolly B, Salisbury L, O'Neill B, et al. (2015): Exercise rehabilitation following intensive care unit discharge for recovery from critical illness. Review. Cochrane Database Syst Rev. 22;2015(6):CD008632. doi: 10.1002/14651858.CD008632.pub2.
- [10] Anthony. B, Ward. M.D, Gutenbrunner.C, et al. (2012): European union of medical specialist (UEMS) section of physical & Rehabilitation medicine: a position paper on physical and rehabilitation medicine in acute settings. Journal of rehabilitation medicine: official journal of the UEMS European Board of Physical and Rehabilitation Medicine 44(4):289-98. DOI: 10.2340/16501977-0960.

- [11] Franchignoni. F, Ring H.(2006): Measuring change in rehabilitation medicine. *Eura Medicophysica*. 42: 1–3.
- [12] Giustini A. (2005) : Certainties and prospects in PRM. *Eura Medico- Physica* 2005; 41; 215–219.
- [13] Ward AB.(2005): Rehabilitation medicine: the European perspective. *Am J Phys Med Rehabil* 2005; 84: 233–237.
- [14] Martínez-Velilla.N, Casas-Herrero.A, Zambom-Ferraresi.F et al.(2019): Effect of Exercise Intervention on Functional Decline in Very Elderly Patients During Acute Hospitalization: A Randomized Clinical Trial. *Randomized Controlled Trial. JAMA Intern Med* . 179(1):28-36. doi: 10.1001/jamainternmed.2018.4869.
- [15] Cieza.A, Causey.K, Kamenov.K, et al.(2021): Global estimates of the need for rehabilitation based on the Global Burden of Disease study 2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *Lancet* . 396(10267):2006-2017. doi: 10.1016/S0140-6736(20)32340-0. Epub 2020 Dec 1.
- [16] Rajsic S, Gothe H, Borba HH, et al.(2019): Economic burden of stroke: a systematic review on post-stroke care. *Eur J Health Econ*. 2019 Feb;20(1):107-134. doi: 10.1007/s10198-018-0984-0. Epub 2018 Jun 16. PMID: 29909569.
- [17] Tarro Genta F.(2019): Cardiac Rehabilitation for Transcatheter Aortic Valve Replacement. *Clin Geriatr Med*. 2019 Nov;35(4):539-548. doi: 10.1016/j.cger.2019.07.007. Epub 2019 Jul 3. PMID: 31543184
- [18] Anthony B, Ward. B.S, Gutenbrunner.C, et al. (2012),: A Position Paper on Physical & Rehabilitation on Medicine Programmes in Post-Acute Settings. Union of European Medical Specialists Section of Physical & Rehabilitation Medicine (in conjunction with the European Society of Physical & Rehabilitation Medicine). *J Rehabil Med*. 44: 289–298.
- [19] Report of a Working Party of the Royal College of Physicians of London (Chairs: Collin C, Ward AB). —Rehabilitation Medicine, 2011 and Beyond. London 2010. Royal College of Physicians of London.

- [20] Piano Nazionale di Indirizzo per la Riabilitazione'. Italian Republic Official Bulletin' no. 50–S.O. no. 60 – 2 March 2011. Available from: <http://www.sanita.it>.
- [21] Stucki. G, Melvin. J,(2007): The International Classification of Functioning, Disability and Health: a unifying model for the conceptual description of Physical and Rehabilitation Medicine. *J Rehabil Med*. 39: 278–285.
- [22] Ha Dinh TT, Bonner A, Clark R, et al.(2016):The effectiveness of the teach-back method on adherence and self-management in health education for people with chronic disease: a systematic review. *JBHI Database System Rev Implement Rep*. 2016 Jan;14(1):210-47. doi: 10.11124/jbisrir-2016-2296. PMID: 26878928 Review.
- [23] Fritz JM, Lane E, McFadden M, et al.(2021) : Physical Therapy Referral From Primary Care for Acute Back Pain With Sciatica : A Randomized Controlled Trial. *Ann Intern Med*. 2021 Jan;174(1):8-17. doi: 10.7326/M20-4187. Epub 2020 Oct 6. PMID: 33017565
- [24] Harenwall S, Heywood-Everett S, Henderson R, et al. (2021): Post-Covid-19 Syndrome: Improvements in Health-Related Quality of Life Following Psychology-Led Interdisciplinary Virtual Rehabilitation. *J Prim Care Community Health*. 2021 Jan-Dec;12:21501319211067674. doi: 10.1177/21501319211067674:
- [25] He GX, Li N, Ren L et al.: (2019):Benefits of different intensities of pulmonary rehabilitation for patients with moderate-to-severe COPD according to the GOLD stage: a prospective, multicenter, single-blinded, randomized, controlled trial. *Int J Chron Obstruct Pulmon Dis*. 14:2291-2304. doi: 10.2147/COPD.S214836.
- [26] Payne C, Wiffen PJ, Martin S et al.(2017):WITHDRAWN: Interventions for fatigue and weight loss in adults with advanced progressive illness. *Cochrane Database Syst Rev*. 2017 Apr 7;4(4):CD008427. doi: 10.1002/14651858.CD008427.
- [27] Barawid E, Covarrubias N, Tribuzio B, et al.: (2015): The benefits of rehabilitation for palliative care patients. *Am J Hosp Palliat Care*.32(1):34-43. doi: 10.1177/1049909113514474.
- [28] Minimum technical standard and recommendations for rehabilitation. Emergency medical team. WHO.(2017).ISBN-978-92-4-151172-8.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [29] Guidance note on disability and emergency risk management for health. Geneva: World Health Organization; 2013.
- [30] Redmond AD, Mardel S, Taithe B, et al. (2011): A qualitative and quantitative study of the surgical and rehabilitation response to the earthquake in Haiti, January 2010. *Prehosp Disaster Med.*26:449–456.
- [31] Zhang X, Hu X, Reinhardt JD, et al.(2012): Functional outcomes and health related quality of life in fracture victims 27 months after the Sichuan earthquake. *J Rehabil Med.*44:206–209.
- [32] Burns AS, O'Connell C, Rathore F. (2012): Meeting the challenges of spinal cord injury care following sudden onset disaster: lessons learned *J. Rehabil Med.* .44:414–420.
- [33] Walker P, Russ C. (2010): Professionalising the humanitarian sector: A scoping study, Enhancing learning and research for humanitarian assistance. Cardiff: Enhancing Learning and Research for Humanitarian Assistance, Save the Children.
- [34] Ferrara PE, Codazza S, Cerulli S, et al.(2020): Physical modalities for the conservative treatment of wrist and hand's tenosynovitis: A systematic review. *Semin Arthritis Rheum.* .50(6):1280-1290. doi: 10.1016/j.
- [35] Sandakov YP, Kochubey AV, Chernyakhovsky, et al.(2020): The evaluation of polyclinic rehabilitation after prosthetic arthroplasty]. *Istor Med.*8(1):101-105. doi: 10.32687/0869-866X-.
- [36] Hignett S, Griffiths P, Murdey ID, et al. (2007): Assessing management of musculoskeletal disorders in the ambulance service. *Occup Med (Lond).* 2007 Jun;57(4):270-6. doi: 10.1093/occmed/kqm007.
- [37] Williams AM, Bloomfield L, Milthorpe E, et al.(2013): [Effectiveness of Moving On: an Australian designed generic self-management program for people with a chronic illness.](#) *BMC Health Serv Res.* 2013 Mar 11;13:90. doi: 10.1186/1472-6963-13-90.
- [38] Fieten KB, John SM, Nowak D, (2022):Secondary and Tertiary Prevention: Medical Rehabilitation. *Handb Exp Pharmacol.* 268:449-470. doi:10.1007/ 164_2021_511.

- [39] Chen Y, Chen Y, Zheng K, et al. (2019): A qualitative study on user acceptance of a home-based stroke telerehabilitation system. *Top Stroke Rehabil.* 27(2):81-92. doi: 10.1080/10749357.2019.1683792.
- [40] Simning A, Caprio TV, Szanton SL, et al. (2019): (The association of patient-reported improvement and rehabilitation characteristics with mortality. *Geriatr Nurs.* 40(6):620-628. doi: 10.1016/j.gerinurse.2019.06.006
- [41] Reunanen MA, Järvikoski A, Talvitie U et al. (2016): Individualised home-based rehabilitation after stroke in eastern Finland--the client's perspective. *Health Soc Care Community.* (1):77-85. doi: 10.1111/hsc.12190.
- [42] Conn S, Curtain S, Aust J. (2019): Health coaching as a lifestyle medicine process in primary care. *Gen Pract.* 48(10):677-680. doi: 10.31128/AJGP-07-19-4984.
- [43] Reynolds R, Dennis S, Hasan I, et al. (2018): A systematic review of chronic disease management interventions in primary care. *Fam Pract.* 19(1):11. doi: 10.1186/s12875-017-0692-3.
- [44] Jolly K, Sidhu MS, Hewitt CA, et al. (2018): Self management of patients with mild COPD in primary care: randomised controlled trial. *BMJ.* 361:k2241. doi: 10.1136/bmj.k2241.
- [45] Mills S, Torrance N, Smith BH. (2016): Identification and Management of Chronic Pain in Primary Care: a Review. *Curr Psychiatry Rep.* 2016 Feb;18(2):22. doi: 10.1007/s11920-015-0659-9.
- [46] Bodenheimer T, Wagner EH, Grumbach K. (2002): Improving primary care for patients with chronic illness. *JAMA.* 288(14):1775-9. doi: 10.1001/jama. 288.14.1775.
- [47] Nugraha B, Ruslina Defi I, Prima Yolanda R, et al. (2021): [Describing community-based rehabilitation services in Indonesia by using The International Classification of Service Organization in Rehabilitation.](#) *J Rehabil Med.* 53(3):jrm00166. doi: 10.2340/16501977-2804.
- [48] Katri Maria T, Laura AM, Erja P, et al. (2021): [Effects of a home-based rehabilitation program in community-dwelling older people after discharge from hospital: A subgroup](#)

- [analysis of a randomized controlled trial.](#) Clin Rehabil. 35(9):1257-1265. doi: 10.1177/02692155211001672.
- [49] Janssen SL, Klug M, Johnson Gusaas S, et al.(2021): [Community-Based Health Promotion in Occupational Therapy: Assess Before You Assess.](#) J Appl Gerontol. 2021 Sep;40(9):1134-1143. doi: 10.1177/0733464820921320. Popova Ramova E, Ramov L. The Assessment of QOL like a Level of Tertian Prevention for Stroke Survivors in our Society. CPQ Medicine.2018.Vol.3(2)page1-10.
- [50] PopovaRamovaE,RamovL.: Our Experiences in Conducting the School Screening Examination for the Spine Deformities-Content of the Questionnaire. Acta Scientific Orthopaedics2.5 (2019): 09-12.
- [51] Popova Ramova E, Ramov L.: Stimulation of Bone Healing with Physical Modalities by patients with Delayed Callus. Orthopedic Research Online Journal. 14.Nov . 2018. Vol.4. Issue 4. page 1-5.
- [52] Popova Ramova E, RamovL.: Non Pharmacological Treatment of Pain with Physical Therapy Modalities and Althervative Mediicne Methods. Researches in Arthritis & Bone Study. Nov.2018.Vol.1.Issue 4.p:1-4.
- [53] Schindel D, Schneider A, Grittner, et al. (2021)Ч [Quality of life after stroke rehabilitation discharge: a 12-month longitudinal study.](#) Disabil Rehabil. 43(16):2332-2341. doi: 10.1080/09638288.2019.1699173.
- [54] McGregor G, Powell R, Kimani P, Underwood M. (2020) [Does contemporary exercise-based cardiac rehabilitation improve quality of life for people with coronary artery disease? A systematic review and meta-analysis.](#) BMJ Open. 2020 Jun 7;10(6):e036089. doi: 10.1136/bmjopen-2019-036089.
- [55] Madroñero-Miguel B, Cuesta-García C. (2021):[Effects of rehabilitation on fatigue, disability and quality of life in people with multiple sclerosis: A systematic review.](#) Rehabilitacion (Madr). 55(1):38-48. doi: 10.1016/j.rh.2020.01.007.
- [56] E.PopovaRamova.: Physical medicine and rehabilitation needs and benefits of Modern Health System. IJRRAS.Oct.2019.Vol.09. p:8-21.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [57] United Nations. Department of Economic and Social Affairs Population Division. World Population Ageing 2015. New York: United Nations; 2015. Available from: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf.
- [58] www.isprm.org
- [59] www.esprm.org
- [60] www.rehabforum.org
- [61] www.cochranrehabilitation.org.
- [62] Negrini S, Arienti C, Patrini M, Kiekens C, Rauch A, Cieza A. Cochrane collaborates with the World Health Organization to establish a Package of Rehabilitation Interventions based on the best available evidence. *Eur J Phys Rehabil Med*. 2021 Jun;57(3):478-480. [Pubmed link](#).
- [63] Negrini S, Selb M, Kiekens C, et al.(2022) 3rd Cochrane Rehabilitation Methodology Meeting participants. Rehabilitation definition for research purposes. A global stakeholders' initiative by Cochrane Rehabilitation. Co-published in: *Eur J Phys Rehabil* 58(3):333-341. PMID: 35306803. *Neurorehabil Neural Repair*. 2022 Jul;36(7):405-414. PMID: 35574944. [Pubmed link](#) *Am J Phys Med Rehabil*. 2022 Jul 1;101(7):e100-e107. PMID: 35583514; PMCID: PMC9197136. [Pubmed link](#)
- [64] Negrini S, Meyer T, Arienti C, et al.(2020) 3rd Cochrane Rehabilitation Methodology Meeting participants. The 3rd Cochrane Rehabilitation Methodology Meeting: "Rehabilitation definition for scientific research purposes". *Eur J Phys Rehabil Med*. ;56(5):658-660. [Pubmed link](#)
- [65] Oral A, Arienti C, Lazzarini SG, et al.(2020) The Cochrane Corners by Cochrane Rehabilitation. *Eur J Phys Rehabil Med*. 56(4):529–34. [Pubmed link](#)
- [66] Moretti A, Gimigliano F, Arienti C, et al. (2020) Published Erratum: Duplicate publication: The Cochrane Rehabilitation eBook: a knowledge translation tool to transfer evidence to different rehabilitation audiences. *Eur J Phys Rehabil Med*. 56(2):255. Erratum for: *Eur J Phys Rehabil Med*. 2018 Aug;54(4):622-623. PMID: 32415057. [Pubmed link](#)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [67] Negrini S, Armijo-Olivo S, Patrini M, et al.(2020) The Randomized Controlled Trials Rehabilitation Checklist: Methodology of Development of a Reporting Guideline Specific to Rehabilitation. Am J Phys Med Rehabil. 2020 Mar;99(3):210-215. [Pubmed link](#).
- [68] World report on disability. Geneva: World Health Organization; 2011 (http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en/, accessed 7 June 2015).

CONTEMPORARY ASPECTS OF ARCHITECTURAL SYNTHESIS

PhD Mirche Kokalevski ,M.Arch

E mail: mircekokale@gmail.com

Abstract

The paper presents the possibilities for applying modern architectural synthesis as an essential stage of the design process, with the basic motive for creating an optimal solution of specific architectural objects, based on the evaluation of the quality of various variant solutions.

Basically, the application of architectural synthesis is optimal in two segments, as parts of the design process. As the first segment is applied in the implementation of the primary selection of the design sketches and three basic solutions are determined by basic valuation. As a second segment, it was implemented in systematically more detailed evaluation of the quality of the three variant solutions by applying criteria, indicators and quality levels. As a result of this activity, the optimal solution of the architectural object is selected, as a final product of the process of architectural design.

Given the application range, architectural synthesis is an important segment of the design process and should be treated as an Integral Architectural Synthesis (IAS), involving many treatment angles, using a valuation system of variant solutions, which perceives the quality of architectural spaces.

Keywords: *architecture, synthesis, valuation, quality, space.*

СОВРЕМЕНИ АСПЕКТИ НА АРХИТЕКТОНСКА СИНТЕЗА

Д-р Мирче Кокалевски , М-р арх.

E-mail: mircekokale@gmail.com

Апстракт

Во трудот се презентираат можностите за примена на современа архитектонска синтеза, како битна етапа на дизајн процесот, со основен мотив за креирање на оптимална солуција на конкретни архитектонски објекти, врз основа на вреднување на квалитетот на различни варијантни решенија.

Во основа, примената на архитектонската синтеза е оптимална во два сегменти, како делови на процесот на проектирање. Како прв сегмент е примена при спроведување на примарна селекција на идејните скици и со основно вреднување се утврдуваат три варијантни решенија. Како втор сегмент е примена при реализирање системско подетално вреднување на квалитетот на трите варијантни решенија со примена на критериуми, индикатори и степени на квалитет. Како резултат на таа активност се врши избор на оптимална солуција на архитектонскиот објект, како финален продукт на процесот на архитектонско проектирање.

Со оглед на дијапазонот на примена, архитектонската синтеза е битен сегмент на процесот на проектирање и треба да се третира како Интегрална архитектонска синтеза (IAS – Integral Architectural Synthesis), со вклучување на многу агли на третирање, со примена на систем на вреднување на варијантни решенија, со кои се согледува квалитетот на архитектонските простори.

Клучни зборови: архитектура, синтеза , вреднување, квалитет, простор.

1. Вовед

Современиот третман на архитектонската синтеза како неопходна потреба за утврдување на оптимална солуција на конкретниот дизајн проблем, според темата на истражување, е детерминирана од реалните потреби за утврдување на оптимално решение на конкретниот архитектонски објект. Аспектите на архитектурата имаат широк дијапозон на присутност, со различна содржина, обем и интензитет. Во основа, мотивот за вклучување на архитектурата е поврзан со подобрување на состојбите во просторот и да се проектираат соодветни архитектонски простори.

Проблематиката на архитектонска синтеза е поврзана со множество аспекти кои треба да се согледаат при вреднувањето на различни архитектонски концепти (колку повеќе толку подобро, но минимум три). Базична мотивација за креирање на различни предлог концепти е поврзана со реалните потреби за креирање на различни предлог решенија за различни содржини во архитектонскиот простор.

Во текот на одвивањето на дизајн синтезата се практикуваат соодветни техники на истражување, а финално се презентира оптимална солуција, како завршница на процесот на проектирање.

2. Анализа на проблематика

Синтеза. Составување, спој, спојување на повеќе делови во целина. Научна метода на проучување на предметите во нивната целина, во дијалектичко единство и взаемна поврзаност на нивните делови и склопови. [10]

Архитектонската синтеза базира на соодветно реализирана архитектонска анализа и архитектонски концепт и претставува завршница на дизајн процесот, со оформување на оптимална дизајн солуција на зададената проектна задача. Со дизајн синтезата се обликува солуцијата како финален продукт на истражувањето и како резултат на креативниот напор на архитектот.

Посебно ангажирање се јавува особено при вреднување на различни предлог решенија при проектирање на архитектонски објекти. Во основа, проектирањето е сложен

процес на согледување на многу аспекти кои треба да се земат во вид во текот на процесот на проектирање. [9]

При архитектонската синтеза особено внимание се посветува на вреднувањето на варијантните решенија, кои се третираат со примена на основно вреднување, а во следната етапа се врши подетално системско вреднување на трите предлог решенија и врз основа на соодветна примена на систем на вреднување се врши избор на оптимална солуција која најмногу одговара на зададената проектна задача.

Наместо рутинско пристапување кон утврдување на дизајн солуциите, оптимално е ако се примени **интегрален** пристап, односно ако се примени принципот ИАС-Интегрална Архитектонска Синтеза (IAS- Integral Architectural Synthesis), со што се нагласува системскиот карактер на одвивањето на архитектонската синтеза. со примена на множество агли на согледување, во функција на поголем квалитет на предлог решенијата.

3. Интегрална архитектонска синтеза

Во текот на одвивањето на процесот на архитектонска синтеза, се применуваат согледувања на многу аспекти со цел да се оформи целосна дизајн солуција, со вклучување на различни агли на гледање, во зависност од карактерот на истражувањата и спецификите на архитектонскиот предизвик.

Современата архитектонска синтеза, која се применува во процесот на проектирање, во основа се одвива во две етапи:

1. Етапа на **примарна селекција** на парцијални предлози, која резултира со избор на најмалку три идејни решенија (три варијанти), врз основа на квалитативно согледување на релации на неколку аспекти на синтеза, со кои се согледува степенот на примарните квалитети на решенијата. [9]
2. Етапа на **системско вреднување** на трите варијантни предлог решенија со примена на соодветни критериуми, индикатори и степени на квалитет и резултира со избор на дизајн солуција, која се разработува во финален проект. [6]

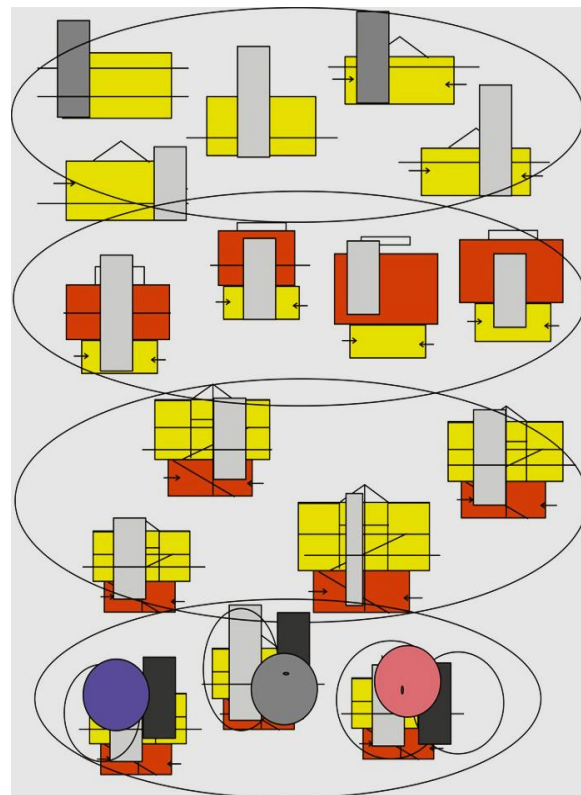
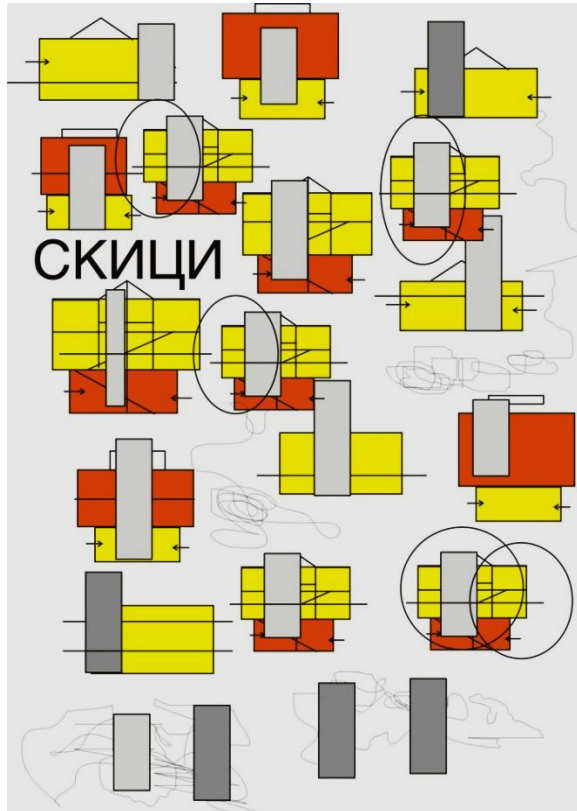

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

3.1. Етапа на примарна селекција, која резултира со избор на три идејни решенија

Од множеството идејни скици, во зависност од предметот на проектирање, најнапред се врши споредба и елементарно тематско групирање на идејните скици, со групирање на слични скици кои се базираат на ист или близок концепт било да се работи за функционален, конструктивен или обликовен сегмент. Тоа е базично групирање на сродни идејни скици.

Слика 1. Приказ на множество идејни скици на архитектонски објект и базично групирање на слични идејни скици.

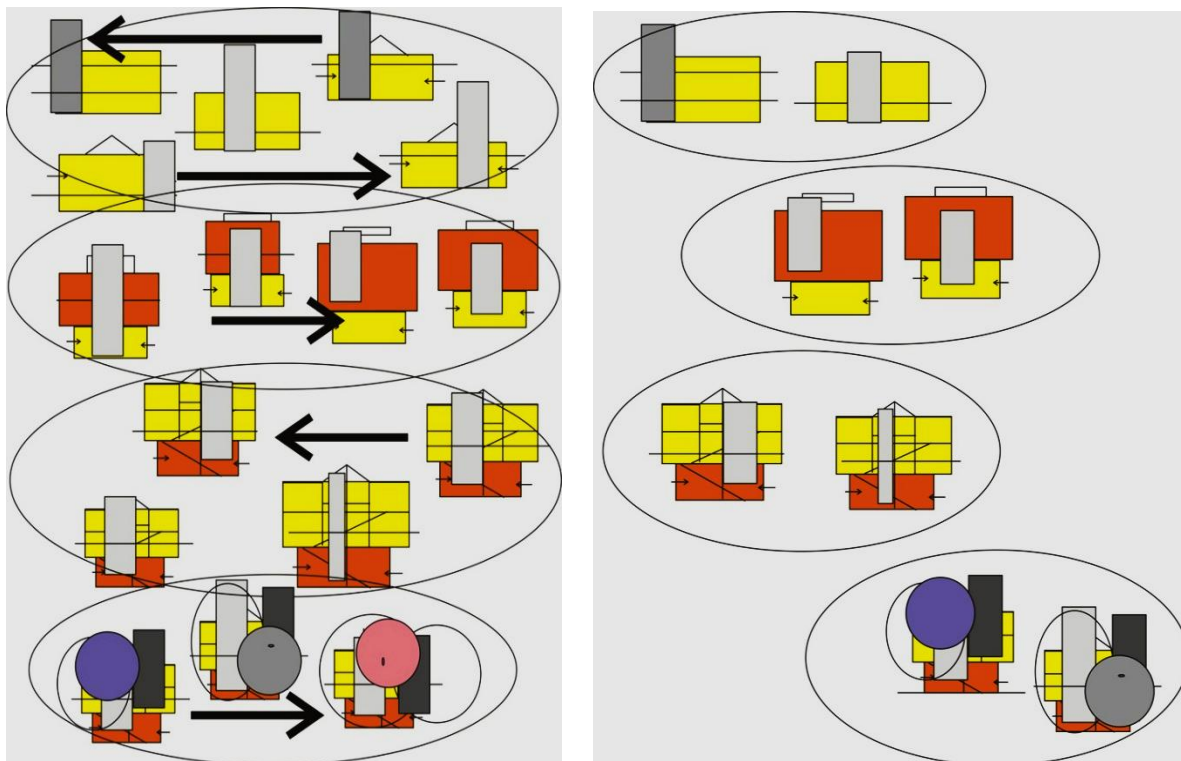

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

По одредување на групациите идејни скици се врши средување на основните карактеристики на секоја идејна скица одделно, со прибележување на елементарни оценки (од позитивни до негативни) во однос на примарните барања на проектната програма, примена на прописите и стандардите, со означување на нивото на квалитети на архитектонските простори кои се предмет на проектирање. На тој начин остануваат за натамошна постапка подобрите скици, а се изоставуваат скици со помал квалитет на проектираниот архитектонски простор. Во секоја групација на скици се врши поврзување на слични квалитети на скиците и со тоа постапено се намалува бројот на скици во рамки на групациите. [6] [9]

Слика 2. Постепено поврзување на слични идејни скици и редуцирање на бројот на скици во рамки на групациите.

Следи процес на натамошно доработување на графичките прикази со поцелосни податоци за докомплетирање на концептите на архитектонските објекти кои се предмет на проектирање. Исто така се согледуваат слични карактеристики на групациите и сродните групации постапено се поврзуваат, со цел да се сведе истражувањето на три идејни решенија на архитектонските објекти, како варијантни решенија. Сумарно, како резултат на примена на **првата етапа на архитектонската синтеза**, се врши основно вреднување на квалитетите на идејните скици, во поглед на: усогласеноста со урбанистичките услови; почитување на проектната програма; оптимално функционално решение на групациите архитектонски простори; примена на соодветен конструктивен систем; примена на соодветно обликување на архитектонскиот објект со препознатлив архитектонски идентитет. [7] [9]

3.2. Етапа на системско вреднување на трите варијантни предлог решенија со примена на соодветни критериуми, индикатори и степени на квалитет

После утврдувањето на три идејни решенија, се применува **втора етапа на архитектонска синтеза со систем на вреднување на квалитетите** на предлог решенијата, со цел да се направи избор на најповолно решение. Тоа треба да биде резултат на применет систем на вреднување на квалитетот на секое предлог решение одделно и избор на најповолно според квалитетите на решенијата. Тоа се врши со примена на системски пристап, со објективни критериуми и индикатори на квалитет кои се применуваат како систем, а не како субјективна оценка на поединци или група на стручни лица.

Во основа, применетите **принципи на проектирање се применуваат како критериуми за вреднување**, а тоа е потребно да се согледа нивото на имплементација на принципите во соодветните предлог решенија. Крајна цел е да се избере оптимално решение со примена на **12 критериуми за вреднување на квалитет**. [6] [7] [8] [9]

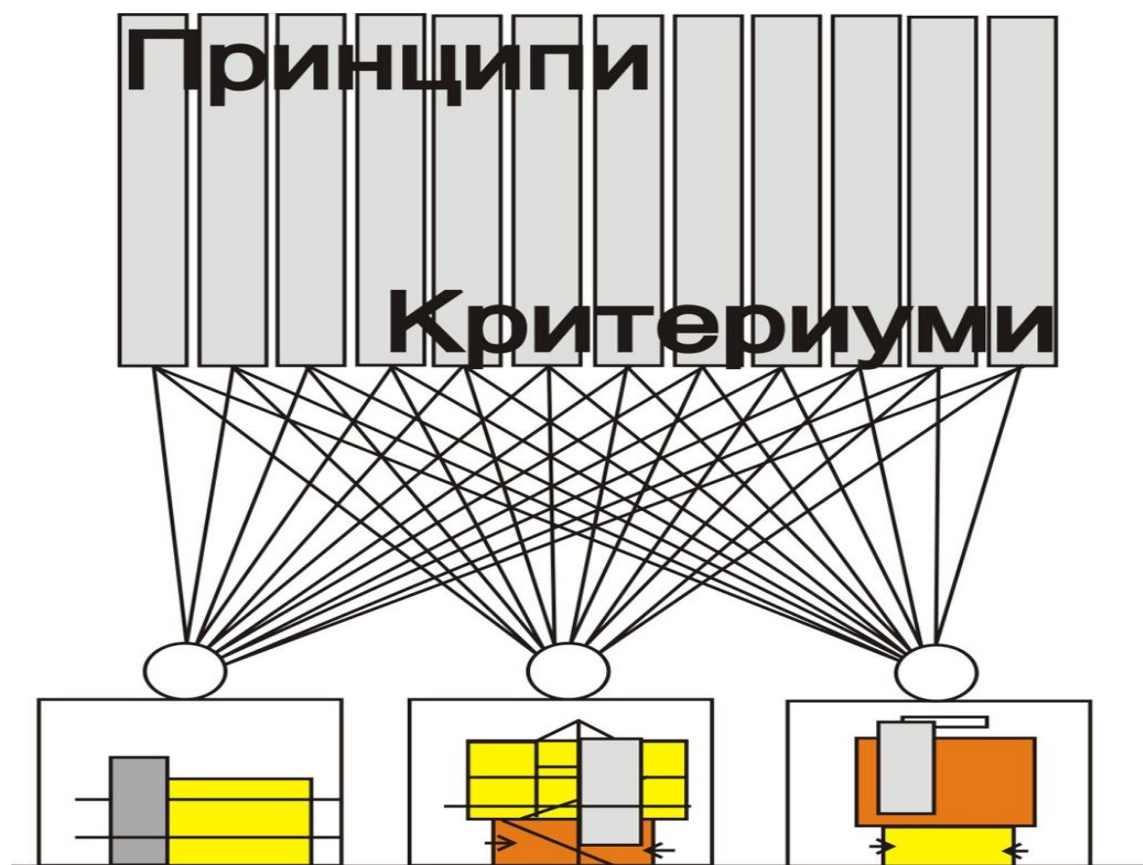

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

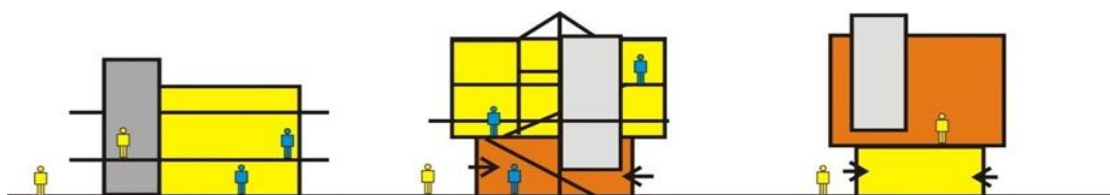
Слика 3. Примена на принципите на проектирање како критериуми за вреднување на секое од трите варијантни решенија.

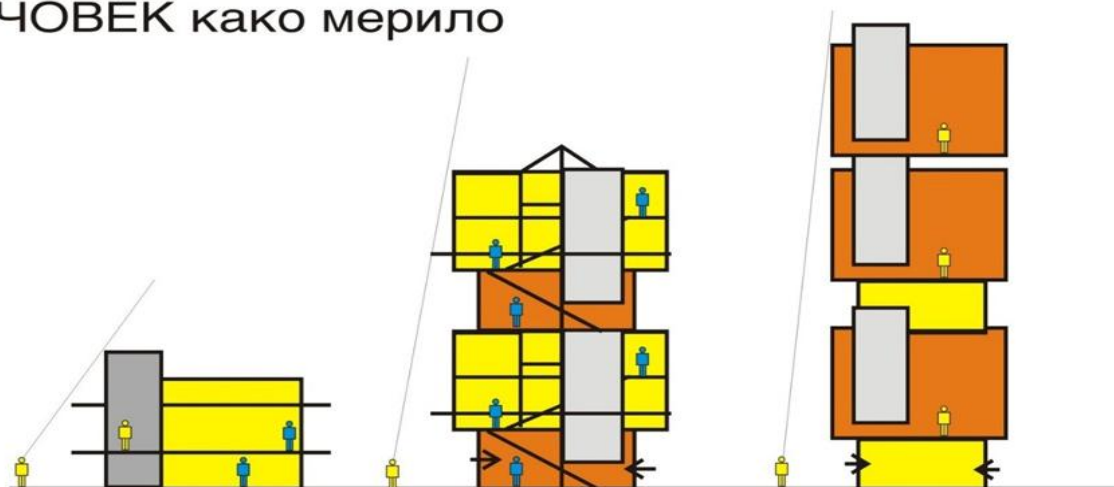
Првиот критериум е поврзан со **човекот како базично мерило во просторот**, кое има директна поврзаност со архитектурата, со оглед дека во архитектонските простори се одвива процесот на егзистенција на човекот. Се третираат неговите потреби применети во архитектонските простори, во зависност од типот на објектот. [5]

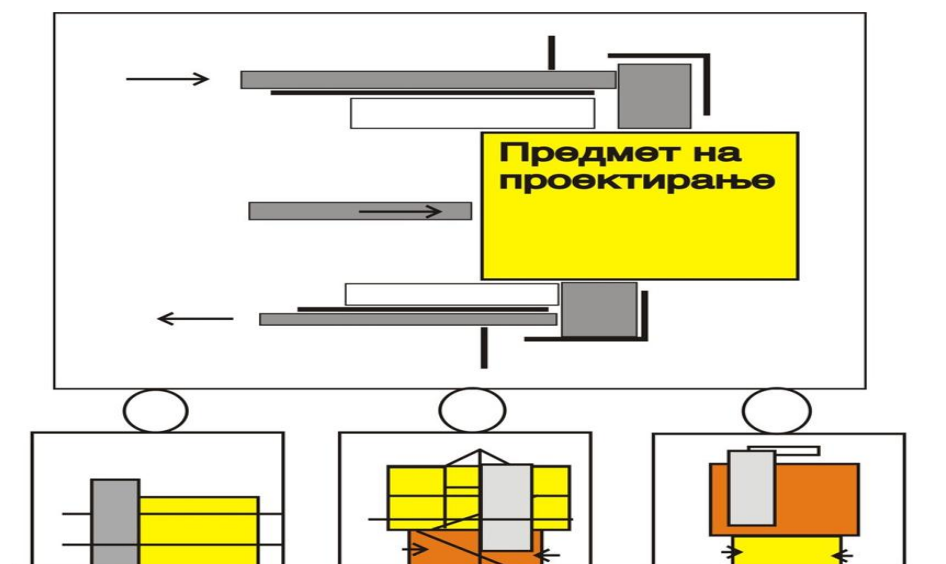
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

ЧОВЕК како мерило

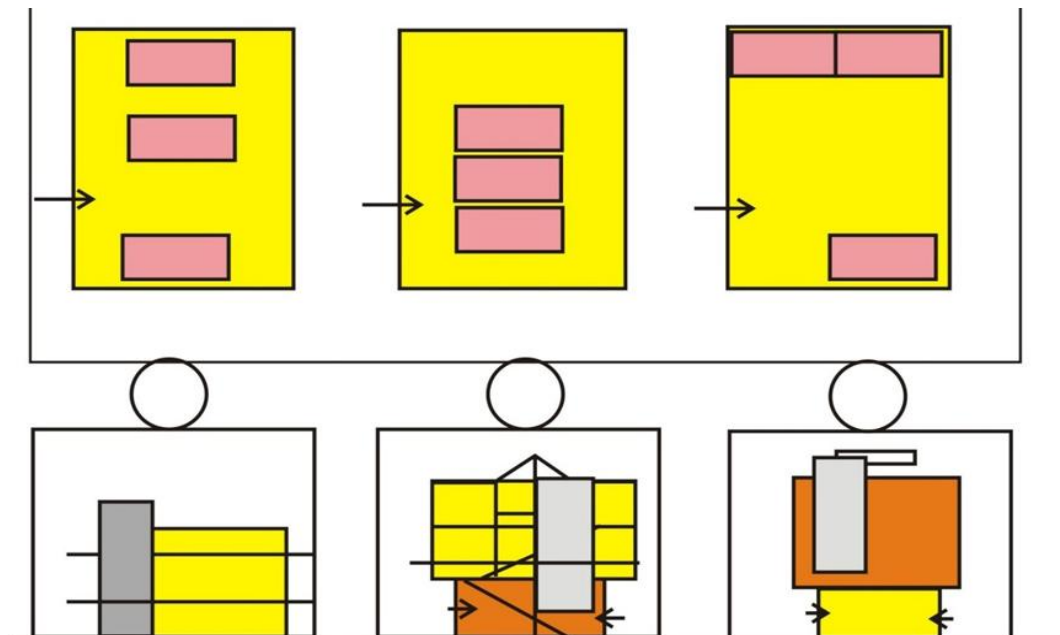

Вториот критериум е аспектот на **околината** и како влијае врз обликувањето на објектот и какви се релациите на објектот со непосредната околина односно локацијата и пошироката околина. Третман на пристап до архитектонскиот објект. Ниво на организација на контактна зона. [1] [5] [12]

Третиот критериум е вреднување на функционалната организација на архитектонскиот објект, според проектната програма. Со третираат релациите на функционалните целини, начинот на поврзување на трактови, нивои, групации на простори и секоја просторија одделно, со аспекти на диспозиција и степенот на примена на флексибилност на просторот. [6] [8] [9] [13]

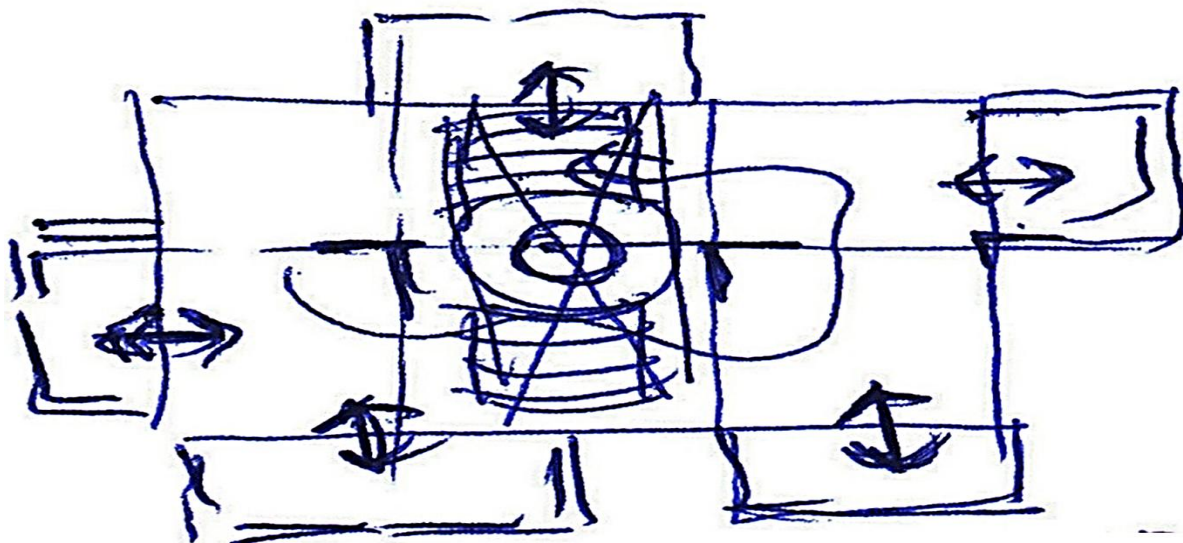
Слика 4. Приказ на диспозиција на елементи во трите варијантни решенија.

Слика 5. Приказ на примена на флексибилност на простор, во однос на можности за делење, течење, примена на повеќе намени на внатрешен простор и можноста за проширување на внатрешниот простор кон надвор.

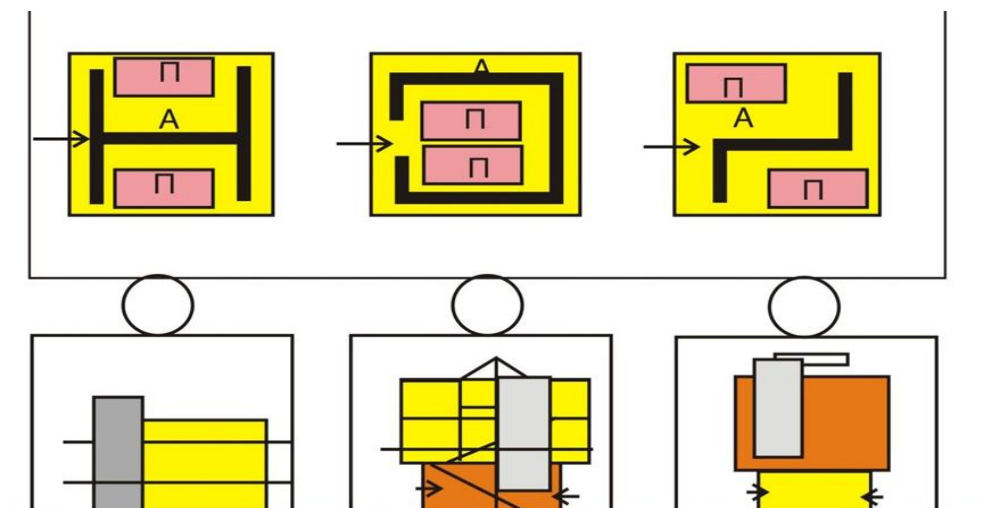

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Четвртиот критериум е аспектот на **движење во просторот и достапноста на содржините**, како сегмент од квалитетот на функциоаналната поставеност на содржините на објектот. Се третираат релациите на активните и пасивните зони, протегањето на линијата на движење во архитектонскиот објект за сите корисници на просторот (особено за лицата со хендикеп) и степенот на достапност на секоја целина и одделна просторија како и организација на ентериерот во секоја просторија. [6] [7] [13]

Слика 6. Приказ на аспекти на движење во просторот во трите варијантни решенија.

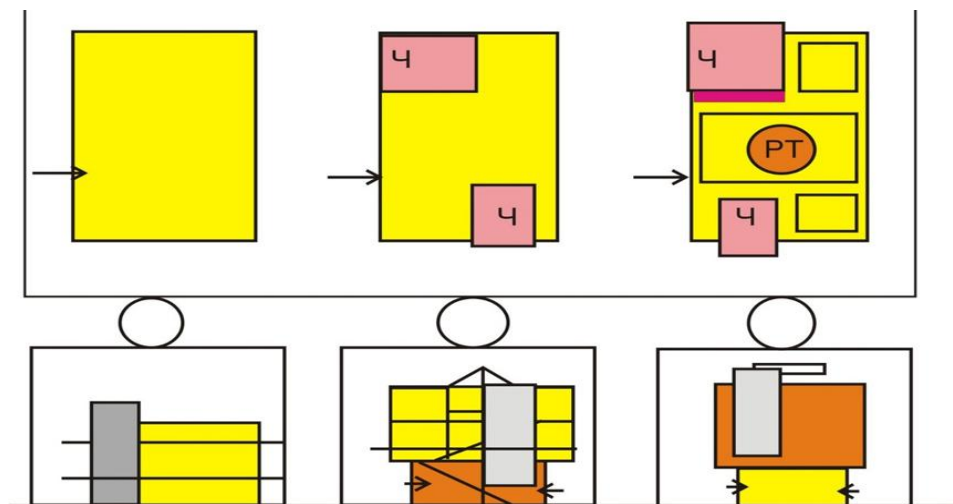

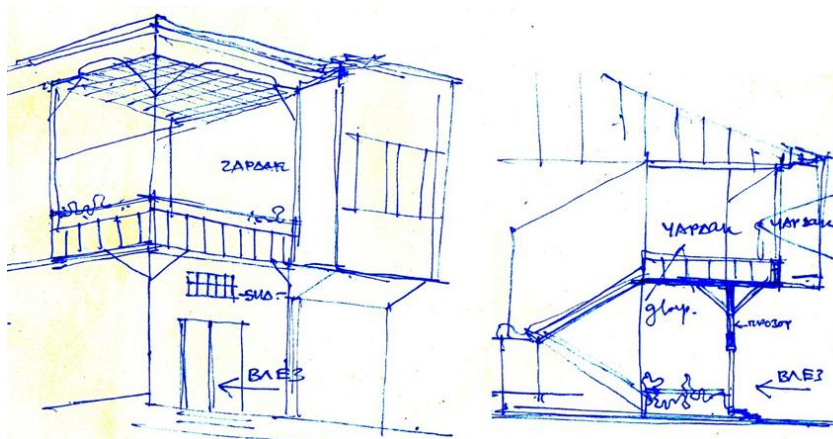
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Петтиот критериум е аспектот на традиција и присуството во трите варијанти решенија. Се третираат одредени квалитети на традицијата и степенот на нивна примена во современата архитектура. се согледува третманот на чардакот, примена на материјали и конструкција, едноставно поврзување, обликување на објектите на традицијата, присуство на вградена опрема и нивното влијание во современите архитектонски објекти. Релации на минатото, сегашноста и иднината. [3] [8] [11]

Слика 7. Аспекти на традиција и нејзино учество во трите варијантни решенија.

Слика 8. Аспекти на традиција. Третирање на квалитети на чардакот. Скица.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 9. Аспекти на традиција. Примена во современ објект со традиционални елементи.
Павиљон на Полска на Експо 2010 во Шангај. Кина.

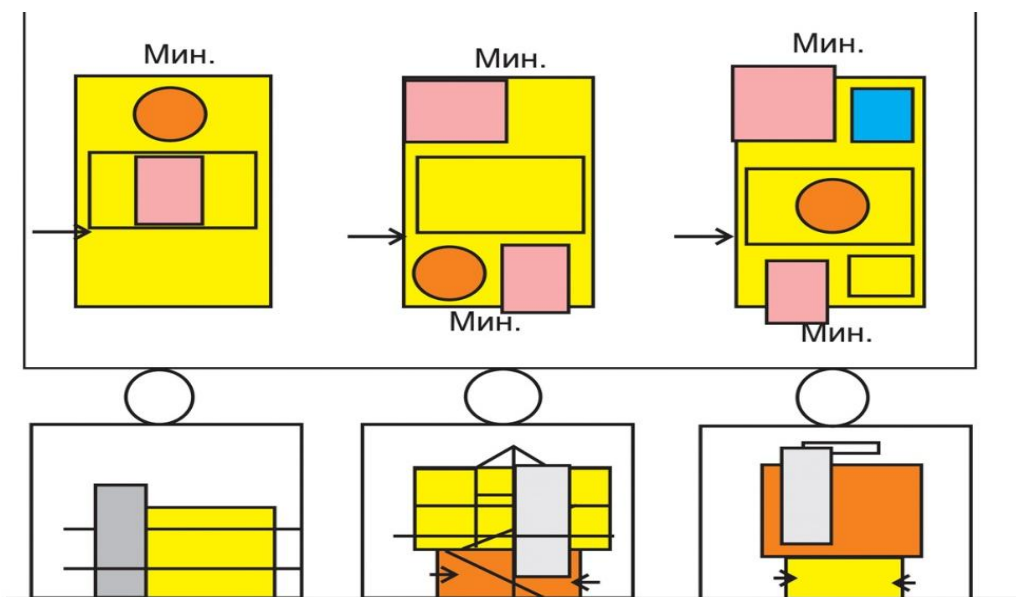

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Шестиот критериум за вреднување на варијантните решенија е **примена на стандарди за проектирање** и други релевантни прописи, во зависност од предметот на проектирање. Се проверува потребата за примена на одделни прописи при проектирањето и степенот на нивната примена во трите варијантни решенија. Во принцип се применуваат пропишани минимални големини на одделни параметри кои треба да се применат кај одделни архитектонски објекти и се проверува степенот на нивна примена, од недоволна до потполна примена на стандардите. [8] [9]

Слика 10. Стандарди и нормативи и нивната примена во трите варијантни решенија.

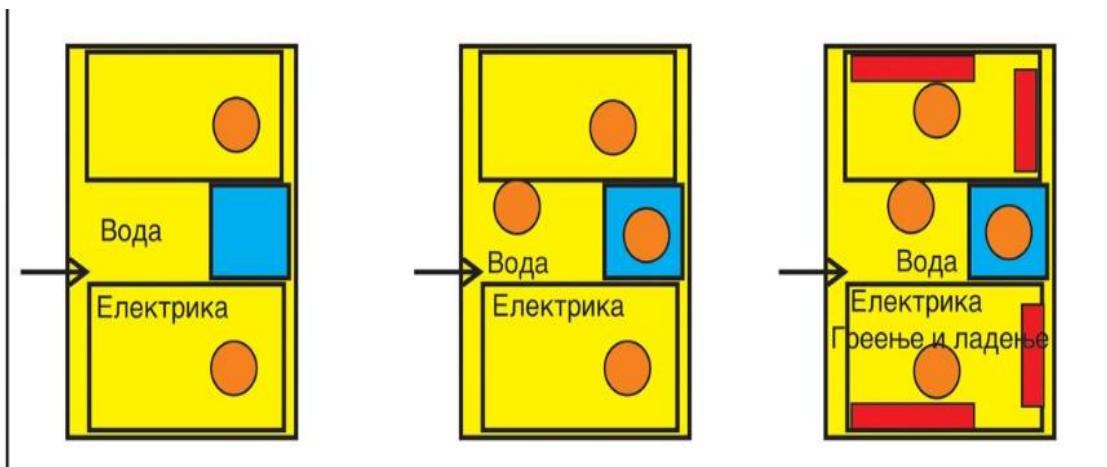

Седмиот критериум е аспектот **на удобен престој и работа во архитектонскиот простор** односно **протегањето на инсталациите** во објектот и начинот на поставување на инсталациите за водовод и канализација, за електрика, за греење и ладење, и нивните протегања низ волуменот на објектот. [9]

Слика 11. Аспекти на инсталации и нивната примена во трите варијантни решенија.

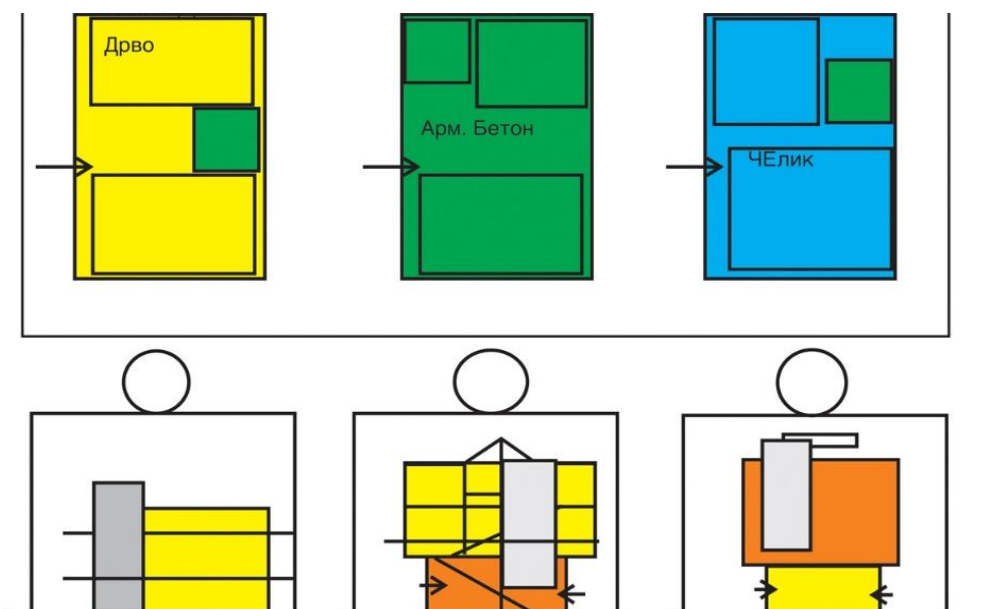

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Осмиот критериум е аспектот на примена на **материјали, конструкција и економичност** при изведување и користење на **архитектонскиот објект** односно примената на различни материјали и конструкција, во рамки на согледување на трите варијантни решенија. Примена на генерална идеја при организирање на конструкцијата на дизајнот, според основната намена на објектот. Релации на структурата на конструкцијата, примарна и секундарна. Примена на конструктивни елементи, карактеристики, поврзување. [6] [9] [13]

Слика 12. Аспекти на конструкција и примена во трите варијантни решенија

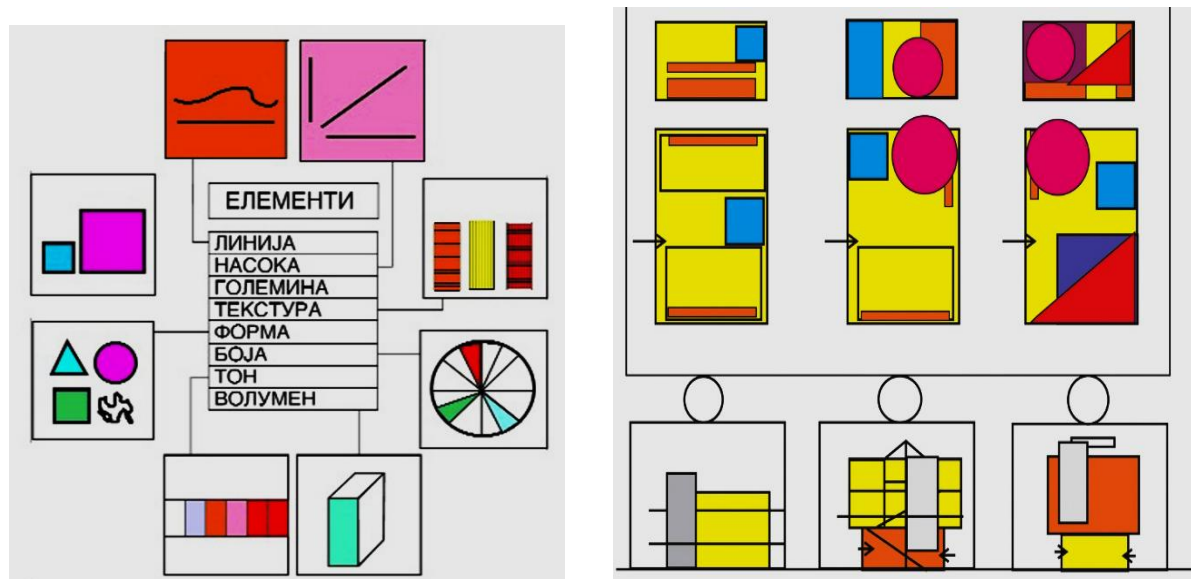

Деветиот критериум е аспектот на **примена на естетика при проектирање на архитектонски објекти** односно примената на елементите и принципите на естетиката битни при обликување на објектот, во рамки на согледување на нивната вграденост во трите варијантни решенија. [6] [7] [8] [9]

Естетика (според грчки *aisthetikos*, осетни, чулни) Име на филозофска дисциплина, дефинирана најчесто како наука за “убаво”, односно “за убаво во природата и уметноста “ или како општа теорија на уметничкото создавање и доживување. [2] [11] [12]

Се согледува генералната идеја при организирање на дизајнот и базична композиција, според основната намена. Примена на елементи на естетика (линија, насока, големина, текстура, форма, боја, тон, волумен) во секоја зона одделно. Примена на принципи на естетика (ритам, хармонија, контраст, градација, рамнотежа, пропорции, единство, акцент) во секоја зона и група простори, според намената. Третман на композиција, квалитети на естетика, релации.

Слика 13. Аспекти на елементи на естетика на дизајн и нивна примена во трите варијантни решенија.

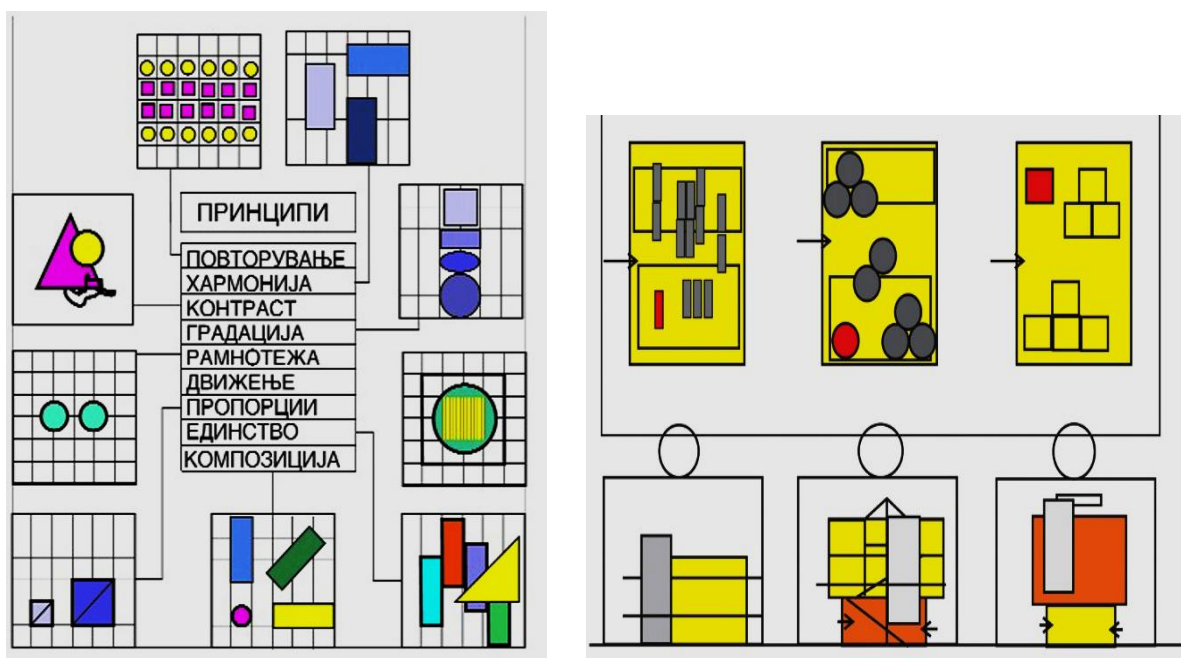

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 14. Аспекти на принципи на естетика на дизајн и нивна примена во трите варијантни решенија

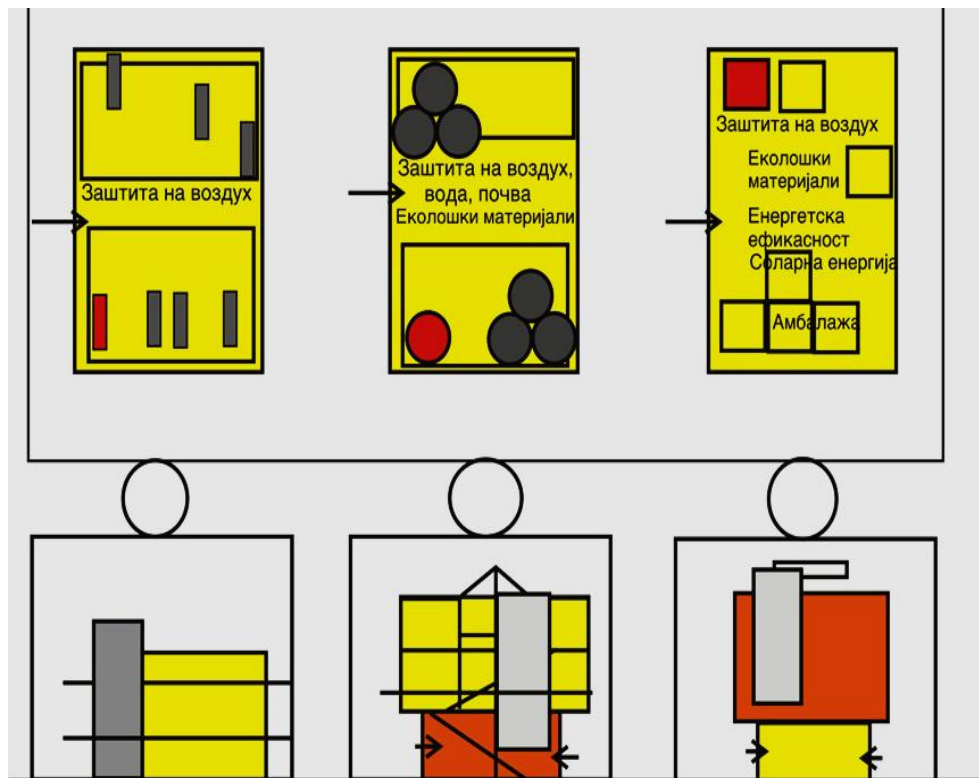

Десетти критериум е аспектот на примена на еколошките принципи при проектирање на архитектонски објекти односно примената на еколошки материјали и економично користење на енергијата на сонцето и ветерот и рециклирање на материјали заради поголем квалитет на компонентите на средината битни при проектирање на објектот во рамки на согледување на трите варијантни решенија. Третаман на примена на еко архитектура. [4] [14] [15] [16]

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Слика 15. Аспекти на екологија и примена во трите варијантни решенија.

Единаесети критериум е аспектот на примена на **мултидосциплинарност при проектирање на архитектонски објекти** односно учество на стручни лица кои ќе вклучат други научни дисциплини при изработка на проектот, заради карактерот на архитектурата која вклучува многу аспекти, од технички до уметнички. [9]

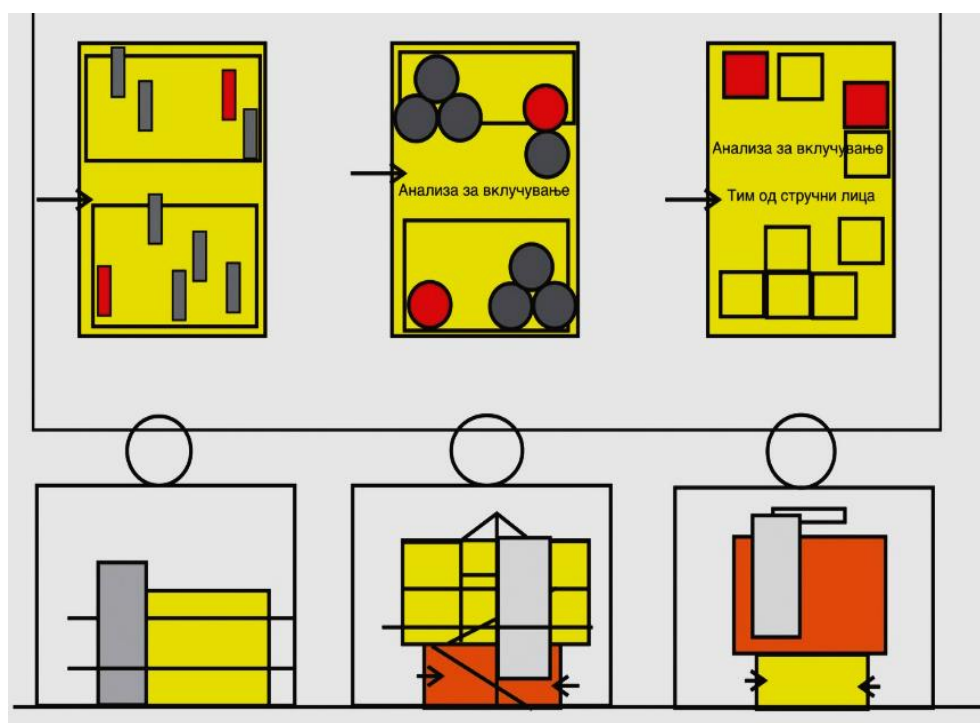

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 16. Аспекти на мултидисциплинарност и примена во трите варијантни решенија.

Дванаесетти критериум е аспектот на проектот како резултат од проектирање на архитектонскиот објект односно примената на јасна презентација на квалитетите на проектното решение. Потребна за солидно изработување на соодветни графички прикази на објектот, заради соодветна презентација пред јавноста. [6] [9]

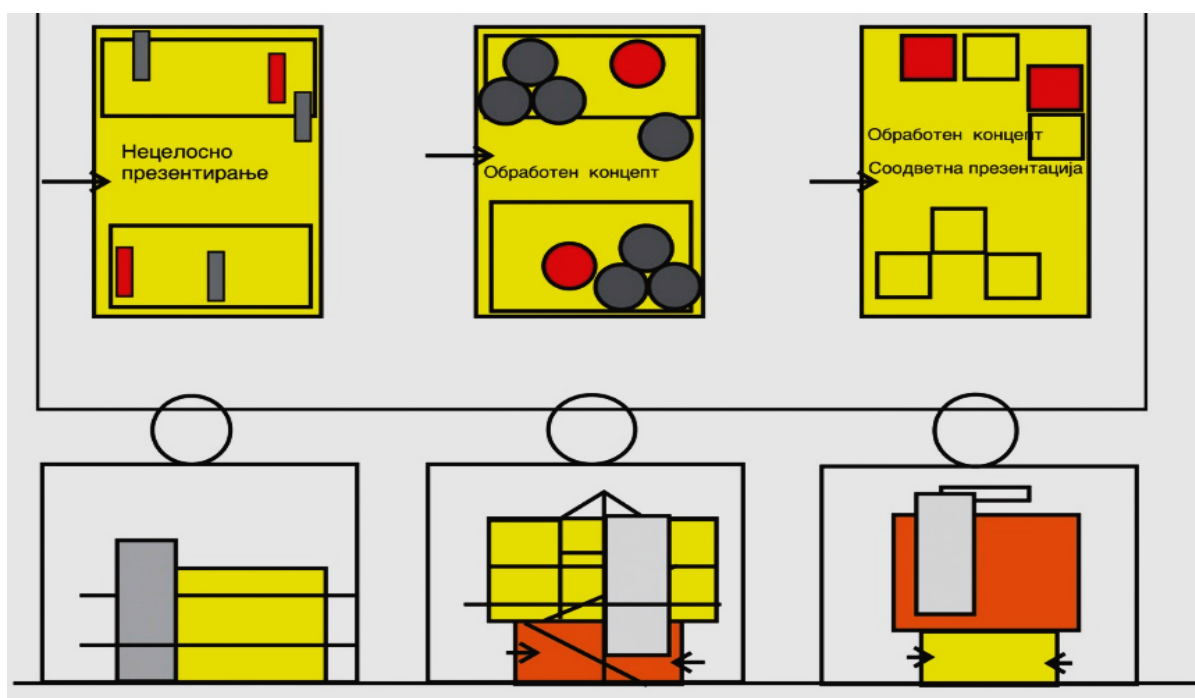

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

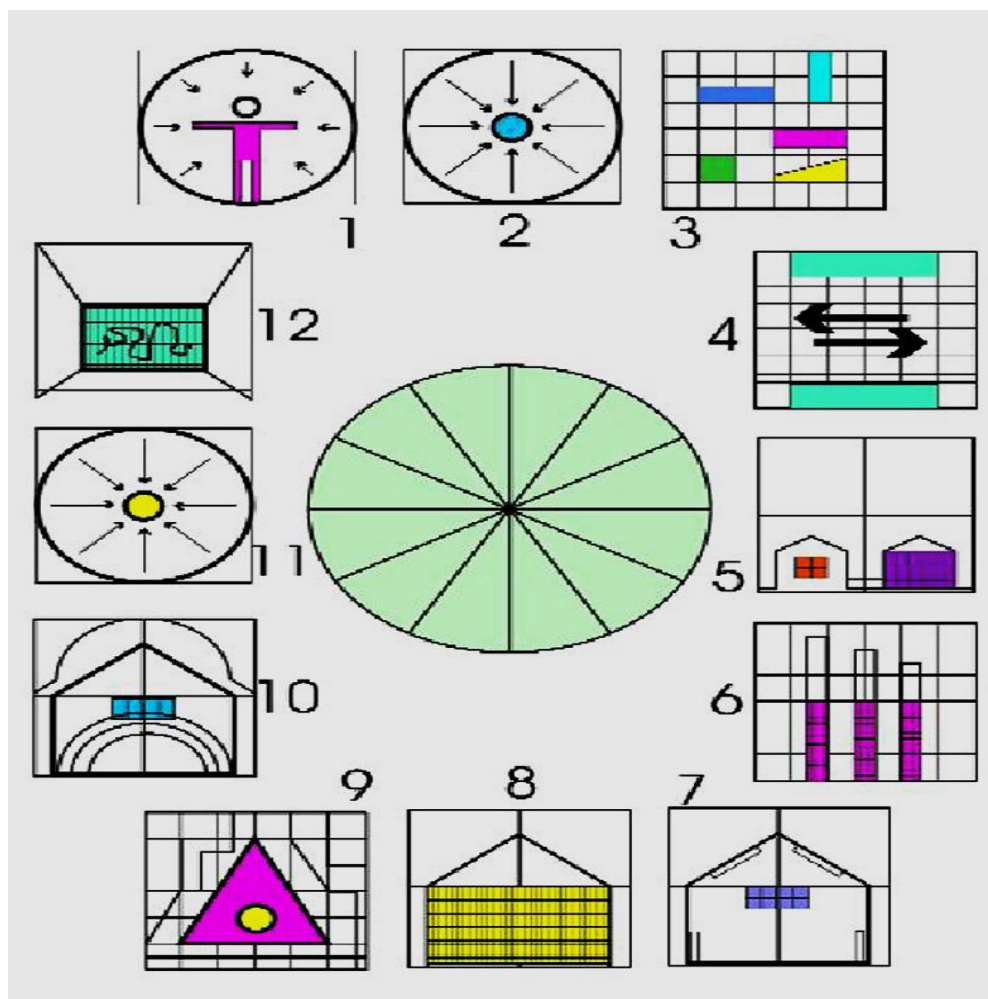
Слика 17. Аспекти на оформување на финална солуција на трите варијантни решенија и
оценка на квалитетот на презентацијата.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Слика 18. Графички приказ на 12 критериуми на квалитет на архитектонските објекти.

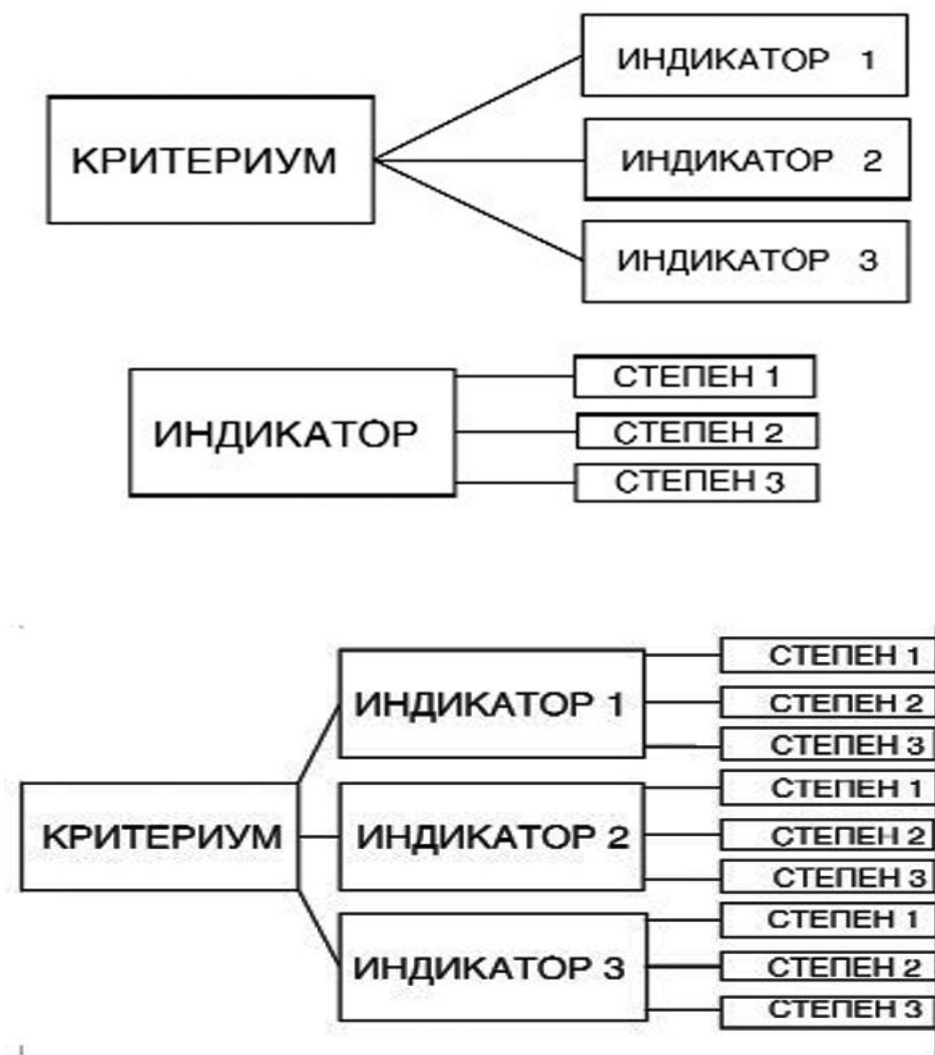

Секој критериум е составен од 3 (три) индикатори (покажувачи на квалитет), а секој индикатор е составен од 3 (три) степени на квалитет, при што најмалот има еден бод, а најголемиот има три бода. [6] [9]

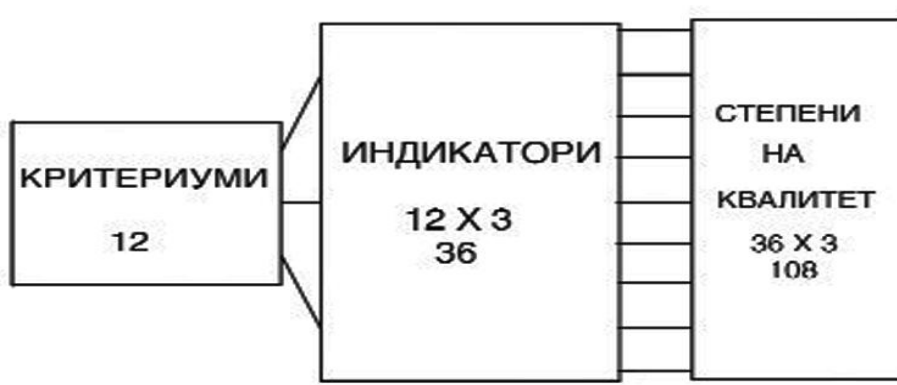
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Слика 19. Систем за вреднување на варијантни решенија. Релации на критериуми, индикатори и степени на квалитет.

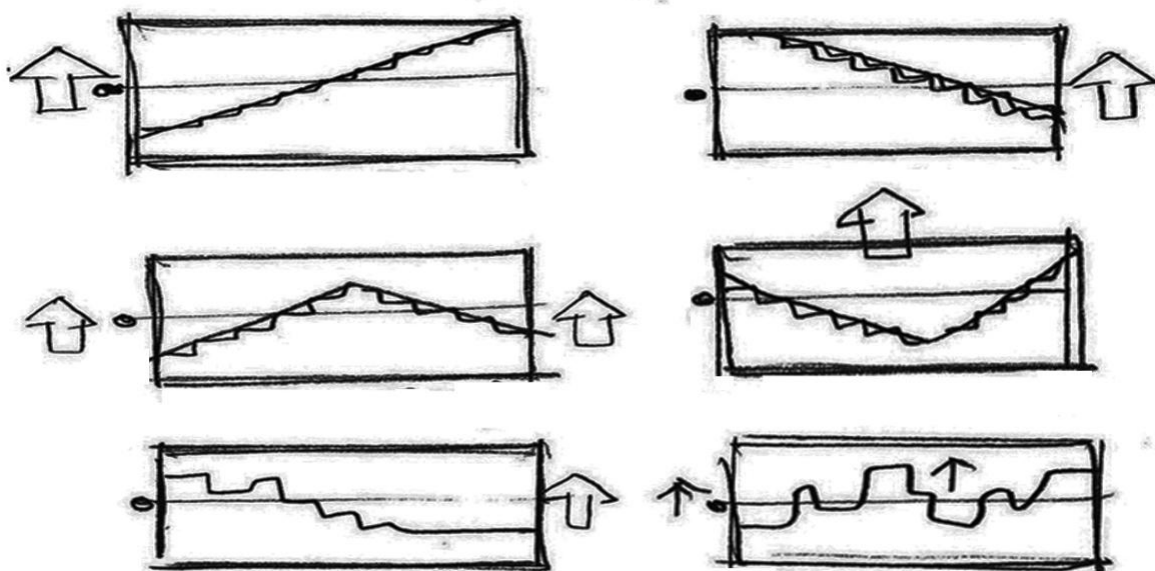

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Секое варијантно решение, после вреднувањето, има одреден квалитет кој се презентира со едноставен графички приказ, со **дијаграм на квалитет** со прикажување 12 критериуми по хоризонтала и максималното ниво на квалитет на секој критериум од 9 бодови (мах. 3 индикатори x 3 степени на квалитет) по вертикала. [9]

Слика 20. Приказ на различни дијаграми на квалитет на варијантни решенија. Стрелките покажуваат приоритетни активности за подобрување на состојбата на одделни критериуми.

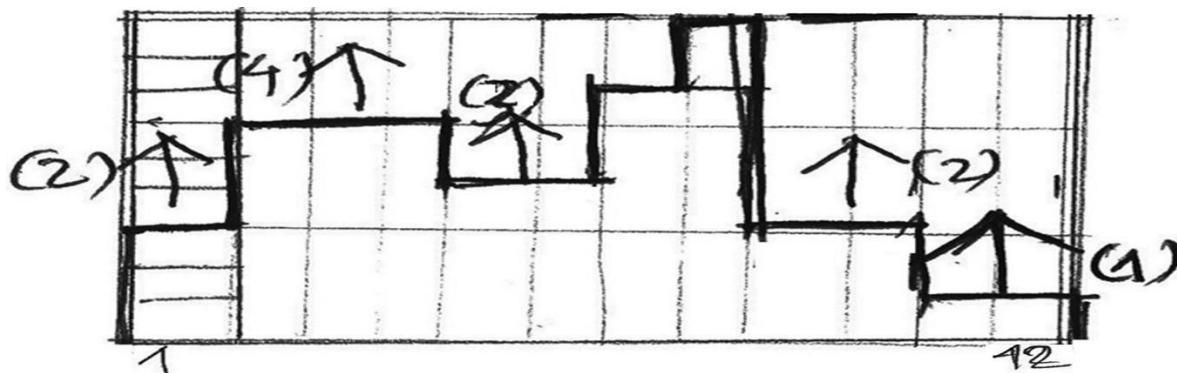

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

После вреднување на квалитетите на варијантните решенија, **се избира она решение** кое има добиено најголем број бодови (максимум 108 бодови на квалитет) и тоа решение станува финална солуција и следи изработување на финален проект, кој се презентира пред јавноста, со што е завршена постапката на архитектонската синтеза и со финализирање и презентирање на проектот се завршува и процесот на проектирање на архитектонскиот објект.

Дијаграмите на квалитет можат да се презентираат на **различни начини**. За секое идејно решение се изработува по еден дијаграм на квалитет.

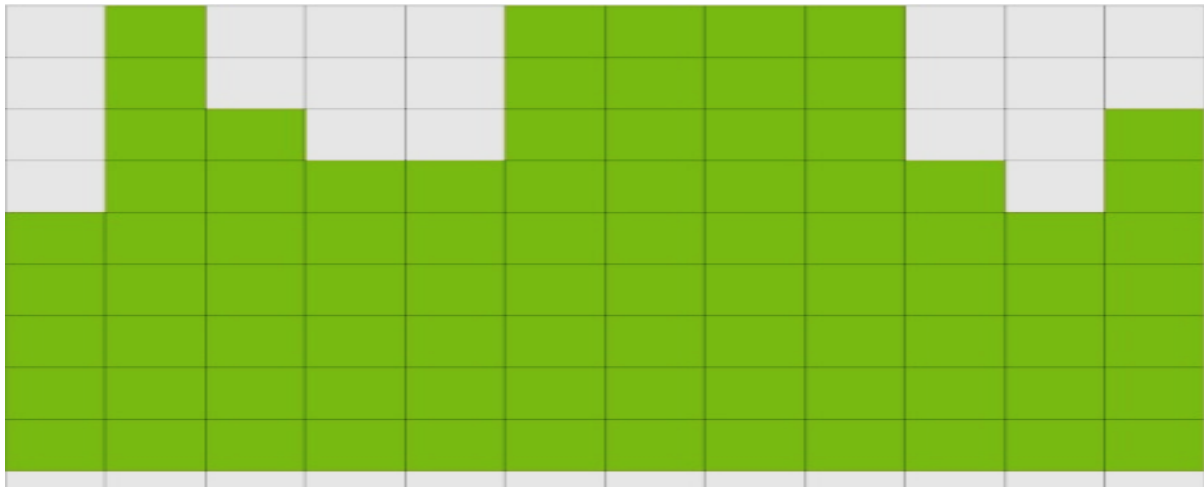

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

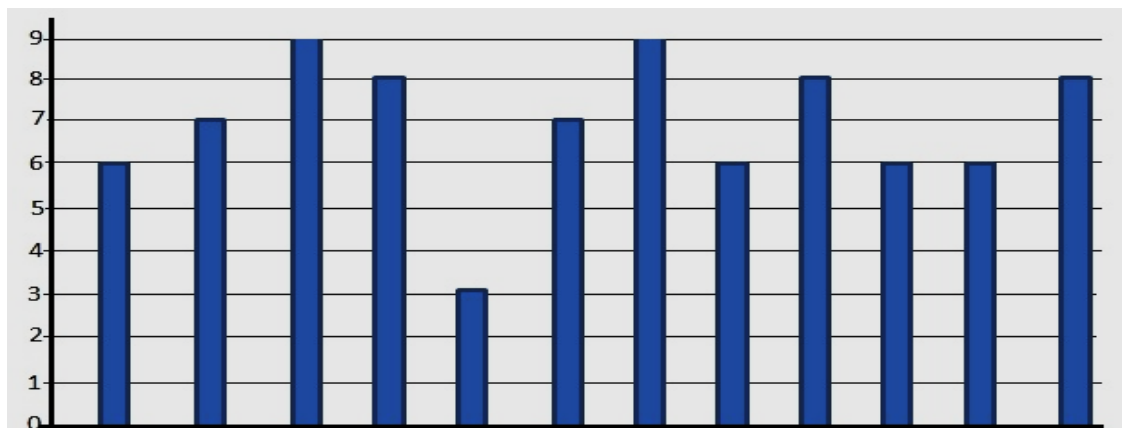
International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 21. Приказ на дијаграм на квалитет на варијантно решение, со акцент на опфатот на фактичките големини на квалитет на објектот.

Слика 22. Приказ на дијаграм на квалитет на варијантно решение, со акцент на вертикалите на секој критериум.

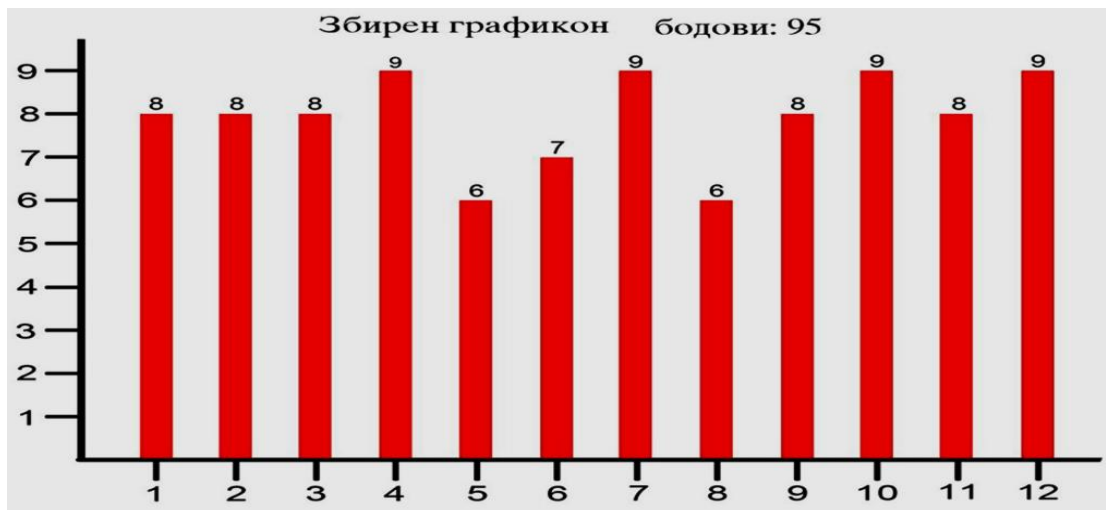

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

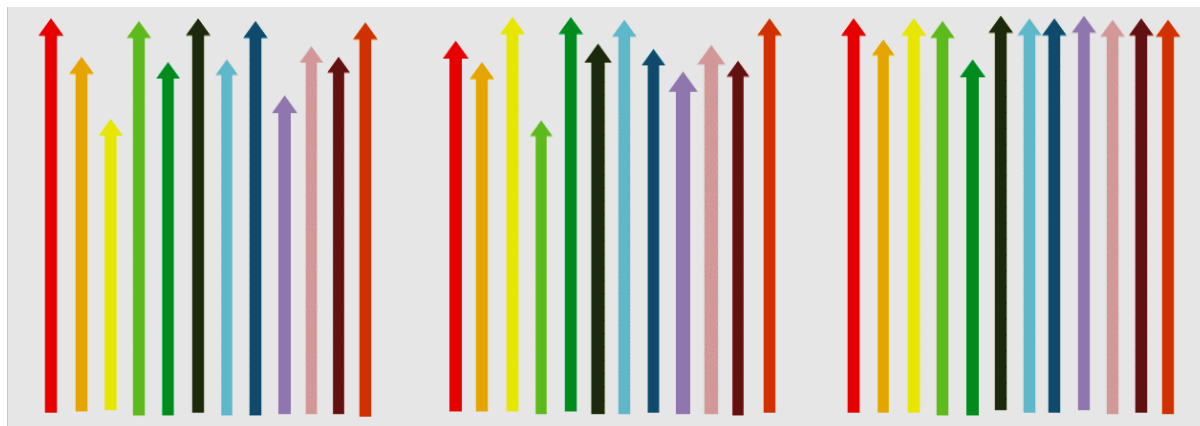
International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 23. Приказ на дијаграм со збирни бодови на квалитет на варијантно решение..

Слика 24. Паралелен приказ на дијаграми на квалитет на три варијантни решенија, со акцент на вертикалите на секој критериум и со приказ на решението кое се избира како финална солудија. Секој критериум е означен со различна боја што создава колоритна графичка динамика и можност да се споредуваат квалитетите на секој критериум во трите решенија.

4. Заклучок

Истражување на можностите за примена на архитектонска синтеза, како битна етапа на процесот на проектирање, со основен мотив за системско вреднување на квалитетите на идејните архитектонски решенија.

Во трудот се презентира комплексноста на постапката на архитектонска синтеза, со примена на системски активности, во функција на согледување на квалитетите на дизајн решенијата.

Архитектонската синтеза се реализира во две етапи. Првата етапа е примарна селекција со основно вреднување со соодветни параметри, а како резултат се утврдуваат три идејни решенија. Втората етапа е детално вреднување на трите варијантни решенија со систем на критериуми, индикатори и степени на квалитет, а како резултат се добива финална солуција и следи оформување финален архитектонски проект, како завршница на процесот на проектирање. Со тоа, одвивањето на синтезата се профилира како Интегрална архитектонска синтеза (IAS – Integral Architectural Synthesis), со примена на соодветен системски пристап.

1. Литература

- [1] Farr, Douglas (2008): *Sustainable urbanism: urban design with nature*, Hoboken, New Jersey John Wiley & Sons,
- [2] Goodman, Nelson, Bozicevic, Vanda (2002): *Estetika, Teorija simbola, Simbolika, Osnovni pojmovi*, 225 str. Zagreb, KruZak
- [3] Bertoni, F. (2002): "*Minimalist Architecture*", Firenze: Birkhauser.
- [4] Hannover 2000. *Principi*. pdf. [02.2018]
- [5] Radovic, Ranko (1979): *Zivi prostor*, Nezavisna izdanja 24, Beograd.
- [6] Кокалевски, Мирче (2008): *Дизајн проект на ентериер*, Авторизирани предавања, ЕУРМ, Скопје
- [7] Кокалевски, Мирче (2007): *Проектирање на ентериер*, Авторизирани предавања, ЕУРМ, Скопје
- [8] Кокалевски, Мирче (2009): *Основи и елементи на проектирање 1*, ЕУРМ, Скопје
- [9] Кокалевски, Мирче (2010): *Основи и елементи на проектирање 2*, ЕУРМ, Скопје
- [10] <http://www.onlinerecnik.com/leksikon/srpski/sinteza> [02.2022]
- [11] <http://maldinis.blogspot.com/2007/12/recnik-arhitektonskog-projektovanja-e.html> [02.2022]
- [12] <http://www.scribd.com/doc/98661007/recnik-arhitektonskog-projektovanja> [03.2022]
- [13] <http://www.architecturenewsplus.com/projects/681> [06.2022]
- [14] http://en.wikipedia.org/wiki/Bionic_architecture [04.2022]
- [15] <http://www.colorcoat-online.com/blog/index.php/2011/04/imitating-nature-11-amazing-bionicstructures-part-2/> [02.2022]
- [16] <http://inhabitat.com/the-building-of-tomorrow-that-works-like-a-tree/> [06.2022]

INTEGRAL TREATMENT OF ARCHITECTURAL CONCEPT

PhD Mirche Kokalevski ' M.Arch

E mail: mircekokale@gmail.com

Abstract

Investigate the treatment of an integral architectural concept as an important stage in the design process, with a basic motive for designing appropriate design concepts, as variant proposal solutions, based on the creation of possible solutions to the particular design problem.

The research presents the complexity of the procedure of the design concept, by introducing creative designing system activities, in the function of designing various design concepts.

According to the range of activities and possibilities for applying different design solutions, with different architectural volumes and contents, it can be concluded that the modern design concept should be formed as Integral Architectural Concept (IAC), with the involvement of several aspects, with which the research system will have an appropriate scope and relevant project concepts will be developed, in function of an optimal solution of the design problem.

Keywords: *architecture, concept, integral, space, variants.*

ИНТЕГРАЛЕН ТРЕТМАН НА АРХИТЕКТОНСКИ КОНЦЕПТ

Д-р Мирче Кокалевски, М-р арх.

E-mail: mircekokale@gmail.com

Апстракт

Истражување на третманот на интегрален архитектонски концепт, како битна етапа на дизајн процесот, со основен мотив за оформување соодветни дизајн концепти, како варијантни предлог решенија, врз основа на креирањето на можни солүции на конкретниот дизајн проблем.

Во истражувањето се презентира комплексноста на постапката на дизајн концептот, со внесување на креативни дизајнерски системски активности, во функција на оформување различни дизајн концепции.

Според дијапазонот на активности и можности за примена на различни дизајн решенија, со различни архитектонски волумени и содржини, може да се констатира дека современиот дизајн концепт треба да се оформи како Интегрален Архитектонски Концепт (IAC – Integral Architectural Concept), со вклучување на повеќе аспекти, со што системот на истражување ќе има соодветен опфат и ќе се оформат релевантни предлог концепти, во функција на оптимална солүција на дизајн проблематиката.

Клучни зборови: архитектура, концепт, интегрален, простор, варијанти,

1. Вовед

Третманот на архитектонскиот концепт, како неопходна потреба за утврдување на варијантни решенија на конкретни архитектонски проблеми, а во зависност од темата на истражување, е детерминиран од реалните потреби за утврдување на оптимално решение на конкретен архитектонски простор. Архитектонските простори имаат широк дијапозон на присутност, со различна содржина, обем и интензитет. Во основа, мотивот за третирања некој проблем е јасен, треба да се подобрат состојбите во архитектонскиот и урбаниот простор и да се дизајнираат соодветни архитектонски простори.

Проблематиката е поврзана со множество аспекти кои треба да се согледаат при креирањето на различни дизајн концепти (колку повеќе толку подобро), но минимум да се презентираат три концепти за архитектонски простор. Базичната мотивација за креирање на предлог концептите е поврзана со реалните потреби за согледување на различни предлог решенија за различни активности во архитектонскиот простор.

Во текот на изработувањето на дизајн концептите се применуваат соодветни методи при истражувањето на тематиката и се практикуваат соодветни техники на истражување, а финално се презентираат неколку дизајн концепти, како можно решение на дизајн проблемот.

2. Анализа на проблематика

Архитектонскиот концепт базира на соодветно направена интегрална архитектонска анализа, како критичка оценка остварена со разложување на субјектот во неговите составни делови, со цел да се опишат деловите и да се согледаат нивните влијанија врз целината, со пристап од целината кон деталот.

Концепт (латински *conceptum* - замислува) означува нацрт, скица, прв писмен состав на некое дело. [16] Дизајн концептот се темели на идејните различности при решавање на дизајн проблемот и се работи за особено креативна постапка, во која авторот

треба да презентира мноштво идеи, како одговор на конкретниот дизајн проблем. [17] Концепт е секој оној систем на цртежи или комбинации на цртежи и пишуван текст, кои го разработуваат основното значење на архитектонското дело. [18]

Тоа е етапа на креирање различни идеи, визији, проследени со работни идејни скици, со постепена разработка на концептите и определување низа идејни скици. [9] Тоа е процес со серија на скици, истражувања, идеи за можното решавање на дизајн проблемот. Архитектонска скица е идеен цртеж на некој архитектонски објект или детал и содржи елементи кои се неопходни за разбирање на прикажаниот архитектонски објект или детал. Архитектонски концепт е базичната идеја за организирање на просторот и во идејата е вклучена суштината на решението. [18]

Во зависност од предметот на дизајнирање, при оформување на дизајн концептот се вклучуваат влијанија на многу дисциплини, заради комплексниот карактер на архитектонскиот простор, кој треба да има посебен однос кон околината и препознатливи карактеристики. При оформување на дизајн концептот треба да се земат во вид множество аспекти, со цел да се добие соодветен квалитет на архитектонските концепти.

Колку повеќе агли на гледање се вклучуваат во темата на истражувањето, а во зависност од предметот на проектирање, ќе се добие повеќе комплексно согледување и повисок квалитет на добиените предлог решенија, бидејќи во нив ќе се содржат повеќе едновремени влијанија, во функција на поволно согледување на дизајн проблемот. Секако, тоа подразбира примена на соодветен научно истражувачки процес, со користење на соодветни методи, техники и средства, со цел да се оформат соодветни дизајн концепти кои можат да бидат разработени на различни нивои.

Наместо рутинско пристапување кон оформувањето на дизајн концептите, оптимално е ако се примени **интегрален** пристап, односно ако се примени принципот ИАК (IAC- Integral Architectural Concept – Интегрален Архитектонски Концепт), според креативните капацитети на авторот, со примена на множество влијанија од различни дисциплини, во функција на поголем квалитет на предлог решенијата.

3. Современ дизајн концепт

Во текот на процесот на дизајн концептот, се согледуваат повеќе аспекти со цел да се оформи целосен дизајн концепт, со вклучување на повеќе агли на гледање, во зависност од карактерот на истражувањата и спецификите на дизајн проблемот.

Архитектонските концепти **содржат** повеќе **сегменти**:

- Аспекти на околина;
- Функционалност, флексибилност;
- Аспекти на форма;
- Естетика, Елементи и принципи, Композиција;
- Материјали, Конструкција, Конструктивни елементи;
- Технологија, Инсталации;
- Екологија, Рециклирање, Еко дизајн;
- Економија; Рационалност;
- Енергија, Ефикасност;
- Традиција, Етно дизајн;
- Карактеристики - Геометризам, Урбанитет, Модулација;
- Аспекти на природа;
- Осветлување, Илуминација;
- Едноставност, Минимализам.

Во зависност од архитектонскиот простор, при оформување на дизајн концептите се вградуваат горенаведените сегменти, кои содржат соодветни карактеристики кои треба да се вградат во дизајн концептите.

3.1. Сегмент на Околина:

- Ниво на организација на околината (поблиска – непосредна и поширока); [10]
- Третман на пристап;
- Ниво на контактна зона, организација, намени;
- Надворешно обликување, екстериерен дизајн;
- Различни варијанти на обликување на архитектурата и поврзување со околината.

3.2. Сегмент на Функционалност, Флексибилност: [9]

- Ниво на организација на функционални зони, според намената;
 - Разработка на секоја зона одделно;
 - Ниво на разработка на релациите во секоја група простори;
 - Разработка на секоја просторија, варијанти на релации;
 - Диспозиција на мебел:
 - Ниво на флексибилност;
 - Примена на делење на просторот; варијанти;
 - Ниво на течење на просторот, движење;
 - Третман на универзалноста на просторот, повеќе намени во ист простор,
 - Реализација на зголемување на простори од внатрешни потреби. Експанзија.
- Поврзување ентериер и екстериер.

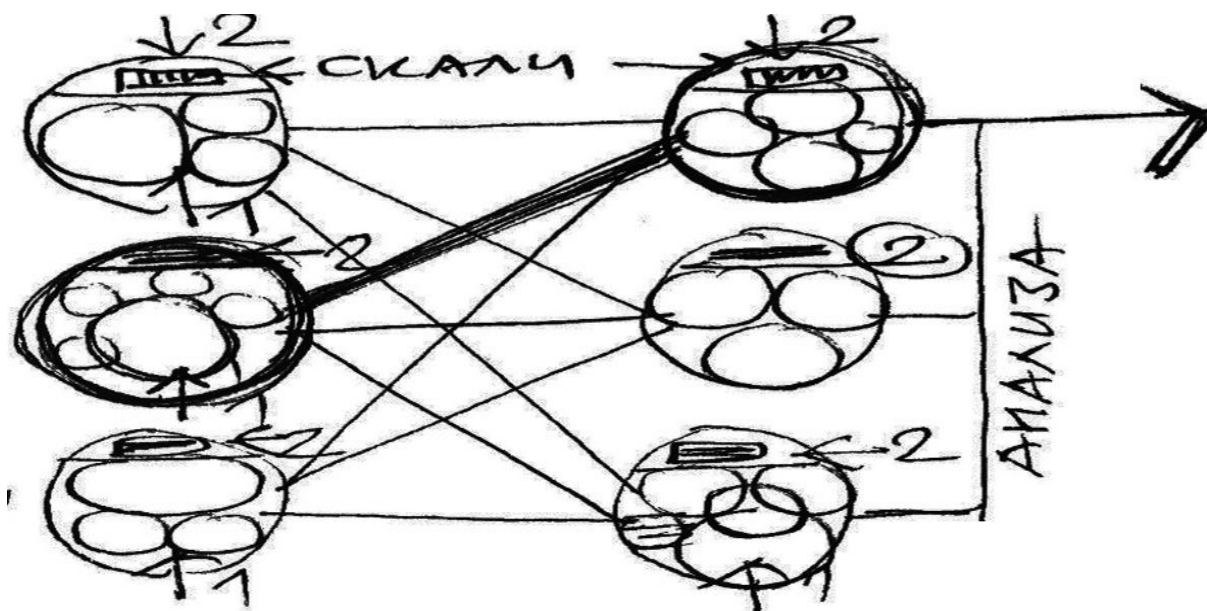

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Слика 1. Концепт на група простори за одредена намена како зона. Различни варијанти, позиции и релации. Две намени на две нивои.

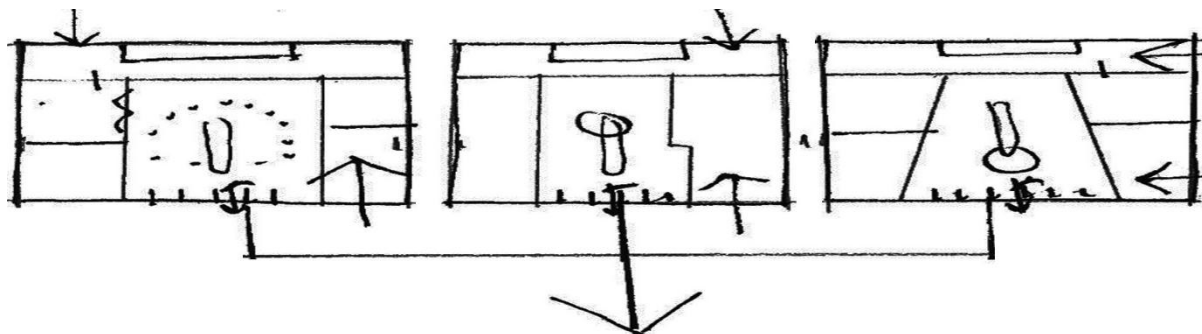
Слика 2. Разработка на секоја група простори. Три варијанти решенија.

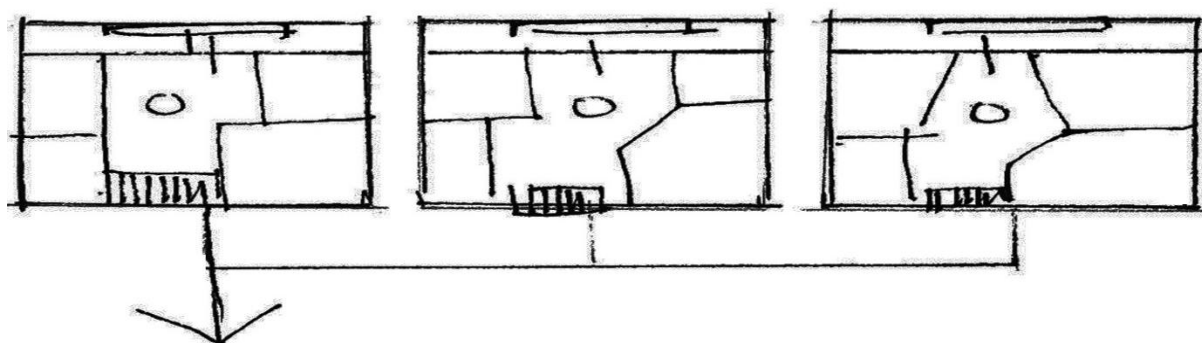

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

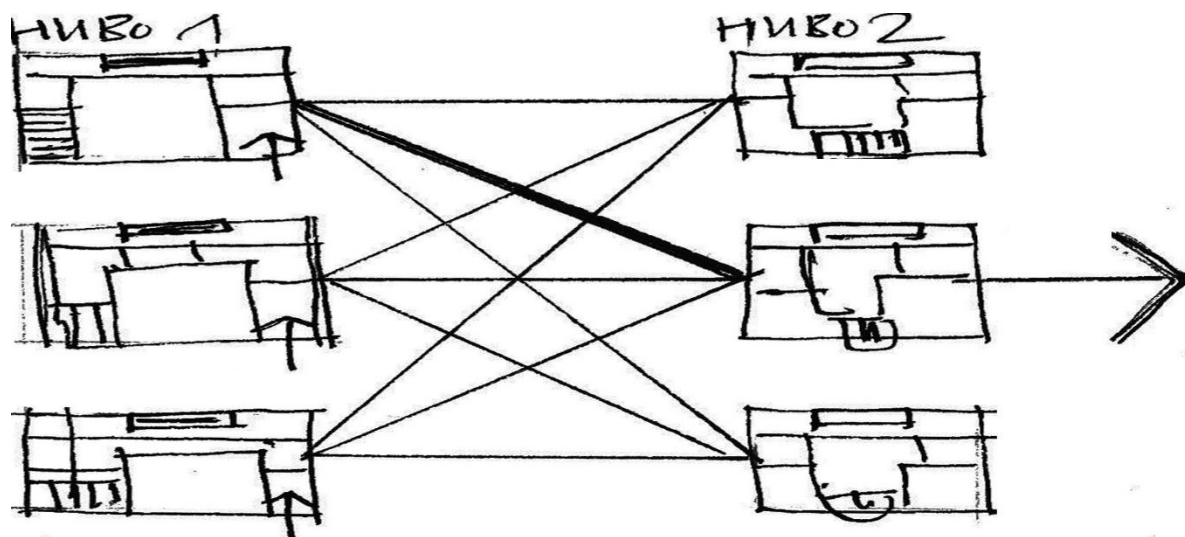
Слика 3. Разработка на простории на ниво 1. Три варијантни решенија.

Слика 4. Разработка на простории на ниво 2. Три варијантни решенија.

Слика 5. Различни поврзувања на просториите во рамки на зоната, Три варијанти.

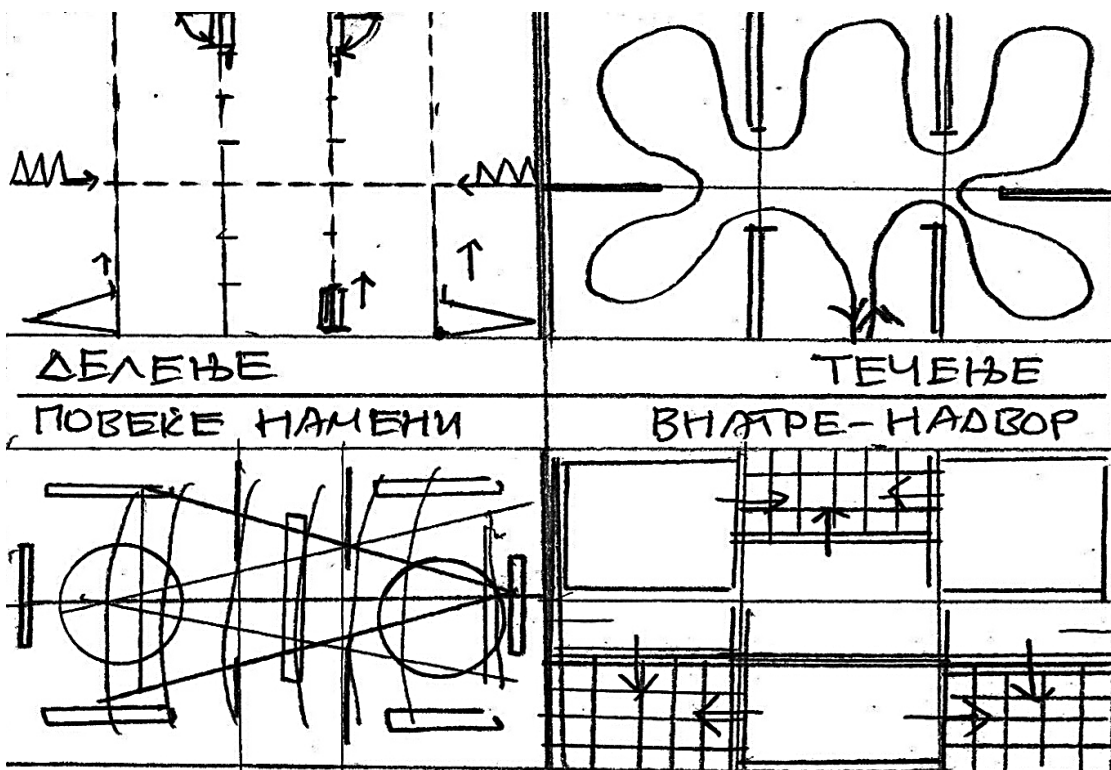
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Во следната етапа на разработка на концептот од аспект на функцијата, следи натамошна разработка на секоја просторија одделно во рамки на прупа простори за одредена намена, со креирање различни варијанти на функционална организација на секоја просторија во рамки на групите на простории, со решавање на различно функционално поврзување во рамки на секоја просторија одделно.

Се врши натамошна разработка на секој елемент во секоја просторија одделно, односно се разработува **диспозиција на мебелот**, со различни варијанти на секој елемент во секоја просторија и со решавање на различно поврзување на елементите во рамки на секоја просторија одделно, со примена на активни и пасивни зони во просториите. Се применува индустриски мебел или се дизајнира мебел по нарачка. Се изработуваат варијантни решенија.

Во делот на функцијата, се согледува и аспектот на **флексибилноста** на просторот. [11]

Слика 6. Карактеристики на Флексибилност на простор.

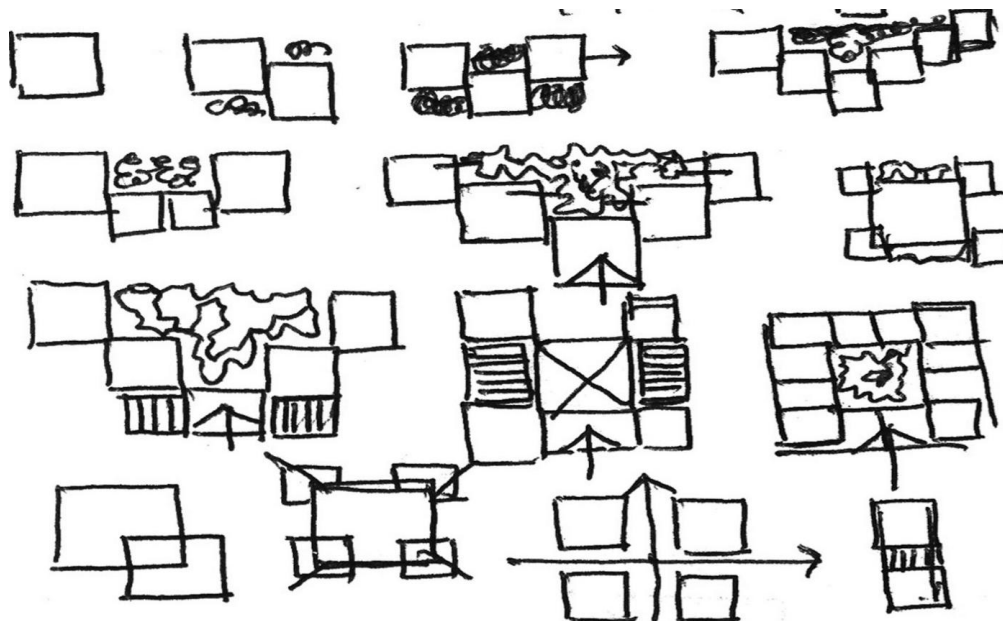
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

3.3. Сегмент на Форма. Релации на содржина и форма. [9] [11]

- Аспект на основна форма, волумен, диспозиција, варијанти, во корелација со намената;
- Третман на разработка на форма на секоја зона одделно;
- Ниво на разработка на форма на елементите на мебелот во секоја зона и група простори;
- Разработка на генеза на форма, варијанти на релации;
- Третман на разработка на површини.
- Разработка на форма од ниво на волумен на објект до ниво на разработка на секоја просторија и мебел во архитектонските простори.
- Приказ на повторување на форма и сочинување различни групации.

Следат прикази на мултиплицирање на форма во неколку примери.

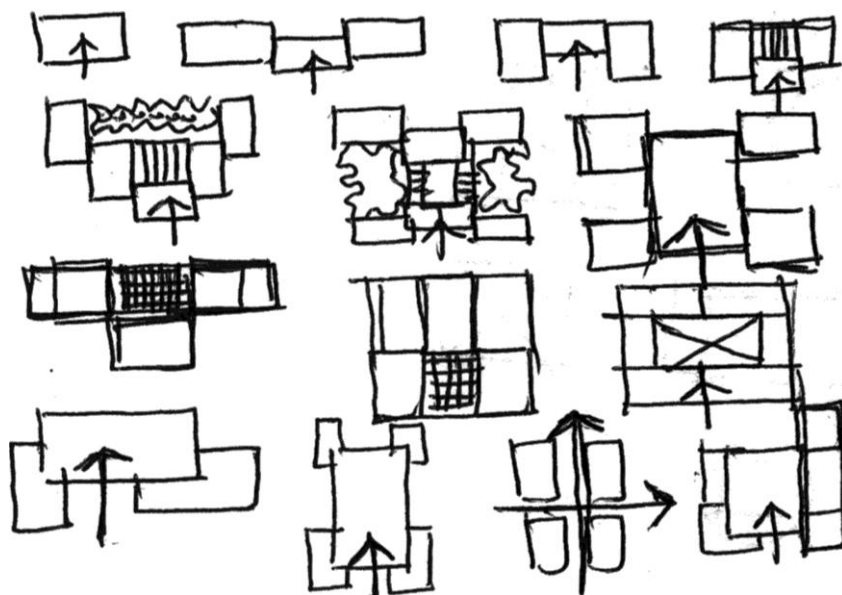
Слика 7. Аспект на форма. Коцка. Можности за мултиплицирање на формата, според потребната содржина на архитектонскиот простор.

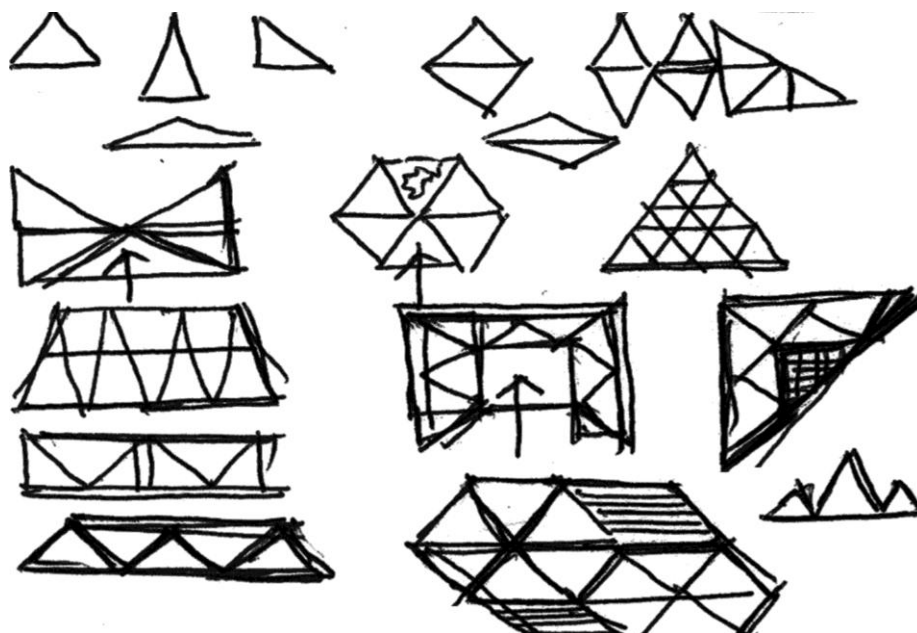

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Слика 8. Аспект на форма. Призма. Можности за мултиплицирање на формата, според потребната содржина на архитектонскиот простор.

Слика 9. Аспект на форма. Триаголник. Можности за мултиплицирање на формата, според потребната содржина на архитектонскиот простор.

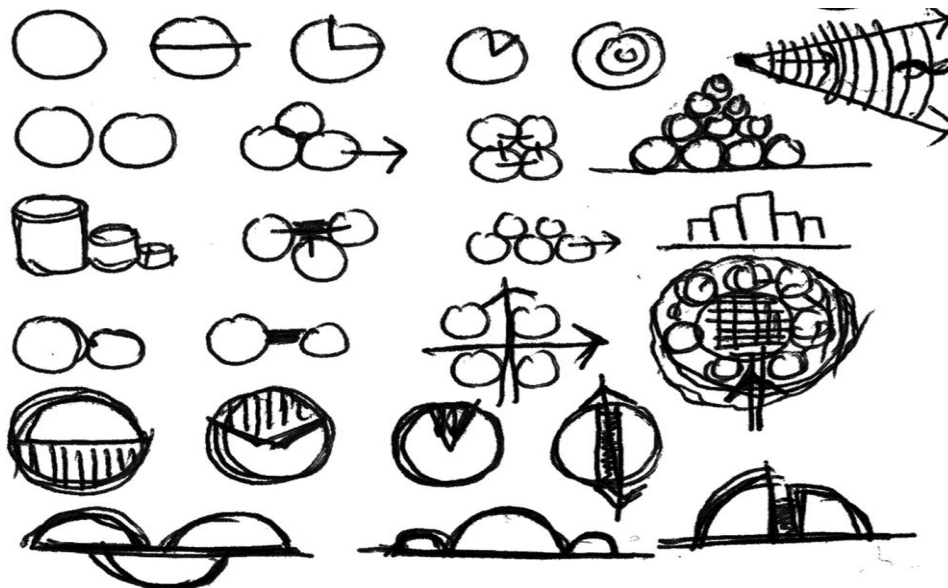

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 10. Аспект на волумен. Круг. Топка. Можности за мултиплицирање на формата, според потребната содржина на архитектонскиот простор.

Слика 11. Аспект на облик од дејност. Здравство. Уво. Бранови звук. Акустика.
Дизајн Mal vi Studio, Солун. Извор: www.dezeen.com, www.archdaily.com [06.2022]

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

3.4. Сегмент на Естетика. [4] Елементи и принципи. [10] Композиција[11] :

- Примена на генерална идеја при организирање на дизајнот и базична композиција, според основната намена;
- Примена на елементи на естетика (линија, насока, големина, текстура, форма, боја, тон, волумен) во секоја зона одделно и во простории;
- Примена на принципи на естетика (ритам, хармонија, контраст, градација, рамнотежа, пропорции, единство, акцент) во секоја зона и во простории, според намената;
- Третман на композиција, варијанти, релации.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 12. Аспект на естетика. Примена на прави линии и површини. Домување. Викенд кука. Дизајн Pedro Gadinho. Какрего. Португалија. Извор: www.dezeen.com, www.archdaily.com [06.2022]

3.5. Сегмент на Материјали, Конструкција, Конструктивни елементи: [11]

- Примена на генерална идеја при организирање на дизајнот во однос на материјали, според основната намена;
- Современ третман на материјали во секоја зона и простории, според намената;
- Примена на генерална идеја при организирање на конструкцијата на дизајнот; според основната намена;
- Релации на структурата на конструкцијата, примарна и секундарна;
- Примена на конструктивни елементи, карактеристики, поврзување;
- Третман на конструктивни елементи во секоја зона одделно, варијанти, релации.

3.6. Сегмент на Технологија, Инсталации: [18]

- Примена на генерална идеја при организирање на дизајнот и технологијата, според основната намена;
- Примена на инсталации за вода, греење, ладење, осветлување и сл. во секоја зона одделно;
- Вклучување на други стуки при одредување на инсталации во секоја зона и простории, според намената;
- Третман на инсталации, варијанти, релации.

3.7. Сегмент на Екологија, Рециклирање. Еко дизајн: [9]

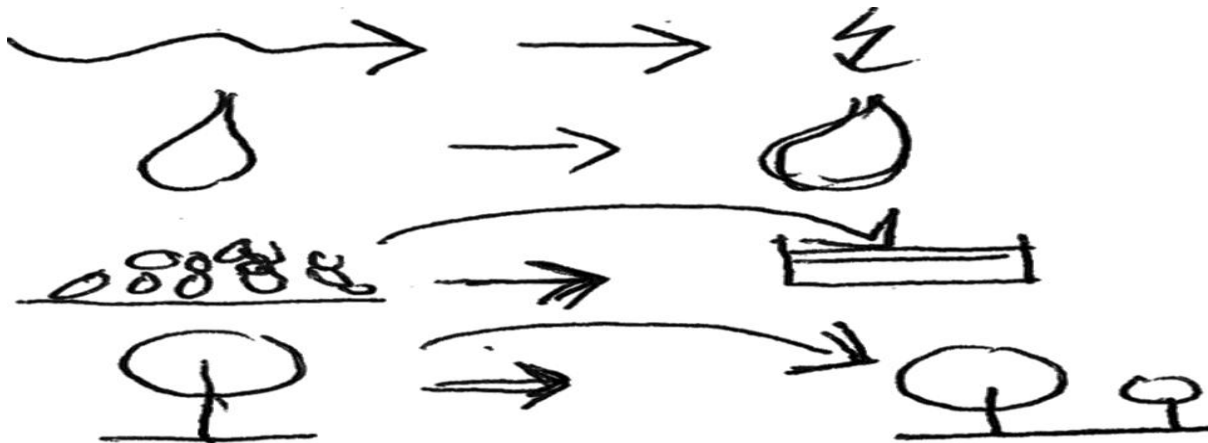
- Примена на еколошките принципи при организирање на архитектонските простори, во однос на компонентите на животната средина, според намената;
- Примена на принципот на рециклирање на материјалите употребени во дизајнот;
- Примена на еко архитектура, примена на еко материјали;
- Рационално користење на ресурсите;

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- Третман на секундарните суровини;
- Третман на екологијата, варијани, релации;
- Примена на веегетација во архитектурата.

Слика 13. Аспекти на екологија. Вегетација. Заштита.

3.8. Сегмент на Економија : [18]

- Третман на економските принципи при организирање на архитектурата;
- Примена на елементи на економија при чинење на дизајн концептот;
- Примена на економски параметри при користење на дизајн концептот;
- Третман на економичност, одрживост на дизајн концептот, вложување и добивка, варијанти, релации.

3.9. Сегмент на Енергија. Ефикасност: [17]

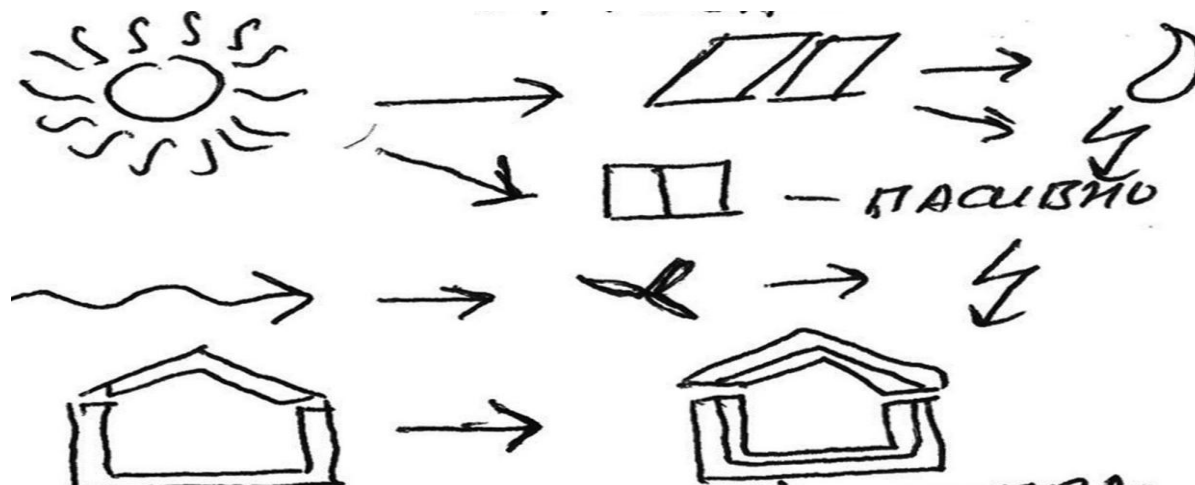
- Третман на енергијата, Рационално користење на ресурсите при организирање на архитектонскиот простор;
- Примена на соодветна изолација на просторот и секоја зона одделно;
- Примена на принципи на енергетска ефикасност во секоја просторија;

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- Примена на соларна енергија. Активни и пасивни соларни системи.

Слика 14. Аспекти на енергија.

3.10. Сегмент на Традиција, Етно дизајн : [7]

- Примена на основните искуства и мудрост на традицијата при организирање на архитектонски простори;
- Примена на традиционални елементи во современ дизајн;
- Примена на принципи на етно дизајн и вградување во современ дизајн.

Слика 15. Аспект на традиција. Етно дизајн.

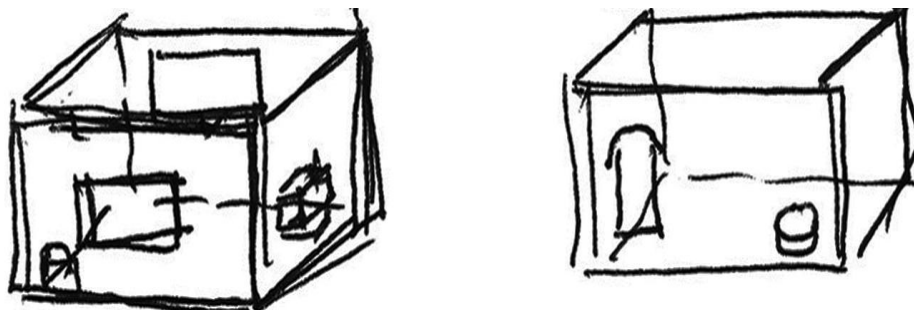

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

3.11. Сегмент на Карактеристики на простор. [11] [12]

- Примена на геометризам при организирање на просторот;
- Примена на принципи на урбанитет;
- Третман на модулација при организирање на архитектонски простори, варијанти, релации. [8]

.Слика 16. Карактеристики на геометризам. Ортогонален. Потполн и делумен.

Слика 17. Примена на геометризам. Ортогонален. Домување. Вила Atanzi.

Правоаголници. Пукер. Тајланд. Извор: www.dezeen.com, www.archdaily.com [06.2022]

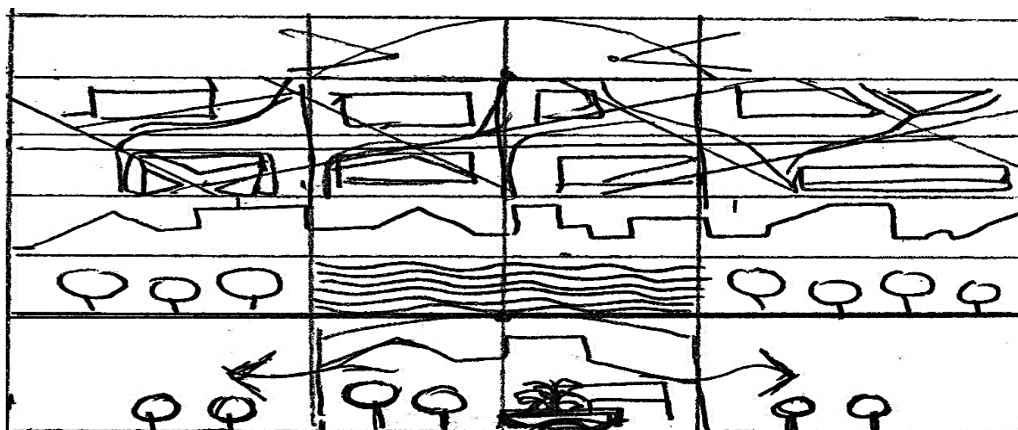

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Принципи на урбанитет. [1] [2] [13]

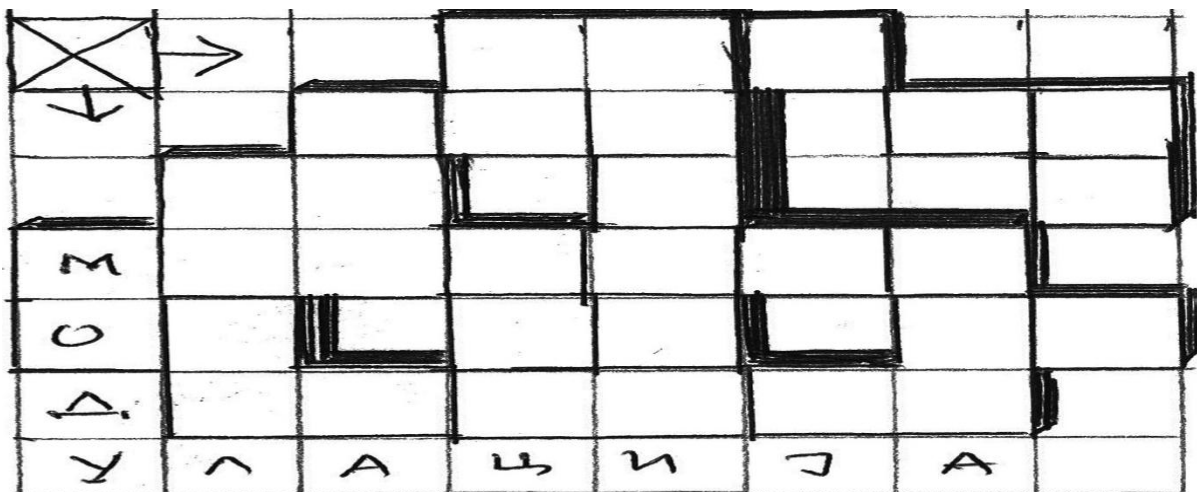
Примена на принципи на урбани карактеристики применети во архитектонски простори, со внесување на вегетација, вода, јавни содржини во ентериерот, урбани особености на улици и плоштади во внатрешните дворишта и по нивоите, со отворени простори. Симбиоза на надвор и внатре.

Слика 18. Примена на урбанитет, Хол низ повеќе нивои. Внатрешен простор.

Примена на модулација. Модули. Поврзување. Повторување. Целина. [11]

Слика 19. Модулација. Повторување на модули во архитектура.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 20. Аспект на модулација. Повторување. Поврзување. Целина. Комплекс за релаксација. Бора Бора. Полинезија. Извор: www.dezeen.com, www.archdaily.com

[07.2022]

3.12. Сегмент на Природа: [11]

- Примена на генерална идеја од природата при организирање на просторот;
- Примена на елементи на природата во секоја зона одделно и во простории;
- Примена на принципи на природните феномени и композиции, био архитектура;
- Третман на природата во дизајнот, варијанти, релации.

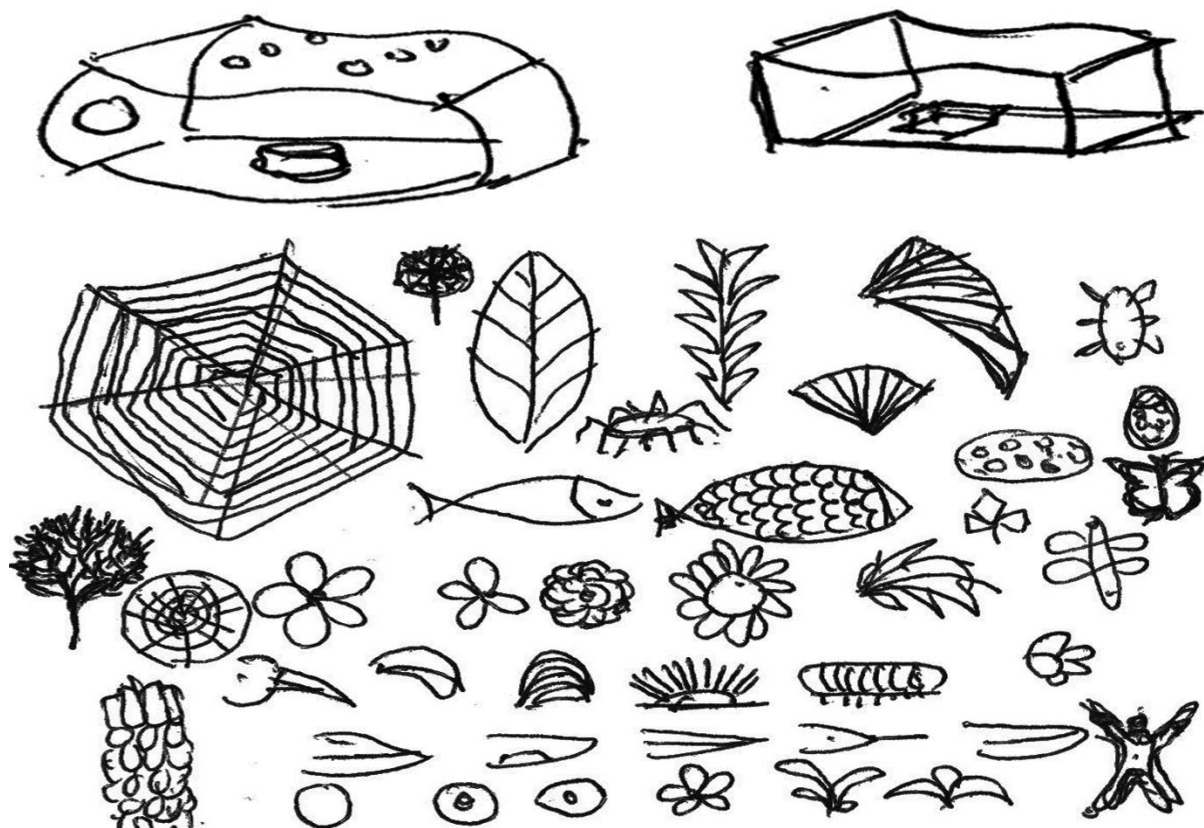

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 21. Аспекти на природни форми. Природност.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 22. Примена на инспирација од природата. Пена. Меури. Кука на Пјер Карден. Дизајн Anti Lowa. Кан. Франција. Извор: www.dezeen.com, www.archdaily.com [07.2022]

3.13. Сегмент на Осветлување, Илуминација: [11]

- Примена на генерална идеја при организирање на просторот со природно осветлување;
- Примена на елементи на природно осветлување во секоја зона одделно;
- Примена на принципи на илуминација во секоја зона и простории, според намената, третман на светло, композиција, варијанти, релации.

3.14. Сегмент на Едноставност, Минимализам: [5] [6] [11]

- Примена на генерална идеја при организирање на просторот со едноставност;
- Примена на елементи на минимализам во секоја зона одделно и во простории;

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- Третман на композиција, варијанти, релации.

Аспекти на Минимализам во архитектурата. Прави површини. Малку мебел. Едноставност. Малку бои. [14] Во основа бела боја. Примена на геометриски форми. Еднаквост на делови. Повторување. Нема декорации.

Слика 23. Примена на минимализам. Прави површини. Малку мебел. Дизајн Ludwig Mies van der Rohe. Павилјон во Барселона. 1928. Извор: www.dezeen.com, www.archdaily.com [9.2022]

За утврдување квалитетни архитектонски **концепти** потребно е вклучување на наведените сегменти (мах. 14), со вградување на потребните аспекти.

Сите варијантни предлог **дизајн концепти** (минимум 3) треба соодветно да се презентираат и да се вреднуваат нивните квалитети, а тоа се реализира во следната етапа - дизајн синтеза, со цел да се утврди најквалитетен архитектонски концепт, кој се применува како дизајн солуција.

4. Заклучок

Во трудот се истражува третманот на интегрален архитектонски концепт, како битна етапа на дизајн процесот, со основен мотив за оформување соодветни дизајн концепти, како варијантни предлог решенија на конкретниот дизајн проблем.

Во истражувањето се презентира комплексноста на постапката и содржината на дизајн концептот, со внесување на креативни дизајнерски системски активности, во функција на согледување на можностите за оформување различни дизајн концепти.

Според дијапазонот на активности и можности за примена на различни дизајн решенија, со различни архитектонски волумени и функционални содржини, се констатира дека современиот интегрален третман на дизајн концептот има генерална карактеристика која може да се оформи како Интегрален архитектонски концепт (IAC – Integral Architectural Concept), со вклучување на максимум 14 аспекти, како различни агли на третирање, со што концептот ќе има соодветен опфат и ќе се оформат релевантни предлог архитектонски концепти, како основа за креирање соодветна дизајн солуција.

5. Литература

- [1] Cartwright, Richard M (1980): *The design of urban space*, London, The Architectural Press, John Wiley & Sons
- [2] Farr, Douglas (2008): *Sustainable urbanism: urban design with nature*, Hoboken, New Jersey John Wiley & Sons
- [3] Goodman, Nelson, Bozicevic, Vanda (2002): *Estetika, Teorija simbola, Simbolika, Osnovni pojmovi*, 225 str. Zagreb, KruZak
- [4] Eko, Umberto (1995) : *Simbol, Semiotika*, Beograd, Narodna knjiga Alfa,
- [5] Bertoni, F. (2002) : *Minimalist Architecture*, Firenze: Birkhauser
- [6] Cerver (1997), *The Architecture of Minimalism*, New York: Hestst Books International.
- [7] Radovic, Ranko (1979): *Zivi prostor*, Nezavisna izdanja 24, Beograd

- [8] Кокалевски, Мирче (2008): *Дизајн проект на ентериер*, Авторизирани предавања, ЕУРМ, Скопје
- [9] Кокалевски, Мирче (2007): *Проектирање на ентериер*, Авторизирани предавања, ЕУРМ, Скопје
- [10] Кокалевски, Мирче (2009) : *Основи и елементи на проектирање 1*, ЕУРМ, Скопје
- [11] Кокалевски, Мирче (2010) : *Основи и елементи на проектирање 2*, ЕУРМ, Скопје
- [12] Кокалевски, Мирче (2009) : *Карактеристики на релации на елементи при проектирање на внатрешен простор, на примери од геометризам до денивелација*, ЕУРМ, Годишник на трудови, Скопје
- [13] Кокалевски, Мирче (2011) : *Примена на амбиенталност, симболика и урбанитет при проектирање на внатрешен простор*, Меѓународна научна конференција «Европски пат кон иднината», ЕУРМ, Скопје
- [14] Кокалевски, Мирче (2012): *Можности за примена на максимален минимализам при проектирање на внатрешен простор*, Меѓународна научна конференција 'Лицата на кризата', ЕУРМ, Скопје
- [15] <http://hughgrahamcreative.com/2007/11/26/what-is-concept-design/> [03.2022]
- [16] <http://www.onlinerecnik.com/leksikon/srpski/concept> [04.2022]
- [17] <http://maldinis.blogspot.com/2007/12/recnik-arhitektonskog-projektovanja-e.html> [02.2022]
- [18] <http://www.scribd.com/doc/98661007/recnik-arhitektonskog-projektovanja> [02.2022]

INDUSTRY DIVISION

a* Vangjel Dunovski a, Resul Arifi b

a* Professor, MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

b* d.i.a., MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

vduni@mt.net.mk

Resularifi34@gmail.com

Abstract

Industry can be classified / divided in a number of ways. At the highest level, industry is often classified according to the theory of the three economic sectors: primary (extractive), secondary (manufacturing), and tertiary (services).

Some authors add quaternary (knowledge) or even quinary (culture and research) to the sectors. Over the time, the distribution of a given society's industry changes by the sector.

Below the economic sectors there are many other detailed industrial classifications. These classification systems are usually divided into industries by similar functions and markets that identify enterprises that produce similar products.

Keywords: *Industry, classifies, functions, markets, products*

ПОДЕЛБА НА ИНДУСТРИЈАТА

Ванѓел Дуновски ^a, Ресул Арифџи ^b

^{a*} Професор, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

^b д.и.а., МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

vduni@mt.net.mk

Resularifi34@gmail.com

Апстракт

Индустијата може да се класифицира / подели на повеќе начини. На највисоко ниво, индустијата често се класифицира спрема теорија на трите сектори во економскиот сектор: примарен (екстрактивен), секундарен (производствен), и терцијарен (услуги).

Некои автори додаваат кватернарен (знаење) или дури квинарен (култура и истражување) на секторите. Со тек на време, распределбата на индустијата на даденото општество по сектори се менува.

Под економските сектори постојат многу други подробни индустриски класификации.

Овие класификациони системи обично се делат на индустија спрема слични функции и пазари кои ги идентификуваат претпријатијата кои произведуваат слични производи.

Клучни зборови: *Индустијата, класифицира, функции, пазари, производи*

1. Вовед

Кога станува збор за архитектурата во индустријата разликуваме два типа на градби: адитивни и интегративни градби.

Кај адитивните градби, поединечните функционални единици соодветно се обликуваат во согласност со потребите и се создаваат формирајќи рамни или линеарни композиции (често во соодност со зоната за пристап). Единиците можат одделно да се прошират, развијат и да се изменат.

Кај интегрираните градби, функционалните единици се вградуваат во неутралната градежна структура..

Сл. 1 Индустриски комплекс

2. Поделба на индустријата

2.1. Типологии на градби во индустријата

Предностите се во минимизирањето на површините кои се опфаќаат, како и во можноста за промена. Можностите за проширување мора да се предвидат во концепцијата на архитектонската структура.

Во понатамошните точки ќе разгледаме неколку различни типови на градби кои што можеме да ги најдеме во денешната индустрија и кои се основни за денешниот тип на индустриска архитектура, како што се: хали, повеќетажни објекти, којнтенери

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

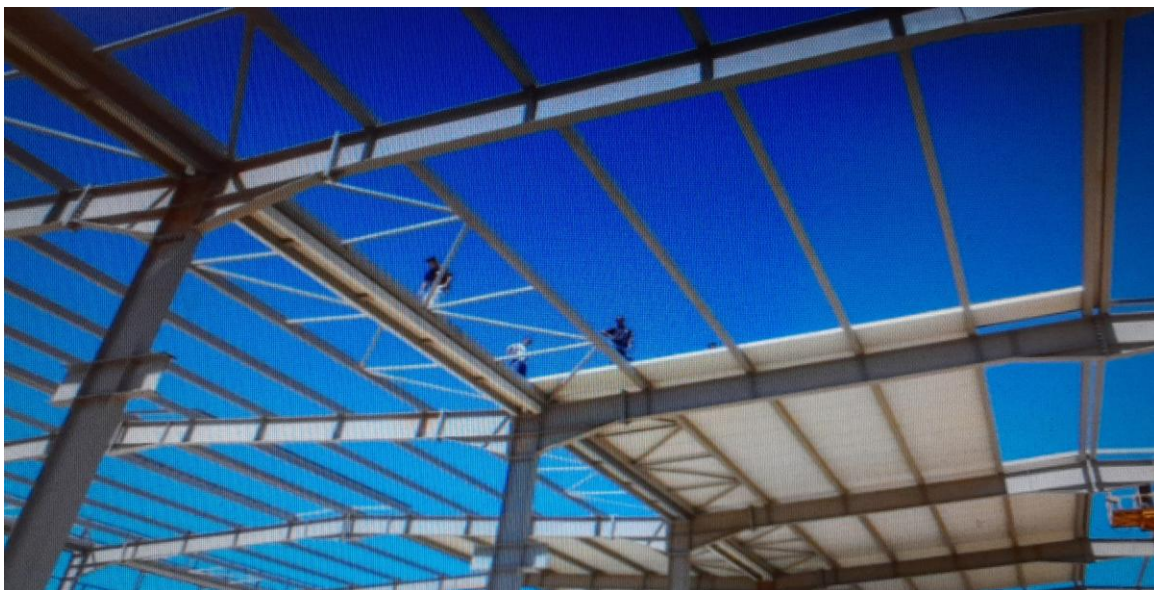
(којнтенер-архитектура), столарски работилници, раборилница за поправка на возила, пекара итн.

3. Изградба на Хали

Халите за производство и складирање многу често се градат како еднокатни објекти со големи распони и големи висини. Конструкциите може да се изведат од дрво, челик или армиран бетон.

Во зависност за што се користи просторот и како е тој организиран (на пример како се распоредени машините во него, машините за снабдување или во однос на трактисата на возила) распонот со кој треба да се совлада одреден простор помеѓу 5 и 50 метри, а соодветно на должината на самата конструкција висината би можела да биде од 3 до 6 метри.

Конструкциите може да бидат во форма на полн или решеткаст носач (со притисната и затегната зона), рамки или комбинирана форма во вид на скелетен систем. Висината на халите зависи од видот и типот на вградениот кран.

Сл.2 Постапка на изведба на хали

Осветлувањето и вентилацијата на халите се овозможени со светлосни траки и светлосни куполи поставени врз покривната конструкција но и преку шед покриви и прозорци на фасадата.

3.1.Повеќе етажни објекти

Од урбанистички и економски причини, некои производствени погони се градат на повеќе катови, оваа градежна форма особено одговара за пиварниците, фабриките за хартија, складови и други објекти, во кои суровините се носат на горните катови и потоа со силата на гравитација се транспортираат кон подолните катови.

Ова градежна форма, исто така се применува и кај индустријата за прецизна механика, како и кај некои лесни индустрии. Тоа е вид на компактна изведба, која е штедлива на простор но исто така и многу скапа. Има ограничено оптоварување на меѓукатните конструкции, куси (инсталациски) патишта преку можноста за вертикално поврзување, што ги намалува оперативните трошоци и овозможува добро странично осветлување. Висините на просториите се утврдуваат во зависност од длабочините на зградата и од големината на работната просторија (ориентациона вредност: 3,00 метри за работни простории поголеми од 100 m²). Се препорачува однос 2/1 (длабочина на просторијата/висината на просторијата) кај слободноносечки катни фабрички објекти, со прозорци без видливи потпори (птеките за движење во средината на објектот не се земаат во предвид). Економични длабочини на зградата, се препорачуваат 12,00 до 15,00 метри (3,00 метри длабочина на светло во просторијата) за простории без видливи потпори, 15,00 односно 17,5 метри (4 метри длабочина на светло во просторијата) за простории со една или две потпори 20 метри односно 22,5 метри (5 метри длабочина на светло во просторијата).

4. Лесна - Незагадлива индустрија

Под лесна незагадлива индустрија, подразбираме индустрија, којашто, народски кажано, не ја загадува околината со остатокот од неискористените ресурси и индустрии

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

кои не ја загадуваат околината со исфрлање на штетни материи (CO₂ во воздухот - металургија, токсични материи во водата-хемиската индустрија, нафтената индустрија). Наједноставното објаснување, односно народно објаснување за поимот лесна индустрија, како воедно и симбол на лесната-незагадлива индустрија би биле фабриките кои немаат големи оцаи - текстилни фабрики, фабрики за обработување на прозорци, врати и останат градежен материјал.

5. Контејнер-Архитектура

Контејнерот е фабрички готов производ, самоносечки елемент кој се состои од заварени челични потпори (странични елементи), рамка на подот и покривна рамка, кој (со степен на префабрикација и до 100%) може да се сложуваат по должина, широчина и во висина (макс. 6 контејнери еден врз друг).

Постојат два различни типа на контејнери:

- Рамков контејнер (познат како класичен градежен контејнер) - служи за престој (и работа) на луѓе.
- Товарен контејнер (контејнер за транспорт на море) - служи за транспорт на стоки.

Сл.3Товарни контејнери

Контејнерите често привремено се користат на сеамски штандови, изложбени објекти и салони, краткорочно и среднорочно користење при реновирање и мерки за санирање кај градилишта, сместување при катастрофи и непогоди итн.

Трајно користење: на пример во образовниот сектор (детски градинки, училишта), во здравството (медицински установи, клиники, лаборатории), работни простории, домови или живеалишта (старски дом за негување, студентски дом, канцеларии).

Енергетска ефикасност: привремено користење контејнери кои не се поврзани на енергетска мрежа, трајно користење на контејнери кои се поврзани на енергетска мрежа.

Димензии/стандардна големина: зависи од видот на транспортот и од производството и се разликува од фирма до фирма.

Конструкција: заварена челична рамка (L-профил) како главна носечка конструкција со засилени агли.

Доколку има потреба од дополнително оптоварување на контејнерот и зголемување на неговата носивост, главната носечка конструкција се зајакнува со дополнителни челични профили.

Материјал на рамката/фасадни елементи (елементи на обвивката): зависно од тоа дали рамката на контејнерот треба да остане видлива на фасадата, се монтираат фабрички изработени фасадни сендвич-елементи пред или во рамнина на рамката. Сидовите, подот и покривот фабрички се произведуваат и се монтираат со сува постапка.

Фасада пред рамката: непостоење на термички мостов, носечката конструкција не е изложена на климатски влијанија, користењето на контејнерот е ограничено се до неговото завршување, како и можноста за поставување (пред) монтажни фасадни елементи кај оние контејнери што имаат повеќе ката.

Фасада во рамнина на рамка: носечката конструкција е изложена на климатски влијанија, модулите може да се транспортираат со фасада (односно поправена фасада), а со тоа се поедноставува нивното користење, односно контејнерите се веднаш употребливи.

Статика: за стандардните контејнери или таканаречена „типолошка статика“.

Пренесувањето на товарите е на точно определени позиции (точки), па оттаму е сосема доволно само поставување на темелни стопи (темели самци).

Монтажа: единечни контејнери (модули) се составуваат на самото место со помош на кран. За крај се изведуваат премини, се приклучуваат доводни линии, се ставаат покриви и по потреба се поставува фасадата (доколку претходно не е монтирана).

Контејнери кои при испорака се веќе стандардно опремени со, на пример внатрешни и надворешни сидови, таванска и подна конструкција (под), скали или интегрирани санитарни системи се означуваат и како просторни модули (скалести или влажни ќелијни модули). Транспортот вообичаено се врши со камиони.

6. Работилници од лесната индустрија

Кога станува збор за работилници, тие всушност се дел од лесната индустрија и генерално се поврзуваат со градењето на објектите кои што се споменати погоре во овај труд (хали, контејнери). Работилниците најчесто се надолжни хали со рамна надградба. Генерално тие се поекономични (подобро искористување на парцелата, пократки работни патишта при мешовитото производство, покуси патишта за снабдување, како и можност за осветлување одозгора. Повеќекатни објекти не се поволни за производство, но се препорачуваат за канцеларии споредни простории, складови за мали делови и скапоцени фурнир-елементи.

Видови градби кои што преовладуваат: скелетни конструкции од челик, армиран бетон и од дрво. Сидови и покриви од големи градежни елементи, со добра топлинска и звучна изолација. Прозорците од изолационо стакло, во најголем дел се фиксни, додека помал пропишан дел од површината на прозорците е изваден во вид на подвижно крило за вентилација и видливост. Општ тек на производството: во мали претпријатија со околу 10 вработени: линија, агол. Во средни претпријатија преку 10 вработени се препорачува во форма на буквата U или во круг (квадрат).

6.1. Столарска работилница / Редослед на работата: место за дрво, место за сечење, комора за сушење, просторија за машини, просторија за клупи, столарска просторија, површински третман, склад, пакување.

Поставеност на машините според редоследот на работа: порта, утовар и истовар, рампа, надзор, проверка, прием и испорака. Просторијата со машини и столарската просторија се одделени со сид на врати. Канцеларијата на претпријатието и позицијата на мајсторот се со поглед на работилницата. Подот на работилницата се изведува од дрво, дрвен под или камено дрвоксилолит. На сите места се работи според светлината. Има непрекинати прозорски ленти, со висина на оградите од 1,00 до 1,35 метри.

Сл.4 Столарска работилница

За остранување струготини, пилевина и прашина при острење, неопходен е во речиси сите случаи, па дури и во мали фирми, уред за вшмукување и тоа заради заштита при работа и од економски причини.

Проектирањето на претпријатието се изведува врз основа на следните технички податоци: средства за производство, степенот на искористеност, економичноста на меѓукатната конструкција, потреба од простор, трошоци, постапки за изработка, време за изработка, бројот на вработени, техничката посветеност на претпријатието и текот на работата.

Реботни материјали: видови, количества, тежина и потребен простор.

Склад: димензионирање, потребен простор.

Снабдување со енергија: греење, струја, компримиран воздух.

Отпадни материи: видови, потребен простор, одведување и стопанисување со смет.

6.2. Работилница за Поправка на Возила / При изборот на парцела за изградба на сервис, се препорачува добра сообраќајна местоположба (дури и трошоците за изградба да се повисоки). Доколку сервисот се наоѓа во околината на градот, би требало да се обезбеди соодветна реклама и транспорт.

Основно правило, кога станува збор за ваквиот тип на индустрија е: објектот зафаќа една третина од парцелата, додека две третини од парцелата остануваат слободни. Ова можеби необично правило е такво затоа што во предвид се земаат подоцнежните проширувања. За поголем сервис пак важи средната вредност од 200m² по работно место за работилница. Освен тоа, да се предвидат и простории за продажба, канцеларија, чекална за клиентите, социјална просторија итн.

Се препорачува објект на еден кат, и тоа со челична конструкција од полу-готови или готови елементи. Предност им се дава на конструкции на салите без внатрешни столбови кои би пречеле. Подот на работилницата треба да се заштити од продирање на маснотии и масла. Неопходни се средства за чистење бензин и масло.

Се монтира и канал за вшмукување на издувните гасови од возилата, како и автоматско отварање на портите со систем за евакуација. Се препорачува и монтажа на канали за електрична инсталација, за компримиран воздух и за истек на употребеното масло и вода. Проверка на приклучоците за снабдување со енергија. Доколку има уред за миење на возилата, треба да се предвиди и повисока потрошувачка на вода.

6.3. Пекарница, Слаткарница

Како последен претставник на лесната индустрија, земена е пекарницата како есенцијален објект на денешницата. Систематското проектирање треба да ги предвиди и опфати сите идни технички и економски околности и текови на кои мораат функционално да им се подредат сите градежни компоненти. Проектансткото промислување секогаш го вклучува и преиспитувањето на локацијата. Програмата и просторните потреби.

Основна поделба: Складови, производи и продажни простории, технички простории, административни и деловни простории, социјални и помошни простории.

Работниот процес се одвива во и помеѓу поединечните простории, складовите за сировини, додатоци и амбалажи. Дневните резерви на материјал се чуваат на работното место. Се разликуваат следните видови на складови за сировини: крупно мелено жито, шеќер, сол, средства за печење, смеси (сува роба во вреќи), брашно во силос или во вреќи.

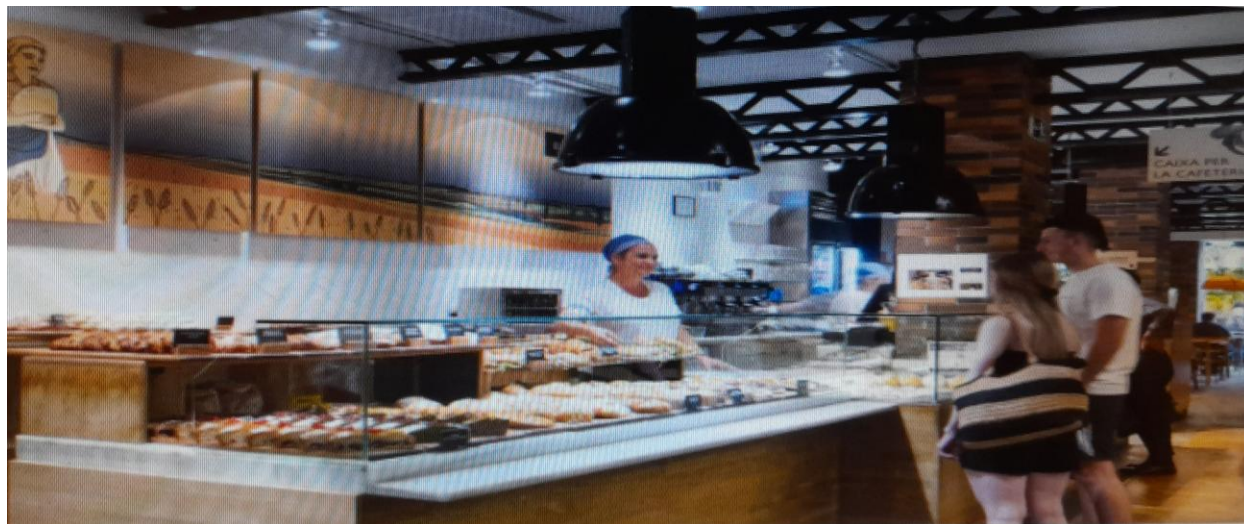
Просторија за додатоци: овошје, премази, суви плодови и други маснотии, јајца. Склад за амбалажи. Потребна од простор за опрема (регали, полица, ормари), столови, маси за оставање. Површина за движење (ходници). Минимална површина на складот 15m^2 иако препорачаната површина е $8\text{-}10\text{m}^2$ по вработен.

Поделбата на работните простории на пекарницата и слаткарницата: пекарницата искусува топла и влажна клима, додека за слаткарница треба посвежа клима.

Пекарницата ги има следнива области: подготовка на тесто, обработка на тесто, печење и складирање на готови производи.

Слаткарницата пак од друга страна има?

Ладна област за: крем, павлака, чоколадо, овошје и потопла област за: смеси, колачи и слатки.

Сл.5 Пекара (ентериер)

Површината на работилницата се состои од: поединечна просторија за средства за производството ракување и обработка, меѓускладирање (мерење на вага) и места за оставање. Простор за движење, изгубен простор. Со помош на интерниот просторен план на претпријатието за користење на површините можат да се утврдат и потребните површини.

7. Заклучок

Предноста на конструкцијата на халите лежи во тоа што има намалени градежни трошоци поради лесните покривни конструкции и избегнувањето на масивни греди на покривната конструкција, рамномерно природно осветлување со надсветла (зенитално осветлување), исто така и при голема длабочина на просторот, можно е големо оптоварување на подот, мали барања за противпожарна заштита, и непречен протек на материјалот и персоналот на едно ниво.

Недостатоци пак на конструкцијата на халите би биле: поголемата потреба за корисна површина, неповолен однос на површината со волуменот, како и неповолните термички карактеристики (загревање и ладење на халата во соодност со временските услови).

8. Користена литература:

1. <https://r-cf.bstatic.com/images/hotel/max1280x900/186/186447785.jpg>
2. https://www.mono-zero.com/au/wp-content/uploads/2019/02/manufaktura_3.jpg
3. <https://www.africa-container-shipping.com/privatkunden/>
4. <https://www.investopedia.com/terms/i/industry.asp>
5. <https://www.history.com/topics/industrial-revolution>
6. <https://industriesofarchitecture.org>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

7. <https://books.google.mk/books?id=PnrYSwpeNQ0C&pg=PA38&lpg=PA38&dq=industry+and+architect&source=bl&ots=tVJLC4uMjz&sig=ACfU3U03WNgi-yU8boHp6valgMYjGD eV-g&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjG6e2smdfpAhXxoFwKHbZLDZUQ6AEwFXoECBMQ AQ#v=onepage&q=industry%20and%20architect&f=false>
8. <https://www.borga.com/steel-buildings/industrial-halls/>

PRINCIPLES AND ELEMENTS OF DESIGN

^{a*} Vangjel Dunovski, ; Natalija Stojanovska, ⁶

^{a*} Professor, MIT University - Skopje, Faculty of Architecture

⁶ Assistant, MIT University - Skopje, Faculty of Architecture

vduni@mt.net.mk

nstojanovska023@gmail.com

Abstract

Architecture is an exciting career and a fascinating profession that enables lifelong personal, aesthetic, and intellectual fulfilment.

Working in the field of architecture is an endeavour that builds upon and expands their intellectual horizons and, at the same time, deepens their aesthetic sensitivity.

The architect must constantly and consciously change himself because, in architecture, nothing is constant. As the world changes, so does life, and so does architecture's compliance with those changes.

Styles evolve, and many things change as our views, society, households and jobs, so architecture must constantly adapt to all those changes.

What is constant is the environmental factor, as well as the principles and design elements that serve as a language for aesthetic expression, certainly in the form of a building, interior or installation.

Keywords: *Architecture, Styles, Evolve, Aesthetic, Interior*

ПРИНЦИПИ И ЕЛЕМЕНТИ НА ДИЗАЈНОТ

^{a*} Ванѓел Дуновски ^a, Наталија Стојановска ^б

^{a*} Професор, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

^б Асистент, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

vduni@mt.net.mk

nstojanovska023@gmail.com

Абстракт

Архитектурата е возбудлива кариера, а , исто така, и фасцинантна професија што овозможува доживотно лично, естетско и интелектуално исполнување.

Работата во полето на архитектурата е стремеж што ги надградува и ги проширува интелектуалните хоризонти, а во исто време ја продлабочува естетската чувствителност.

Архитектот мора постојано свесно да се менува себеси бидејќи во архитектурата ништо не е постојано. Како што се менува светот, така се менува и животот, а и архитектурата во согласност со тие промени.

Стиловите евоулираат, нашите гледишта се менуваат, општеството се менува, домаќинствата се менуваат, работните места се менуваат, така што архитектурата мора постојано да се приспособува кон сите овие промени.

Она што е постојано е факторот на животната средина, како и принципите и елементите на дизајнирањето кои служат како јазик за естетско изразување, секако во форма на градба, ентериер или пак инсталација.

Клучни зборови: *Архитектура, Стилови, Еволуира, Естетско, Ентериер*

1. Вовед

Принципи на дизајнот размер и пропорција, рамнотежа, ритам, акцент, хармонија се апстрактни концепти што биле важни за архитектурата, уметноста, мебелот, текстилот и цврстите материјали со векови.

Овие принципи ја создаваат теоријата на дизајнот. Теоријата на дизајнот укажува дека навистина добро внатрешно уредување вклучува соодветен обем и добра пропорција, како и хармонија на сите елементи, постигната преку чувствителна рамнотежа на разновидноста и единството.

2. Размер

Размерот ги обработува реалната и релативната големина и визуелна тежина. Размерот, главно, се категоризира како мал или лесен и среден и голем. Кога предметите во дизајнот се надвор од меѓусебен размер, тие не се соодветен или хармоничен избор. Иако реалните димензии на два премета може да бидат слични, едниот може да биде со визуелно поголем размер од другиот поради својата тежина или маса и избор на материјалите.

На пример, стаклена маса на нозе ќе изгледа помала по размер отколку маса од масивно дрво. Додека вкупните димензии може да бидат сосема исти, масата со стаклена површина ни овозможува да видиме низ неа, што обично го намалува размерот и се чини помала од дрвената маса. Размерот или големината на архитектурата често го определува размерот на покуќнината; помал мебел се користи во помали ентериери, а големиот мебел се користи во големи или високи ентериери.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика. 1 големиот размер е очигледен во големите заоблени свијоци и вкупната големина на масата на една нога. Темните бои, што може да се видат на масата и широкиот под од тврдо дрво, го прават обемот дури и поголем.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

3.Пропорција

Пропорција е тесно поврзана со размерот и обично се искажува во однос на меѓусебната големина на деловите. Пропорцијата, исто така, ги вклучува облиците и формите и нивните димензии. Кога соодносот е задоволен, мебелот има добри пропорции.

Слика. 2 Пропорција

A. Рамнотежа

Балансот е рамнотежа или подредување на предметите за тие физички или визуелно да ја достигнат состојбата на стабилност и спокојство. Размнотежата е важна поради човечка потреба за рамнотежа во нашите животи. Оваа состојба на рамнотежа се постигнува на еден од трите начина: преку симетрична , преку асиметрична и радијална рамнотежа.

Слика 3 Симетрична рамнотежа се гледа во поставувањето на двата идентични кауча и масичките

Симетричната рамнотежа создава огледална слика со поставување на предметите, кои се напoлно исти на двете страни од централната точка.

Симетричната рамнотежа укажува на префинетост, уредност и формалност. Поголемиот дел од класичниот дизајн од Грците и Римјаните до ренесаната и барокот бил симетричен.

A. Асиметричната рамнотежа

Асиметричната рамнотежа може да се постигне на два начина:

1. Предмети што не се слични може да се постават на различна оддалеченост на централната точка.
2. Предмети со слична визуелна тежина или форма може да се урамнотежат на еднаква оддалеченост од замислената централна линија на поделба.

Слика 4 Асиметрична рамнотежа може да се види во уметничката изведба

Асиметричната рамнотежа често е тешко да се постигне. За тоа е потребно да се најдат предмети што се компактибилни, а, сепак, доволно различни за да бидат интересни.

Радијална рамнотежа е сотојба на рамнотежа што се темели врз круг. Таа се гледа во столовите што опкружуваат една тркалезна маса и во многу други примери каде работите се радијално поставени.

A. Ритам

Во внатрешното уредување, ритамот го носи погледот по патека утврдена од елементи што ја илустрираат. На пример, ритамот може да се најде во повторлива употреба на бои, шари, структура, линија или делови и стилови на мебелот. Архитектонски детали како што се скали, прозорски стакла и профили илустрираат ритам.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 5 Прозорците и масата покажуваат ритам со повторување во оваа кујна

Постојат четири типа ритам:

1. Повторување и промена
2. Напредок или степенување
3. Премин
4. Спротивност или контраст

MPT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

A. Акцент

Акцентот е создавање фокус - место што е визуелно доволно важно да го привлече и да го задржи вниманието. Некои ентериери може да имаат повеќе фокуси, секој со различно ниво на акцент. Кога се планираат различни нивоа на акцент, доминатниот фокус може да биде подвижен.

На пример, во зима каминот е логичен пријатен фокус којшто доминира со вниманието. Во потопли сезони, со преместување на мебелот, доминантиот фокус може да стане голем прозорец со поглед.

Слика 6 Во оваа слика акцентот е поставен на каминот

А. Хармонија:

Разновидност и единство

Слика 7 Разновидност и единство

Хармонија е комбинација на елементите на дизајнот, архитектурата и мебелот во пријатна или подредена целина. Хармонија е резултат на чувствително урамнотежување на два потпринципа: единство и разновидност.

- **Единството** укажува на исклучивост и еднообразност додека
- **Разновидноста** е недостиг од монотонија и истородност.

А. Елементи на дизајнот

- **Елементите на дизајнот**

– простор, облик или форма, маса, линија, текстура, шара, светлина и боја ги употребува секој дизајнер во својата дисциплина.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Овие елементи не биле измислени, туку биле откриени и вешто вклучени и урамнотежени од уметниците и дизајнерите во текот на историјата.

➤ Простор

слика 8 дел од прозорците се подизвадени и тука местото е искористено за седење со што е добиен поголем простор

Просторот постои како дифузно, бесконечно тело се додека не се дефинира. Дефинирањето на просторот настанува со градењето на објектот, со што се добива распределба на внатрешен и на надворешен простор.

Поделбата и ограничувањето на просторот ги создаваат темелите на архитектонското планирање. Обработка на простори со различна големина упатува на две основни човечки потреби. Првата е потреба за заштита, затворање и утеха. Малите простори даваат чувство на сигурност од натрапници и од движењата на надворешниот свет. Спротивно на тоа малите простори може да ограничуваат и да затвораат.

Големиот простор ја исполнува втората основна човекова потреба како резултат на ограничувањето мал простор. Недостиг од ограничување, сепак, може да создаде чувство на несигурност и несоодветност.

➤ **Облик или форма**

Често еден дизајн е успешен поради тоа што формите што го исполнуваат имаат пријатен облик и се во добар сооднос едно со друг. Постојат неколку вида форми: дводимензионални контури на облици или површини – како што се правоаголници, квадрати, триаголници кругови и други геометриски фигури или кривулести или аголни облици што не се вклопуваат правилно во геометријата. Кога овие 2-Д рамнини се дадени во трета димензија тие стануваат форми како коцки, конуси и сфери или форми што се синусни или заоблени.

Клучот за одбирање форми е тие да се урамнотежат со соодносот и размерот на архитектурата за посакуваниот психолошки ефект или чувство да се одбере секоја форма да ги надополнува другите форми во близина.

Слика 9 Форма и облик на модерен кревет

➤ **Маса**

Масата е исполнетост, материјал или густина што е дефинирана со форма или облик. Масата исто така може да биде и оптичка густина каде што материјалот можеби не е цврст. Масивноста е пожелна кога просторијата е голема и мебелот треба да заземе колку

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

што е можно поголем визуелен простор или каде што мебелот треба да се претстави како возвишен. Натрупувањето значи групирање елементи како, на пример, украси, мебел или архитектонски блокови за да се создаде еднообразна “групна маса”.

Архитектите го користат како алатка за да создадат акцент или да привлечат вниманието. На пример, кога се анализира екстериер, често е јасно дека архитектот манипулира со отворање на прозорците, крилата или обликот на покривот на начин на кој создава нагласени места и рамнотежа преку натрупувања.

слика 10 Групните фотографии се примери на натрупување за да се создаде маса за помасивен и поважен изглед

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

➤ Линија

Линијата е поврзаност на две или повеќе точки. Погледот, исто така, ја перцепира линијата кога две рамнини ќе се сретнат и кога обликот се гледа во силуетата како контура. Линиите може да бидат прави (хоризонтални или вертикални, коси (дијагонални или цикцак) и заоблени (кружни, брановидни и благо заоблени).

Линијата е поврзаност на две или повеќе точки. Погледот, исто така, ја перцепира линијата кога две рамнини ќе се сретнат и кога обликот се гледа во силуетата како контура. Вертикалните линии создаваат стравопочит и го подигаат погледот кон небото. Згора на тоа, вертикални и хоризонтални линии, главно, формираат структурна основа на зграда во форма на вертикални подови, сидови и тавани. Косите и заоблените линии се користат за зацврстување, движење и олеснување.

слика 11 Брановидни линии како столбовите на оградата се доминантен елемент во оваа заоблена ограда на скали

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

➤ Текстура

слика 12

Сидови со група текстура, мазни дрвени подови и украсени ориентални килими се автентични елементи во овој дизајн

Текстура е површина карактеристика и има изглед својствен за секој елемент и комнонента на внатрешното уредување. Како релативна мазна или рапава површина, текстурата се определува на два начина: со допирање на физичката површина и со визуелно читање на површината, што може да се чини доста различно. Некои текстури што се

гледаат како рапави се насликан иили печатени ситни шари што даваат впечаток на текстура, а која, всушност не постои. Мазните текстури, главно, се поврзуваат со поформален ентериер со висок стил, додека рапавата текстура често се смета за секојдневна.

➤ Шара

Шарите се комбинација на форми и дизајни што создаваат уредна целина. Шарата често се состои од многубројни мотиви или единечен дизајн, поставен во поголема композиција.

➤ Светлина

Може да дојдеме до два избора на светлина и тоа природна светлина и вештачка светлина. Квалитетот, кванитетот и бојата на светлината влијаат врз начинот на кој го гледаме опкружувањето и како такво, потребно е да се насочи, да се контролира и можеби да се надополни со други извори на светлина.

Кога природната светлина не може целосно да ги исполн ипотребите на внатрешното уредување, вештачката светлина може да ја надополни разликата. Вештачката светлина, главно, се состои од електрична светлина и флуоресцентни светла. Светлината како елемент на дизајнот влијае врз другите елементи .

Светлината може да го направи просторот да изгледа голем или мал, пријатен или ладен. Места што се добро осветлени со чиста, јасна светлина го прават просторот да изгледа поголем, додека придушената светлина и сенки што паѓаат на сидовите изгледаат како да го затвораат просторот.

слика 13 Отворениот сид и огромните прозорци во овој дизајн овозможуваат влез на дневна светлина

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

➤ Боја

Слика 14 Тепихот во овој дизајн ја крши монотонијата и го оживува просторот

Бојата, последниот елемент на дизајнот, е најчувствителен и најличен од сите елементи.

Нијансите или боите црвена, портокалова, и жолта, се бои што стимулираат и спаѓаат во палета на топли бои додека сина, зелена и и виолетова се бои што смируваат и спаѓаат во палета на ладни бои. Посветлите бои ги смалуваат елементите и го прават просторот поголем, додека темните бои го прават спротивното односно го затвораат просторот.

5. Заклучок

Дизајнот на ентериери е начин на кој просториите се прават пријатни и функционални. Во нашето динамично општество животот често е исполнет со стрес. Лошо уредени ентериери понекогаш може да придонесат за ова емоционално оптоварување и да бидат непотребен извор на фрустрации. Добро испланирани и пријатни простори не се гаранција за среќа, но добро дизајниран внатрешен простор сигурно помага да се ублажи намаленото расположение. Исто така е важно да се забележи дека нема поврзаност меѓу големината и луксузот на просторот и неговата способност да функционира. Еден поскромен простор што ги задоволува потребите на корисниците може да биде многу пријатно место за престојување. Нам ни останува да создадеме ентериер што најмногу ги задоволува нашите потреби и очекувања за тоа за што е замислен просторот.

Простор исполнет со предмети и материјали што имаат лична вредност ќе се разликува од кој било друг простор. Пријатно е да се седи, на пример во дом на некој музичар или театарски актер бидејќи чувството за нивните афинитети може лесно да се забележи во опкружувањето. Ако просторите поконкретно домовите имаат среќа да растат и да се развиваат заедно со своите станари во текот на годините, тогаш шармот веројатно ќе стане уште поголем.

6. Користена литература:

- [1] https://www.google.com/search?q=colour+in+architecture+history&tbm=isch&ved=2ahUKEwjLzoCqucXnAhXXdlAKHY7FAPwQ2-cCegQIABAA&oq=colour+in+architecture+history&gs_l=img.3...5763.13164..13570...8..0.0.213.1923.1j14j1.....0....1..gws-wiz-img.....35i39j0j0i30j0i5i30j0i8i30j0i24.9mFk0HJJErQ&ei=LH5AXsulFdftwQKOi4PgDw&bih=706&biw=1536#imgsrc=Q6s66arbpSZ3vM

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [2] <https://medium.com/studiotmd/the-perception-of-color-in-architecture-cf360676776c>
- [3] https://www.aic-color.org/resources/Documents/jaic_v2_02.pdf
- [4] <https://uac.incd.ro/Art/v4n4a08.pdf>
- [5] <https://www.ukessays.com/essays/psychology/relationship-between-humans-and-colour-in-architectural-spaces-psychology-essay.php>
- [6] <https://archinect.com/features/article/53292622/color-in-architecture-more-than-just-decoration>

DEVELOPMENT OF THE MOUNTAIN HOMES IN THE ALPS

Vangjel Dunovski

Professor, MIT University - Skopje, R.S. Macedonia

vduni@mt.net.mk

Abstract

The design and construction of mountain lodges in the Alps, which developed in the late 18th century and continued through the 19th century, is a key step in the process of discovery and cultural appropriation of the mountains. The construction of mountain lodges as more stable overnight shelters at high altitudes, superior to bivouac shelters, was the basis for scientific, mountaineering and geographical research at those altitudes for the first time.

Such shelters act as catalysts for the transformation of the mountaineering region from an inaccessible area into a station for scientific knowledge, a "playhouse" for climbers, a place for symbolic and political conquest, and an attractive area for tourists in general.

In just a few decades, mountaineer associations and mountaineer guides play a decisive role in this process, initiating a progressive physical change of the highlands and opening the way for infrastructural colonization that continues to develop to this day.

Keywords: *Mountain lodges, shelters, building, design, construction*

РАЗВОЈ НА ПЛАНИНАРСКИТЕ ДОМОВИ НА АЛПИТЕ

Ванѓел Дуновски

Професор, МИТ Универзитет – Скопје, Р.С. Македонија

vduni@mt.net.mk

Апстракт

Дизајнот и конструкцијата на планинарските домови на Алпите, кој се развил кон крајот на 18-тиот век и продолжил низ 19-тиот век, е клучен чекор во процесот на откривање и културното присвојување на планините. Градењето на планинарски домови како постабилни засолништа за сместување преку ноќ на големи надморски височини, кои ги надминуваат засолништата во вид на бивак, било основа за научни, алпинистички и географски истражувања на тие височини, за прв пат.

Таквите засолништа делуваат како катализатори за трансформација на алпинистичкиот регион од еден недостапен предел во станица за научни сознанија, „игротека“ за планинарите, место за симболичко и политичко освојување, и воопшто атрактивен предел за туристи.

За само неколку декади, планинарските асоцијации и планинарските водичи, одигруваат одлучувачка улога во овој процес, иницирајќи прогресивно физичко менување на височинските предели и отворање на патот за инфраструктурна колонизација која постојано се развива до ден-денес.

Клучни зборови: *Планинарски домови, засолништа, градењето, дизајнот, конструкција*

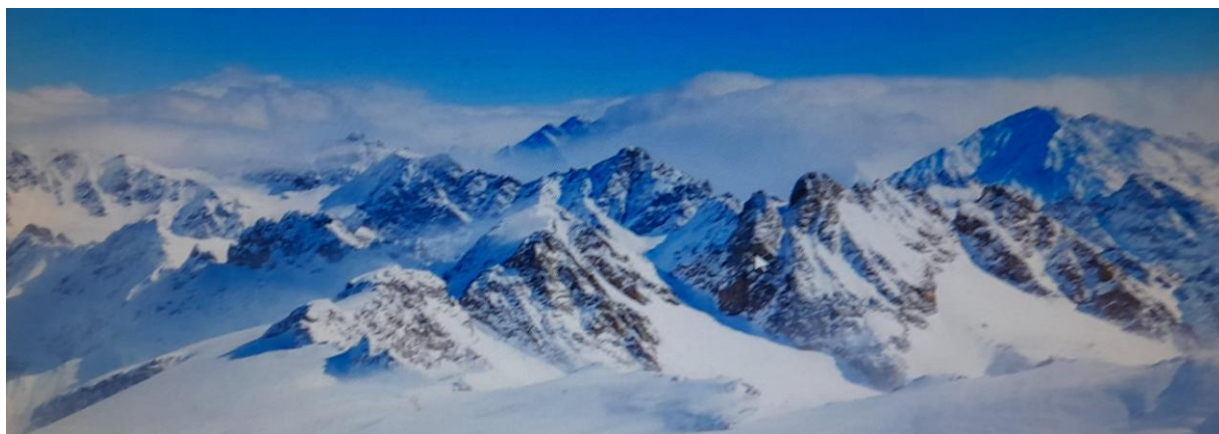
MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

1. Вовед

Структурно, планинарските домови и биваци, го одразуваат начинот на кој просторот, пејсажот и времето биле концептуализирани и користени со протек на годините, формирајќи интересна област за истражување: од првичните структури кои биле автономни и отпорни на околниот пејзаж, и кои служеле само за заштита од надворешните околности, до денешните структури кои прераснуваат во своевидно обележје.

Слика бр. 1 – „Алпи“

2. Историјат и развој на архитектонскиот дизајн

Слика 2 – „Шамони 1856 г.“

Преку конструирање на планинарски домови и биваци, архитектурата достигнува нивоа на домување за кои не постојат релевантни модели, не постои ниту претходно искуство во изградба на овие домови кое ќе придонесе врз развојот на денешната конструкција, ниту пак постои претходна традиција на планинарски домови. Па оттука, да се насели една таква непозната средина, експериментот е суштински неопходен.

Примордијалната архитектонска концепција на планинарскиот дом е во согласност со најосновниот технички и дистрибутивен функционализам. Ова од причина што, тешките временски и климатски услови наметнуваат да се постигне конструктивна симплификација со употреба на материјали кои се достапни од природата, оптимизација на слободниот простор во домовите, и структура која ќе овозможи отпор на надворешните услови, но и решавање на комплексни логистички прашања за снабдување на домовите.

Слика 3 „Врв Зугшпице 2962 метри, со засолниште изградено 1883 г.“

Додека пак биваците, тие се екстремно спартански засолништата, понекогаш врежани директно во карпата или потпрени на неа. Таквите структури нудат само заштитен простор за преноќување. Всушност, првите планинарски домови го одразуваат возвишениот, страшен аспект на планинската средина, само со цел да се обезбеди засолниште од постојаното изложување на една сурова средина, особено преку ноќ, а со цел да се обезбеди топлина во планинарските домови. Отворите се

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

држат до минимум и воедно да не постои обид за интеракција на условите од надвор со внатрешната заштитна улога на домовите. Така, ноќите остануваат надвор, а планинарските домови се бранат од таа огромна сила. Последователно, зашеметената еволуција на популарноста за планинските предели со големи надморски височини во дваесеттиот век, била придружена од извонредното наследство на архитектонски експерименти со планинарските домови. Како што објаснува Антонио Де Роси: „Постои нешто во врска со идејата за планинарски домови на височините што [...] е сè повеќе фасцинантно за оние кои се задолжени за планирање на физичкиот простор, без разлика дали се архитекти, инженери или од друга професија. Тоа е нешто што допира и поттикнува едни примитивни жици: надворешноста стои со нејзиното величество од сурова природа, додека внатрешноста е микрокосмос на човечката заедница, во една опозиција помеѓу топлото и студеното, помеѓу светлината и темнината. Помеѓу двете, стои заштитната, мајчинска мембрана на планинарскиот дом.“ Оттука, новите форми на архитектура во пределите со голема надморска височина стануваат уреди за намерно пресретнување и спротиставување на овие опозиции, изразувајќи го нивниот аранжман во просторот и времето: со отворање, на пример, кон вртоглави стрмнини или врамување на нежни пасишта, што претставува премин на време низ рамката на пејзажите на денот и ноќта. Колективната слика за планинарскиот дом како "навигациска ќелија", единствена хуманизирана дијафрагма во огромната океанска ноќ на височините, е јасно илустрирана од писателот, илустраторот и планинарот Самивел: *"И сета огромна ноќ се сврте околу малата метална школка, каде што мажите се одмараа. Во внатрешноста, тоа беше скроман простор, каде сеуште треперат човечки гестови, со познати, утешни и ограничени работи, селанецот силуета на клупата, блесокот на пепелта во устата на шпоретот, непријатниот звук на лилјакот. Ништо друго не останува освен во рамките на современата архитектонска дебата, како што е односот помеѓу објектот и околниот пејзаж, одржливоста на животната средина, енергетската ефикасност, префабриката и организацијата и управувањето со комплексни градилишта. Интересно е да се забележи, во овој пријателските срца"* (Самивел, 1940). Овој начин на

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

репрезентација се намалува низ вековите, но најмногу беше јасно изразен во 60-тите и 70-тите години, преку перзистентната аналогија со аеропросторни искуства во тоа време: градежниот модул влегува во непознатото, неконтаминирано алпско подрачје како просторен сад, преземајќи ги своите технолошки решенија и фигурации. Некој може да се потсети, на пример, на футуристичката колиба Виторио Емануел II (Армандо Мелис, 1932), која наликува на подморница во подножјето на Гран Парадизо, лунарните модули на Ферарио Бивак на Григнета (Марио Церехини, 1968) и Долен Бивак (Рејмонд Екиан, 1973).

Ова се чисти апстрактни, самореференцијални волумени со значителен технолошки карактер, кои предизвикуваат реципрочна резонанца спротивно на неправилноста на алпскиот пејзаж. Дизајнот на планинарските домови ги отвора клучните прашања, поглед дека по два века на суштинска рамнодушност, темата за планинарските домови станува сè поприсутна и сега е составен дел од тековниот мејнстрим во написите за архитектурата, создавајќи етерична струја на мислата, легитимно врз основа на големиот број на неодамнешни конструкции на планинарски домови. Меѓутоа, многу неодамнешни проекти за планинарски домови ја извлекуваат својата најважна карактеризација, од начинот на кој тие комуницираат со планинскиот пејсаж, формирајќи вистински обележја од скулптурни волумени легитимирани или преку чистотата на нивната геометрија или преку нивната метафорична рефлексивност на геоморфолошките карактеристики на планината. Повторувајќи ја формата на карпата или врвовите, бројните неодамнешни конструкции се стремат да постигнат еден вид перцептивен континуитет со алпскиот предел.

3. Анализа на конструкција, форма, внатрешно уредување

3.1. Monte Rosa Hut

Слика 4 „Монте Роса Хат“

Монте Роса Хат е планинарски дом кој се наоѓа во близина на Цермат (Zermatt), Швајцарија, во подножјето на планинскиот масив Монте Роса, на 2.883 м. надморска височина. Домот се наоѓа на почетокот на швајцарската нормална рута до врвот Дуфоршпице (Dufourspitze) и другите планини во околината.

Новиот hi-tech еколошки планинарски дом бил отворен во септември 2009 година. Изградбата на овој дом е проект на швајцарскиот алпски клуб, по повод одбележувањето на 150-годишнината од ЕТХ Цирих.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 5 и 6 „ Монте Роса Хат“

Монте Роса Хат потсетува на призматичната форма на кристалите на карпите. Објектот има форма на повеќеслоен, рефлексивен волумен со обвиткано метално куќиште, кое, благодарение на неговата форма и позиција, дава можност за повторно откривање на пејсажот. Тоа е еден вид на метафизичко присуство кое, влегувајќи во дијалог со силуетата на Матерхорн, го преобликува глечерот на Горнер. Овој планинарски дом е изграден на пет нивоа, на челична темелна конструкција, врз кој е поставена дрвена меѓукатна конструкција и дрвена конструкција на внатрешни и надворешни сидови од префабрикувани елементи, а фасадата е покриена со сребрена алуминиумска школка.

Изградените префабрикувани елементи биле транспортирани со воз до Цермат, а потоа биле потребни 3.000 патувања со хеликоптери и 35 работници за да се пренесат материјалите до глечерот. Изграден е на изолирана планинска локација поради што е потребна негова самоодржливост. Амбивалентноста помеѓу чувството за безбедност и

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

изложеноста ја дефинира структурата на зградата: во подрумот и приземјето се наоѓаат економските простории, а горните спратови се затворените простории за спиење.

Каскадното спирално скалило отвора панорама при искачување по скалите, при што искачувањето го следи текот на сонцето, го фаќа сончевото зрачење и ја дистрибуира топлината на сонцето низ целата планинарска кука.

Слика 7 и 8 „Ентериерно уредување“

Објектот е дизајниран да обезбеди 90 проценти од потребите за енергија од сонцето. Вишокот на енергија се чува во акумулатори, кои гарантираат снабдување со струја. Водата се произведува од топење на глечерите, а потоа се собира и складира во голем резервоар од 40 метри над колибата. Групите на прозорци овозможуваат сонцето да го загрее воздухот во внатрешноста на спиралната зграда со прераспределба на топлинска енергија произведена од посетителите.

3.2. Refuge du Gouter

На француската страна на Мон Блан, во близина на Шамони, се наоѓа добро познатиот планинарски дом Ду Гуте кој исто така, "гради" нов пејзаж, непрекинато вклопувајќи се во развојот на камениот гребен во кој е вметнат.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 9 „Ду Гуте“

Ова "прибежиште во планинарски дом" во вид на јајце, кој се наоѓа на врвот од кулоарот "aiguille du goût" на Мон Блан, ги поздравува планинарите во нивната последна фаза од освојувањето на врвот. Самоодржливиот објект е изграден на 3.835 метри надморска височина со површина од 720 м² каде може да се сместат до 120 луѓе, во четири нивоа, кои содржат; спални соби, гардероба, фоаје, продавница и техничка просторија, економски простории, кујна, а особено трпезарија со панорамски поглед. Составени на лице место, како легó коцки, префабрикуваните модули биле транспортирани со хеликоптер до невообичаено високата локација.

Со цел да се ограничат емисиите на CO₂ кои се поврзани со транспортот, потребниот дрвен материјал е обезбеден со сечење на дел од шумата во најблискиот регион. На алпскиот гребен дуваат ветрови и над 300 km / h и како одговор на таквата експонираност, темелите на овој планинарски дом го сочинуваат 69 темелни стопи со просечна должина од 12 метри, вградени во цврста карпа.

Ограничувачките структурни и метеоролошки услови на планинскиот терен довеле до усвојување на елиптична форма во еден перфектен футуристички израз. Главната оска на елипса е поставена на таков начин да се опира на западниот ветер

Во подножјето за планинарскиот дом поставени се термални соларни панели во површина од 50 м² кои генерираат термална енергија од топењето на снегот, за производство на чиста и топла вода. Електричната енергија е генерирана од фотоволтаични соларни панели од 95 м² поставени на фасадата и на покривот.

Слика12 „Ду Гуте“

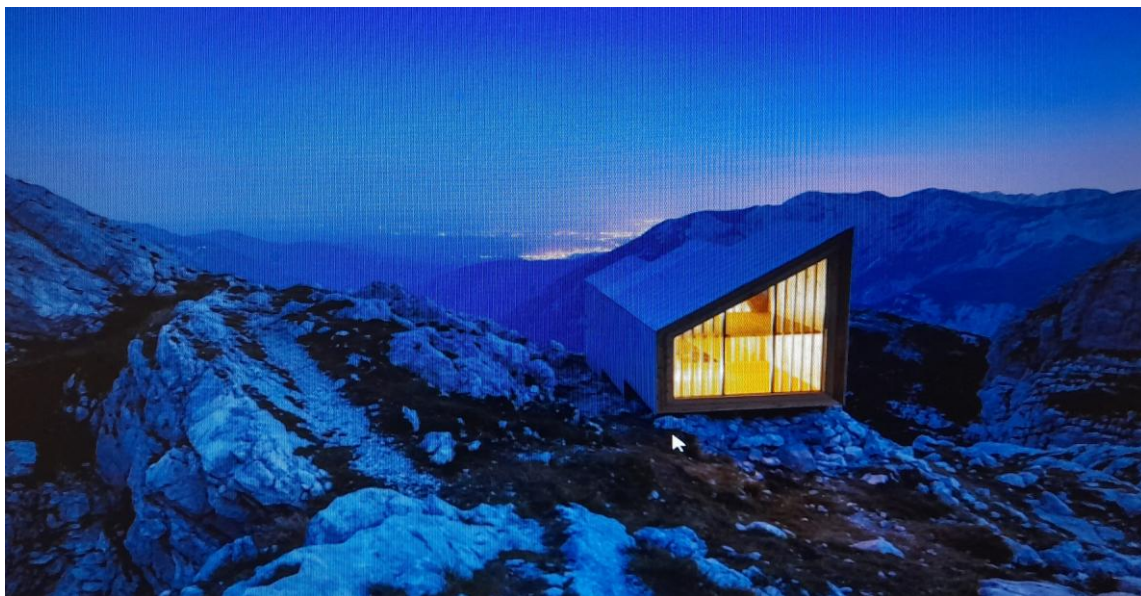
Метална обвивка на надворешната „кожа“ на зградата со "ладен" заштитен изглед се состои од 128 трапезоидни и правоаголни нерѓосувачки челик, а засечените површини ги имитираат оние кои се наоѓаат на Мон Блан – го менуваат осветлувањето според движењето на сонцето.

Надворешниот изглед е во спротивност со онаа на внатрешните простори, кои, преку употреба на дрвени облоги и мебел, стануваат "топли", добредојдени области.

3.3. Bivouac Skuta

Изграден во 2015 та година, на 2070 метри надморска височина под падините на планината Скута на Алпите во Словенија, ова засолниште нуди интимно прибежиште за осум посетители, планинари и аплинисти.

Бивакот е составен од три поврзани терасовидни модули, кои на самото место се споени во еден објект врз армирано бетонска основа од осум "сидра" или многу длабоки завртки во карпата кои помагаат да се одржи бивакот во место.

Слика13 „Бивак Скута“

Модулите се изградени од челични рамки, внатре обложени со дрво, а надворешноста обложена со метални плочи. Компјутерски тестиран, ваквиот дизајн и конструкција овозможува бивакот да е статички издржлив на ударите од силните ветрови и тежината од снегот.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Слика 14 и 15 „Транспортирање на посебните модули“

Бивакот ја преместува својата покривна линија како низа планински врвови, пропуштајќи го снегот низ покривот колку што е можно повеќе за да го намали натрупувањето на снегот. За разлика од традиционалните биваци кои имаат малку или никакви прозорци за да штедат топлина, овој бивак од двете страни е обложен со стаклени панели со цел абсорпција на сончевата топлина, но истовремено креирајќи сцена од небо и пејсаж од долината Скута и градот Љубљана, каде планинарите можат да уживаат и кога се сами, таму и подалеку од сите.

Трите модули имаат различна функција: првиот модул е назначен за влез, складирање и подготовка на скромна вечера, вториот модул овозможува и спиење и дружење, со кревети кои се соочуваат еден со друг за заедничко јадење и собирање, а последниот модул е главно за спиење, нудејќи две нивоа од коцкасти дрвени подови. За разлика од ладната сива облога на надворешноста, внатрешноста е топла од дрвото.

Слика 16 и 17 „Ентериерно уредување“

Дизајнот ги минимизира влијанијата врз животната средина: визуелно, сива, стаклена армирано-бетонска облога се вклопува во каменот на планината, а функционално, природната вентилација, робусната изолација за ладни ноќи и дрвениот ентериер го задржуваат природниот амбиент на засолништето.

Слика18 „Страничен изглед на бивакот“

Бивакот изгледа сребренасто, така што во зима го одразува снегот, а во лето, металните конуси се повлекуваат во планината, надополнувајќи го карпестиот терен.

4. Заклучок

Во текот на последните две децении, силниот фокус на прашањата поврзани со животната средина и одржливоста, исто така, придонесе за зголемена дисеминација на технологии насочени кон заштеда на енергија и рационално управување со ресурсите.

Денес, ваквите аспекти се исто така суштински дел од глобалната архитектонска концепција на планинарскиот дом: од гледна точка на управување, за да се гарантира нивната целосна автономија во однос на енергијата и перформансите, планинарските домови денес се дизајнирани како вистински машини. Традиционално гледано само од техничка гледна точка, како дел од опремата, овие елементи се централни од аспект на

архитектонски дизајн: од технолошки "протези" до интегрални разликувачки структури на објектот.

Од аспект на развој на когнитивните процеси кај планинарот пак, архитектурата што овозможува "освојување на ноќта", резултира со нови "откритија" за планинарот, денес. Привременото одвојување од светот предизвикува раѓање на невообичаени, неочекувани перспективи и воведување на "вертикална" визија за просторот наоколу, наспроти перцепцијата на која сме навикнати во урбаниот контекст.

5. Користена литература:

- (1.) <https://journals.openedition.org/rga/3919>
- (2.) <https://www.archdaily.com/802453/monte-rosa-hut-bearth-and-deplazes-architekten>
- (3.) <http://architectuul.com/architecture/monte-rosa-hut>
- (4.) [https://www.designboom.com/architecture/refuge-du-gouter-self-sufficient-mountain hut-by-groupe-h/](https://www.designboom.com/architecture/refuge-du-gouter-self-sufficient-mountain-hut-by-groupe-h/)
- (5.) <https://www.ft.com/content/55b781f4-7d9a-11e5-98fb-5a6d4728f74e>

**PRINCIPLES, ELEMENTS, METHODOLOGY AND CONCEPT OF
THE DESIGN PROCESS**

Muhammed Farha, B.Arch,^a

Natalija Pulejkova Radeska, full professor,^b

MIT University, Faculty of Architecture, Skopje, R.N. Macedonia^a

MIT University, Faculty of Architecture, Skopje, R.N. Macedonia^b

muha_1995@hotmail.com^a,

nprart@gmail.com^b

Abstract

This paper highlights the role of the designer and his ability to contribute to the improvement of the environment and create a pleasant atmosphere for living. The goal of an interior design is to project a dedicated architecture of the given interior space in which a harmonious composition will be obtained by using different colors, shapes, textures, materials and light. The subject of this research is to understand why interior design is needed, what is the design process and what are its principles and elements. Interior design has more emphasis on planning, functionality and effective use of space, as opposed to decorating the space. Through the design methodology will be presented the stages of design thinking and through the design concept, ideas are visualized and space is formed as a whole.

Keywords: *interior, design, principles, elements, methodology, architecture*

ПРИНЦИПИ, ЕЛЕМЕНТИ, МЕТОДОЛОГИЈА И КОНЦЕПТ НА ДИЗАЈНОТ

Мохамед Фарха, д-р^а,

М-р Наталија Пулејкова Радеска, професор^б,

МИТ Универзитет, Факултет за Архитектура, Скопје, Р.С. Македонија^а

МИТ Универзитет, Факултет за Архитектура, Скопје, Р.С. Македонија^б

muha_1995@hotmail.com^а,

nprart@gmail.com^б

Апстракт

Сите видови на ентериери се однесуваат на интеракција меѓу луѓето и средина, а тоа е двонасочен процес од кој се отвораат прашањата за пристап и употреба и за нивните естетски и функционални вредности. Целта на еден ентериерен дизајн е да се проектира наменска архитектура на дадениот внатрешен простор во кој ќе се добие хармонична композиција со помош на употреба на различни бои, форми, текстури, материјали и светлина.

Предмет на ова истражување е да се разбере зошто е потребен дизајнот на ентериери, кој е процесот на дизајнирање и кои се неговите принципи и елементи. Дизајнот на ентериер има повеќе акцент на планирање, функционалност и ефективно користење на просторот, за разлика од декорирањето на просторот. Низ методологијата на дизајнот ќе се претстават фазите на дизајнерското размислување, а преку концептот на дизајнирање се визуелизираат идеите и се оформува простор како целина.

Клучни зборови: ентериер, дизајн, принципи, елементи, методологија, архитектура

1. Вовед

Под поимот ентериер се подразбира естетски уреден простор наменет за функционално користење. Процесот на проектирање на даден ентериер од било кој тип, без разлика дали претставува уредување на простор за домување, простории за учење, за рекреација и спорт, за одмарање, јавен простор за работење, простории за нега на болни лица, итн., треба широко знаење од антропометрија до ергономијата на луѓето, бидејќи секој простор е различен и бара посебно решавање на конкретни проблеми. Ергономијата е дисциплина која помага да се дизајнираат простории кои ќе бидат добро приложени на физиолошките, анатомските, па дури и психолошките карактеристики на корисниците на просторот. Тоа ја сочинува врската помеѓу вештачката средина и постапките на човечкото тело и ум. Затоа нивото на успех на добриот дизајн на ентериерот е тесно поврзано со деталната ергономска анализа што мора да започне од проучување на димензиите и пропорциите на човечкото тело. Постојат антропомерски истражувања кои ја групираат популацијата според овие параметри и овозможуваат флексибилни и ефективни решенија за најголемиот број на потенцијални корисници. Покрај тоа во овој труд се истакнува улогата на дизајнерот и неговата способност да придонесе за подобрување на животната средина и да создаде пријатна атмосфера за живеење. Притоа ентериерот треба да се опреми со мебел кој ќе одговори на функционалните барања на проектното решение на просторот. Добрите решенија за дизајн на ентериери имаат ефект да ги натераат луѓето да се чувствуваат позитивно во своето опкружување.

2. Принципи и елементи на дизајнот

Функционалниот и успешен дизајн треба да ги разбере и реши проблемите на внатрешното уредување и да доведе до ефикасно дизајнерско решение. При дизајнирање на станбениот простор најпрво се изработува профил интереси на корисникот, кој му помага на дизајнерот да го разбере неговиот животниот стил и потребите. Животниот стил

е термин кој често се користи за да се опише внатрешното уредување на домовите. Најпрво се определуваат приоритетите на корисникот: боја, намена на просторот, вкусот и желбата за историски-традиционален или современ дизајн, како и самата локација која игра улога во проектирањето. Овие приоритети го водат дизајнерот низ фаза за развивање на концептот за процесот на дизајнирање. Принципите на дизајнот како размер и пропорција, рамнотежа, ритам, акцент и хармонија (разновидност и единство) со векови биле важни концепти за архитектурата, уметноста, мебелот, текстилот и цврстите материјали. Овие принципи на дизајнот се правила кои се универзално прифатени како филозофија кои управуваат со употребата на елементите во дизајнот.

- **Размерот** ги обработува реалната и релативната големина и визуелната тежина. Тој главно се категоризира како мал или лесен, голем или среден и тежок или огромен. Една од целите внатрешен ентериер е да се одбере мебел, кој по размер ќе поврзува едно со друго парче.
- **Пропорцијата** е тесно поврзана со размерот и обично се искажува во однос на меѓусебната големина, деловите и меѓу деловите со целината. Пропорцијата исто така ги вклучува облиците и формите и нивните димензии.
- **Балансот** е рамнотежа или подредување на предметите за да можат физички или визуелно да ја достигнат состојбата на стабилност и спокојство. Рамнотежата може да биде: симетрична, асиметрична и радијална.
- **Ритамот** е концепт познат по музиката кој се провлекува во мелодијата. Во внатрешното уредување ритамот го носи погледот по патека утврдена од елементите што ја илустрираат.
- **Акцентот** е создавање на фокус – место што е визуелно доволно важно за да го привлече и задржи вниманието.
- **Хармонијата** е комбинација на елементите на дизајнот, архитектурата и мебелот во пријатна или подредена целина.
- **Единството** укажува на исклучителност и еднообразност – идентитети што го сочинуваат главниот план.

- **Разновидноста** е недостиг од монотонија и истородност, но сепак претставува многу повеќе од тоа.

Секој елемент во дизајнот во својата употреба и поставување може да се оцени како правилен или неправилен, преку оценување на принципите на дизајнот. Елементите на дизајнот како простор, облик или форма, маса, линија, текстура, шара, светлина и боја ги употребува секој дизајнер во секоја дисциплина. Овие елементи биле откриени и вешто урамнотежени од уметниците и дизајнерите во текот на историјата.

- **Просторот** постои како дифузно, бесконечно тело се додека не се дефинира. Неговото дефинирање настанува со градење на објектот, со што се добива распределба на внатрешниот и надворешниот простор.
- **Обликот** го разгледуваме како дводимензионална контура, а додека **формата** е тродимензионална конфигурација на предметите во ентериерот.
- **Масата** е исполнетост, материјал или густина што е дефинирана со форма или облик.
- **Текстурата** е површинска карактеристика и има изглед својствен за секој елемент и компонента на внатрешното уредување.
- **Шарите** се комбинација на форми што создаваат уредна целина. Таа често се состои од многубројни мотиви или единечен дизајн поставен во поголема композиција.
- **Светлината** во внатрешното уредување има два извори: природна и вештачка светлина. Светлината како елемент на дизајнот влијае врз другите елементи, односно таа може да се направи просторот да изгледа голем или мал, пријатен или студен.
- **Бојата**, последниот елемент во дизајнот е најчувствителен и најиндивидуален од сите елементи.

3. Методологија на дизајнот

Дизајнското размислување е методологија на дизајнот што обезбедува пристап базиран на решавање на проблеми. Исклучително корисен е во справување со сложени проблеми кои се лошо дефинирани или непознати, преку разбирање на човечките потреби, со креирање на многу идеи и прифаќање на практичен пристап при правење на прототип и тестирање. Постојат пет фази на дизајнерското размислување каде се применуваат методите за размислување на дизајнот, се со цел да се решат сложените проблеми.

Првата фаза од процесот на размислување за дизајнот е да се стекне емпатично разбирање за проблемот и да се изнајдат соодветни решенија. Ова вклучува консултации со експерти за да се дознае повеќе за областа, набљудување, ангажирање и соживување, како и претопување во физичката средина за да може да се добие подлабоко лично разбирање за потребите на корисникот. Емпатијата е клучна за процесот на дизајнирање и им овозможува на дизајнерите да ги остават настрана своите претпоставки со цел да добијат целосен увид во просторот.

Во зависност од временските ограничувања, во оваа фаза се собираат значителен број на информации кои ќе користат во текот на следната фаза и за да се развие најдоброто можно разбирање на корисниците, нивните потреби и проблеми што во основата е развојот на конкретниот производ.

Втората фаза е фазата на дефинирање, каде се составуваат информациите собрани за време на првата фаза. Овде се анализираат и синтетизираат информациите со цел да се идентификуваат основните проблеми. Фазата на дефинирање ќе им помогне на дизајнерите во тимот да соберат одлични идеи за да воспостават функции со сите други елементи што ќе им овозможат на корисниците сами да ги решаваат проблемите со минимална тежина. Во фазата на дефинирање, ќе започне да напредува и третата фаза, а тоа е идејата, каде преку дадени одговори на поставени прашања дизајнерите ќе бидат подготвени да започнат да генерираат идеи. “Пораснале“ за да ги разберат нивните корисници и нивните потреби во фазата „Емпатија“ и ги анализирале и синтетизирале набудувањата во фазата на дефинирање. Со оваа солидна позадина, членовите на тимот

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

може да започнат да „размислуваат надвор од рамките“ за да идентификуваат нови решенија и да започнат да бараат алтернативни начини на решенија. Постојат стотици техники на идеја, како што се „Бура на идеи“, „Пишување на мозоци“, „Најлоша можна идеја“, итн. Сесии за идеи и најлоши можни идеи обично се користат за стимулирање на слободното размислување и за проширување на проблемот. Важно е да се добијат што е можно повеќе идеи или решенија за проблеми на почетокот на фазата, каде треба да се изберат техники кои ќе помогнат да се испитаат идеите и да се пронајде најдобриот начин на решавање на просторот.

Четвртата фаза е прототип фазата во која дизајнерскиот тим произведув намалени верзии на производот или специфични карактеристики што се наоѓаат во тој производ, за да можат да ги испитаат решенијата за проблемите генерирани во претходната фаза. Прототипите може да се споделуваат и тестираат во рамките на самиот тим, во други оддели или на мала група на луѓе надвор од дизајнерскиот тим. Ова е експериментална фаза и нејзината цел е да се идентификува најдоброто можно решение во текот на првите три фази. Решенијата се имплементираат во рамките на прототипите и еден по еден, се испитуваат и прифаќаат, подобруваат или се отфрлаат врз основа на искуствата на корисниците. До крајот на оваа фаза, дизајнерскиот тим ќе има подобра идеја за ограничувањата својствени на производот и проблемите што се присутни, каде ќе има појасен поглед на тоа како би се однесувале, размислувале и чувствувале вистинските корисници при интеракција со крајниот производ.

Во петтата фаза дизајнерите или проценувачите ригорозно го тестираат целосниот производ користејќи ги најдобрите решенија идентификувани во фазата на прототип. Ова е последната фаза, но во повторлив процес, бидејќи резултатите генерирани за време на фазата на тестирање често се користат за рedefинирање. Дури и во текот на оваа фаза се прават измени и дополнувања за да се исклучат решенијата за проблемите и да се добие што е можно подлабоко разбирање за производот.

4. Концепт на дизајнот

Развојот на концептот обично започнува со разгледување каде слободно се собираат многу идеи, без да се суди за нивниот квалитет. Идеите можат да бидат усни, скицирани или напишани. Постојат многу добри дизајнерски решенија кои биле скицирани на остатоци од дрвена граѓа. Важен дел на разгледувањето е проток на идеи, бидејќи една идеја често поттикнува друга и тие двете може да доведат до трета или до комбинација на идеи. Кога ќе се појават најдобрите идеи, тие се запишуваат.

Идеите се форма на брзи цртежи наречени шеми, кои помагаат да се визуализира просторот, шемите на движење, деталите, па дури и можните модели на бои. Тие може да се модифицираат во текот на процесот се додека деловите не започнат да оформуваат целина. Како што дизајнот започнува да се оформува, така процесот на разгледување идеи продолжува бидејќи секоја шема се менува. Тие идеи мора да се испитаат за да се донесат одлуки. Некои идеи мора да се отфрлат, а оние што ќе останат, може да се прифатат, да се изменат или да се прошират. Овој процес продолжува се додека не се направат многу цртежи или додека не истече времето. Би можело да се каже дека фазата на идеи може да трае бесконечно, бидејќи решенијата може да се ограничат само со имажинација.

Еден важен дел од развојот на концептот е избирање на предложените материјали, завршните обработки и мебелот. Материјалите се состојат од подни покривки, сидни облоги, материјали за покривање на прозорците и тапацирани материјали за внатрешно уредување и мебел за просториите. Завршните обработки вклучуваат боја и нијанси за сидовите, уредување и подови со тврда облога. Мебелот го вклучува целиот мебел со сите додатоци. Инсталациите што се користат за осветлување и детали како мали прекинувачи, исто така, може да се вклучат во делот од мебелот. Тие се избираат од голем дијапазон за ресурси, како што се каталози, изложени салони или интернет-страници. Добро одбраните материјали, завршници и мебел го зацврстуваат дизајнерскиот концепт и го прават проектот повозбудлив поради својата индивидуалност и хармонија во дизајнот. Разгледувањето на идеите и шемите, идеите за материјали им помагаат на клиентите/корисниците да разберат како ќе изгледа крајниот дизајн. Кога најдобрите идеи

ќе го достигнат нивото на завршување, се појавува концептот на дизајнот. Потоа идеите се рафинираат до ниво каде што можат да се претстават за анализа. Претставувањето на предложениот дизајн на ентериерот, во главно се прави со разни видови табли на кои прикажува следново:

- Концептуалните цртежи ги претставуваат идеите или концептите за дизајнот без некојда временска прецизност на завршени цртежи. Тие вклучуваат повеќе цртежи со поставен мебел.
- На таблите за материјали и завршници се поставуваат фотографии на мебел и примероци од реалниот материјал за предложениот материјал. Тие може да бидат и компјутерски поставени.
- Претставување е рачно или компјутерски генерирана перспектива во боја и цртежи со диспозиција на мебел во просторот како начин што помага до визуализирање на завршениот дизајн.

Врз основа на презентацијата, клиентот може да го одобри концептот. Доколку не се согласува, процесот на дизајнирање се активира и одново се започнува со дополнителни информации од клиентот се додека концептот не биде одобрен. Изгледот на проектот накратко е позиционирање на опремата, мебелот и предметите, без разлика дали се фиксни или мобилни во просторот што се дизајнира. Соодветната дистрибуција може да го организира протокот на просторот, да создаде трајни места и да генерира хиерархии во просторот. Особено во отворените архитектонски планови, каде што дизајнерот има поголема слобода, распоредот на ентериерот е најважен за правилно функционирање на проектот. Ле Корбизје и Мис ван дер Роје први ги оспориле конвенционално - хиерархиските планови со намалување на големи области на циркулација и со употреба на структурни елементи, мебел и подвижни панели за поделба на просторот наместо на ѕидовите. Без разлика дали е фиксен или подвижен, мебелот директно влијае на квалитетот на секој ентериер. Работа на дизајнерот е да осигури дека изборите наведени во проектот ќе го фаворизираат рутинското функционирање на просторот, осигурувајќи се

дека тие нема да им наштетат на основните проблеми како што е циркулацијата. Со цел да се развие добар распоред, дизајнерот на ентериер мора да ги земе во предвид стандардите за пристапност и минималните димензии на просториите. Со ширењето и растот на градовите, микро-становите и малите куќи почнуваат да им пркосат на овие минимални стандарди, покажувајќи дека правилата можат внимателно да се прекршат. Кога станува збор за мал простор, кој стануваат се помал и помал, вниманието кон изборот на секое парче мебел е многу важно. Поради оваа причина, честопати е поефикасно да се дизајнира ентериерот за да се направи најефикасно искористувањето на секој сантиметар квадратен. Флексибилен мебел што се вклопува заедно, како клупи што можат да се редат, како склопливи маси кои се зголемуваат или намалуваат, или што имаат двојни функции, понекогаш плакар, понекогаш внатрешна партиција се сметаат за иднината на индустријата за мебел.

5. Заклучок

Секој ентериер претставува комплексна композиција, која го решава просторот условен од контактите помеѓу луѓето и околината, а пред се од физичката и визуелна природа. Физичките контакти ги содржат проблемите на движење и дофатот на рацете во просторот, а визуелните видното поле во ентериерот. Затоа, најважното нешто што треба да се разбере се потребите на корисникот во просторот со цел да се предложат функционални и соодветни распореди за секое различно сценарио. Во овој труд ги опфативме концепт фазите на имплементација на ентериерно уредување, низ принципите и елементите во дизајнирањето, кои се важни за да се добие посакуваниот ентериерен дизајн кој придонесува за различен вид на емоции кај луѓето во секојдневието. На тој начин се добива совршен ентериерен дизајн во кој формата ја следи функцијата на просторот. Дизајнот на ентериери е возбудлива и фасцинантна професија што овозможува, развој на солидна кариера, лично, естетско и интелектуално исполнување.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

6. Референци

- [1] <https://www.archdaily.com/935869/what-is-interior-design-and-why-can-it-really-make-you-feel-better>
- [2] <https://www.nysid.edu/academics/what-is-interior-design>
- [3] <https://csbs.uni.edu/sahs/interior-design/what-it>
- [4] <https://www.interaction-design.org/literature/article/5-stages-in-the-design-thinking-process>
- [5] <https://www.architecturaldigest.com/story/future-interior-design-profession>
- [6] https://en.wikipedia.org/wiki/Interior_design

DEVELOPMENT CONCEPTS OF MODERN STADIUMS

Resul Arifi, B.Arch^a, Vangel Dunovski, Prof.Dr.sc^b,

MIT University, Faculty of Architecture, Skopje, Republic of North Macedonia^a

MIT University, Faculty of Architecture, Skopje, Republic of North Macedonia^b

resularifi34@gmail.com^a

vduni@mt.net.mk^b

Abstract

A stadium is a place for outdoor sports, concerts or other events and consists of a field or stage partially or completely surrounded by a tiered structure designed to allow spectators to stand or sit and watch the event. The Greek stadium and theater and the Roman circus and amphitheater are the ancestors of the modern stadium. Pausanias noted that for about half a century the only event of the ancient Greek Olympic festival was a race covering one length of the stadium at Olympia, from which the word "stadion" comes. The organization of the auditoriums of the sports facilities depends on the need to follow the sports matches and on the audience's interest in a specific sport.

The auditoriums are organized with tribunes, with a variety of solutions for the arrangement of the spectators, with a series of rows and availability of communications to every part of the auditorium. In doing so, account is taken of the correct layout and overview from every place to every part of the sports field, and this is especially important in big sports, especially football, given that it is about larger sizes and distances from one point to another on the sports field. .

Keywords: *stadium, sports, concerts, sports facilities, sports field, tribunes, matches, football*

РАЗВОЈНИ КОНЦЕПТИ НА СОВРЕМЕНИ СТАДИОНИ

Ресул Арифџи, д-р^а, Проф. д-р Ванѓел Дуновски^б,

МИТ Универзитет, Факултет за Архитектура, Скопје, Р.С. Македонија^а

МИТ Универзитет, Факултет за Архитектура, Скопје, Р.С. Македонија^б

resularifi34@gmail.com^а

vduni@mt.net.mk^б

Апстракт

Стадион е место за спортови на отворено, концерти или други настани и се состои од терен или сцена која е делумно или целосно опкружена со нивоа, трибини, дизајнирана да им овозможи на гледачите да стојат или да седат и да го гледаат настанот. Грчкиот стадион и театар и римскиот циркус и амфитеатра се предци на модерниот стадион. Павзаниј забележал дека околу половина век единствениот настан на античкиот грчки олимписки фестивал била трката која опфаќала една должина од стадионот во Олимпија, од каде потекнува зборот „стадион“. Организацијата на гледалиштата на спортските објекти зависат од потребата за следење на спортските натпревари и од интересот на публиката за конкретен спорт.

Гледалиштата се организираат со трибини, со најразлични солүции на распоред на гледачите, со низа на редови и достапност со комуникации до секој дел на гледалиштето. Притоа се води сметка за правилен распоред и преглед од секое место до секој дел на спортскиот терен, а тоа е особено битно кај големите спортови, особено кај фудбалот, со оглед дека се работи за поголеми димензии и дистанци од една до друга точка на спортскиот терен.

Клучни зборови: *стадион, спортови, концерти, спортски објекти, спортски терен, трибини, натпревари, фудбал*

1. Вовед

Стадионите во античка Грција и Рим биле изградени за различни намени, а на почетокот само Грците изградиле структури наречени „стадион“. Римјаните изградиле структури наречени „циркус“. Грчките стадиони биле за трки со пешаци, додека римскиот циркус бил за трки со коњи. И двајцата имаа слични форми и областиво форма на кругови околу нив за гледачите. Грците, исто така, го развиле театарот, со распоредот на седиштата кои ги навестуваат оние на модерните стадиони. Римјаните го копирале театарот, а потоа го прошириле за да се сместат поголеми толпи и покомплексни поставки. Римјаните го развиле кружниот театар со двојна големина наречен амфитеатар, каде биле сместени толпата во десетици илјади за гладијаторски борби и претстави со сверови. Првите грчки стадиони биле долги и тесни, во форма на U или потковица. Тие понекогаш биле исечени на страната на еден рид, како во Теба, Епидаурис и во Олимпија, местото на Олимписките игри, кои започнале во VIII век п.н.е. Грците, исто така, изградиле хиподромски стадиони слични по распоред, но доволно широки за да можат да примат трки со коли со четири коњи, која е карактеристика на Олимписките игри уште во VII век п.н.е. Дизајнот на грчкиот стадион го презеле и го подобриле Римјаните, кои изградиле два вида стадиони: циркус и амфитеатар. Циркусот бил римска верзија на хиподромот, долга, тесна структура исто во форма на буквата U, наменета за трки со кочии. Најголемиот, и несомнено најдобриот некогаш изграден бил циркусот Максимус во Рим. За разлика од циркусот, амфитеатарот е еден од најкарактеристичните од сите римски градби кој бил овален или кружен по план и целосно затворен од сите страни. Тој бил наменет за гладијаторски натпревари, во кои прецизните димензии на теренот не биле од големо значење. Амфитеатарот бил проектиран за да обезбеди максимален капацитет за седење и оптимална визуелна можност за гледачите. Големiot амфитеатар кој е изграден во Рим во првиот век од нашата ера е познат како Колосеум. По падот на Рим, амфитеатрите опстанале некое време, додека самите градови не ги прекинале спектаклите

што ги одржувале. По речиси два милениуми пред да се оживее формата се појавиле многу помали, обично привремени трибини доволни за интервентни спектациски настани како што се витешките турнири од средниот век во Европа.

Обновувањето на големите спортови на гледачи дошло постепено во XIX век со растот на европските градови и заживувањето на интересот за атлетските натпревари, симболично, големиот поттик за дизајнирање на модерни стадиони го оживеал олимпиското натпреварување во 1896 година.

2. Појава на современи стадиони

Најстар познат стадион е во Олимпија, на западен Пелопонез, во Грција, каде се одржувале познатите антички Олимписки игри. Стадионот за првата модерна Олимпијада во Атина бил реконструкција на античкиот мермерен стадион изграден од Херод Атикус на местото на уште претходниот стадион во Атина. Оттогаш, Олимпијадата обезбедила главна фокусна точка за развојот на концептот на современиот стадион. Во секој период од првата модерна Олимпијада, земјата домаќин обично подигнува постојан стадион за да го одбележи настанот. Првиот стадион од модерниот жанр бил изграден за IV Олимпијада во 1908 година во Шепардс Буш во Лондон. Трибините биле делумно покриени со капацитет за повеќе од 50.000 гледачи. Други олимписки стадиони со архитектонска нота кои биле изградени пред Втората светска војна ги вклучуваат оние во Стокхолм (1912), Коломбес, надвор од Париз (1924), Амстердам (1927) и Берлин (1936). Стадионот во Хелсинки изграден за XII Олимпијада (1940), која била откажана со избувнувањето на Втората светска војна и служела како место за XV Олимпијада во 1952 година.

Спортските објекти се проектираат за да се обавува дејност поврзана со спортот, на различни нивоа, со примена на различни спортски вештини и со оформување на објекти за обавување на одреден вид на спортска активност. Стадиони со големина на оние од антички Рим биле изградени во неколку градови во првата половина на 20 век, особено огромниот стадион Страхов, во Прага, кој бил завршен во 1934 година со капацитет за

повеќе од 240.000 седишта. Други стадиони изградени за да примат повеќе од 100.000 гледачи го вклучуваат стадионот Први мај во Пјонгјанг, Северна Кореја, Мелбурн Крикет Граунд во Мелбурн, Стадионот на Аптеките, во Мексико Сити, Стадионот Солт Лејк, во Калкута и стадионот Мичиген, во Ен Арбор, Мичиген, САД. Повеќето од стадионите со капацитет од најмалку 10.000 се користат за асоцијациски фудбал. Други популарни спортови на стадионот вклучуваат гридирон фудбал, бејзбол, крикет, различни видови на рагби, борби со бикови итн. Многу големи спортски места се користат и за концерти. Иако класичните концерти се случувале во нив со децении, почнувајќи од 1960-тите, стадионите почнале да се користат како места за популарна музика, прикажувајќи го терминот „стадиумски рок“, особено за формите на хард рок и прогресив. Потеклото на стадионскиот рок понекогаш датира од времето кога Битлси свиреле на стадионот Шеа во Њујорк во 1965 година. Исто така важно било користењето на големи стадиони за американски турнеи од страна на бендовите во подоцнежните 1960-ти, како што се Ролинг Стоунс, Гранд Фанк Раилроуд и Лед Цепелин. Тенденцијата се развила во средината на 1970-тите, бидејќи зголемената моќ на засилување на звучните системи барала користење на се поголеми места. Најголемиот ефект се изведувал на стадионите, каде чадот, огнометот и софистицираните светлосни шоуа станале основни за рок арената.

Акцентот во овој труд е насочен кон дизајнот на фудбалските стадиони во САД. Како сегмент на спортските објекти Американскиот фудбал инспирирал нов тип на дизајн на стадионот во вид на елипсовидна аформа, првпат употребена во Јеил Боул во Њу Хевен, Конектикат во 1914 година, и повторена на неколку други стадиони, вклучувајќи ги и Роуз Боул и стадионот Мичиген. Бидејќи првиот тип е целосно несоодветна за главниот американски спорт - бејзболот, вториот тип на американски стадион еволуирал за бејзбол, во кој целта е да се обезбеди максимален капацитет на покривни седишта за заштита на гледачите од сончева светлина. Забележителен пионер во овој тренд бил тристепениот стадион Јенки, Њујорк, изграден во 1923 година, а потоа урнат во 2009 година.

3. Дизајнерски иновации

Формите на стадионите многу варираат во зависност од различните намени за кои се изградени. Некои се правоаголни со закривени агли, додека други се елипсовидни или во форма на буквата У. При проектирање на стадиони, потребно е да се предвидат соодветни содржини, во зависност од урбанистичките услови и од карактерот на стадионот. Стадионите мора соодветно да се вклопат во околниот простор, почнувајќи од нивната позиција во рамки на градот и неговата поврзаност со потребни комуникации на јавен транспорт, со оглед на концентрацијата на гледачи, особено кога се работи за фудбалски стадион со едновременно користење на голем број на публика која бара оптимална сигурност за време на одржување на натреварите. Фудбалските стадиони се објекти наменети за спорт каде се одвиваат фудбалски натпревари на две екипи, со капацитет на гледачи, во зависност од рангот на екипите. Со оглед дека се работи за стадиони за фудбал, покрај теренот за игра се организира и гледалиште, кое се димензионира според рангот на екипите, во основа за голем стадион потребно е екипите да бидат во првата лига. Стадионите според урбанистичките планови треба соодветно да се вклопат во околниот простор, почнувајќи од нивната позиција во рамки на градот и неговата поврзаност со потребни комуникации на јавен транспорт, со оглед на концентрацијата на гледачи, особено кога се работи за фудбалски стадион со едновременно користење на голем број на публика која бара оптимална сигурност за време на одржување на натреварите.

Изградбата на големи стадиони во XX век е многу олеснета со употребата на армиран бетон каде овој материјал ја овозможил изградбата на смели нови дизајни кои претходно не можеле да се одржат структурно. Основна тешкотија на покривниот стадион била мешањето на видливоста на столбовите што го потпираат покривот. Стадионот Доџер во Лос Анџелес изграден во 1959 година, бил првиот стадион со нивоа кој обезбедил поглед без колони на сите седишта, следен од стадионот Шеа во Њујорк, каде биле додадени делови од теренски седишта кои се вртат околу стадионот за да овозможат претворање на стадионот од бејзбол во фудбал. Неколку други извонредни

стадиони кои се изградени за бејзбол се Виргли Филд во Чикаго во 1914 година и Ориоле Парк во Балтимор, Мериленд во 1992 година.

Значаен развој на средината на XX век бил Астродомот, изграден во 1965 година во Хјустон, Тексас кој бил првиот голем стадион со целосен покрив. Претходно биле изградени затворени стадиони со значителна големина, особено Медисон Сквер Гарден во Њујорк Сити и стадионот Чикаго во Чикаго, каде за жал и двете оригинални структури се урнати. За Олимпијадата во Рим во 1960 година, водечкиот италијански архитект-инженер Пјер Луиџи Нерви го создал римскиот спортски комплекс, во кој бил вклучен и Палацето дело спорт со покрив со ребрести куполи. Астродомот, сепак, бил за споредба, гигантски, со капацитет за седење од 62.000 луѓе и големо поле за игра под купола, од просирни пластични панели, поддржани од челична решетка, која се простира на 196 метри и се издига 63 метри над полето за играње. Во рок од една деценија, Астродомот бил засенет од Супердомот на Њу Орлеанс, кој бил отворен во 1975 година со официјален капацитет од 69.065 седишта. 30-катната конструкција е на врвот со челичен ребрести покрив кој има распон од 200 метри. Во доцните 1980-ти почнале да се појавуваат стадиони со куполи што се повлекуваат, особено Роџерс центарот во Торонто кој бил отворен 1989 година.

Важен развој бил примената на флексибилни челични кабли за покривање на големи димензии на покривот. Каблите значително придонеле за брзината на изградбата, за леснотијата на покривот и за економичноста на трошоците за изградба на покриените стадиони. Модерен стадион со овој систем бил изграден во Минеаполис-Св. Пол, Минесота - наречен Метродом во 1982 година, а урнат 2014 година. Таквите кабелски системи можат да опфаќаат големи растојанија. Концептот за покриен бејзбол стадион со капацитет од 200.000 луѓе бил развиен од Лев Цетлин, американски инженер.

Концептот на затворен стадион и желбата за поголеми капацитети довеле до потрага по подобрени материјали и градежни техники. Модерната технологија, вклучувајќи ја и онаа развиена во воздушната индустрија, веќе поседува техники за покривање распони од илјадници стапки. Таков е потенцијалот на модерниот концепт за

дизајн на стадион кој сериозно се дискутирал за предлозите да го опфаќаат целиот остров Менхетен. Денешните покриени стадиони се со голем број ресторани, изложбени сали и други помошни објекти, со целосни покриви, за контролирање на временските услови.

Медисон Сквер Гарден е затворена спортска арена во Њујорк. Оригиналниот Медисон Сквер Гарден од 1874 бил претворен од железничка станица на плоштадот Медисон во спортска арена изградена во 1891 година, дизајнирана од Стенфорд Вајт и посветена главно на боксот. Во 1925 година била изградена нова Медисон Сквер Гарден на Осмата авенија, 50 та улица, со арена погодна за кошарка, хокеј и други спортови. Тоа било место на неколку значајни политички собири, вклучувајќи ја и заглавената Демократска национална конвенција од 1924 година. Сегашната арена, отворена во 1968 година на местото на поранешната станица во Пенсилванија, е голем комплекс со 20.000 седишта. Комплексот содржи арена за циркуси, лизгалиште за претстави и конвенции, како и дел за спортски настани, форум со 5.000 седишта, ротонда за изложување, центар за куглање, спортски сали и галерија на славните на спортските достигнувања. Реновирањето на комплексот бил завршен во 1991 година.

Стадионот Хилсборо, е познат како стадион „за сите седишта“, седишта за сите гледачи. Другите стадиони се дизајнирани така што сите или некои гледачи стојат да го гледаат настанот. Терминот „за сите седишта“ не е вообичаен во САД, бидејќи многу малку американски стадиони имаат големи делови само за стоење, а сите натпревари од квалификациите за Премиер лигата, Европското првенство на УЕФА и Светското првенство во ФИФА бараат гледачите да седат.

Областите за седење може да се познати како тераси и нивоа. Првично се поставени само за стоење или се опремени со седење. Друг термин што се користи во САД е bleachers. Името се однесува на директната, незасенчена сончева светлина на клупите во тие делови, кој најчесто се користи за клупи, за разлика од индивидуалните седишта, кои често се покриени.

Многу стадиони прават луксузни апартмани или „боксови“ достапни по високи цени. Овие апартмани можат да сместат десет до триесет луѓе, во зависност од местото на

одржување. Луксузните апартмани на настани како што е Super Bowl може да чинат и по стотици илјади долари.

4. Концепт на стадионот Цезар Супердом

Цезар Супердом (поранешен Мерцедес-Бенц Супердом и Супердом Луизијана) е повеќенаменски стадион лоциран во Централниот деловен округ на Њу Орлеанс, Луизијана, САД. Тоа е домашен стадион на Њу Орлеанс Сејнтс од Националната фудбалска лига (НФЛ).

Плановите биле изготвени во 1967 година од модернистичката архитектонска фирма на Њу Орлеанс на Кертис и Дејвис, а зградата била отворена како Луизијана Супердом во 1975 година. Куполата е направена од ламеларна рамка со повеќе прстени и има дијаметар од 207 m, што ја прави најголемата фиксна структурна купола во светот.

Супердом рутински бил домаќин на големи спортски настани, на седум натпревари во Супер Боул (и ќе биде домаќин на својот осми, Super Bowl LIX, во 2025 година) и пет NCAA шампионати во машка колеџ кошарка. Во колеџ фудбалот, Sugar Bowl кој се играл во Супердом од 1975 година, што е една од „Новогодишните шест“ игри на колеџот во фудбалскиот плејоф (CFP). Исто така, традиционално е домаќин на Bayou Classic, ривалска игра што се играла помеѓу Јужниот универзитет HBCUs и Државниот универзитет Грамблинг. Супердом исто така бил долгогодишен дом на фудбалскиот тим Тулан Грин Вејв на Универзитетот Тулејн до 2014 година (кога се вратиле назад на кампусот на стадионот Јулман), и бил домашно место на Њу Орлеанс Џез на Националната кошаркарска асоцијација - НБА од 1975 до 1979 година.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Во 2005 година Супердомот бил засолниште на илјадници луѓе кои се спасиле од ураганот Катрина. Објектот претрпел голема штета како резултат на невремето, каде потоа бил затворен за користење повеќе месеци. Зградата била целосно обновена и повторно отворена во 2006 година. Во 2008 година биле поставени нови прозорци за да се внесе природна светлина во зградата. Подоцна во истата година се реконструирал и покривот, обновувајќи го со цврста бела кружна површина. Помеѓу 2009 и 2010 година, целиот надворешен слој на стадионот, повеќе од 37.000 м² алуминиумска обвивка, бил заменет со нови алуминиумски панели и изолација, враќајќи ја зградата на нејзината оригинална надворешност обоена во бронзена боја. Додаден е и иновативен бариерен систем за одводнување, овозможувајќи куполата да личи на нејзината оригинална фасада.

Покрај тоа, биле додадени ескалатори на надворешната страна на собите на клубот. Секој апартамент вклучувал модернизирани соби со подигнати тавани, кожни софи и телевизори со рамен екран, како и мебел од алуминиум обложен со стакло и мебел од дрво. Бил инсталиран и нов продажен систем од 600.000 долари, што им овозможил на навивачите за прв пат да купат карти со попусти со кредитни картички.

Во текот на летото 2010 година, Супердом инсталирал 10.389,4 m² од системот за синтетичка трева UBU Speed S5-M, бренд на Акт Глобал. Во 2017 година Акт Глобал поставил нова трева за сезоната на Националната Фудбалска Лига. За сезоните на НФЛ 2018, 2019 и 2020 година, Turf Nation Inc лоциран во Далтон, го испорачал системот на синтетичка трева, наречен „Супердом“, кој од 2017 година го има најголемиот систем на континуирана синтетичка трева во НФЛ.

Почнувајќи од 2011 година, започнала новата градба на долниот дел на стадионот, со реконфигурација за да се зголемат местата за 3.500 гледачи и проширување на просторот со изградба на два бункер клубови и додавање дополнителни трибини за концесија. Екипите ги урнале привремените скали што воделе од плоштадот на шампионите и до куполата и ги замениле со постојани скали. Завршило и поставувањето на експресни лифтови кои ги носеле тренерите и медиумите од приземјето на стадионот до прес-ложата. Изградени биле нови бункер салони од 700 m² на секоја страна од стадионот. Салоните биле опремени со телевизори со рамен екран, гранитни шалтери и барови со целосна услуга. Овие најсовремени салони можеле да опслужат 4.500 фанови, со премиум билети, давајќи им на тие навивачи кожни столчиња со држачи за чаши. Нивото на плоштадот било проширено, затворајќи го просторот помеѓу теренот и седиштата, додавајќи нови тоалети и делови за концесија. Реновирањето, исто така, ставило крај на способноста на стадионот да се конфигурира во стадион за бејзбол. Реновирањето било завршено кон крајот на јуни 2011 година за време за музичкиот фестивал Есенс.

5. Еколошки согледувања за животната средина

Современите стадиони носат неколку негативни еколошки прашања со нивната изградба. Тие бараат илјадници тони материјали за изградба, а тоа значително го зголемува сообраќајот во областа околу стадионот, како и одржувањето на стадионот. Зголемениот сообраќај околу модерните стадиони довело до создавање на зони на изложеност според Институтот за здравствени ефекти, изложувајќи 30-40% од луѓето кои

живеат околу стадионот на потенцијални здравствени проблеми. Многу стадиони се обидуваат да се спротивстават на овие проблеми со имплементирање на соларни панели и високо ефикасно осветлување, за да го намалат сопствениот јаглероден отпечаток. На иницијатива на архитектонско истражување “arch out loud” се објавил конкурс за дизајнирање на повеќенаменски стадион на поранешната депонија Олусосун во Лагос, Нигерија, на тема „Отпад: повеќенаменски стадион“. Натпреварот бил организиран како одговор на фактот дека светот создава повеќе од милијарда тони ѓубре годишно, од кои повеќето се согоруваат, закопуваат и исфрлаат на депониите. Како што се зголемува бројот на населението во големите градови, така мора да се зголемува и способноста кај луѓето да ги намалат расипничките тенденции за светот да започне да живее поефикасно и поодржливо.

6. Заклучок

Низ историјата, луѓето од сите сфери на животот со нешто заедничко меѓусебе, наоѓале начини да се обединат во маалските паркови и исполнетите стадиони за да ги остават различностите настрана, а да ги следат спортовите што ги сакаат. Спортот и спортските навивачи се извор на глобално единство, а многу малку настани во светот можат да генерираат толку широк спектар на емоции како натпревар во живо. При организација на гледалиштето кај стадионите, многу е битно водењето на движењето на публиката од пристапот до трибините и обратно, со користење на рампи, скали и пристапни улици, патеки за непречено движење на гледачите до секој ред и место за седење. Речиси 3000 години после градењето на првиот Олимписки стадион на Пелопонез, типологијата на спортскиот стадион продолжува да делува како места за собирање на илјадници страсни гледачи. Со оглед на тоа дека спортските настани се повеќе растат, правопрпорционално се следи трендот и се дизајнираат нови стадиони кои ќе одговорат на предизвиците.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

7. Библиографија

- [1] Stadium Feasibility Study, Minnesota, 2003
- [2] Sustainable design of sports stadium, Shmedes, 2015
- [3] <https://www.archdaily.com/tag/stadiums>
- [4] <https://en.wikipedia.org/wiki/Stadium>
- [5] <https://www.caesarssuperdome.com/>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

SOCIAL SCIENCE AND HUMANITIES

**HEALTH LOCUS OF CONTROL DIFFERENCES BETWEEN BREAST CANCER
DIAGNOSED AND TREATED WOMEN AND WOMEN WHO ARE NOT DIAGNOSED
AND TREATED FOR BREAST CANCER**

Alexandra Stefanovska^a, Mirjana Jovanovska Stojanovska^b, Vesna Blazhevskaa^c

*^{abc}MIT University, Faculty of Psychology ul. Treta Makedonska Brigada 66a, 1000 Skopje,
Northern Republic of Macedonia*

^aastefanovovska92@gmail.com

^bmstojanovska2002@yahoo.com

^cvesna.blazhevskaa@mit.edu.mk

Abstract

In Republic of Macedonia, breast cancer ranks first among malignant diseases among the female population. According to the published data, Macedonia belongs to the countries with a medium incidence rate, but with a higher mortality rate. Locus of control may play an important role throughout the treatment process of chronic illness. Many factors influence what the locus of control orientation would be. In order to see if there is any difference, this research included two groups of subjects: 43 subjects who were not diagnosed and treated for breast cancer and 52 subjects who were diagnosed and treated for breast cancer. Instruments that were used were questionnaires to collect sociodemographic data and the Multidimensional Health Locus of Control (MHLC). According to the obtained results, the leading hypothesis "women who have been diagnosed and treated for breast cancer have a more pronounced external locus of control compared to women who have not been diagnosed and treated for breast cancer" is not confirmed.

Keywords: *breast cancer, locus of control*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

РАЗЛИКИ ВО ЗДРАВСТВЕНИОТ ЛОКУС НА КОНТРОЛА МЕЃУ ЖЕНИ ДИЈАГНОСТИЦИРАНИ И ЛЕКУВАНИ ОД КАРЦИНОМ НА ДОЈКА И ЖЕНИ КОИ НЕ СЕ ДИЈАГНОСТИЦИРАНИ И ЛЕКУВАНИ ОД КАРЦИНОМ НА ДОЈКА

Александра Стефановска^a, Мирјана Јовановска Стојановска^b, Весна Блажевска^c

^{abc} МИТ Универзитет, Факултет за психологија ул. Трета Македонска Бригада ббв, 1000

Скопје, Северна Република Македонија

^a astefanovovska92@gmail.com

^b mstojanovska2002@yahoo.com

^c vesna.blazhevaska@mit.edu.mk

Апстракт

Во Република Македонија карциномот на дојката се наоѓа на прво место од малигните заболувања кај женската популација. Според објавените податоци, Македонија спаѓа во земјите со средна стапка на инциденца, но со повисок морталитет. Локусот на контрола би можел да игра важна улога низ самиот процес на лекување на хронична болест. Многу фактори влијаат на тоа каква би била ориентацијата на локусот на контрола. Со цел да увидиме дали постои некаква разлика, во ова истражување се опфатени две групи на испитаници: 43 испитанички кои не се дијагностицирани и лекувани од карцином на дојка и 52 испитанички кои се дијагностицирани и лекувани од карцином на дојка. Инструменти кои беа употреби се прашалници за прибирање на социодемографски податоци и Мултидимензионалниот здравствен локус на контрола (MHLC). Според добиените резултати, водечката хипотезата “жените кои се дијагностицирани и лекувани од карцином на дојка имаат поизразен надворешен локус на контрола во споредба со жени кои не се дијагностицирани и лекувани од карцином на дојка” не се потврдува.

Клучни зборови: карцином на дојка, локус на контрола

1. Вовед

Локусот на контрола во голем дел го регулира функционирањето на луѓето во стресна ситуација, како што се хронични болести.

Во однос на здравствената состојба се разликуваат два вида локус на контрола, едниот кој е израз на убедувањето на поединецот за неговото директно влијание врз здравјето, и надворешни - кога лицето е убедено дека неговата здравствена состојба зависи од надворешни фактори. Тие вклучуваат среќа, шанса, судбина или влијание на други луѓе [. Луѓето со поизразен внатрешен локус на контрола се карактеризираат со проактивност, самоиницијативност, имаат чувство дека самите ги контролираат своите животи и веруваат успехот зависи од нивните сопствени напори, работа и лично влијание. Тие се истакнуваат по своите високи аспирации и вербата во сопствените сили. Поединците со надворешен локус на контрола веруваат дека нивните животи се контролирани од фактори независни од нивното свесно, намерно и намерно влијание, како што се судбината, Бог, незнаењето, болеста, среќата итн. Тие многу често не си веруваат себеси и не веруваат во ефикасноста на сопствените постапки.

Wortman and Dunkel-Schetter сугерираат дека хронично болните пациенти кои имаат поизразен внатрешен локус на контрола може да се чувствуваат фрустрирано и беспомошно поради неможноста да направат значителна промена во нивното здравје. Од друга страна, луѓето со надворешен локус на контрола може да бидат во подобра ментална состојба бидејќи не се обидуваат да ја контролираат својата околина и затоа не доживуваат високо ниво на потешкотии.

Пациентите со карцином кои покажале повисок внатрешен локус на контрола имаат почеста употреба на активни когнитивните методи за справување, се помалку под влијание на другите, активно вклучени во решенијата на нивните проблеми и имаат доверба дека можат да ги надминат (Shukla. & Rishi, 2018).

Поединци кои се чувствуваат лично одговорни за она што им се случува, дефинирано како внатрешен локус на контрола, имаат стратегии или реакции фокусирани на решавање проблеми и покажуваат подобра реакција или адаптација на

стресни настани. Додека, поединци со надворешен локус на контрола сметаат дека во нивниот живот владеат сили надвор од нивна контрола.

Жените со карцином на дојка, во споредба со оние без онколошките патологии, најверојатно ќе покажат значајна разлика во способноста да ги идентификуваат нивните емоции и во стратегии за справување што се користат за соочување со критични ситуации.

Според досегашните истражувања, надворешниот локус на контрола ќе има негативни реперкусии врз психолошката состојба на поединецот следствено и на неговото физичко здравје. Кога телото останува под стрес подолго време, неврохемикалиите и хормоните поврзани со стресот се ослободуваат во абнормани големи количини. Иако овие хемикалии се јавуваат природно и се важен дел од нормалното функционирање, нивното продолжено ослободување може да биде токсично за мозокот и телото.

Стратегиите за справување со стрес се одлучувачки фактор за прилагодување кон овие ситуации (Norman and Rijken, 2014).Овие наоди може да укажат дека психосоцијалните фактори поврзани со стресот имаат бавно, но кумулативно влијание врз карциномот.

Стресна личност или лошиот стил на справување исто така беа поврзани со поголема инциденца на карцином, послабо преживување и повисока смртност од карцином.

Кога на луѓето им е дијагностицирана болест - без разлика дали е карцином или кардиоваскуларна болест - тие не ги менуваат нагло нивните вообичаени начини на справување со стресот или наеднаш развиваат нови обрасц. Под стрес, луѓето обично ги мобилизираат своите постоечки ресурси.

2. Методи, техники, инструменти

Популација во овој труд опфаќа жени дијагностицирани со карцином на дојка на возраст од 20 до 60 години. Истражувањето се спроведе на примерок од испитаници пациенти (жени) дијагностицирани со карцином на дојка прв пат, оперирани (еднаш) со завршен процес на лекување (хемотерапија, радиотерапија), без повторување на болеста

на возраст од 20 до 60 години. Примерокот е формиран по пат на случаен избор на испитаници-пациенти преку онлајн задавање на прашалникот во сајбер групи наменети за поддршка на пациенти со карцином на дојка, како и лично задавање на прашалникот на испитаници-пациенти кои доаѓаат на контроли на одделот за карцином на дојка при Универзитетска клиника за радиотерапија и онкологија, Скопје. За целите на ова истражување се формираше и контролна група каде прашалниците беа зададени онлајн и лично преку случаен избор на испитаници - жени на возраст од 20 до 60 годишна возраст, кои немаат историја со онколошки заболувања.

Инструменти кои ќе бидат користени во истражувањето се:

а) Прашалник за прибирање социо-демографски податоци за испитаниците, возраст, образование, брачен статус и економски статус.

б) Мултидомензионален здравствен локус на контрола (Multidimensional Health Locus of Control (MHLC)) е дизајниран од страна на Wallston, Wallston and Devellis, во 1978 година и произлегува од социјалната теорија на учење. Се состои од серија на изјави кои ги мерат верувањата на поединецот во однос на тоа колку неговото здравје е одредено од неговото однесување. Скалата за мерење на здравствениот локус на контрола се состои од 18 ајтеми односно 3 субскали (внатрешен локус, моќни други луѓе, случаен локус(судбина). Внатрешен здравствен локус се однесува ставот/мислењето на поединецот и неговите дејствија кои се директно поврзани со неговото здравје и влијаат на истото. Случаен здравствен локус на контрола се однесува на верувањето дека здравјето не е поврзано со ништо конкретно и надворешен здравствен локус на контрола се однесува на верување дека другите луѓе како здравствените работници, членовите на семејството се поврзани и влијаат на неговото здравје.

2.1. Хипотеза

Хипотезата за ова истражување гласи:

Жените кои се дијагностицирани и лекувани од карцином на дојка имаат поизразен надворешен здравствен локус на контрола во споредба со жени кои не се дијагностицирани и лекувани од карцином на дојка.

2.2. Опис на примерокот

Во продолжение, во табела 1, ќе бидат прикажани демографските податоци за двете групи испитанички (возраст, образование, брачен статус и економски статус).

Табела 1. Опис на примерокот

	Без дијагностициран карцином на дојка	Дијагностициран карцином на дојка	Вкупно
Возраст			
20-30 години	3	1	4
31-40 години	12	4	16
41-50 години	12	27	39
51-60 години	13	11	24
61-70 години	2	10	12
Образование			
Основно образование	1	1	2
Средно образование	15	25	40
Високо образование	26	27	53
Брачен статус			
Немажена	5	2	7

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Живее со партнер	2	4	6
Во брак	29	3	66
Разведена	4	5	9
Вдовица	2	5	7
Економски статус			
Невработена	2	3	5
Вработена	39	35	74
Пензионерка	1	15	16

3. Резултати и дискусија

Табела 2. Дескриптивни статистики за здравствен локус на контрола кај двете групи

	N	Min	Max	M	SD	Skewness	Kurtosis
Вкупно	95						
Внатрешен локус на контрола		12	36	26,67	4,85	-0,556	0,333
Моќни други луѓе		12	36	27,77	4,88	-0,725	1,076
Случаен локус (судбина)		9	36	25,37	6,06	-0,302	-0,371

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Табела 3. Разлики помеѓу жени без дијагностициран карцином на дојка и жени со дијагностициран карцином на дојка во однос на здравствениот локус на контрола

	N	M	t	df	p
Внатрешен локус на контрола					
Жени без дијагностициран карцином на дојка	42	27,26	1,052	93	0,296
Жени со дијагностициран карцином на дојка	53	26,21			
Моќни други луѓе					
Жени без дијагностициран карцином на дојка	42	27,17	-1,069	93	0,304
Жени со дијагностициран карцином на дојка	53	28,25			
Случаен локус (судбина)					
Жени без дијагностициран карцином на дојка	42	24,64	-1,039	93	0,301
Жени со дијагностициран карцином на дојка	53	25,94			

Според добиените резултати, иако согласно аритметичките средини постои разлика, односно:

Жените без дијагностициран карцином на дојка имаат повисок внатрешен локус на контрола за разлика од жените со дијагностициран карцином на дојка, но таа разлика не е доволно голема за да биде статистички значајна – $t(93) = 1,052$, $p > 0,05$;

Жените со дијагностициран карцином на дојка повеќе ја користат варијаблата моќни други луѓе за разлика од жените без дијагностициран карцином на дојка но таа разлика не е доволно голема за да биде статистички значајна – $t(93) = -1,069, p > 0,05$;

Жените со дијагностициран карцином на дојка имаат повисок случаен локус (судбина) за разлика од жените без дијагностициран карцином на дојка, но таа разлика не е доволно голема за да биде статистички значајна – $t(93) = -1,039, p > 0,05$.

Перцепцијата за моќ да се менуваат одредени животни настани може да се припишат на внатрешни фактори, надворешни фактори или фактор како што е случајност, судбина, шанса. Поединци со внатрешен локус на контрола веруваат дека нивните сопствени постапки ги одредуваат последиците од нивните здравствени резултати, додека оние со надворешните локус на контрола веруваат дека моќните други луѓе, како што се лекарите, медицинските сестри или членовите на семејството, го одредуваат нивното здравје. Луѓето со случаен (судбина) локус на контрола веруваат дека нивното здравје го одредува судбината, среќата или случајноста.

Верувањата на поединцот дека може да контролира одреден здравствен исход може да придонесат за неговата перцепција како и за развој на некаква болест. Појавата на хронична болест како што е карциномот е важен извор на стрес што може да доведе до губење на чувство на контрола, беспомошност и анксиозност, а од пациентите пак се очекува да се прилагодат на ваквите промени и искуства.

Психосоцијалните фактори на пр. типот на личност, социјална поддршка, социодемографски фактори се важни при олеснување на процетот на адаптацијата на пациентите кон овие промени и искуства. Перцепирана контрола, ефикасност и компетентност се поврзани со различни позитивни ефекти кај хроничните болести, вклучувајќи подобра благосостојба, зголемена мотивација за спроведување на различни однесувања, употреба на стратегии за справување и позитивни резултати за лично прилагодување.

Очекувањата на луѓето се предоредени и од претходни искуства кои влијаат на нивната проценка на нивното здравјето. Некои студии покажаа дека пациентите кои

сметале дека нивното здравје е под контрола на случајноста биле помалку добро прилагодени на болеста (Helgeson, 1992; Newsom, Schulz & Knapp, 1996; Thompson, Sobolew-Shubin, Galbraith, Schawnakovsky & Cruzen, 1993; Thompson & Spacapan, 1991). Додека постојат и други студии кои укажуваат дека димензијата Моќни други луѓе е поврзана и со подобра адаптација и со полоша адаптација. Andrykowski & Brady, 1994; Blood, Dineen, Kauffman & Raimondi, 1993; Lowery, Jacobsen & DuCette, 1993).

Пациентите кои се често вознемирени и оние кои се незадоволни со своето тело имаат тенденција да веруваат дека тие се одговорни за нивната болест.

Пациентите со карцином на дојка се соочуваат со различни потсетници за смртта уште од самото поставување на дијагнозата. Па така, тие неволно може да биде принудени да размислуваат за нивната смртност и да ги проценат факторите кои придонесуваат за нивната болест и лекување. При таква егзистенцијална закана, жената може да одговори на различни начини. Жените со поизразен надворешен локус на контрола веруваат дека надворешните фактори ги одредуваат резултатите и нивните сопствени напори играат мала улога. Овие жени може честопати да се чувствуваат немоќни и да се сомневаат дека можеби имаат некаква контрола над нивната судбина. Наместо тоа, тие веруваат дека нивната судбина и здравје се под влијание на моќни други луѓе (медицински професионалци) или на никој (среќа и шанса). Неретко кај нив се забележува и манифестација на симптоми на депресија и анксиозност, како и понизок квалитет на живот. Од друга страна, поизразен внатрешен локус на контрола може да допринесе за подобро менталното здравје по дијагнозата на болеста, но постојат студии кои обратно тврдат дека верувањето дека имаат контрола може да биде стресно и може да има негативно влијание врз менталното здравје и да ја зголеми анксиозноста и депресијата (Aarts et al., 2015; Averill, 1973; Thompson, 1981). Жените на кои им е дијагностициран карцином на дојка доживуваат несигурност за иднината и успехот од третманите кои предизвикуваат различни психолошки реакции. Жените на кои им е дијагностициран карцином на дојка може да страдаат од неизвесност, дури и со години по завршувањето на нивниот третман поради долгорочните ефекти и ризикот од повторување на карциномот.

4. Заклучок

Според добиените резултати, водечката хипотезата жените кои се дијагностицирани и лекувани од карцином на дојка имаат поизразен надворешен локус на контрола во споредба со жени кои не се дијагностицирани и лекувани од карцином на дојка не се потврдува.

Разликата меѓу двете групи на испитанички е во тоа што едната група на жени минуваат ни актуелен процес на лекување на болеста, додека другите даваат одговори врз основа на замислена ситуација кога би се соочиле со евентуален здравствен предизвик и како би се однесувале за време на истиот. Па така жените кои не се дијагностицирани и лекувани од карцином на дојка имаат малку поголема наклонетост кон внатрешниот локус на контрола кој се базира на верување во сопствените сили и напори при надминување на некаков евентуален здравствен предизвик и кој им дава чувство на контрола врз своето здравје. Дијагностицирањето и лекувањето од карцином на дојка е високо стресна ситуација, пациентите неретко го доживуваат како животна пресуда. Каде успехот од третманот, прогнозата во голем дел го препишуваат на моќни други луѓе како лекарите, поддршката од блиски, важни луѓе и случајноста како судбина, шанса итн. Во ова истражување битно е да се напомене дека учествуваат жени дијагностицирани со карцином на дојка кои се со завршен процес на лекување(хемотерапија, радиотерапија), без повторување на болеста што исто така може да влијае на димензиите на здравствениот локус на контрола. Здравствениот локус на контрола влијае на однесувањето на жените низ процесот на дијагностирање, лекување и по завршување на третманот на карциномот на дојка. Неретко, карциномот може да биде болест која може да не даде резултати на самиот третман. Но исто така и самиот процес на лекување кој често пати е долг и исцрпувачки би можел значително да влијае на здравствениот локус на контрола да се менува низ текот на времето. Овие наоди имплицираат дека се неопходни дополнителни истражувања во оваа област, кои понатаму би биле од корист и во насока на развивање и подобрување на психолошкиот третман на лицата кои се заболени од карцином на дојка.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

5. Референци

1. Andrykowski, M.A., Brady, M.J. Health locus of control and psychological distress in cancer patients: Interactive effects of context. *J Behav Med* 17, 439–458 (1994). <https://doi.org/10.1007/BF01857919>
2. Bair-Merritt, Megan (2014) "The Role of Trauma in Disparities for Cancer-Related Health: A Call to Action," *Journal of Health Disparities Research and Practice*: Vol. 8 :Iss. 4 , Article 3. Available at: <https://digitalscholarship.unlv.edu/jhdp/vol8/iss4/3>
3. Bar-On, R. (2012). Impact of emotional intelligence on health and well-being among cancer patients. Retrieved Sept 01, 2013 from <http://www.intechopen.com/books/emotional-intelligence-new-perspectives-andapplications/the-impact-of-emotional-intelligence-onhealth-and-wellbeing>
4. Browall, M., Kenne, S. E., Persson, L. O., Wengström, Y., & Gaston Johansson, F. (2016). Patient-reported stressful events and coping strategies in post-menopausal women with breast cancer. *European Journal of Cancer Care*, 25(2), 324-333. doi: 10.1111/ecc.12294
5. Bruna Amélia Moreira Sarafim-Silva and Daniel Galera Bernabé (May 22nd 2021). Emotional Intelligence for Coping with the Consequences of Childhood Trauma, *The Science of Emotional Intelligence*, Simon George Taukeni, IntechOpen, DOI: 10.5772/intechopen.97838. Available from: <https://www.intechopen.com/chapters/76847>
6. Chen, Pei Ying and Chang, Hui Chen, "The coping process of patients with cancer" (2012). Faculty of Science, Medicine and Health - Papers: part A. 3704. <https://ro.uow.edu.au/smhpapers/3704>
7. Elumelu, T. N., Asuzu, C. C., & Akin-Odanye, E. O. (2015). Impact of active coping, religion and acceptance on quality of life of patients with breast cancer in the department of radiotherapy, UCH. *BMJ Support Palliat Care*, 5, 175-180. doi: 10.1136/bmjspcare-2012-000409
8. Finck, C., Barradas, S., Zenger, M., & Hinz, A. (2018). Quality of life in breast cancer patients: Associations with optimism and social support. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 17, 27-34. doi: 10.1016/j.ijchp.2017.11.002

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

9. Goli, F., Scheidt, C. E., Gholamrezaei, A., & Farzanegan, M. (2021). The Role of Locus of Control and Attributional Style in Coping Strategies and Quality of Life among Iranian Breast Cancer and Colorectal Cancer Patients: A Pilot Study. *International Journal of Body, Mind and Culture*, 1(1), 65-72. <https://doi.org/10.22122/ijbmc.v1i1.5>
10. Kosić, R., Vrančić, L. i Čačić, L. (2022). Consequences of early traumatic experience. *Medicina Fluminensis*, 58 (1), 27-35. https://doi.org/10.21860/medflum2022_271152
11. Langford, D. J., Cooper, B., Paul, S., Humphreys, J., Keagy, C., Conley, Y. P., Hammer, M. J., Levine, J. D., Wright, F., Melisko, M., Miaskowski, C., & Dunn, L. B. (2017). Evaluation of coping as a mediator of the relationship between stressful life events and cancer-related distress. *Health psychology : official journal of the Division of Health Psychology, American Psychological Association*, 36(12), 1147–1160. <https://doi.org/10.1037/hea0000524>
12. Mallary, Joanna, "The Links between Locus of Control, Trauma History, and Death Anxiety in Cancer Patients" (2020). Honors Scholar Theses. 690. https://opencommons.uconn.edu/srhonors_theses/690
13. Mallary, Joanna, "The Links between Locus of Control, Trauma History, and Death Anxiety in Cancer Patients" (2020). Honors Scholar Theses. 690. https://opencommons.uconn.edu/srhonors_theses/690
14. Manna G, Foddai E, Di Maggio MG, Pace F, Colucci G, Gebbia N, Russo A. Emotional expression and coping style in female breast cancer. *Ann Oncol*. 2007 Jun;18 Suppl 6:vi77-80. doi: 10.1093/annonc/mdm231. PMID: 17591839.
15. Oniszczenko, Włodzimierz & Laskowska, Agnieszka. (2014). Emotional reactivity, coping style and cancer trauma symptoms. *Archives of medical science : AMS*. 10. 110-6. 10.5114/aoms.2013.33069.
16. Rosen, A., Rodriguez-Wallberg, K. A., & Rosenzweig, L. (2009). Psychosocial distress in young cancer survivors. *Seminars in Oncology Nursing*, 25(4), 268–277. doi: 10.1016/j.soncn.2009.08.004

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

17. Sedmak M., Bogdaniü A., &Grubiü M. Correlates of quality of life in pediatric cancer survivors. *Medicina Academica Mostariensia*, 2020; Vol. 8, No. 1-2, pp 135-141
18. Smith SG, Petrides KV, Green JS, Sevdalis N. The role of trait emotional intelligence in the diagnostic cancer pathway. *Support Care Cancer*. 2012 Nov;20(11):2933-9. doi: 10.1007/s00520-012-1423-x. Epub 2012 Mar 9. PMID: 22402748.
19. Taghadosi, M., Tajamoli, Z., &Aghajani, M. (2017). Psychosocial adjustment to cancer and its associated factors in patients undergoing chemotherapy: A cross-sectional study. *Biomedical Research and Therapy*, 4(12), 1853-1866. <https://doi.org/10.15419/bmrat.v4i12.392>
20. Zhao, J., Peng, X., Chao, X., & Xiang, Y. (2019). Childhood Maltreatment Influences Mental Symptoms: The Mediating Roles of Emotional Intelligence and Social Support. *Frontiers in psychiatry*, 10, 415. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2019.00415>

**MINORITY PROTECTION MECHANISMS: FAIR REPRESENTATION CONCEPT
AND POPULARITY OF THE STATE POLICIES**

Assoc. prof. Katerina Veljanovska Blazhevskva

Faculty of Security Sciences, MIT University – Skopje, North Macedonia

veljanovska_katerina@yahoo.com

Abstract

Understanding and application of regulations, mechanisms and standards in the domain of minorities in a society is of essential importance. Through these mechanisms, it is ensured that inviolable rights are protected, which become the foundation of a democratic society, which builds its capacities on the basis of respect for multiculturalism, peace and coexistence. Macedonian society is just such an example.

The Republic of North Macedonia is a member of the basic conventions on human rights within the framework of the UN, regularly submits reports on their implementation and achieves close cooperation with the committees established by these conventions. The Country has ratified almost all important conventions of the United Nations of the Council of Europe. Macedonia continuously strengthens its activities and participation in the bodies of international organizations that work in this sphere. They are implemented in essential documents for the protection of minority rights and are supplemented by domestic regulations and mechanisms in this domain.

Within the frame of this scientific paper, an elaboration of the regulations and mechanisms related to the protection of the rights of minorities is included, with a special reference to the interpretation of the situation in the Republic of North Macedonia. In addition, the scientific-research activity in the paper is highlighted on the basis of implemented and empirical research, on a target group of 100 respondents, representatives of the communities that are present in the country.

Keywords: mechanisms, minority, rights, protection, North Macedonia

1. Introduction

When it comes to defining national minorities, it can be seen that different countries have different histories regarding the creation of minority communities on state territory [1]. It can be seen from the Western European countries that the trend with demographic diversity starts more with immigration, both for economic and political reasons, as well as for historical determinants. An additional fact to the above is that the borders are constantly changing, both in the past as well as in today's framework, whereby migration brings with it a series of differences within a country [2].

National minorities have always attracted the attention of the international community, especially the UN, because the goal for which it was created is the global peace. On the other hand, the diversity of smaller groups within a state can be the main link for creating instability and conflict, especially in fragmented societies [3]. Therefore, the protection and realization of the rights of the communities is considered as one of the key issues for maintaining peace and public order in a country, and therefore on a regional and global level. In addition, one of the key principles of the international community is the prohibition of discrimination, equal treatment before the law, as well as the provision of equal conditions [4]. It is about the application of the affirmative measures, or more precisely, measures for positive discrimination, through which better conditions are created for a social group that was on the margins of society with the aim of its integration. These measures are always temporary, that is, until equality is achieved in terms of conditions and chances for the targeted social group [5]

Regarding the rights that are the cornerstone of the international community, first of all is the universal principle of non-discrimination and equal treatment, which indicates that there should be no restrictions on the right not to be discriminated on the basis of race, skin color, religion, gender, social status and other protected characteristics, nor does it provide for its derogation in a state of war and emergency [6]. For example, the Human Rights Committee found a violation of Article 26 of the Covenant when the state funded only Roman Catholic schools and when people who served in the military and held other citizenships received lower

pensions compared to nationals [7].

Each special procedure related to the implementation of the mechanisms operates on the basis of a specific mandate, but has characteristics common to all mandates. Their basic functions can be summarized as monitoring, research and reporting. In that direction, according to the UN Special Procedures Operations Manual, when implementing the international mechanisms for the protection of minorities, it is about the following sequentially taken steps: analysis, counseling, warning, representation and activation of a specific issue and/or situations with human rights. rights. More specifically, these procedures are analyzed according to a thematic issue or situation in the country, including through on-the-spot missions. It is also encouraged to advise concerned governments and relevant actors on the measures to be taken; as well as to provide early warning to UN bodies and agencies and the international community, in general, but also for the need to address a specific issue or situation [8].

The main goal of this research is the presentation and insight of minority protection mechanisms, especially from the aspect of the need for fair representation concept and popularity of the state policies. In addition, the paper deals with the case of the Republic of North Macedonia, in terms of insight into the current situation with minorities, their protection and legislation, as well as the popularity of the existence of a direct document in this domain, the Ohrid Framework Agreement.

The paper applies a quantitative research framework, a content analysis method and a descriptive analysis method to interpret the obtained data. The main recommendations of the scientific paper move in the direction of emphasizing the need to respect and adapt societies to existing international standards that interpret respect for the rights of communities, as well as their representation in educational, socio-cultural life, but also within the framework of public, institutional capacity, where they have the opportunity to directly influence the decision-making process. Following, in the frame of the main hypothesis, "If there is and application of the principle of fair representation within the Macedonian society, in that case a positive share of all national minorities is expected in the decision-making processes in the domain of public life and policies."

2. Methods and materials

Within this paper, a quantitative research strategy is applied. Through the application of an instrument, a survey questionnaire, relevant data is obtained from a group of respondents, which are then processed and graphically displayed. To interpret them, a method of descriptive analysis is applied.

The survey questionnaire consists of statements placed on a Likert scale, in order to see the gradation of the attitude, from the weakest to the strongest. The views are drawn based on the need to analyze practical implications, which are based on existing policies in a society, from a multicultural perspective. The questionnaire was administered individually to each respondent, taking into account the ethical dimension of the questions, as well as the protection of personal data in relation to public presentation of the same, without damaging the credibility of both the employees themselves and the institution itself.

Within the framework of the research, a group of 100 respondents, members of minority communities in the Republic of North Macedonia, was included. The data are sublimated based on the received responses from the research and they are selected in the direction of proving the main hypothesis of the research.

2.1. Tables and figures

In terms of demographic data, within this research, the following data were obtained in relation to the target group.

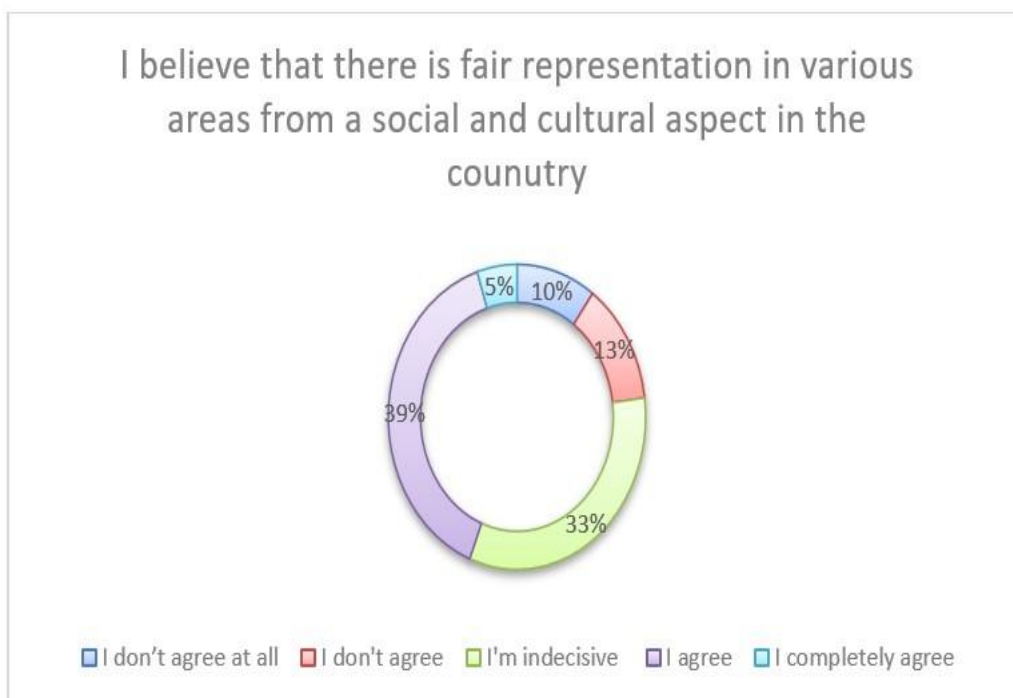
Table 1: Demographic data (%)

Gender		Age			Ethnicity					Degree of education			
Male	Female	18 - 29	30 -49	50 years and more	Ma ced oni an	Alba nian	Turkish	Roma	Other	Elementary	High	Faculty	Master/PhD
52	48	23	46	32	31	28	19	16	5	3	24	47	26

Source: Author's own research

Within Graph 1 and Graph 2, statistically processed data are shown that support the analysis and interpretation of the main hypothesis of this paper: *"If there is an application of the principle of fair representation within the Macedonian society, in that case a positive share of all national minorities is expected in the decision-making processes in the domain of public life and policies."*

Graph 1: I believe that there is fair representation in various areas from a social and cultural aspect in the country

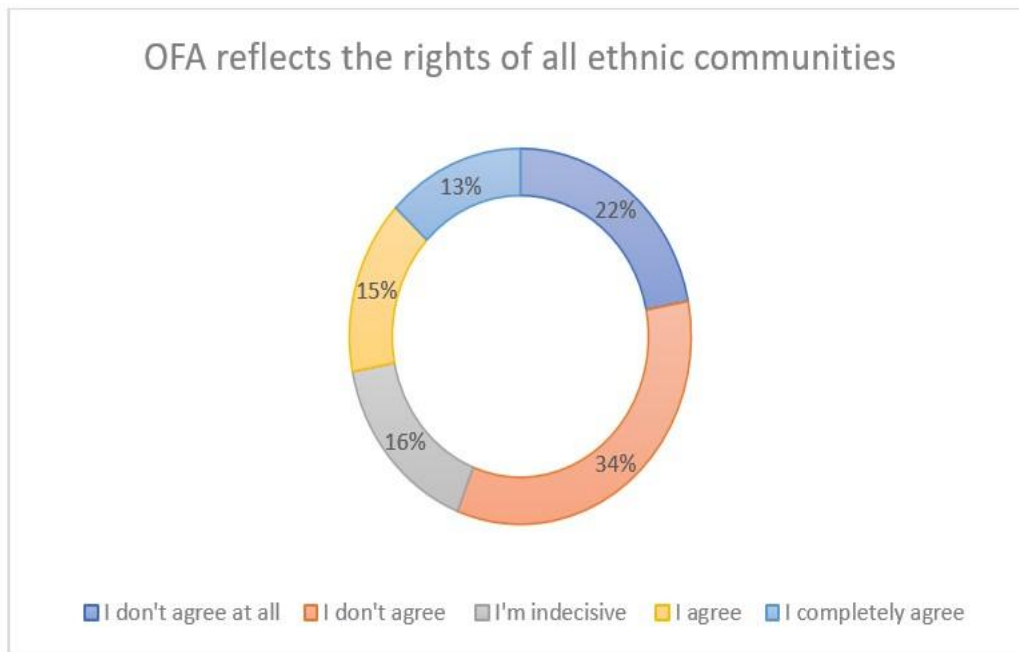

Source: Author's own research

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Graph 2: OFA reflects the rights of all ethnic communities

Source: Author's own research

3. Results and discussion

In order to ensure the protection and equal treatment of non-majority communities, North Macedonia has ratified the KERD, and the Framework Convention of the Council of Europe on National Minorities. In the preamble of the Constitution, after the adoption of the XXXIV Amendment, six communities are listed in detail and in total, namely the Albanians, the Turks, the Vlachs, the Serbs, the Roma, the Bosniaks, and it refers to "others" in addition. According to the other amendments to the Constitution, Article 7 provides that, in addition to the Macedonian language, the official language is also the language spoken by more than 20% of the population, and can, among other things, be used in the bodies of North Macedonia, in accordance with the law. Adequate and fair representation of citizens belonging to all communities in state

government bodies and other public institutions at all levels and in other areas of public life is a fundamental value of the constitutional order in the country (Article 8 of the Constitution).

According to Article 78 of the Constitution, a Committee for relations between communities (different from the working bodies of the Parliament) is established in the Parliament, consisting of 19 members from the ranks of deputies, of which 7 members from the ranks of Macedonians and Albanians, and one member each from the representatives of Turks, Vlachs, Roma, Serbs, Bosniaks, who are elected by the Assembly. The committee examines issues of international relations and gives opinions and proposals for their resolution.

This approach to functioning is in accordance with the recommendations given by the OSCE, in terms of special ways for the representation and participation of minority communities in the elected assemblies. An inter-party parliamentary group for Roma rights was also established. In debates on laws that directly affect culture, the use of languages, education, personal documents and the use of symbols, the Assembly decides with a majority vote of the MPs present, with a majority vote of the MPs present belonging to non-majority communities. (Article 69). For the purpose of transparency, in the report of the European Commission, it is pointed out that "the ethnic representation of the MPs largely reflects the ethnic composition of the population (OSCE, 2019).

In the context of the conducted research, several aspects of analysis are taken into account. According to the data, shown in Chart 1, there is a certain satisfactory percentage of respondents who agree with the view that the Republic of North Macedonia is a multicultural society, within which there is fair representation in various areas from a social and cultural aspect (44%). However, there is still room for improvement, given that this percentage is lower than the average value, but there is also a high percentage of 33% of neutral, undecided respondents who are still unable to form a real opinion, apparently due to a lack of public data or transparency thereof. It is precisely this field that should be paid attention in the future with the aim of overall positive engagement of the representatives of the communities in the Republic of North Macedonia, as well as sharing a positive attitude among them.

In relation to the data shown in Graph 2, it can be seen that there is a high percentage of

non-support for the stated claim (56%), and this means that public policy of a strategic nature is still unpopular - the Ohrid Framework Agreement. Namely, the group of respondents are actually representatives of the communities of the Republic of North Macedonia, who actually believe either that their rights according to the Framework Agreement have been taken away from them or that they have not received enough rights. All that needs to be corrected in the future, in order to encourage positivity and respect for the rights of representation - fair representation of all communities.

According to the attached information, the validity of the main hypothesis of this paper is confirmed, i.e. *"If there is and application of the principle of fair representation within the Macedonian society, in that case a positive share of all national minorities is expected in the decision-making processes in the domain of public life and policies."* If in the Republic of North Macedonia there is an application of the principle of fair representation, in that case the participation of all members of national minorities is expected in the appropriate decision-making processes and the public life". At the same time, it is necessary to draw a parallel between the attitude of the public regarding fair representation, on the one hand, and the policies that have been adopted at the state level in order to influence fair representation. In addition, the popularization of the Ohrid Framework Agreement largely reflects the real situation of insufficient popularity of this agreement, which has a direct impact on the fair representation and integration of communities in the system. In order to apply the principle of fair representation, a proper examination of the real situation and needs of the communities in the Republic of North Macedonia is necessary.

4. Conclusion

There is no common agreement on the definition of minority in international instruments. Furthermore, the word is interpreted differently in different societies. In addition, it is noted that many modern scholars do not want to use the term "minority" who argue that this term was closely related to the League of Nations system and is therefore obsolete, on the basis of which the term "communities" is used in widespread use. This dilemma in terms of terminology is

resolved from the aspect that the term "minorities" implies a group of people that is numerically smaller than the dominant group, that is, this term leaves out the non-dominant groups that are the majority in their countries. Therefore, a series of suggested changes to the term have been accepted, that is: "communities", "social groups", and recently even the term "nations".

According to all of the theoretical and practical analysis within this scientific paper, what is especially important is to allow the minority communities to achieve exceptional preservation and nurturing of their culture and personal determination in the state they exist and live in.

In addition, in Macedonian society it is necessary to respect the application of appropriate standards for the protection of the rights of communities, with the main goal of ensuring the real functioning of an integrated society with the rule of law and the protection of human rights and the rights of minorities.

5. References

- [1] Krishna, V.R. (2010). *Hum'an Rights and Inhuman Wrongs*. New Delhi. B.R Publishing Co
- [2] Akermak, A.S. (2007). *Justifications of Minority Protection in International Law*. The Hague. Kluwer Law International
- [3] Dinstein, Y. (2006). "Collective Human Rights of Peoples and Minorities". *International and Comparative Law Quarterly*, vol. 25, pp. 102–20.
- [4] Gurr, T.R. (2008). *Minorities at Risk: A Global View of Ethno-political Conflicts*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace
- [5] Kymlicka, W. (2009). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- [6] Shaw, M. N. (2009). "The Definition of Minorities in International Law", *Israel Yearbook on Human Rights*, vol. 20, pp. 13–43
- [7] Weller, M. (2009). *The Rights of Minorities*. Oxford: Oxford University Press
- [8] Rehman, J. (2005). *The Weaknesses in the International Protection of Minority Rights*. The Hague: Kluwer Law International.

THE CONNECTION BETWEEN FAMILY INTERACTIONS AND SELF-EFFICACY AMONG ADOLESCENTS

Vesna Blazhevskaa, Atanas Ivanoski^b

^aMIT University, Treta Makedonska Brigada bb, Skopje 1000, R. of Macedonia,

^bCogitatio Rationalis, Dostoevski 47, Kavadarci 1430, R. of Macedonia

^aEmail: vesna.blazhevskaa@mit.edu.mk

^bEmail: ivanoskiatanas@gmail.com

Abstract

Aspects of self-efficacy, as one of the central terms of the cognitive domain of the person, as well as the quality of family relationships, have essential importance in terms of adequately facing daily challenges, but, more importantly, adequately overcoming developmental crises. Despite the fact that the terms efficiency and competence are often understood as synonyms, there is a certain difference in their meaning. While competence refers to the possession of appropriate abilities and qualities, that is, capacity to act in an efficient manner, efficiency refers to the ability to perform a specific task. Competence maintains the potential for action, while efficiency maintains concrete effectiveness. The quality of family relationships refers to the interaction between the child and parents in terms of two aspects: acceptance (emotional warmth, closeness) and rejection (establishment of control, emotional neglect). These two dimensions are conceptualized in accordance with the theory of parental acceptance and rejection (PART – Parental acceptance-rejection theory) of Ronald Rohner (Rohner, 1984, 1999).

In order to prove the connection between self-efficacy and the quality of family relationships, this research used a purposive sample of 190 students aged 15 to 19 from three high schools in Kavadarci, North Macedonia. The results show a high correlation ($p < 0.01$) between self-efficacy and the quality of family relationships among adolescents.

Key words: *self-efficacy, adolescents, family relationships, parental acceptance and rejection*

1. Introduction

Adolescence is a period in human development where young people are faced with forming their own identity, establishing close and intimate relationships, socialization, academic challenges and facing important choices for their further overall development (personal, social and professional). Aspects of self-efficacy, as one of the central concepts of the cognitive domain of the person, as well as the quality of family relationships, have essential importance for adequately facing new challenges, as well as adequately overcoming the developmental crises. The focus of our research is the connection between family relationships and self-efficacy in adolescents aged 14 to 18 years.

1.1. Self-efficacy

Bandura (1977) defines self-efficacy as a belief in the ability to organize and carry out certain actions that are needed to realize a certain type of activity. Despite the fact that the terms efficiency and competence are often understood as synonyms, there is a certain difference in their meaning. While competence refers to the possession of appropriate abilities and qualities, that is, capacity to act in an efficient manner, efficiency refers to the ability to perform a specific task. Competence maintains the potential for action, while efficiency maintains concrete effectiveness. What is to be expected is that a person who is competent is also efficient in acting, while a person who is efficient is already competent. Despite these minor semantic differences, the theory of self-efficacy can also be named as the theory of perception of personal competence (Bezinović, 1988). The social-cognitive theory of Bandura (1999), claims that people possess personal abilities that enable them to establish control over thoughts, feelings, motivation, and behaviors. It implies the activation of the cognitive and affective aspects of the person that enable observation, regulation and evaluation of behavior. Through the process of self-efficacy, individuals have the ability to evaluate their own experiences and thinking as a mental processes. According to this theory, there are two basic types of expectation: a) goal-oriented expectation – refers to the belief that a certain behavior will or will not lead to the desired outcome, and b) self-efficacy-oriented expectation – refers to the belief that the individual is capable or incapable of

carrying out a certain behavior. It is hypothesized that expectations of personal efficacy determine whether coping behavior will be initiated, how much effort will be expended, and how long it will be sustained in the face of obstacles and aversive experiences. Persistence in activities that are subjectively threatening but in fact relatively safe produces, through experiences of mastery, further enhancement of self-efficacy and corresponding reductions in defensive behavior. In the proposed model, expectations of personal efficacy are derived from four main sources of information: performance accomplishments, vicarious experience, verbal persuasion, and physiological states. The more dependable the experiential sources, the greater are the changes in perceived self-efficacy (Bandura, 1977).

The scale used in this research taps three main areas of self-efficacy: social self-efficacy which pertains to children's capability to deal with social challenges, academic self-efficacy which refers to children's perceived capability to master academic affairs and emotional self-efficacy which pertains to the perceived capability of coping with negative emotions.

1.2. Quality of family relationships

Parental acceptance – rejection theory (PART) is an evidence based theory of socialization and lifespan development of children and adults universally that aims to predict and explain major causes, consequences, and other correlates of parental acceptance and rejection worldwide (Rohner, 1980, 1986).

The quality of family relationships refers to the interaction between the child and the parents in terms of two aspects: acceptance (which implies emotional warmth, closeness) and rejection (which implies control, emotional neglect). These two dimensions are conceptualized according to the theory of parental acceptance and rejection (PART – Parental acceptance-rejection theory) of Ronald Rohner (Rohner, 1984, 1999). This theory assumes that parental acceptance has consistent positive effects, and that parental rejection has consistent negative effects on the psychological adjustment and behavioral functioning of both children and adults worldwide (Rohner, 1980, 1986; Rohner & Khaleque, 2005). Acceptance refers to the positive emotional aspects of a parent-child relationship that is filled with mutual closeness, support,

trust, and understanding, while rejection refers to the experience of parental actions that vary from misunderstanding to very high expectations, as well as from neglect to punishment. Neglect refers to the child's perception of lack of interest from his parents, which manifests itself in a lack of time and attention (especially for emotional needs). Punishment refers to causeless accusation, inadequate punishment due to a mistake or a certain bad mood of the parent which the child perceives as unpleasant (Vulić-Prtorić, 2004). Every action of the parent in the relationship with his child has its consequence. According to Rohner and Britner (2002) parental rejection appears to be a major predictor in almost all forms of behavior problems, including conduct disorder, externalizing behavior, and delinquency.

2. Method

For the purposes of this research, we used a purposive sample of 190 students aged 15 to 19 from three high schools in Kavadarci, North Macedonia.

The measuring instruments used in the research are: Self-efficacy Questionnaire for Children – The SEQ-C contains 24 items that are hypothesized to represent three domains of self-efficacy: (1) social self-efficacy which has to do with the perceived capability for peer relationships and assertiveness; (2) academic self-efficacy which is concerned with the perceived capability to manage one's own learning behavior, to master academic subjects, and to fulfill academic expectations; and (3) emotional self-efficacy which pertains to the perceived capability of coping with negative emotions (Muris, 2001). In this research, social and emotional self-efficacy were taken into account. (Muris, 2001). The other used scale is Quality of Family Interactions Scale (Vulić-Prtorić, 2004). In addition to this measuring instruments, a questionnaire was also used to collect the following demographic data: gender, age, class and school.

Research variables are: relationship with father (acceptance and understanding), relationship with mother (acceptance and understanding), social self-efficacy (perceived ability in peer relationships) and emotional self-efficacy (perceived ability to face unpleasant emotions).

Hypotheses

- Adolescents who have a higher degree of acceptance by their fathers also have higher social self-efficacy.
- Adolescents who have a higher degree of acceptance by their mothers also have higher emotional self-efficacy.

3. Results

Demographic data

Regarding the number of respondents, there are 63 male, while 127. Regarding age, the following results were obtained

Table 1. Age structure of the sample

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	14 years	2	1.1	1.1	1.1
	15 years	27	14.2	14.2	15.3
	16 years	74	38.9	38.9	54.2
	17 years	77	40.5	40.5	94.7
	18 years	10	5.3	5.3	100.0
	Total	190	100.0	100.0	

1.1% respondents are 14 years old, 14,2% are 15 years old, 38,9% are 16 years old, 40,5% are 17 years old and 5,3% of the respondents are 18 years old.

Regarding the class, 12,1% respondents are in the first year of high school education, 40% are in the second year, 41,6% of the respondents are in the third year and 6,3% of the respondents are in the final fourth year.

Table 2. Distribution of respondents by classes in high school

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	I class	23	12.1	12.1	12.1
	II class	76	40.0	40.0	52.1
	III class	79	41.6	41.6	93.7
	IV class	12	6.3	6.3	100.0
	Total	190	100.0	100.0	

Results of tested hypotheses

Regarding the tested hypothesis 1, which claims: "Adolescents who have a higher degree of acceptance than their peers, also have a higher social self-efficacy" is significantly confirmed at the $p < 0.01$ level.

Table 3. Hypothesis 1: "Adolescents who have a higher degree of acceptance in the relationship with their father also have higher social self-efficacy."

		Social self-efficacy	Father - acceptance
Social self-efficacy	Pearson correlation	1	,453**
	Sig. (2-tailed)		,000

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

	N	190	190
Father - acceptance	Pearson correlation	,453**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	190	190

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

Table 4. Hypothesis 2: Adolescents who have a higher degree of acceptance in their relationship with their mothers also have higher emotional self-efficacy.

		Emotional self-efficacy	Mother - acceptance
Emotional self-efficacy	Pearson correlation	1	,262**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	190	190
Mother - acceptance	Pearson correlation	,262**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	190	190

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

4. Discussion

The period of adolescence is filled with a large number of challenges and developmental crises that it is important for the young person to solve in order to preserve his own psychological integrity. There are a number of factors that makes influence of the individual's personality development during the period of adolescence and many factors that determine the adolescent's behavior in several life segments. If we look from a broader perspective, it can be seen that the biological, psychological and social changes in the young person have their own effects on the degree of self-efficacy in the adolescent.

Self-efficacy as a belief in oneself to perform a certain activity to achieve a certain goal is part of the cognitive domain that guides the adolescent to achieve what is of his interest. However, it is important to note that self-efficacy is a concept that develops over a lifetime. Although this paper does not elaborate and prove the parental factor in the development of self-efficacy, through this research we can establish that the parent-adolescent relationship plays a role in the development of self-efficacy. What has been confirmed in this research is that adolescents who have a higher degree of acceptance in their relationship with their father also have a higher degree of social self-efficacy. Considering this, adolescents that have higher level of acceptance of their father will establish more stable relationships with their peers and show more assertive behavior. This is an indicator adolescent's developed socialization process. The significantly confirmed hypothesis ($p < .01$) indicates that the father's attention that refers to support, helping and understanding the child's emotions, is connected with developing appropriate social skills that have particular importance for the functioning of individual as a social being. Children reported fewer behavioral problems and better relationships when they had good relationships with their fathers (Cabrera et al., 2012). Also, father presence and involvement are important for mental health in later years (Alsheikh Ali & Daoud, 2016). For example, boys who had absent fathers during their youth suffered from high rates of anxiety; girls whose fathers were absent in their youth suffered from low self-esteem (Luo et al., 2019). Fathers influence on their children's lives into adulthood is a topic that could benefit from further research.

On the other hand, regarding the relationship with their mothers, a significant positive correlation with emotional self-efficacy can also be observed ($p < .01$). Adolescents who have a positive, accepting relationship with their mothers, in fact, have developed the ability to cope with emotions, especially unpleasant ones. Emotional self-efficacy is marked by the ability to manage emotions internally, rather than externally. Younger children will typically "act out" their emotions by throwing temper-tantrums and screaming to express their displeasure. In contrast, adolescents who have developed emotional self-efficacy will cope with their emotions internally by consoling and soothing themselves, congratulating themselves, and/or problem-solving a difficult situation. Emotional self-efficacy is demonstrated by expressing emotions in a

manner that is socially acceptable and appropriate to the circumstance. Adolescence is a stage of life that entails an individual experiencing struggles and controversial emotions on and off. This period of life is a fundamental platform for the adolescents to prepare themselves to enter into the world of adults.

5. Conclusion

The period of adolescence is filled with significant developmental tasks and crises and the importance of their appropriate resolution and overcoming is great. Important aspects of overall individual development are self-efficacy (social, emotional and academic) as an important element of the cognitive domain of the person, but also the attitude (acceptance and rejection) of parents towards their own children.

The obtained results of the research indicate that a positive relationship filled with acceptance and understanding is in a significant positive correlation with social and emotional self-efficacy. Regarding the difference in emotional self-efficacy between younger and older adolescents, it was found that there is a significant difference between younger and older adolescents.

6. Bibliography

- [1] Aktar, R. & Nahar, A. (2014). Parental Acceptance, Mental Health and Self-efficacy of Adults in Bangladesh. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, 19(2).
- [2] Alsheikh Ali, A., & Daoud, F.S. (2016). Early father-daughter relationship and demographic determinants of spousal marital satisfaction. *Psychology Research and Behavior Management*, 9, 61-70. <http://dx.doi.org/10.2147/PRBM.S96345>.
- [3] Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychology Review*, 84(2), 191-215.
- [4] Bezinović, P. (1988). *Percepcija osobne kompetentnosti kao dimenzija samopoimanja* (Doktorska disertacija). Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [5] Cabrera, N.J., Cook, G.A., McFadden, K.E., & Bradley, R.H. (2012). Father residence and father-child relationship quality: Peer relationships and externalizing behavior problems. *Family Science*, 1(11). <http://dx.doi.org/10.1080/19424620.2011.639143>.
- [6] Carasco, M. A., Delgado, B. & Holgado-Tello, F. B. (2019). Parental acceptance and children's psychological adjustment: The moderating effects of interpersonal power and prestige across age. *PLoS ONE* 14(4): e0215325. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215325>
- [7] Kauser, R. & Rida Kazmi, S. (2011). Perceived Parental Acceptance-Rejection and Self-efficacy of Pakistani Adolescents. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 37(2), 224-232.
- [8] Luo, J., Wang, L-G., Gao, & W-B. (2011). The influence of the absence of fathers and the timing of separation on anxiety and self-esteem of adolescents: A cross-sectional survey. *Child: care, health, and development*, 38(5), 723-731. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2214.2011.01304.x>.
- [9] Muris, P. (2001). A brief questionnaire for measuring self-efficacy in youths. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 23(3), 145-149.
- [10] Rohner, R.P. (1980). Worldwide tests of parental acceptance-rejection theory: An overview. *Behavior Science Research*, 15, 1-21.
- [11] Rohner, E.C., Rohner, P.R., & Roll, S. (1984). Perceived parental acceptance – rejection and children's reported behavioral disposition. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 11, 221-225.
- [12] Rohner, R.P. (1986). *The Warmth Dimension: Foundations of Parental Acceptance-Rejection Theory*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc.
- [13] Rohner, P.R. (1999). Adolescence and rejection. In: Levinson, D., Ponzetti, J., Jorgensen, P. (Eds.), *Encyclopedia of Human Emotions* (1st ed., pp. 6-14). New York: Macmillan

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Reference

- [1] Rohner, R. P., & Britner, P.A. (2002). Worldwide mental health correlates of parental acceptance-rejection: Review of cross-cultural and intracultural evidence. *Cross-Cultural Research*, 36, 16-47.
- [2] Rohner, R. P., & Khaleque, A. (2005). *Handbook for the Study of Parental Acceptance and Rejection*. Rohner Research, Storrs, CT, USA.
- [3] Vulić-Prtorić, A.(2004). Skala kvaliteta obiteljskih odnosa. In: Lacković-Grgin, K., Proroković, A., Čubela Adorić, V., & Penezić, Z. (Eds.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (pp. 24-32). Zadar, Croatia: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

FAMILY AFFECTIVE ATTACHMENT, PARTNER AFFECTIVE ATTACHMENT IN PERSONS FROM EARLY ADULTHOOD

Marija Markovska

Vesna Blazhevska

MIT University, Department of Psychology str. "Macedonia", 1000 Skopje

vesna.blazhevska@mit.edu.mk

marija-markovska94@hotmail.com

Abstract

The relationship between mother and child, psychologists began to study it towards the end of the 19th and the beginning of the 20th century and practically all current psychological theories have studied the interaction between children and mothers, inciting the meaning of the quality that develops in this relationship for further development of the personality. It is believed that this role becomes even greater in later life, ie when children become adults. From the end of the 70s of the last century until today, the affective connection in partnerships among adults has been the focus of many studies (according to Gabrić, 2008). Partner relationships in early adulthood include affective attachment along with sexual behavior and caregiving (Hazan, Shaver, Bradshaw, 1988). The main difference between the adult and the child's system of affective connection is that the child's behavioral system of affective connection is reciprocal, that is, in the adult system of affective connection, both partners make an assessment in terms of receiving and giving support and attention. Early experiences and working models that are created in childhood have long-term consequences on shaping the individual's later expectations and the quality of his partner relationships in adulthood. In this research participated 150 subjects (72 men and 78 women) at the age of 18 to 40 years. Regarding the survey, for the needs of the labor was constructed socio-demographic questionnaire, for measuring attachment two questionnaires are used for assessing family and partner affective attachment. According to the obtained results, we confirm that persons with secure family affective attachment have secure partner affective attachment $X^2(1, N=150)=33,38$ $p=0.00$ ($p<0,05$) $\eta^2=0.48$

Keywords: *family affective attachment, partner affective attachment*

СЕМЕЈНА АФЕКТИВНА ПРИВРЗАНОСТ, ПАРТНЕРСКА АФЕКТИВНА ПРИВРЗАНОСТ КАЈ ЛИЦА ОД РАНА ЗРЕЛОСТ

Марија Марковска
Доц. д-р Весна Блажевска

МИТ Универзитет, Факултет за психологија ул. “Македонија”, City Gallery, 1000 Скопје

vesna.blazhevska@mit.edu.mk
marija-markovska94@hotmail.com

Апстракт

Односот помеѓу мајката и детето, психолозите почнуваат да го изучуваат кон крајот на 19-ти и почетокот на 20-ти век и практично сите постоечки психолошки теории ја проучувале интеракцијата помеѓу децата и мајките, инсистирајќи на значењето на квалитетот кој во овој однос се развива за понатамошниот развој на личноста. Се смета дека оваа улога станува уште поголема во понатамошниот живот, односно кога децата ќе станат возрасни. Од крајот на 70-тите години на минатиот век па се до денес афективната поврзаност во партнерските врски кај возрасните била фокус на многу истражувања (според Gabrić, 2008.). Партнерските врски во раната зрелост ја вклучуваат афективната приврзаност заедно со сексуалното однесување и грижата (Hazan, Shaver, Bradshaw, 1988). Основната разлика помеѓу возрасниот и детскиот систем на афективно поврзување е дека детскиот систем на однесување на афективното поврзување е реципрочен, односно во возрасниот систем на афективна поврзаност и двајцата партнери вршат проценка во однос на примањето и давањето поддршка и внимание. Раните искуства и работните модели кои се создадени во детството имаат долгорочни последици врз обликување на подоцнежните очекувања на поединецот и квалитетот на неговите партнерски односи во зрелоста. Во оваа истражување учествуваа 150 испитаници (72 мажи и 78 беа жена) на возраст од 18 до 40 години. Во однос на испитувањето, за потребите на трудот беше конструиран социо-демографски прашалник, за мерење на приврзанооста се користеа два прашалници за проценување на семејната и на партнерската афективна приврзаност. Според добиените

результати потврдуваме дека лицата со сигурна семејна афективна приврзаност имаат сигурна партнерска афективна приврзаност $X^2(1, N=150)=33,38$ $p=0.00$ ($p<0,05$) $\eta^2=0.48$

Клучни зборови: *семејна афективна приврзаност, партнерска афективна приврзаност*

1. Вовед

Односот помеѓу мајката и детето е еден од најексплорираните, но и најзначајните психолошки теми. Уште пред појавата на психологијата како наука, имало интересирање за значајноста на овој однос. Односот помеѓу мајката и детето, психолозите почнуваат да го изучуваат кон крајот на 19-ти и почетокот на 20-ти век и практично сите постоечки психолошки теории ја проучувале интеракцијата помеѓу децата и мајките, инсистирајќи на значењето на квалитетот кој во овој однос се развива за понатамошниот развој на личноста.

Повеќето теории и покрај различните гледишта, се согласуваат со идејата дека раните искуства на децата имаат различни влијанија врз животот на возрасните.

Приврзаноста се дефинира како силна афективна поврзаност со објектот на приврзаност, што ја карактеризира тенденцијата на барање и одржување блискост со истиот објект, особено во стресните ситуации (Bowlby, 1973 според Bretherton, 1992). Таа поврзаност е особено важна во првите неколку години од животот на детето, и има своја функција: да бара и одржи блискост со одредена личност (старател) посебно во стресни ситуации. Овој однос објаснува длабока емоционална поврзаност помеѓу старателот и детето.

Теоријата на приврзаност е важна за подобро разбирање на процесот за градење блиски односи помеѓу детето и родителот, особено мајката, а тоа влијае врз градење на врничките, а подоцна и романтичните врски.

До крајот на адолесценцијата повеќето млади луѓе формираат долготрајни врски, со романтичните партнери или со блиските пријатели, кои ги имаат сите одлики на емоционалната приврзаност. Односно, адолесценцијата не е период во кој потребите за приврзаност исчезнуваат, туку е премин во кој тие потреби постепено се насочуваат кон врсниците (Allen & Miga, 2010). Партнерските врски во раната зрелост ја вклучуваат афективната приврзаност заедно со сексуалното однесување и грижата (Hazan, Shaver, Bradshaw, 1988). Афективната приврзаност ја менува својата комплексност поради созревањето, пред сè поради растот на когнитивните капацитети на детето и промените во социјалниот контекст во кој афективната поврзаност се манифестира. Основната разлика помеѓу возрасниот и детскиот систем на афективно поврзување е дека детскиот систем на однесување на афективното поврзување е реципрочен, односно во возрасниот систем на афективна поврзаност и двајцата партнери вршат проценка во однос на примањето и давањето поддршка и внимание. Потенцијалот за флексибилната размена е дополнителна комплексност во проценувањето на системот за афективно поврзување кај возрасните. Поинтензивно афективната поврзаност во партнерските врски кај возрасните почнала да се истражува на крајот од 70-тите години на минатиот век. (според Gabrić, 2008.). Со цел да се разберат начините на кои возрасните ги доживуваат партнерските врски, Рубинштај и Шавер (Rubinstein и Shaver, 1982) спровеле истражување во кое што добиените податоци укажуваат дека раната поврзаност со родителите игра важна улога во тоа на кој начин возрасните ги доживуваат партнерските врски. Во 1987 година Хазан и Шавер (според Gabrić, 2008) го објавиле нивниот труд во кој што ја конципирале партнерската врска како процес на приврзаност, а различните пристапи кон љубовта ги поврзале со различните стилови на приврзаност. При обидот да ги концептуализираат типовите на приврзаност во зрелоста тие ја зеле во предвид тезата на Џон Болби дека раните искуства и работните модели кои се создадени во детството имаат долгорочни последици врз обликување на подоцнежните очекувања на поединецот и квалитетот на неговите партнерски односи во зрелоста. Тие исто така откриле дека возрасните со сигурен стил на приврзаност во партнерските односи на нивните родители се сеќаваат како понежни и погрижливи

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

(Feeney и Noller, 1990; Levy, Blatt и Shaver, 1998; Fraley, 2002; според Sanković, 2005). Овенс (Owens и сор., 1995; Fraley, 2002; според Sanković, 2005) исто така открил дека постои поврзаност помеѓу приврзаноста со родителите и приврзаноста со партнерот. Во истражувањето спроведено во 2002 година од Стефановиќ Станојевиќ на примерок од 180 (90 жени и 90 мажи) се потврдило дека лицата со избегнувачки стил на афективна приврзаност, одбранбено се фокусирани и ја отфрлаат важноста на емоционалното врзување. Овие личности избегнуваат блискост со луѓето, но го оддржуваат чувството на сопствената вредност, одбранбено негирајќи блиски односи и го потенцираат значењето на независноста. Овие лица во партнерски релации влегуваат ретко, но без очекувања или најчесто со површни односи. Лицата со преокупиран образец имаат длабоко всадено убедување дека не вредат како личности, истите се со силна зависност од другите (партнерот), претерано се вклучуваат во емоционалниот однос за да оддржат позитивна слика за себе. Поради ниската самодоверба и големата желба за припадност овие личности се стремат кон симбиотски однос со партнерот, односно лошите односи со родителите се обидуваат да ги компензираат преку партнерската врска, каде што партнерот треба да ги исполнува сите очекувања кои родителите не успеале да ги исполнат. Лицата со плашлив образец се зависни од другите како и кај преокупираниот образец, бидејќи низ односот со другите ја бараат сопствената вредност, но истовремено имаат негативни очекувања од другите па се склони на избегнување на блискост, односно имаат потреба за врзување, но и страв од врзување. Од друга страна лицата со сигурната афективна поврзаност во детството постепено се развива во сигурен образец на партнерска врзаност. Во склад со тоа личностите со овој стил на емоционална врзаност се карактеризираат со: интернализирано чувство на сопствена вредност и пријатност поради остварување на блиски партнерски односи како и способност да уживаат во личната автономија и се во задоволителни односи со другите. Нивните партнерски врски се одликуваат со доверба и спремност за отвореност. Рамнотежа помеѓу потребата за припаѓање и автономија кој го стекнале во детството. Слични резултати биле добиени и во истражувањето кое било спроведено од Фини и Нолер (Feeney и Noller, 1990) во кое што

се добиле податоци дека лицата со преокупирачки стил на афективна приврзаност се карактеризираат со голема потреба за посветеност во врската, при што ваквата потреба е невротична. Во оваа истражување се добиле и податоци дека сигурно приврзаните партнери се поуспешни во врските, односно имале најдолготрајни партнерски врски во однос на другите стилови на приврзаност и најниски резултати на скалата за неверство.

Жувела (Žuvela, 2014) ја проучува афективната приврзаност на адолесцентите во партнерските врски. Нејзиното истражување имало за цел да идентификува четири стилови на приврзаност, дефинирани со моделот на приврзаност од четири категории на Ким Бартоломеј (1990) како и да ја идентификува поврзаноста на родителските стилови со партнерските врски, брачниот статус на родители и искуството на разделба на рана возраст. Испитани биле 231 адолесценти од Белград, на возраст од 17 до 19 години. Резултатите го потврдиле постоењето на четири главни стилови на приврзаност во партнерствата. Откриено било дека постои комбинација на димензиите на перцепираната врска со родителите, што добро ги дискриминира четирите стилови на приврзаност во блиски партнерства: нереални барања, контрола и занемарување од страна на таткото, недостаток на блискост со него, нереални барања и контрола од страна на мајка.

Од прегледот на многуте досегашни истражувања за поврзаноста на семејната афективна приврзаност и партнерска афективна приврзаност можеме да кажеме дека првиот однос кој ќе го воспостави детето со своите старатели има круцијално значење во воспоставување на врски во подоцнежните фази во животот, па поради тоа фокусот на оваа истражување ќе биде да се истражи дали постои поврзаност помеѓу семејната афективна приврзаност и партнерската афективна приврзаност кај лица од рана зрелост во РСМ.

1. Методи, техники и инструменти на истражувањето

Во оваа истражување учествуваа 150 испитаници од кои 72 испитаника беа мажи и 78 испитаника беа жени на возраст од 18 години до 40 години и се граѓани на РС Македонија. Примерокот во истражувањето е без случаен избор, односно пригоден

примерок, како најлесен и најбрз начин на избор на испитаници. Податоците беа прибирани онлине во период од септември 2019 година до март 2020 година.

За потребите на истражувањето дизајниран е прашалник за социо - демографски податоци: возраст (во пет категории: до 18 години, од 18 до 25 години, од 25 до 28 години, од 28 до 33 години и од 33 до 40 години), пол, место на живеење, националност, степен на образование (во четири категории: основно училиште, средно училиште, факултет и друго), партнерска релација (во четири категории: во врска, слободен/слободна, во брак, разведен/а), работен статус (вработен/а, невработен/а) и брачен статус на родителите (во брак, самохран родител).

За истражување на афективна приврзаност ќе се користат се две скали, една за семејна афективна приврзаност и една за семејна афективна приврзаност. За проценка на семејната афективна приврзаност се користеше прашалникот за проценување на семејна афективна приврзаност (Brenan, Clark & Shaver 1995). Инструментот се базира на дводимензионален модел на индивидуални разлики во афективното приврзување (Crowel, Fraley, & Shaver, 1999; Stefanović-Stanojević, 2005). Парните ајтеми ја сочинуваат скалата за анксиозност, додека непарни ајтеми ја сочинуваат скалата на избегнување. Прашалникот содржи 18 ајтеми кои се поврзани со чувствата на испитаниците во однос на семејните односи, а резултатите се класифицираат во една од четирите форми на афективната приврзаност: сигурна избегнувачки, преокупиран/амбивалентен или плашлив/дезорганизиран.

Во оваа истражување четирите модели на семејната и партнерската афективна приврзаност ќе бидат разгледувани како сигурна афективна приврзаност и несигурна афективна приврзаност.

За проценка на партнерска афективна приврзаност се користеше прашалникот за проценка на партнерска афективна приврзаност (Experiences in Close Relationships Inventory – ECR: Brennan, Clark, & Shaver, 1998; Kamenov i Jelić, 2003). Оригиналната верзија на инвентарот содржи 36 ајтеми. Во оваа истражување е користена скратена верзија која содржи 18 ајтеми (Kamenov i Jelić, 2003), по 9 ајтеми на секоја димензија.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Инвенарот се користи со инструкциите да испитаникот процени како вообичаено се чувствува во љубовните врски. Од испитаниците се бара да го изразат својот степен на согласност на секое барање на скалата од 1 (воопшто не се сложувам) до 7 (во потполност се сложувам). Резултатите на секоја димензија можат да се движат од 9 до 63.

Со комбирање на скоровите од димензиите можат да се идентификуваат четирите модели на афективна приврзаност. Четирите модели на партнерската афективна приврзаност ќе бидат разгледувани како сигурна афективна приврзаност и несигурна афективна приврзаност. При што понатака кога ќе ја споменеме несигурната афективната приврзаност мислиме на некој од нејзите три облици, односно на отфрлувачки/избегнувачки, преокупиран/амбивалентен или плашлив/дезорганизиран.

Целта на истражувањето е да се утврди дали постои поврзаност помеѓу видот на семејната афективна приврзаност (сигурна) и видот на партнерската афективна приврзаност (сигурна). Истражувачката хипотеза е дека “ Лицата со сигурна семејна афективна приврзаност имаат сигурна партнерска афективна приврзаност”.

1.1. Опис на примерокот

Табела 1. фреквенција и проценти по категории од социо-демографскиот прашалник

Варијабли		Фреквенции и проценти	
		F	%
пол	Мажи	72	48,0%
	Жени	78	52,0%
возраст	До 18 години	1	0,7%
	Од 18 до 25 години	36	24,0%
	Од 25 до 28 години	33	22,0%
	Од 28 до 33 години	37	24,7%

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

	Од 33 до 40 години	43	28,7%
Степен на образование	Основно	/	/
	Средно	38	25,3%
	Високо	112	74,7%
	Др.	/	/
Партнерска релација	Во врска	41	27,3%
	Слободен/на	61	40,7%
	Во брак	45	30,0%
	Разведен/а	3	2,0%
	Вдовец/ца	/	/
Работен статус	Вработен/а	90	65,3%
	Невработен/а	52	34,7%
Брачен статус на родители	Во брак	131	87,3%
	Разведени	19	12,7%
Националност	Македонец/Македонка	140	93,3%
	Албанец/Албанка	1	0,7%
	Србин/Србинка	5	3,3%
	Ром/Ромка	/	/
	Турчин/Турчинка	/	/
	Др.	4	2,7%

Врз основа на податоците добиени од социодемографскиот прашалник прикажани во Табела 1, ќе биде опишан примерокот кој учествуваше во истражувањето. Како што е прикажано во табела 1, 48% од испираниците се лица од машки пол, а 52% од испираниците се од женски пол. Во истражувањето учествуваа лица од 18 до 40 години, односно лица од рана зрелост, при што 1 лице од истражуваните беше до 18 години или

пак 0,7% од вкупниот број истражувани. 36 лица се на возраст од 18 - 25 години од кои поголем број беа жени 51% и мажи со 49%. Најголем процент од истражуваните лица имаат завршено основно училиште (68.75%), со завршено средно училиште се 13.75% од истражуваните лица, 11.25% од испитаниците се без основно образование. Во однос на партнерската релација, 27,3% од испитаниците се во врска, 40,7% се слободни, 30% се во брак, а 2 % се разведени. Во однос на работниот статус, 65, 3% од испитаниците се вработени, а 34,7% од испитаниците се невработени. Во однос на брачниот статус на родителите, 87,3% од родителите на испитаниците се во брак, а 12,7% се разведени. По националност, 93,3% од испитаниците се македонци, 0,7% се албанци, 3,3% се срби, а 2,7 % од испитаниците се изјасниле дека се друга националност.

2. Резултати

Истражувачката хипотеза “ Лицата со сигурна семејна афективна приврзаност имаат сигурна партнерска афективна приврзаност” се користеше Хи-квадрат тест, при што податоците беа обработувани во SPSS 20.

Табела 2. Фреквенција и проценти за семејна афективна приврзаност

Семејна афективна приврзаност	F	%
Несигурна семејна афективна приврзаност	81	54,0
Сигурна семејна афективна приврзаност	69	46,0
Вкупно	150	100,0

Според табела 2, од вкупниот број на испитаници 54% имале несигурна семејна афективна приврзаност (81 испитаници), а 69 испитаници или 46% од испитаниците имале сигурна семејна афективна приврзаност.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Табела 3. Фреквенција и проценти за партнерска афективна приврзаност

Партнерска афективна приврзаност	F	%
Несигурна партнерска афективна приврзаност	72	48,0
Сигурна партнерска афективна приврзаност	78	52,0
Вкупно	150	100,0

Во однос на партнерската афективна приврзаност, 48% од испитаниците имаат несигурна партнерска афективна приврзаност или 72 лица, а 78 од испитаниците или 52% имаат сигурна партнерска афективна приврзаност.

Табела 4. Поврзаност помеѓу семејната афективна приврзаност и партнерската афективна приврзаност

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Семејна афективна приврзаност *						
Партнерска афективна приврзаност	150	100,0%	0	0,0%	150	100,0%

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Семејна афективна приврзаност * Партнерска афективна приврзаност Crosstabulation

			Партнерска афективна приврзаност		Total
			несигурна партнерска афективна приврзаност	сигурна партнерска афективна приврзаност	
Семејна афективна приврзаност	несигурна семејна афективна приврзаност	Count	57	24	81
		% within Семејна афективна приврзаност	70,4%	29,6%	100,0%
		% within Партнерска афективна приврзаност	79,2%	30,8%	54,0%
		% of Total	38,0%	16,0%	54,0%
	сигурна семејна афективна приврзаност	Count	15	54	69
		% within Семејна афективна приврзаност	21,7%	78,3%	100,0%
		% within Партнерска афективна приврзаност	20,8%	69,2%	46,0%
		% of Total	10,0%	36,0%	46,0%
Total	Count		72	78	150
	% within Семејна афективна приврзаност		48,0%	52,0%	100,0%
	% within Партнерска афективна приврзаност		100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total		48,0%	52,0%	100,0%

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	35,304 ^a	1	,000	,000	,000
Continuity Correction ^b	33,383	1	,000		
Likelihood Ratio	37,003	1	,000		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	35,069	1	,000		
N of Valid Cases	150				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 33,12.

b. Computed only for a 2x2 table

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Nominal by Phi	,485	,000
Nominal Cramer's	,485	,000
Nominal V		
N of Valid Cases	150	

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

За тестирање на хипотезата дека кај испитаниците кои имаат сигурна афективна семејна приврзаност, имаат и сигурна партнерска афективна приврзаност, а оние кои

имаат несигурна афективна семејна приврзаност, имаат и несигурна партнерска афективна приврзаност користевме Хи-квадрат тест.

Од анализата се воочува дека постои поврзаност помеѓу семејна афективна приврзаност и партнерска афективна приврзаност $\chi^2(1, N=150)=33,38 \quad p=0.00 \quad (p<0,05)$
 $f_i=0.48$

Врската помеѓу двете променливи е средна што ни го покажува $f_i=0.48$

Според добиените резултати, хипотезата „Лицата со сигурна семејна афективна приврзаност имаат сигурна партнерска афективна приврзаност“ **се потврдува.**

3. Дискусија

Од добиените податоци можеме да потврдиме дека лицата кои имаат сигурна семејна афективна приврзаност имаат и сигурна партнерска афективна приврзаност, додека оние со несигурна семејна афективна приврзаност имаат и несигурна партнерска афективна приврзаност ($\chi^2(1, N=150)=33,38 \quad p=0.00 \quad (p<0,05)$). Врската помеѓу двете променливи е средна ($f_i=0.48$). Од овие податоци ја потврдуваме хипотезата дека лицата со сигурна семејна афективна приврзаност имаат сигурна партнерска афективна приврзаност. Овие резултати потврдуваат дека блиските односи кои детето ги воспоставува со своите старатели се шират и на останатите членови на семејството, а со тоа побрзо се развиваат и со други луѓе со кои детето ќе дојде во контакт, односно рано формираните модели на афективната приврзаност опстојуваат низ целиот животен период, дел е од нашата емоционалност и влијаат на формирањето на личноста, на однесувањето и врз чувствата кон партнерот, сопствените деца и кон други блиски личности (Stefanović - Stanojević, 2011).

Како и останатите и ова истражување покажа дека, севкупно, сигурната семејна приврзаност е поврзана со сигурна партнерска приврзаност, односно со други зборови, оние кои се семејно сигурно приврзани се и во поинтимни, позадоволни и поурамнотежени врски отколку оние со несигурна приврзаност. Општо земено, партнерите со сигурна приврзаност имаат тенденција да бидат позадоволни од нивната

врска партнерите со несигурна приврзаност (Carnelley, Pietromonaco, & Jaffe, 1996; Kane et al., 2007; Mikulincer et al., 2002 според Herper & Carnelley, 2012). Полесно е да се биде во блиска врска со некој што не се плаши од напуштање како вознемирена личност, или со некој што не се чувствува непријатно да се открие или да биде интимен како избегнувачка личност. Очекувано, односите на несигурните луѓе се со поголема веројатност да се распадат (Киркпатрик и Хазан, 1994). Односите на луѓето со голема вознемиреност наспроти високото избегнување се карактеризираат со различни главни прашања, како одраз на различни стратегии кои се во основата на анксиозноста (т.е. држење за одржување на интимност) наспроти избегнување (т.е. дистанцирање за заштита од одбивање).

4. Заклучок

Афективната приврзаност е присутна од раѓањето до смртта. Како и што беше нагласено блиските односи со родителите или старателите (семејството) играат единствена улога во обликувањето на афективниот (афективната приврзаност) и емоционалниот живот на децата. Во понатамошниот живот пак, оваа улога станува уште поголема, кога децата ќе станат возрасни, ќе формираат партнерска врска и сопствено семејство.

Потребно е да се напомене дека улогата на обрасците на поврзаност можат да се видат во сите фази на развојот на еден партнерски однос, почнувајќи од флерт, преку избор на партнер, верувањата и ставовите за партнерски однос, како и во поглед на интимноста, взаемната комуникација, начинот на решавање на конфликти се до задоволството во врска и нејзината стабилност (Mikulincer and Shaver, 2007). Ваквите добиени резултати можат да ни помогнат подобро да ги разбереме интимните партнерски односи на лицата од рана зрелост во РСМ.

Користена литература

- [1] Bogdanović, M. (2018). *Odnos stilova roditeljstva, stilova privrženosti I broja partnerskih veza*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- [2] Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
- [3] Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss*: Vol. 2. Separation: Anxiety and anger. New York: Basic Books.
- [4] Brennan, K.A., & Shaver, P.R. (1995). Dimensions of Adult Attachment, Affect Regulation, and Romantic Relationship Functioning. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(3), 267-283.
- [5] Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28(5), 759-775.
- [6] Hepper, E. G., & Carnelley, K. B. (2012). Attachment and romantic relationships: The role of models of self and other. In M. Paludi (Ed.), *The psychology of love* (Vol. 1, pp. 133-154). Santa Barbara, CA: Praeger.
- [7] Stefanović S., T. (2004). *Emocionalni razvoj ličnosti*. Niš: Prosveta.
- [8] Stefanović Stanojević, T (2011). *Afektivna vezanost, razvoj, modaliteti I procena*. Niš: Filozofski fakultet Niš.
- [9] Stefanović Stanojević, T., Mihić, I., Hanak, N. (2012). *Afektivna vezanost I porodični odnosi – razvoj I značaj*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

ETIOLOGY OF JUVENILE DELINQUENCY WITH SPECIAL REFERENCE TO STRUGA AND STRUŠKO

Naum Dunoski

M.Sc. psychologist, YUM CSR - Struga

ndunoski@yahoo.com

Abstract

Juvenile delinquency stands out as a special category, and is treated as a special social problem in which young people appear as carriers. There are different definitions that determine the term "juvenile delinquency", but often due to the impossibility of clearly defining juvenile delinquency, it is reduced to all forms of negative deviations in the behavior of minors.

These deviations refer to social non-conformity, in the broader sense of the word: loitering, smoking at school, running away from school and home, alcohol use, etc.

It is a generally accepted understanding that minors who have committed crimes are not considered criminals, but rather young people who, considering their age, should be given re-educational measures and treatments.

Keywords: *Juvenile, delinquency, category, defines, crimes*

ЕТИОЛОГИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА СТРУГА И СТРУШКО

Наум Дуноски

м-р. психолог, ЈУМ ЦСР - Струга

ndunoski@yahoo.com

Апстракт

Малолетничката деликвенција се издвојува како посебна категорија, а и се третира како посебен општествен проблем кај која носители се јавуваат младите личности.

Постојат различни дефиниции кои го одредуваат терминот „малолетничка деликвенција“, но често пати поради неможноста малолетничката деликвенција јасно да се дефинира, таа се сведува на сите облици на негативни девијации во однесувањето на малолетните лица.

Овие девијации се однесуваат на социјалната неусогласеност, во поширок смисол на зборот: скитање, пушење во школо, бегане од школо и од дома, употреба на алкохол и сл.

Општо прифатено сфаќање е да малолетниците кои извршиле кривични дела не се сметаат за криминалци туку за младинци кон кои со обзир на нивната возраст треба да се применат превоспитни мерки и третмани.

Клучни зборови: *Малолетничка, деликвенција, категорија, дефинира, кривични дела*

1. Вовед

Постојат три групи на дефиниции во врска со малолетничката деликвенција:

- Во првата група сваќања за малолетничката деликвенција се сметаат само оние поведенија кои се препишани од кривичното законодавство. Оваа дефиниција не води сметка за личноста на извршителот.
- Во втората група сваќања освен кршењето на општите кривично правни прописи се вбројуваат и сите останати закони
- Третата група дефиниции смета дека деликвенцијата го опфаќа кршењето на кривичните и другите правни норми и однесувања на младите што одредена социјална средина ги смета за негативни.¹

Во други литератури се наведуваат поинакви сваќања за малолетничката деликвенција. Според едно сваќање малолетничката деликвенција е „нормална,,

¹ Д-р Љ. Арнаудовски „Малолетничко претстапништво,, предавања на посдипломски студии, Скопје 1970/80 и 1980/81.

неизедначеност кои во одредени години регулира од реакциите на ситуацијата или посебните промени. Друго сваќање е дека во малолетни деликвенти спаѓаат оние кои вршат инкриминирани, општествено непожелни однесувања и оние на кои им е потребна помош и заштита со оглед на неповолните услови и во кои живеат.²

Етиологијата на малолетничката деликвенција се поврзува со современите општествени процеси и промени при што како последица на тие промени традиционалните општества се трансформираат во модерни, динамични општества за кои што карактеристични се изменетите сваќања за вредностите, изменетиот живот, новиот систем на општествана контрола и сл. Како резултат на сево ова се јавува и ослободувањето од традиционалните оквири, ограничувања.

Денес малолетните деликвенти се третираат поинаку за разлика од порано кога на нив се гледало како на возрасни деликвенти „во мало,, а кривичните екако дека малолетничката деликвенција е негативна општествена појава кон која е неопходно да се превземаат извесни мерки, меѓутоа неопходно е да се води сметка за специфичниот период во развитокот на малолетните деликвенти кога го одликуваат низа биолошки, психолошки и социјални одлики. Овој период го карактеризира и специфичниот однос на детето во семејството, школото, кон личностите од ист и спротивен пол и сл.

За нас посебно е интересно социјалното - емоционалното созревање во овој период кој што најпрво започнува во семејството. Токму поради тоа првите впечатоци кои се стекнуваат во семејството често пати се и пресудни во понатамошниот живот на децата.

Периодот на адолесценција е пратен со желба за афирмација на сопствената личност. Тоа е процес кога се буди свеста за својата личност, своето,, второ јас,, а како израз на таа тенденција доаѓа до созревање и одбирање на нови животни модели при што како узор можат да послужат позитивните примери но и некои негативни општествени

² Савез удружења дефектолога Југославије „Етиологија малолетничког преступништва,, Београд 1971год.

влијанија, лоша литература, филмови и сл. Адолесцентот ја преокупира мислата на релацијата како тој самиот себе се замислува и како него другите го гледаат.

Многу автори сметаат дека оваа борба за своето „второ јас“, може да го одреди младиот човек во негативна идентификација која би претставувала решение на проблемите кои го притискаат и преокупираат. Токму овие специфичности ја имплицираат потребата посебно внимание да му се посвети на овој специфичен период во развитокот на човекот. Општеството е должно да превзема адекватни мерки со цел да се спречи девијантното однесување. Превентивните мерки се манифестираат во правец на ресоцијализација на деликвентите кои извршиле кривични дела, а кои општеството треба да ги рехабилитира и поврати во општествениот живот.

Можеме да речиме дека општествената цел на секое општество е враќање на малолетниот деликвент во општествената заедница преку објективни мерки, мерки од социјален карактер и мерки ориентирани за измена на личноста, личната структура на младиот деликвент.

2. ЕТИОЛОГИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

Под терминот Етиологија подразбираме утврдување на причиноста на една појава во одреден ред. Постојат поголем број фактори кои можат да допринесат до појава на малолетничката деликвенција. Најчесто наведуваат следните фактори: семејството, школото, индустријализација - урбанизација, улицата, групата - врсници, личните фактори и др. Ние ќе наведеме некои од нив:

а) Влијание на семејниот фактор

Познато е дека семејството како прво огниште на животот игра најважна улога во процесот на воспитувањето, формирањето и воведувањето на младиот човек во живот.³³⁾ Нормалното семејство представува значаен фактор во спречувањето на младите да се

³ Д-р Н.Рот „Основи социјалне психологије“, Београд 1980 год.

оддадат на девијации, а особено на девијантно однесување. Сепак семејството може да има и негативен ефект втз малолетникот. Тоа се во прв ред оние семејства кои живеат во тешка материјална состојба, или пак семејства во кои алкохолизмот, проституцијата, семејните несогласици и слични појави а семејствата, семејната патологија го разориле и општествено деградирале.

Резултатите од многубројните истражувања покажале дека голем број на малолетнички престапници потекнуваат од работнички семејства. Невработеноста на родителите игра значајна улога. Во 18,2% од случаи на малолетнички престапници вработени се и двата родители, во 44,9% само таткото, 13,8% само мајката, а додека во 19,0% случаи не се вработени ниту еден од родителите.

Вистинското воспоставување и формрање на младите членови во општеството може да се оствари единствено кога е семејството во состојба да врши контрола брз нив и позитивно да ги воспитува. Во семејствата во кои не постои таква контрола се создава погодно жариште за туѓи влијанија кои можат да бидат негативни и штетни. За ова прашање тесно е поврзано прашањето за дисциплината која се третира како значаен фактор за брачен другар не е жив, кога родителите превентивно однесување.

Меѓутоа многу семејства се разделени и поради тоа не се во состојба да ја развиваат контролата и семејната дисциплина како фактори за позитивно воспитување на најмладите членови. Таква е ситуацијата кај разведените бракови, кога едниот брачен другар не е жив, кога родителите не водат доволно грижа за децата, кога помалку ги контролираат поради вработеоста, кога децата поминуваат подолго време во вонсемејна средина непогодна за воспитување.

Современото се подинамично време се карактеризира со процесот на побрзото ослободување на младите од влијанието на родителите и традиционалните норми и стандарди на однесување. Оваа појава доведува до различни конфликти, неправилни гледишта и други психички промени во животот на малолетниците кои може да ги одведат на патот на девијантното, а особено деликвентно однесување. Се додека општествените институции не се оспособат и развијат до таа мера да би можеле да ја

превземат врз себе одговорноста за воспитување на младите, се дотогаш семејството останува најодговорно за нивното претстапничко однесување.

б) Влијание на школскиот фактор

Основна задача на школото е да развие позитивни својства кај младите луѓе да ги припреми и оспособи за еден активен живот. Меѓутоа неостварувањето на образовните и воспитните цели од страна на школото може да допринесе до појава на престапничко однесување, до кое однесување во извесен број случаи доведуваат и слабите оценки, бидејќи овие ученици се обидуваат да се афирираат на друго поле, од школото. Престапничкото однесување е нужно и поради неможноста да се сфати што е дозволено, а што не е дозволено или поради неможноста да се поправи разликата меѓу доброто и лошото. Аверзија кон школото можат да предизвикаат лошите интерперсонални односи во школската средина, неодмереноста и престоите казни и сл., субјективноста во оценувањето на знаењето и сл. Секое одалечување од школо крие во себе опасност да го одведе човек по патот на престапот.

в) Влијание на индустријализацијата и урбанизацијата

Се смета дека со порастот на индустријализацијата и урбанизацијата расте и тенденцијата за деликвентно однесување.

Индустрискиот развој доведува до зголемување на градовите се што се зголемува и приливот на селското население во нив. Меѓутоа овие луѓе наидуваат на изменети обичаи и традиции, на нов начин на живот, затоа потребно е тие луѓе да се адаптираат на новата средина. Меѓутоа оваа адаптација може да биде отежната и да предизвика некои појави како што се алкохолизам, проституција, криминалитет и сл.

г) Влијанието на групата - врниците

Колективното престапништво секогаш подразбира поголема општествена опасност, во случај на малолетничкото престапништво и проблемот на колективната активност на

малолетниците кои за разлика од полнолетните лица, се поврзани со другарите и пријателите и се спремни да од солидарност или пријателство извршат асоцијални делатности. Групата на малолетниците како што покажуваат практичните искуства можат да имаат организиран карактер (банди, гонгови) и представуваат голем општествен проблем. Кај колективното престапништво на малолетниците се појавува проблемот на влијанието на полнолетните лица врз нивните престапнички активности кои можат да се движат од индиректни влијанија до директно користење на малолетниците како некоја врста „орудие,, за вршење на деликти. Испитувањата покажуваат дека малолетниците често ги извршуваат прекршоците во групи и тоа скоро 1/3 од сите малолетници биле во друштво при извршувањето на прекршокот.

Малолетничките здруженија представуваат неформални групи кои понекогаш можат да бидат цврсто структурирани и да достигнат значаен степен на кохезивност. Овие групи не се толку големи како во другите земји во кој бројот на малолетниците во банди се движи и до 100 членови. Најзначајна и најмногубројна е групата на прекршоци против јавниот ред и мир, потешки истапи и разни силеџиски однесувања извршени под дејство на алкохол и сл.

д) Влијанието на личните фактори

Секако дека факторите врзани за самата личност се многу значајни при појавата на малолетничката деликвенција. Во овие фактори спаѓаат: емоционалната лабилност, ниската интелигенција, агресивност, ниско ниво на чувство на одговорност, екстраверзија - интроверзија, мотивација и сл.

Со оглед на важноста на овие фактори се јавуваат и некои психолошки теории кои како резултат на овие фактори ја објаснуваат малолетничката деликвенција.

➤ Емоционална лабилност

Деликвентот се разликува од другите младинци првенствено по своите емоционални реакции. Тој е емоционално нестабилен. Во литературата често пати се

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

зборува за одредена поврзаност помеѓу емотивната нестабилност и престапничкото однесување.⁴ При тоа мислењата се движат од оние кои емотивните пореметувања ги третираат како значаен фактор на малолетничкото престапништво, до оние кои повеќе го негираат нивното значење. Меѓутоа повеќето сметаат дека некои ситуации како што се: отфрленост, чувство на инфериорност, љубомора, чувството на вина поради извршените дела и други чувства кои предизвикуваат појаки емоционални возбудувања и реагирања, можат да доведат до деликвентни испади. Тие ситуации условуваат и предизвикуваат емотивна напнатост. Иако постојат некои разлики во сваќањата на емоционалната лабилност, повеќето од нив под тоа подразбираат потешкотија во контролирањето на емоциите, бурно реагирање на разни ситуации кои претежно е одредено со притисок на емоциите, претерана чувствителност и нетолеранција спрема тешкотиите и препреките. Емоционалната лабилност најверојатно зависи од темпераментот и конституционалниот карактер. Многу често е последица на некои оболувања кои го оштетуваат нервниот систем особено во раното детство.

➤ **Интелигенција**

Интелигенцијата е онаа особина т.е. способност по која луѓето најмногу се разликуваат. Оваа способност има посебно значење за процесот на социјализацијата на личноста зошто представува своевиден резултат на сложеното дејство и сложен однос меѓу диспозициите - средината на активноста.⁵

Помеѓу малолетните деликвенти постојат значајни разлики во нивото на интелигенцијата спрема возраста на направеното дело. Највисоко ниво на интелигенција имаат фалсификаторите и оние што се занимаваат со проневера, а најниско - сексуалните деликвенти. Порано преовладувале мислењето дека ниската интелигенција е основен

⁴ М-р Ј. Лазарески „ Деликвентност и цртите на личноста на малолетникот,, Скопје, Просветно дело 1975 год. бр.4

⁵ М- р Ј. Лазарески „ Деликвенција и интелигенција,, Скопје, Просветно дело 1975 год. бр.2 - 3

фактор на престапништвото. Денес на интелигенцијата не и се придава таков карактер. Тоа и понатаму се смета како значаен фактор на криминалното однесување, како позначаен фактор во малолетничката деликвенција отколку во криминалитетот на возрасни лица. Спрема БЕРТ интелигенцијата како посебна свера на духовниот живот на човекот игра значајна улога при појавата на криминалното однесување кај малолетниците. Тој смета дека неразвиената интелигенција, разните дефекти и духовната заостанатост воопшто представува значаен фактор на нивното деликвентно однесување.

1/3 до 1/2 деликвенти се интелектуално заостанати. Од друга страна тие се нешто поинтелигентни од останатите ментално заостанати. Таквите малолетници не се во состојба да ја сватат недозволеноста на одредените постапки и тие својства представуваат субјективен извор на нивното деликвентно однесување.

Во своето истражување БЕРТ посветил особено внимание на односот помеѓу интелигенцијата и криминалното однесување кај малолетните деликвенти и смета дека интелектуалното ниво на малолетните деликвенти е пониско од просечното интелектуално ниво на неделиквентите, дека високите интелигентни деликвенти се ретка појава помеѓу малолетните деликвенти, поради што пониското ниво на интелигенцијата претставува значајна компонента на нивното девијантно однесување, за кое би требало да се води сметка во процесот на ресоцијализација.

Повеќе автори како и БЕРТ сметаат дека интелектуалното ниво на младите деликвенти е пониско од просечното интелектуално ниво кај неделиквентите и дека високо интелигентните деликвенти се многу ретки. Високо интелигентните деликвенти учествуваат во организирањето на кривичните дела, а младинците со ниска интелигенција учествуваат во вршењето на самото кривично дело. Токму поради тоа интелектуално заостанатите младинци почесто ги наоѓаме меѓу извршителите на некои кривични дела како што се: провали, малверзации и слични дела.

Осврт бр.4 „Етиологија малолетничког преступништва,, Савез удружења дефектолога Југославије, Београд 1971 год.

➤ **Агресивност**

Според психоаналитичкото гледиште, малолетничката деликвенција е последица на тешки фрустрации кои ги зафатиле поединците во раното детство. До нив најчесто се доаѓа во случај кога општеството го става младиот човек во тешка ситуација која го лишува од можностите да ги постигне своите цели, поради што тој преживува манифестира спрема себеси или другите на различни начини. Таа може внатрешни немири и кризи. Овие фрустрации можат да имаат и емотивна основа како резултат на недостаток на внатрешната сигурност. Поради несигурноста младите не се во состојба да ги остварат своите цели и поставените стандарди поради што таа несигурност ја компензира со агресивноста која се да биде деструктивна и крајно агресивна, а може да биде и вербална. Во врска со ова се истакнува дека несигурноста и агресивноста претставуваат фактори на деликвентно однесување на младите. Поради тоа се смета дека терапијата се состои во повторно воспоставување на сигурноста.

➤ **Ниско ниво на чувството на одговорност**

Без разлика на тоа што различни околности или влијанија помалку или повеќе доринесуваат да се направи престап, сепак несомнително е дека секој поединец е одговорен за своето учество. Поради тоа може да се очекува дека деликвентите се чувствуваат и делимично виновни за својот престап. На поголем број деликвенти им е поставено прашањето: *Кој е најмногу крив за нивниот престап?*

Поголем број од нив кривицата ја префрлуваат на некој од околината а мал е бројот од оние деликвенти кои сметаат дека се и самите криви за престапот. Исто така им се поставува и друго прашање: *дали постои нешто што би можело да го спречи престапот?*

Еден мал број на испитаниците сметаат дека би можело, но ако повеќе би размислиле. Сите групи сметаат дека ништо друго не би можело да помогне или наведуваат некои други поволни околности: подобри односи со родителите и сл.

Факт е дека одговорноста многу лесно ја префрлуваат на другите и дека деликвентите не се спремни да ја прифатат одговорноста на своето дело.

➤ **Екстроверзија - Интроверзија**

Поради тоа што екстроверзијата представува тенденција за воспоставување контакт со околината, комуникативност, спремност за соработка би требало да се очекува дека деликвентите како асоцијални личности се интровертни. Меѓутоа повеќе истражувања покажуваат обратна тенденција. Самото извршување на престапот представува активност, насоченост спрема околината, осетливост на надворешните ситуации и тенденција за реагирање на надворешни импулси. Според тоа екстроверзијата би можела да биде скоро неопходна карактеристика на деликвентните личности.⁶ За испитување на оваа особина при испитување на деликвентите се послужиле со два индикатори: како го проведува слободното време „сам или во друштво“, и дали делото го извршил сам или во друштво. Поголем дел од деликвентите слободното време го поминуваат во друштво. Готово идентичен резултат се добива и на другите прашања. Ова го потврдува мислењето дека деликвентите имаат добар контакт со својата потесна деликвентна група. Во секој случај помеѓу нив се наоѓа и помал број на интровертни деликвенти и тоа „полесните“, деликвенти почесто делата ги извршуваат сами отколку во друштво.

➤ **Мотивација**

Покрај способностите и мотивацијата е несомнително најдобар клуч за објаснување за секое однесување па и на деликвентното. Интересот за испитување на мотивацијата кај деликвентите се појавува поради тоа што спрема некои автори постои битна разлика помеѓу т.н. „мотивациона и фрустрациона“, деликвенција. Се тргнува од претпоставката дека некои престапи се мотивирани од некоја цел, додека пак другите се

⁶ М-р Ј. Лазароски „Деликвентност и прстите на личноста на малолетникот“, Скопје, Просветно дело 1975 год бр.4

од фрустрациона природа. Често пати тешко е да се одреди за кој вид престап се работи, бидејќи непосредна фрустрација на пример: навреда, може да го предизвика мотивот на освета. Мотивите се променливи, динамички категории подлежни на притисок и промени под влијание на нови ситуации. Самиот престап ја менува структурата на мотивацијата. Сепак и покрај динамичноста на мотивите постои и релативна сталност на мотивите. Постојат некои општи мотиви заеднички за сите луѓе. Тоа се покрај мотивот за одржување на живот т.е. за задоволување на основните физиолошки потреби и слични мотиви: потреба за сигурност, за припаѓање во група, за љубов, за почитување на сопствената личност, за успех, за афирмација и сл. Испитувањата покажале дека деликвентите имаат четири најважни групи на мотивации, и тоа се следните:

1. Желба за нови искуства, радозналост
2. Желба за љубов, пријателство
3. Потреба за сигурност
4. Потреба за афирмација.

Ова се воглавно истите мотиви кои се среќаваат кај повеќето луѓе но во различен степен.

➤ **Мотиви за извршување на делото**

Едно од најинтересните и најважните прашања за настанувањето на престапот е прашањето за мотивите за извршување на делото: зошто луѓето го извршуваат делото, престапот, што ги поттикнало на тоа, што сакале да постигнат со извршувањето на делото.

Ова е од посебно значење за судската пракса зошто од видот на мотивацијата може во голема мера да зависи изборот и висината на санкцијата која ќе се превземе против деликвентот. Често пати тие мотиви се проценуваат врз основа на врстата на делото која

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

може да се подели на: сексуални мотиви - сексуални деликвенти, гнев - телесни напади, убиства, присвојување - кражби, пљачки - превари и сл.

Процената на мотивите спрема врстата на делото може да се наведе на погрешен пат. Така на пример: кражбата не мора секогаш да биде мотивирана со користољубие, физичкиот напад со осветата, а сексуалните деликти се сексуалните мотиви на пример: кражбата или убиството можат да бидат предизвикани од некои сосема други мотиви на пример: сентиментални или политички, а не користољубиви мотиви. Најголем број од деликвентите на прашањето што сакале да постигнат со престапот одговараат дека престапот го извршиле за да би се сдобиле со средствата за забава или самото дело представувале извор на забава, игра или авантура. Релативно мал број од нив сакале да ги подмират своите потреби. Има и случаи кои се без мотиви. Тука секако се работи за неискреност и за мотиви кои тешко се признаваат. Кај „полесните деликвенти,, поголем е бројот без мотиви за разлика од „тешките деликвенти,,.

3. ФЕНОМЕНОЛОГИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКОТО ПРЕСТАПНИШТВО СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА СТРУГА И СТРУШКО

Под феноменологија на малолетничкото престапништво се подразбира, како оваа општествена појава се јавува, нејзиниот обем како се манифестира, класификација и типологија. Тука ќе биде спомнато за феноменологијата на малолетничката деликвенција во Струга и Струшко, обем, структура и некои значајни карактеристики за оваа појава.

Статистичките податоци кои што се употребени се добиени од Општинското Јавно Обвинителство, од Општинскиот суд – Струга, Органот за внатрешни работи – Струга и Центарот за социјална работа – Струга. За да се увиди динамиката на малолетничката деликвенција треба да се тргне од бројот на поднесените кривични пријави.

4. АНАЛИЗА НА СТРУШКИТЕ ДЕЛИКВЕНТИ СПОРЕД БРОЈОТ НА ПОДНЕСЕНИТЕ КРИВИЧНИ ПРИЈАВИ

Табела бр.1

1981	1982	1983	1984	вкупно
59	58	75	63	255

Од табелата бр.1 се гледа дека во периодот од 1981 – 1984 год. до ОЈО се поднесени вкупно 255 кривични пријави, од кој што најголем број пријави се доставени во 1983 год. и тоа 75 а во останатите години нема некои отстапувања, бројот се движи од 59 во 1981 год. 58 во 1982 год и 63 пријави во 1984 год.

5. АНАЛИЗА НА ПОДНЕСЕНИТЕ КРИВИЧНИ ПРИЈАВИ ПО ЛИЦА ДО ОЈО - СТРУГА И КОЈ СЕ ЈАВУВА КАКО ПОДНОСИТЕЛ КРИВИЧНАТА ПРИЈАВА

Табела бр. 2

Подносител на пријавата	1981	1982	1983	1984
1. Граѓани	37	2	4	3
2. СВР	12	54	67	59
3. Општест. Органи.	4	/	4	1
4. ОЈО	4	2	/	/
5. Останати	2	/	/	/

Вкупно	59	58	75	63
--------	----	----	----	----

Од табелата се гледа дека во 1981 год. примени се 37 кривични пријави против 59 малолетни сторители на кривичн дела. Како подносител на кривични пријави против малолетни сторители во овој период се јавуваат граѓаните со најголем број пријави 37, па следуваат пријавите од СВР – 12. Во споредба со 1981 год. во 1982 год. има блага тенденција на опаѓање на бројот на малолетните сторители на кривични дела. Во 1982 год. има вкупно 58 малолетни сторители. Како подносител на најголем број кривични пријави во овој период се јавува СВР со вкупен број од 54 пријави. Зголемувањето бројот на кривичните пријави во оваа година во споредба со предходната е за 4,5 %. Веќе во 1983 год. има зголемување на обемот на малолетниот криминалитет за 22,7 % во споредба со претходната. Во 1983 год. поднесени се вкупно 75 пријави, а како најголем подносител на кривични пријави и во оваа година се јавува СВР со вкупно 67 пријави.

Во периодот на 1984 год. регистрирани се 63 малолетни сторители на кривични дела. И во оваа година најголем број пријави доставени до ОЈО - Струга се од СВР со вкупен број 59. Во овој период во споредба со минатата година има опаѓање на малолетничката деликвенција за 19,0 %. Заедничко за сите години е тоа што голем број од поднесените кривични пријави се отфрлаат бидејќи како извршители се јавуваат деца до 14 год. возраст, а тоа се кривично неодговорни малолетници.

6. АНАЛИЗА НА СОСТОЈБАТА НА МАЛОЛЕТНИЦИТЕ ВО ПЕРИОДОТ 1981 – 1984 ГОД.

Малолетните сторители се делат на кривично одговорни и кривично неодговорни. Како малолетници кривично одговорни се сметаат оние лица кои се од 14 – 18 годишна возраст. Овде постои уште една поделба и тоа помлади малолетници на возраст од 14 – 16 год. и постари малолетници од 16 – 18 годишна возраст.

Овие малолетници подлежат на КЗ. Како малолетници кривично неодговорни се сметаат оние лица кои се до 14 годишна возраст и не подлежат на КЗ. Во Ценарот за социјална работа во Струга се води евиденција по календарски години за нивниот број. Таму во периодот од 1981 – 1984 год. се регистрирани сл.

Број кривично одговорни и кривично неодговорни:

Табела бр.3

Година	кривично одговорни	кривично неодговорни
1981	25	27
1982	26	29
1983	36	32
1984	26	29
Вкупно	113	107

Од табелата се гледа дека нивниот број од година во година варира од вкупниот број малолетни сторители на кривични дела 54,5 % се кривично одговорни, а 55,5% се кривично неодговорни во периодот од 1981 – 1984год.

7. АНАЛИЗА НА ДЕЛИКВЕНТИТЕ СПРЕМА ОБРАЗОВНОТО НИВО

Во личните карактеристики на малолетниот сторител е и образовното ниво. Образованието во објаснувањето на малолетниот криминалитет треба да се рзгледува

најмалку од 2 аспекти: прво, образованието е општествена категорија што го одредува општествениот и социјалниот статус на малолетникот во општеството, второ образованието е индикатор за одредување на односот на малолетникот кон трудот. Тогаш кога малолетникот ќе изврши кривично дело заради кое ќе дојде пред суд со цел да се примени кривична санкција како средство за присилно воспитување. Елементот на образованието мора да се има во предвид за кривичната санкција да биде правилно изречена, како објективна можност низ менување на состојбата да се откријат оние услови што доведуваат до криминално однесување.

Во општина Струга учеството на малолетниците со завршено основно училиште и недозавршено средно образование има поголем процент на учество во малолетниот криминалитет. Во табела бр.4 е прикажано учеството на малолетните лица во малолетничкиот криминалитет според образованието во 1983 год.

Табела бр. 4

Степен на образование	бр. на малол.сторители	процент
1.незаврш. основ.образование	9	27,3 %
2.зав.осн.осум.училиште	11	33,3 %
3.неза.сред.стручно	13	39,5 %
4.заврш.сред.стручно	-	-
5.вкупно	33	100,0 %

Според тоа во 1983 год. од вкупно 33 малолетни сторители на кривични дела на кои им е изречена некоја воспитна мерка 13 или 39,5 % од вкупниот број се со

недовршено средно образование т.е. ученици во училишниот центар за средно образование во Струга. Додека со нешто помал процент од 33,3 % се со завршено основно училиште, со најмал процент од 27,3 % се со недовршено основно осугодишно училиште. Кога зборуваме за малолетничката деликвенција во Струга и Струшко треба да истакнеме и тоа дека во поголем број малолетни сторители се јавуваат малолетниците од селските населби за разлика од малилетниците од Струга.

Како причина што доведуваат до оваа појава се препишува на тоа што селските деца често пати по завршувањето на основното училиште остануваат дома т.е. не го продолжуваат школувањето, имаат доста слободно време, а немаат други активности каде би го исористиле своето слободно време за покорисни работи. Исто така битно обележје за овој крај што придонесува за золемувањето на малолетниот криминалитет е печалбарска традиција. Еден од родителите на најголем број случаи таткото се наоѓа на привремена работа во странство, а мајката често останува дома сама со повеќе деца и не може да обрати доволно внимание и контрола над сите деца. Често пати се препуштени сами на себе, сами да се снаоѓаат и воспитуваат на улица или безделничат во селскиот атар.

8. УСЛОВИ ЗА ПОЈАВАТА НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

8.1. Занимањето како услов за појава на малолетничка деликвенција

Занимањето на малолетникот представува еден од значајните услови што колерираат материјалната положба, општествениот статус, материјалните услови за живот и сл. Занимањето треба да се разгледува од два аспекти: прво, кога го одредува материјалниот статус на сторителот на кривичното дело а второ, што занимањето може да има значење во вршењето на кривичното дело како одредена специјалност за поуспешно извршување на делото. Кај малолетните сторители на кривични дела занимањето добива друго значење бидејќи се работи за лица кои се наоѓаат во фаза од својот живот кога го оформуваат своето занимање и образование. Во малолетничкиот криминалитет во Струга сторителите на кривичните дела посвоего занимање имаат различно учество.

Најмногу учество завземаат малолетниците со занаетчиско занимање и тоа малолетници кои повремено, обично во летниот период одат на работа надвор од местото на живеење. Обично вршат градежни работи (услуги). Исто така се јавуваат и малолетни сторители на кривични дела со индустриско занимање, додека голем е бројот на оние што имаат земјоделски занимања, затоа што голем број на малолетници потекнуваат од Струшките села, при што претежно нивните семејства се занимаваат со земјоделство.

8.2. Возраста како услов за појава на малолетничка деликвенција

Возраста на малолетните сторители на кривичните дела е оној елемент што ги разликува овие сторители на кривични дела на возрасните. По старосната анализа во Струга доминираат малолетните сторители на кривични дела од 16 – 18 годишна возраст. Нивното учество во малолетничкиот криминалитет е поголем при што постои тенденција на се поголем дел на сторители на кривични дела кои се приближуваат кон оваа граница. На пример: во 1983 година од вкупниот број 33 малолетни сторители на кои им е изречена воспитна мерка, 22 учесници се на возраст (старост) од 16 – 18 години.

8.3. Национална припадност

Националната припадност како карактеристика на едно лице не е определувачка и не се наоѓа во поврзаност со вршењето на кривичните дела. Во општина Струга учествуваат во малолетничкиот криминалитет, лица од повеќе националности и што е одлика на оваа општина зошто тука живеат луѓе од повеќе националности: Македонци, Албанци, Турци, Власи, Роми и други. Во малолетничкиот криминалитет во малку поголем процент се јавуваат малолетници од Македонската националност во споредба со припадниците на Албанската националност. Илустрирано во 1983 година од вкупниот број малолетни сторители 16 се од Македонската, 15 од Албанската и 2 од Ромската националност.

8.4. Дејствување на малолетниците

За малолетничката деликвенција од овој крај битно е тоа што малолетниците почесто заеднички дејствуваат т.е. има повеќе лица во извршувањето на кривичното дело. Младата личност подлегнува под влијание на животната средина.

Заради потребата од другарство, тие другарувања ги вршат со малолетните престапници и така запаѓаат во криминалитетот и заеднички дејствуваат. Овие заеднички дејствувања се поинтензивни и поорганизирани и од нив постои поголема опасност. Како заклучок на оваа глава можеме да речиме дека според податоците добиени од ОЈО о Струга, општина Струга спаѓа во општините со среден процент на малолетнички криминалитет. Во периодот од 1981 – 1984 година, извршени се вкупно 255 кривични дела од малолетни сторители.

9. ПРЕВЕНЦИЈА МАЛОЛЕТНИЧКОТО ПРЕСТАПНИШТВО – МЕРКИ КОИ СЕ ПРЕВЗЕМЕНИ ВО ОПШТИНА СТРУГА ЗА СУЗБИВАЊЕ НА ОВАА ПОЈАВА

Под поимот превентивна активност се подразбира широк спектар на дејствување облици, методи и средства за правилно насочување, развојот и поведението на децата и младината, нивното позитивно ангажирање во слободното време и елиминирање на причините и условите што доведуваат до манифестирање на негативно однесување од страна на поединци⁷. Тука ќе биде спомната за превенцијата на малолетничкото престапништво – мерки кои се превземени на територија на општина Струга и Струшко. Во општинскиот суд во Струга вработени се двајца судии за малолетници, а исто така постои и Совет за малолетници. Постојат повеќе класификации на мери кои се применуваат спрема малолетниците. Мерките што се изрекуваат од овој суд можат да се поделат во две групи: институционални и вонинституционални. Вонинституционални

⁷ Љ. Симеонов, Превентивна активност, Социјална политика, Скопје 1984 година бр. 1 – 2

мерки се: укор, засилен надзор од страна на родителите или старателот и засилен надзор од страна на социјалниот орган и Центар за социјална работа во Струга. Целта на мерката „УКОР„ е малолетникот јавно да се прекори и да му се укаже на опасноста од неговото однесување. Оваа мерка е најблага и може воспитно да делува врз малолетникот.

Мерката **„ЗАСИЛЕН НАДЗОР ОД СТРАНА НА РОДИТЕЛОТ ИЛИ СТАРАТЕЛОТ„** се остварува во природната средина во која живее малолетникот со програмиран и насочен надзор од страна на семејството.

Мерката **„ЗАСИЛЕН НАДЗОР ОД СТРАНА НА СОЦИЈАЛНИОТ ОРГАН„** се остварува со постојана контрола врз малолетникот од страна на социјалниот орган. Сите овие мерки траат најмалку една година, најповеќе до три години зошто судот одлучува дополнително. Во Институцијални мерки спаѓаат: упатувањето во воспитна установа или Воспитно поправен дом. На лицата кои покажуваат подлабоки промени во личноста, повисок степен на загрозеност им се изрекуваат овие воспитни мерки. Тие се со неодредено траење, најмалку 6 месеци, а најповеќе до 5 години.

Во организираното остварување на превенцијата на малолетничкото престапништво во Струга главно и најголемо значење имаат органите и институциите што се занимаваат професионално со оваа појава и по својата позиција се поставени на тој начин што од нивната организираност и активност зависи како ќе тече сузбивањето на малолетничкото асоцијално однесување. Во оваа општина во остварувањето на оваа функција досега најголемата улога имале Секретаријатот за внатрешни работи, Органот за кривичниот прогон. Општинскиот суд и како посебно се истакнува Центарот за социјална работа – Струга. Центарот за социјална работа има најодговорна и најзначајна улога во поставувањето и остварувањето на превенцијата и сузбивањето на малолетничката деликвенција. Неговата улога се согледува во брзото откривањена малолетните престапници, во превземањето на благовремени мерки спрема малолетниците.

Вредно е да се спомене и тоа дека Центарот за социјална работа соработува со Медицинскиот центар, Општинскиот одбор на Црвениот крст, Општинскиот суд, СВР – Струга, ОСИЗ за општествена заштита на децата и др. Перманентна работа на ЦСР –

Струга се малолетните престапници е со единствена цел за нивно превоспитување и ресоцијализација. Низ работата со оваа категорија малолетници најчесто контактира со нивните родители зошто тие се непосредни воспитувачи на своите деца и директно задолжени да вршат непосредна контрола на успехот на децата во школото, за поведението на децата надвор од својот дом, односот во поширика животна средина. Стручниот тим во ЦСР – Струга го сочинуваат: педагог, психолог, социолог – дефектолог и социјален работник. Работата на Психологот во Центарот е доста значајна и одговорна. Податоците за малолетникот психологот ги добива од социјалниот работник, педагогот, од испитувањето н малолетникот, неговите родители и други извори.

Психологот го проучува досието на малолетникот, врши консултации со соработниците, потоа закажува средба со малолетникот и неговите родители. Заради неможноста да се опфатат сите малолетници во психолошка обработка, бидејќи работи еден психолог во службата, кај психологот доаѓаат само оние малолетници и родители на кои им е неопходна психолошка помош за разрешување на конфликти кои настанале во семејството, како и оние малолетници кои имаат извршено потешко кривично дело или кои деликтите прешле во навика и за кои се очекува изрекување на потешка воспитна мерка – упатување во установа или засилен надзор од страна на старателскиот орган. Психолошкото испитување претежно се изведува индивидуално за во некои случаи групно со повеќе малолетници.

Се води интервју одвоено и со малолетникот и со неговиот родител, потоа заедно со малолетникот и неговиот родител. Понекогаш кога има потреба интервјуто се проширува на други лица како на пример: класниот раководител, со другарите на малолетникот и слично. Најчесто се води полудиригиран интервју со однапред одредени области на кои ќе им се обрати посебно внимание. Особено се експонираат интерперсоналните односи во семејството, социјализацијата на малолетникот, интересите на малолетникот, неговите желби, организираноста на слободното време и друго. По завршувањето на одделни интервјуа се води групна дискусија помеѓу психологот, малолетникот и неговиот родител за да се разјаснат некои спротивности и недоразбирања.

По овој разговор психологот закажува термин за тестирање на малолетникот. Понекогаш кога ситуацијата наложува тестирањето се изведува истиот ден кога и интервјуто по еден кус одмор. Се применуваат такви тестови кои им одговараат на возраста на интелектуалното и на културното ниво на малолетникот. Најчесто се испитува менталната зрелост, специфичните способности, вниманието, вољата, емоционалниот живот, интересите, мотивите, желбите, ставовите, социјализацијата на малолетникот и други.

По завршувањето на тестирањето се закажува разговор со малолетникот и со неговите родители, се дискутира по некои прашања, а на крајот се донесува заклучок или се закажува психолошко советување со малолетникот и неговите родители. Психолошката терапија може да трае подолго време.

На советувањето се разрешуваат конфликтите што настанале во семејството, се менуваат ставовите на малолетникот и неговите родители, се објаснуваат нејаснотиите, се планира времето, се даваат упатство и совети. Во психотерапевтската работа се наидува на тешкотии во соработката, во неприфаќање или предвреме напуштање на психотерапијата. Овие тешкотии произлегуваат од ниското културно ниво на родителите и на нивните деца.

За цело време додека трае испитувањето психологот е во постојан контакт со соработниците, си разменуваат мислења се дискутираат одредени прашања, се бараат одговори на некои нејасни работи во врска со малолетникот. Кога ќе се приберат сите информации се преминува на интерпретација и обработка на податоците и пишување на психолошки наод и мислење. Психолошкиот наод може да биде наменет за судот, за установата во која се упатува малолетникот или за интерна употреба.

Во психолошкиот наод се вметнуваат основни податоци: име и презиме, возраст, школска подготовка, социоекономски статус, накратко се дефинира причината поради која се јавува во Центарот за социјални работи, се наведуваат податоците за периодот во кое е извршено испитувањето, се наведуваат применетите техники на испитувањето, се дава општа импресија за испитаникот врз основа на набљудувањето во разни контакти за време

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

на тестирањето или во спонтани ситуации – посебно се опишува неговиот став спрема родителите, околината и слично. Исто така со психолошкиот извештај се дава процена на интелектуалните способности и процесот на мислење, а на крај се дава заклучок и прпорака. Карактеристично е да се истакне и тоа дека како специфични проблеми во донесувањето на психолошката дијагноза и оценувањето на личноста, се наметнува карактерот на возрастниот период на испитаниците.

Најголем број на испитаници се на возраст од 10 – 15 години. Тој период во развојот е наречен пубертет и преодолесценција и го карактеризираат бурни соматофизиолошки и психолошки примени. Многу е тешко поради тоа да се оцени од психолошки аспект што е нормално, а што абнормално и колку е една манифестна црта на држењето поминлива или трајна. Друг специфичен проблем за популацијата на малолетниците кои се јавуваат во Центарот за социјална работа, е социо – културниот статус и условите за развој.

Имаме голем број на деца припадници на познати субкултури, па поради недоволно познавање на нивниот начин на живот и обичаите често пати треба да се пресудува со општо човечките општествени норми и критериуми за нормално и абнормално, што е особено опасно кога се оценува една личност и кога се определува нејзиниот поматамошен третман.

10. ЗАКЛУЧОК

Психолошкиот извештај заедно со социјалната анамнеза и педагошкиот наод и мислење се испраќаат и во воспитно поправен дом доколку на малолетникот му е изречена таква казна. За благиот пораст на малолетничкото престапништво сигурно се должи на самопрегорна работа во превенцијата и сузбивањето на професионалноста на надлежните органи што се занимаваат со оваа појава во Струга.

Меѓутоа овие институции ќе мораат во иднина да продолжат со уште поголема ангажираност, овој проблем да се третира во секоја месна заедница и воспитно образовна установа. Покрај тоа што ги согледуваат субјективните фактори што придонесуваат за

формирање на една таква личност, исто така треба да се согледаат и објективните фактори кои придонесуваат и го условиле кривичното дело, да се потрудат да ги отклонат негативните фактори што се јавуваат во личноста на малолетникот.

Тргнувајќи од фактот дека младата генерација е оној фактор брз кој и за кој ја градиме нашата иднина, нашето посветло утре грижата и ангажман на овие општествени организации во создавањето на општествено економски, социо – културни, образовни и други услови за правилен развој на младата генерација е едно големо значење. Тоа е нивна задача и одговорност пред сопствениот народ и сопствената младина.

Ако вака комплексно се сфати превенцијата на малолетничкото престапништво во општина Струга, тогаш ќе се отвори широка основа за поуспешно превентирање и сузбивање на оваа општествено негативна појава.

11. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Д-р Љ. Арнаудовски „Малолетничко престапништво,, предавања одржани на посдипломски студии, Скопје 1970/1980 и 1980/1981 година.
- [2] Савез Здружења дефектолога Југославије „Етиологија малолетничког преступништва,, Београд 1971 година.
- [3] М-р Ј. Лазароски „Деликвентност и интелигенција „ Скопје , Просветно дело (списанија за педагошки прашања) 1975 година бр. 2 – 3 .
- [4] М-р Ј. Лазароски „Деликвенција и црти на личноста на малолетникот,, Социјала политика, Скопје 1975 година бр. 4.
- [5] Д-р Н. Рот „Основи социјалне психологије,, Београд 1980 година.
- [6] Д-р П. Милекиќ „Адолесценција,, медицинско – психолошки проблеми сазревање човека, Београд – Загреб 1965 година.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [7] Зборник од трудови од советувањето „ Проучување на личноста, основни избор и одмерување на кривичната санкција и определување на третманот „Скопје 1978 година.
- [8] Годишен статистички извештај на податоци од Општинското Јавно Обвинителство за период од 1981 – 1984 година, Струга

DRUGS, HISTORICAL DEVELOPMENT OF DRUGS AND TYPES OF DRUGS

Sanja Radeska

Abstract

The purpose of this scientific paper is to show and specify the negative effect caused by the consumption of different types of drugs and their negative impact on the life of every individual who uses drugs.

Keywords: *Drugs, drug use, drug effects, types of drugs.*

ДРОГА, ИСТОРИСКИ РАЗВИТОК НА ДРОГАТА И ВИДОВИ ДРОГИ

Сања Радеска

Апстракт:

Целта на овој научен труд е да се прикаже и прецизира негативниот ефект што го предизвикува консулмирањето на различните видови дроги и нивното негативно влијание вез животот на секој поединец кој користи дрога.

Клучни зборови: *Дрога, користење на дрогата, ефекти од дрогата, видови дроги.*

1. BOBED

Под поимот дроги, подразбираме дроги кои имаат способност да влегуваат во интеракција со живите организми, менувајќи ја нормалната телесна функција.

Дрога може да биде било која природна или синтетичка супстанција која поседува некоја посебна или изборна привлечност. Такви се опојните дроги кои се сметаат за супстанции од природно или синтетичко потекло со чија употреба може да се создадат состојби на зависност, што можат да го загрозат човековиот интегритет во физичка, психичка или социјална смисла.

Како опојни дроги се сметаат и психотропните супстанции.

Од фармаколошки аспект, дрогите имаат дејство, предизвикано од хемиските својства на супстанциите, кои влијаат на структурата и функцијата на живите организми, а со тоа го менуваат расположението и свеста на човекот.

Дејството на дрогата ја менува човековата личност, а со повеќекратно конзумирање се оштетуваат одредени витални органи.

Дрогата има дејство врз менталниот живот, проследено со лудило, параноја и шизофренија. Користење на прекумерна доза доведува до смрт.

Исто така дрогата има влијание и врз психичката преобразба на личноста, проследено со физичко и психичко распаѓање, слабеење на нервниот систем, менување на карактерот. Со сето ова не само што е засегнат поединецот, туку засегнати се и семејството и општеството во целост.

Дејството на дрогата врз поединецот, со повремено или трајно корисење, води кон толеранција, а толеранцијата е поврзана со потребата од постојано зголемување на неопходната доза дрога поради постигнување исти, веќе доживевани ефекти.

Самото дејство на дрогата води кон психичка и физичка зависност, а злоупотребата на дрогата и нејзиното дејство врз животот и организмот на човекот, предизвикано од хемиските супстанции што ги содржи дрогата, има штетни последици врз индивидуата и општеството во целост.

2. ДРОГАТА ВО АНТИЧКИТЕ КУЛТУРИ – ИСТОРИЈА, КОРИСТЕЊЕ И ЕФЕКТИ

Борбата против дрогата и нејзиното масовно користење во денешницата е голема, но некако невидлива и без соодветни резултати. Се покажа дека загриженоста сама по себе не е доволна. Се до денес несоодветно и невешто се справуваме со овие проблеми, како од раце да ги губиме малдите, односно децата кои посегнуваат по дрогата и другите психотропни супстанции на се помала возраст.

Проблемот на користење дроги иако станува особено актуелен кон крајот на 20-от век и тоа како светски проблем, дружењето на човекот со дрогите започнало пред повеќе милениуми, па затоа е погрешно мислењето дека користењето на наркотици се јавува како резултат на модерното време.

Археолошките истражувања покажуваат дека луѓето користеле опиум и „магични“ печурки дури пред 10.000 години. Се верува дека многу научници како што е Питагора, немало да дојдат до нивните генијални теории ако не биле овие наркотици.

Многу денешни дроги низ историјата се користеле како лекови (хероин, марихуана, хашиш, кокаин).⁸

Сумерите, Кинезите, Ацтеките и други народи користеле опиум, кокаин и алуционогени габи за отстранување на болки, зголемување на физичката издржливост на воините, како и во религиозни и други слични цели.

Во продолжение ќе прикажеме некои од дрогите кои се користеле низ историјата, а и сеуште се користат во денешно време.⁹

1. ХАРМАЛ – најчесто се користел во Западна Индија и Иран. Во брзо е откриен во еден археолошки локалитет во Чиле, заедно со лулиња кои се користеле за негово пушење.

⁸ www.australia.gov.au/drugs

⁹ <https://open.lib.umn.edu/socialproblems/chapter/7-1-drug-use-in-history/>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

2.КАНАБИС – е еден од најкористените опијати кој во многу земји е веќе и легализиран. Се користи илјадници години, а се смета дека започнало прво да се користи во Централна и Јужна Азија. Најдени се многу докази стари 2.700 години во Западна Кина, а исто така најдени се и 789 грама во гробовите на некои од шаманите.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

3.ЛИСТОТ ОД КОКА – бил цвакан и од него се правело чај. Маите како цивилизација многу го користеле. Листот од кока е премногу хранлив и содржи многу витамини, железо и калциум. Најмногу се наоѓа во Јужна Америка.

4.ПСИЛОЦИБИН – овие печурки најмногу се користеле од домородното население во пустината Сахара како и во Централна и Јужна Америка. Печурките се познати по предизвикувањето на халуцинации, за кои античките народи сметале дека станувале многу интелигентни.

5.ОПИУМ – без сомнение ова е најкористената дрога во историјата. Сумерците се сметаат за први кои почнале да го користат и произведуваат пред околу 3400 години пред нашата ера. Авганистан е најголем извозник на опиум, а Македонија го има најсилниот и најквалитетниот опиум.

6.СИН ЛОТУС – бил омилен во стариот Египет. Оваа дрога предизвикува корисниците да бидат зборлести и релаксирани. Се конзумирал како чај и алкохолни пијалоци.

3.ВИДОВИ ДРОГИ¹⁰

Марихуана

Марихуана е име за дрога која ги вклучува лисјата и цветните делови на индискиот коноп, уште наречен *Cannabis sativa*. Марихуаната се пуши или цвака заради причинување на халуциогени ефекти или ефекти на возбуждавање.

¹⁰<https://www.unodc.org/drugs/en/get-the-facts/types-of-drugs.html>

Активната состојка на марихуаната, позната како тетрахидроканабинол е концентрирана на горните цветни делови на Индискиот Коноп. За марихуаната има многу жаргонски имиња како на пример трева, хаге, зелено, вутра, ганца, грање итн.

Повеќето земји ја сметаат марихуаната како илегална супстанција, но одделни земји варираат со тоа како го казнуваат користењето и припадността на дрогата.

Иако за марихуаната не е докажано дека може да предизвика телесна зависност па и ако се прекине нејзиното користење, не се јавуваат никакви симптоми на телесна посвета, таа може да предизвика психолошка зависност со постојано и долго користење.

Позната е во централна Азија и Кина околу 3000 п.н.е и е главно користена како медикамент.

Марихуаната започнала широко да се користи во Америка во 60-те и 70-те години и во тоа време станува втора најпопуларна дрога после алкохолот.

Многу корисници велат дека постојат две фази во дејството на марихуаната:

- почетна возбуда – која го вклучува замајувањето;
- еуфоријата – проследена со спокојство и пријатно чувство.

Промените во однесувањето се често придружувани во сменети разбирања на времето и местото. Процесот на мислење е често нарушен од неполни идеи и мемории. Кај некои од корисниците се јавува зголемен апетит, потреба за благо, засилување на сетилното чувство и чувство на задоволство.

Негативните ефекти на марихуаната вклучуваат:

- збрканост;
- акутни реакции;
- напади на беспокојство;
- страв;
- чувство на беспомошност;
- губење на самоконтрола.

Хроничните корисници на марихуаната можат да развијат т.н. амотивационен синдром кој се карактеризира со пасивност, намалена мотивација и преокупација кон земање на дроги.

Како што е случај со дејствието на алкохолот, дејствието на марихуаната може да го растрои размислувањето, разбирањето, меморијата, говорот, способноста за решавање на проблеми и времето на реакција.

Последиците од долго користење на марихуаната се уште не се одредени, а не постојат докази дека марихуаната може да ги уништи мозочни клетки.

Марихуаната може да биде корисна во борбата против непријатните и болни симптоми кај некои медицински состојби.

Некои луѓе мислат дека марихуаната може да го подобри апетитот и да го спречи намалувањето на телесната тежина кај луѓето болни од СИДА.

Други размислуваат дека марихуаната го намалува очниот притисок кај луѓето со глауком. Исто така може да го намали гадењето причинете од раковата хемотерапија и третманите со радијација. Луѓето кои страдаат од овие и од други хронични заболувања тврдат дека марихуаната ги намалува болките додека другите медикаменти не.¹¹

Афионски катран

Афионскиот катран е исушен млечен сок, добиен од зелените плодови на растението *Paraver somniferum* L. – Papaveraceae. Афионот се одгледува повеќе од 2.500 години. Афионот уште од најрано време се употребува како лек. Меѓу првите се споменува лекот „диакодион“, што се подготвувал од пресни афионски чушки, наречени „мирхи“ мед и други состојки, а се препорачувал против кашлица. Афионот се употребувал и против грозница, како средство за смирување, против рани и друго.

¹¹<https://nida.nih.gov/publications/drugfacts/cannabis-marijuana>

Во грчката митологија, афионот претставувал, од една страна симбол на плодноста, а од друга страна симбол на смртта.

Во Република Северна Македонија, афионот го донесле Турците пред околу 150 години. Семето било пренесено 1835 година, од малоазиското место Афион, по кое растението го добило и името. Афионската култура бргу се проширила во нашата држава, така што 1900 година имало околу 20.000 хектари со посаден афион.

Paraver somniferum L. – *Paraveraceae* има повеќе вариетети, но поважни за добивање на опиум се следните: *var. album*, *var. glabrum* и *var. nigrum*. Афионот е едногодишно зелјесто растение, со слабо развиен коренов систем. Стеблото е тркалезно, вертикално и крвко. Под добри временски услови расте над 1.5 м. Кога е суша, до 80 см. Стеблото е разгрането, со 2-10 гранки, ретко повеќе. По боја е сиво-зелено, гранките завршуваат со цветови, потоа со плодови. Листот е голем, набран и брановиден, на ивиците цел или слабо назабен. Долните листови се поголеми од горните, со издолжено јајцевиден изглед, а сите се зелено-сиви по боја. Цветот е голем и избива на врвот на растението. Има 4 венечни листови, што се подредени во 2 круга. По боја се бели (*var. album*), црвени (*var. glabrum*), виолетови (*var. nigrum*). Растението цвести во мај. Плодот е чушка, која на врвот има устенце „жиг“. По облик чушката на *var. album* е нешто издолжена, *var. glabrum* е со форма на јаболко, а *var. nigrum* е тркалезна. Онадвор, чушката е мазна и ребреста. Одвнатре, таа е поделена со издолжени кожести прегради, наречени плаценти. Дури семето е зелено тоа е припиено за плацентите, а кога е зрело, паѓа на дното на чушката. Семето е ситно, со бубрежест изглед, со мрежеста издупчена површина. Афионот се сее во октомври или февруари, а евентуално и во првата половина на март. Вегетативниот циклус на растението трае 240-250 денови.

Растението минува низ 4 вегетативни фази:

1. Фаза на лисна розета, која трае до април;
2. Фаза на бутонизација, пупење, која почнува во мај;
3. Фаза на техничка зрелост на плодот, која настанува во јуни;
4. Фаза на физиолошка зрелост на семето која стасува 20-35 денови по 3-тата фаза.

Најинтересна е фазата на техничка зрелост на чушките, кога тие содржат најмногу млечен сок, со максимална количина на алкалоиди.

Бербата на опиумот се врши во две фази:

1. Сечење - се врши по убаво, суво време, во најтоплите часови на денот обично од кај 11-15 часот бидејќи тогаш во сидовите на чушките се собира најмногу млечен сок, богат со алкалоиди. Обрежувањето треба да се врши ни длабоко, ни плитко. Треба да се сечат млечните канали, така што млечниот сок да излезе надвор од чушката. Тоа се постигнува, кога специјалните нижеви се завиткуваат со крпа, така што се остава само мал дел од сечивото ослободен;
2. Собирање - афионскиот сок е млечно-бел и околу резовите се зафаќа во вид на капки и наскоро, под влијание на воздухот и ензимите, се стврднува, а бојата му станува кафеава. Утредента, рано на утро со специјални ножеви - бералки се стружат кафеавите лепливи капки од чушките, и се ставаат во садови - сафи. Сафите се носат на сонце и таму стојат 2-3 дена за да се потсуши насобраната маса. Потоа опиумот се формира во вид на „лепчина“ со тежина од 1 кг. кои се завиткуваат во листови од афион и се носат во суви магацини, поставени со рафтови, каде наполно се сушат.

Својства: Етимологијата на зборот опиум доаѓа од грчкиот збор „опиос“ што значи сок. Опиумот е цврст, тежок, сјаен како смола, со кафено-црна боја. Кога се крши на прелом е кафено-црвен и грубо зрнест. Има специфичен наркотичен мирис, лут и горчлив вкус.

Состав: Опиумот содржи над 25 алкалоиди, кои се сврзани, поголемиот број за меконската киселина, а некои за сулфурна и млечна. Нашиот афион содржи околу 14% морфин, што по интернационалните мерки претставува многу добар по квалитет.¹²

¹²<https://www.dea.gov/sites/default/files/2020-06/Opium-2020.pdf>
<https://www2.palomar.edu/users/warmstrong/opium.htm>

Зрели суви афионски чушки

Зрелите суви афионски чушки без семе се користат за екстракција на афионските алкалоиди. Аптекарот J. Kabay од Унгарија, прв почнал да ги користи сувите зрели чушки од афионот за екстракција на морфинот. Неговиот метод понатаму го усовршиле H. Wuest и A. Frey.

Овој метод се усовршува и денес. Методот се употребува во сите земји на кои им е дозволено да произведуваат афион. Во сувите чашки на афионот се содржи морфин. Меѓутоа афионот не се користи само за екстракција на морфинот и други алкалоиди, туку и за добивање на масло од суво семе.

Производството на афионот е под контрола на Обединетите Нации и на владите на земјите каде што се произведува. На тој начин се избегнува негова злоупотреба.¹³

Цвет од булка

Дрогата претставува исушени венечни листови од растението *Papaver rhoeas* L. – *Papaveraceae*, уште попозната како див афион.

Булката е едногодишно зелјесто растение, високо 20–40 cm, со големи перјесто засечени листови. На врвот на цветната дршка, на која се наоѓаат ретки влакна, се развиваат убави нежни цветови со црвена боја. Цветовите се составени од 4 венечни еднообразни ливчиња, при основата пигментирани.

Растението цвести од мај, па се до август. Плодот е обратно јајцеста чушка, што е гола и мала.

Булката е плевел, распространет во нашата држава. Расте на ливади, во полиња, на ниви, а го има и на високи места. Венечните листови на цветот се собираат во мај – јуни, по убаво и суво време, без да се притискаат. Собраните венечни ливчиња се сушат веднаш

¹³<https://www.delightedcooking.com/what-is-poppy-seed.htm>
<https://flowermag.com/saving-and-growing-poppy-seeds/>

по собирањето, при што се постилаат во тенок слој, на јако сонце. Дури се сушат, ливчињата не треба да се допираат.

Може да се сушат во сушилница на температура од 450 степени.

Макроскопија: Исушените венечни ливчиња на цветот од булката се тенки, набрани со црвено - виолетова боја. Големи се 4-5 цм, со овален изглед, при основата нешто се потесни и пигментирани, со црни пегии.

Состав: Дрогата содржи во мала концентрација алкалоид реадин, антоцијански пигменти, слуз, шеќери и др.

Употреба: Алкалоидот реадин има слабо фармаколошко дејство. Тој делува благо антитусивно дејство, па поради него и слугите, дрогата се додава во мешани чаеви за градни заболувања.

Тутун

Тутунот е род на кратколисни растенија од фамилијата Зрнци, по потекло од Северна и Јужна Америка. Тутуновите листови често се пушат во облик на пури, цигари, во луле или наргиле. Ова е потенцијално штетно за белите дробови и може да предизвика рак и заболувања на истите. Тутунот може и да се цвака, „макнува“ и вшмркува во нос како фино мелен бурмут. Највеќето уживатели на тутунот во било кој облик навлекуваат навика да го користат секој ден.

Тутунот содржи никотин, силен невротоксин кој е особено опасен за инсектите. Секој начин на земање на тутун резултира со апсорпција на никотин во разни количества во крвотокот на уживателот, и со време, развиток на толеранција и зависност. Количеството на апсорпција, неговата честота и брзина се тесноповрзани со мерата на зависност и толеранција која може да се создаде. Смртоносна доза на никотин има во половина пура или три цигари, меѓутоа, само мал дел од никотинот во овие производи оди во чадот и речиси сите случаи на никотинско труење се резултат на концентрирани облици на состојката која се користи кај инсектицидите. Други активни алкалоиди во тутунот се хармалините.

Долготрајното пушење со себе носи ризици за развој на разни ракови и срцеви удари, како и тешки кардиоваскуларни и дишни болести. Пушењето може да доведе и до пократок живот. Прилично зголемениот ризик за развој на рак се должи на плетора од нитросамини и други канцерогени состојки кои се наоѓаат во тутунот и неговите остатоци заради анаеробно загревање, заради пушењето или начинот на сушењето на тутунот на оган. Некои методи на сушење на тутунот го зголемуваат ризикот на орален рак. Наспроти тоа, со употреба на парен тутун се избегнува канцерогеноста со тоа што не се лачат нитросамини, но штетните ефекти врз кардиоваскуларниот систем и панкреасот остануваат исти.¹⁴

Тутунски производи

Тутун за цвакање

Цвакањето е еден од двата најстари начини на консумирање тутун. Индијанците од Северна и Јужна Америка цвакале тутун мешан со вар од памтивек. Денешниот тутун за цвакање се произведува во три облика: усукан, чеп и рефус. Некои производители во Обединетото Кралство прават особено силен усукан тутун предвиден за пушење во луле, наместо за цвакање. Овие не се мешаат со вар, но содржат додатоци како виски, рум, цреша и други вкусови типични за мешавините за луле.

Усуканиот тутун е најстариот облик на тутун за цвакање. Еден до три висококвалитетни листа се плетат и усукуваат во јаже додека се незрели, а потоа се сушат на ист начин како другите тутуни.

Усуканиот тутун бил измислен од морнари заради опасноста од пожари на бродовите.

¹⁴<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>
https://www.who.int/health-topics/tobacco#tab=tab_1

Овој вид на тутун се користел од земјоделците за лична употреба, покрај преостанатиот тутун наменет за продажба.

Современите усукани тутуни понекогаш се лесно засладени.

Ваквиот тутун сè уште може да се набави на пазарот, но ретко вон Апалачија. Популарни марки се Mammoth Cave, Moore's Red Leaf и Cumberland Gap.¹⁵

Тутунова вода

Тутуновата вода е традиционален органски инсектицид во употреба во домашното градинарство. За ова може да се користи и тутунов прав. Се добива со вриење на силен тутун во вода, или пак негово киснење во неа низ подолги временски периоди. Кога ќе се олади, течноста се прска, или пак се премачкува на листовите, каде е смртоносна за инсектите.¹⁶

Лист од кока

Дрогата претставува изсушени листови на растението *Erythroxylon coca*. Коката како самоник ежбун, висок 2–3 метра, со вечно зелени листови. Расте во тропските и суптропските предели на Јужна Америка, Боливија, Перу, потоа Индија, на Мадагаскар и др.

Култивирана таа е пониска, достигнува височина до 1,50 метри. Се култивира на Јава, Шри Ланка, во Африка и Јужна Америка. Квалитетна дрога се добива од растенијата, кои се одгледуваат на височина од 600–1200 метри.

За растенијата е карактеристична црвената боја на стеблото и гранките. Листовите се овално – елиптични, кожести, 3–8 цм долги, и 1.5–4 цм широки.

Цветовите се беличесто-жолти, а плодот е црвена бобица.

¹⁵<https://www.hhs.gov/nt/ca/en/services/health-effects-tobacco/what-you-should-know-about-chewing-tobacco>

¹⁶<https://www.merriam-webster.com/dictionary/tobacco%20water>

Постојат околу 200 видови растенија кока, но листовите се собираат од три вариетети:

1. Листови од боливијанска или Хуануко кока;
2. Листови од труксило, нерувианска и јаванска кока;
3. Листови од колумбиска кока.

Листовите на сите вариетети од растението кока се собираат во 3 и 4, 6 и 7 и во 10 и 11 месец. Тие, прв пат се берат на двегодишна старост на растението. Се берат младите и здрави листови.

Доколку листовите се користат за цвакање, како во американските земји, тогаш подвргнуваат на ферментирање, со сушење по природен пат. Ако пак, се користат во фармацевтски цели, треба веднаш да се сушат во сушилница на температурата од 40–450 степени.

Макро и Микроскопија: Дрогата, сувиот лист е овално – елиптичен, долг 3–8 цм, широк 1.5–4 цм, на врвот зашилен или тап, гладок и тенко мембранозен. На лице е зелено – жолт, а на опачината со нијанса поотворена боја. На ивиците е рамен. На опачината јасно се гледаат 2 набора на епителот, кои се во вид на лак и скоро паралелно со главниот нерв. Мирисот е слабо специфичен, а вкусот му е горчлив и кога се цвака ја стега устата, а јазикот отрпнува. Попречениот пресек на листот е со хетерогена и асиметрична структура. Над епителот е дебела кутикола, а по неа ред од палисадни клетки. Во мезофилот има сунѓерест паренхим. Дрвениот дел се состои од флоем, ксилем и срцевински зраци.

Состав: Дрогата, во зависност од вариететот, содржи алкалоиди вкупно 0.5–2 %, деривати на тропанот т.е. на ектонинот. Потоа, содржи малку танини, етерно масло и флавоноиди.

Кокаинот е диестер на ектонинот. Покрај кокаинот, слични на него се цинамил – кокаинот (метил цинамил – ектонин) и труксилниот, кои се наоѓаат во помали концентрации во дрогата.

Употреба: Одамна е позната употребата од страна на домородците од Јужна Америка, како средства за стимулирање. И денес, во Перу и Боливија, домородците ги користат листовите, особено кога работат тешки физички работи.

Фармакодинамичкото делување на кокаинот е добро проучено. Пред се, кокаинот е локален анестетик и како таков се употребува во офталмологијата и ОРЛ, зашто делува на завршетоците на сетилните нерви. Исто така, кокаинот делува и на централниот нервен систем. Во мали дози, предизвикува зголемена физичка и психичка активност, добра настроеност и халуцинации.

Доколку често се употребува кокаинот предизвикува зависност, наречена кокаиноманија, при што, дозите се зголемуваат, а со тоа и сите последици од злоупотреба на дрогата како: раздразливост и конвулзии, а подоцна депресија со парализа на центарот за дишење и на крај смрт.

Порано во аптеките од дрогата се приготвувала тинктура, која се употребувала против стомачни болки. Денес дрогата се користи за екстракција на кокаинот, кој доаѓа во аптеките како сол. Откако по синтетски пат е добиен новокаинот, па поради тоа употребата на кокаинот е се поретка.¹⁷

Кафе

Кафето се добива од исушените семиња на разни видови кафиња. Кафето е вечно зелено дрво, високо до 5 метри, со спротивно поставени кожести листови, елиптични по форма. Од пазувите на листовите се развиваат од 40-15 бели цветови со пријатен мирис. Плодот е сочна коштунка со црвена боја во чиј мезокарп се наоѓаат две семки кои се сместени во кожест ендокарп. Семенките се обложени со ендокарп и сребрена вдлабнатина. Првото берење на кафето започнува од 3–5 годишна старост на дрвото. Го има во Африка, Америка и на места со тропска и субтропска клима. Култивираното кафе е

¹⁷<https://www.webmd.com/vitamins/ai/ingredientmono-748/coca>

ниско растение високо до 2 метра. Тоа бара влажно и лесно земјиште и надморска височина од 600 до 2.000 метри.

Постојат два метода за добивање на кафето:

1. По сувиот метод кафето се добива кога плодовите се сушат на сонце и семето механички се вади од плодовите;
2. По влажната метода се собираат плодовите и веднаш се носат во специјални садови каде се одвојува семето од мезокарпот. Понатаму остатокот од мезокарпот се отстранува со бактериско вриење, при тоа во семето настануваат промени кои влијаат врз квалитетот на мирисот. Потоа семето се плакне во вода и се суши. Откако ќе се исуши механички од семето се отстранува ендокарпот и танката семена обвивка.¹⁸

Дрога: Сувото семе е елиптично, долго до 1.5 cm, широко од 5-10 mm со зелено кафеава боја, тоа е тврдо, мазно, сјајно и тешко. На надворешната страна е испакнато, а на внатрешната рамно со издолжена сјајна бразда, која е остаток од семената обвивка.

Состав: Има до 2% кофеин, танини, теобтомин, теофилин, ксантини, масло, шеќери и др. Хлорогенската киселина која се наоѓа во суровото семе е врзана за кофеинот во форма на калиумова сол, која при пржењето на зрната се разградува и се ослободува кофеинот со пржење на кафето на температура од 200 до 230 степени, се создава испарливо, темно и многу ароматично масло наречено кофеон кое содржи голем број на соединенија во форма на алкохоли, алдехиди, естри и др.

Употреба: Кафето делува како аналептик, ја стимулира срцевата работа и е слаб диуретик. Со зголемена употреба на кафеото се јавува хронично труење кое се манифестира со несоница, треперење, вртоглавица и тахикардија.¹⁹

¹⁸<https://www.britannica.com/topic/coffee>

¹⁹Дервенци, В., Прирачник „Природни лековити и ароматични сировини“.
<https://www.seminarski-diplomski.co.rs/MK-Sociologija/Opojni-drogi.html>

4.ЗАКЛУЧОК

Самото дејство на дрогата води кон психичка и физичка зависност, а злоупотребата на дрогата и нејзиното дејство врз животот и организмот на човекот, предизвикано од хемиските супстанции што ги содржи дрогата, има штетни последици врз индивидуата и општеството во целост.

Дрогите уништуваат милиони животи секоја година.

Сите видови на дрога, без разлика дали се дозволени или не, можат да бидат штетни, тоа е супстанца која може да го измени начинот на кој функционираат телото и мозокот.

Штетни последици има врз консуматорот на дрога, неговата околина и општеството во целост.

Овие последици посебно се изразени со нарушување на здравствената состојба на консуматорот, со напуштање на образованието, неработоспособноста, и со неисполнувањето други лични и семејни обврски.

Злоупотребата на дрога претставува криминогена и сложена социо-патолошка појава која е генерирана од многубројни криминогени фактори.

Дејството на дрогата врз поединецот, со повремено или трајно корисење, води кон толеранција, а толеранцијата е поврзана со потребата од постојано зголемување на неопходната доза дрога поради постигнување исти, веќе доживевани ефекти.

5.КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Brecher, E., M., Licit and illicit drugs, Boston, MA: Little, Brown, 1973.
- [2] Gately, I., Tobacco: The story of how tobacco seduced the world, New York, NY: Grove Press, 2001.
- [3] Goodman, J., Sherratt, A., Lovejoy, P., E., (Eds.). Consuming habits: Drugs in history and anthropology (2nd ed.), New York, NY: Routledge, 2007.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [4] Дервенци, В., Прирачник - Природни лековити и ароматични суровини.
- [5] Durant, R., Thakker, J., Substance use and abuse: Cultural and historical perspectives, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2003.
- [6] Escohotado, A., The general history of drugs (G. W. Robinette, Trans.), Valparasio, Chile: Graffiti Milante Press, 2010.
- [7] Кнежевиќ, С., Пачоска, Н., Велковска, С., Илиевска, Д., Семејството, младите и дрогата – Сам/а не можеш, заедно можеме повеќе, Скопје, 2003.
- [8] www.australia.gov.au/drugs
- [9] <https://open.lib.umn.edu/socialproblems/chapter/7-1-drug-use-in-history/>
- [10] <https://www.unodc.org/drugs/en/get-the-facts/types-of-drugs.html>
- [11] <https://nida.nih.gov/publications/drugfacts/cannabis-marijuana>
- [12] <https://www.dea.gov/sites/default/files/2020-06/Opium-2020.pdf>
- [13] <https://www2.palomar.edu/users/warmstrong/opium.htm>
- [14] <https://www.delightedcooking.com/what-is-poppy-seed.htm>
- [15] <https://flowermag.com/saving-and-growing-poppy-seeds/>
- [16] <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>
- [17] https://www.who.int/health-topics/tobacco#tab=tab_1
- [18] <https://www.hss.gov.nt.ca/en/services/health-effects-tobacco/what-you-should-know-about-chewing-tobacco>
- [19] <https://www.merriam-webster.com/dictionary/tobacco%20water>
- [20] <https://www.webmd.com/vitamins/ai/ingredientmono-748/coca>
- [21] <https://www.britannica.com/topic/coffee>
- [22] <https://www.seminarski-diplomski.co.rs/MK-Sociologija/Opojni-drogi.html>

JUVENILE DELINQUENCY IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

Sanja Radeska

Abstract

Juvenile delinquency is a negative phenomenon that is conditioned by a complex set of circumstances arising from economic, socio-cultural, educational, social, health and other aspects of social life that negatively reflect on the life and development of the young person. Juvenile delinquency is the most common problem in societies where poverty and lack of education are present. To prevent juvenile delinquency, it is necessary to provide a good life in a peaceful society with a stable economy and social cohesion where children could focus their energy towards something positive by accepting moral values and value orientations that are socially acceptable and morally good. One of the most important activities that must not be neglected is the prevention of juvenile delinquency.

Keywords: *Juvenile delinquency, crime, juvenile, prevention*

МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Сања Радеска

Апстракт

Малолетничката деликвенција е негативна појава која е условена од сложен сплет на околности кои произлегуваат од економските, социо-културните, воспитно-образовните, социјалните, здравствените и други аспекти на општествениот живот кои негативно се одразуваат врз животот и развојот на младата личност. Малолетничката деликвенција претставува најчест проблем во општествата во кои е присутна сиромаштијата и необразованоста. За да се спречи малолетничката деликвенција е неопходно да се обезбеди убав живот во мирно општество со стабилна економија и

општествена кохезија каде што децата би можеле да ја фокусираат својата енергија кон нешто позитивно прифаќајќи морални вредности и вредносни ориентации кои се општествено прифатливи и морално добри. Една од најбитните активности што не смее да биде запоставена е превенцијата на малолетничката деликвенција.

Клучни зборови: *Малолетничка деликвенција, .криминалитет, малолетник, превенција.*

1.ВОВЕД

Неприфатливото однесување на младите од секогаш привлекувало посебно внимание на општеството.

Историски, оваа појава е присутна уште во најнеразвиените општества.

Со развојот на општеството, таа претрпувала одредени модификации и промени и тоа како на феноменолошки-појавен план, така и во поглед на причините и условите што ја предизвикуваат и овозможуваат.

Гледано во целина, правецот на овие промени се движел кон се позачестено и подрастично манифестирање на ова однесување.

Тоа, во основа, е условено од се поголемата сложеност на општествениот живот, а со тоа и од се посилното и помногубројното манифестирање на влијанието на околностите, кои младите ги поттикнуваат кон такво однесување.

Причините за тоа треба да ги бараме во сложеноста на самата појава и нејзиното различно јавување во разни социо-културни средини.

Во прашање е сложена и динамична појава, која манифестира вонредни способности за прилагодување кон животните услови.

Причините за појавата на малолетничката деликвенција, најчесто се делат на неколку групи и тоа: општествено - економски причини, семејни причини, индивидуални карактеристики на личноста на малолетникот и средината како фактор за појава на малолетничката деликвенција.

Малолетничката деликвенција е многу деликатно да се говори и најнапред би требало да се запрашаме не за неговите последици, туку за причинителите на овој значаен општествен проблем, т.е. зошто кај малолетниците доаѓа до нарушување на социјалното однесување и зошто тие имаат желба и потреба да ги кршат општествено прифатените норми на однесување.

За да се разбере суштината на оваа појава и да се преземат соодветни мерки, нужно е да се откријат причините кои доведуваат до асоцијално однесување на младите.

2. ПОИМ НА КРИМИНАЛИТЕТ

Криминалитетот секогаш претставувал голем проблем низ целокупниот општествен историски развој на човештвото. Во сите фази на развојот на општеството се преземале мерки за негово спречување, но не се постигнале очекуваните резултати. Криминалитетот претставува општествена појава која го опфаќа вкупниот збир на кривични дела на одреден простор во одредено време²⁰.

Поимот произлегува од латинскиот збор „*krimen*“, што значи злосторство.

Под поимот криминалитет се подразбираат сите активности што ги загрозуваат и повредуваат богатствата, односите, вредностите и интересите на личноста и на општеството, додека пак кривично-правните прописи на една земја се сметаат за кривични дела за одреден временски период. Кривичното дело, претставува човечко однесување што е забрането со закон и за кое следува кривична санкција.²¹ Тоа ги загрозува основните вредности во едно општество и тоа својство се вика општествена опасност.

Криминалитетот како општествена појава која во крајна консеквенца е условена од нивото и развитокот на општествено-економските односи и услови на едно општество, претставува конкретен израз на отуѓеноста на човековата личност во различни облици и во различни сфери на општествено-економската база и надградба. Како класно условена

²⁰Алексоски, С., Криминална психологија: (Психосоцијалните фактори на престапништвото на младите), Штип; Прилеп: Педагошки факултет „Гоце Делчев“; П.П.Елвор, 1997.

²¹Dinitz, S., *The Antisocial Personality, Forensic psychiatry and psychology*, F.A Davis, Company, Philadelphia.

општествена појава и израз на спротивностите што се јавуваат во развитокот на општеството, целосно е потврден општествениот интерес за криминалитетот.²²

Според Милутиновиќ, кој се смета за криминолошки пионер на Балканот, криминалитетот се состои од кривични дела кои се детерминирани како дела со кои се кршат нормите на кривичниот закон од страна на лица. Од друга страна, Сингеровата дефиниција го опфаќа збирот од сите фактори за вршење криминалитет, како индивидуалниот, така и криминалитетот како општествена појава. Во секој случај, деликвенцијата претставува однесување на човекот кое, без оглед на тоа дали е опфатено со кривичниот закон, е во спротивност со однесувањето што од општеството е секојдневно очекувано.²³

Хорватиќ поаѓа од сличниот став дека криминалитетот има „две лица“, односно дека криминалитетот не е само вкупност од забранети казниви однесувања одредени во кривичниот закон за одредена територија во одредено време, туку исто така е и масовна општествена појава и поединечно однесување на некои членови на општествената заедница во одреден простор и во одредено време.

Игњатовиќ пак, според набљудувањето на криминалот како индивидуална појава и криминалитетот како масовна појава, вниманието го насочува кон значењето на проучувањето на престапникот како автор на делата, жртвата на криминалистичкото дело, како и реакцијата на општеството на криминалитетот.²⁴

После изложеното, може да се заклучи дека криминалитетот го обележуваат две битни карактеристики и тоа: неговата индивидуалност (кривичното дело и неговиот извршител) како и вкупноста на таквите поединечни појави на одреден простор во одредено време, со кое се карактеризира неговата масовност. Исто така, криминалитетот како социолошки феномен има свој негативен карактер, од што се имплицира задолжителна реакција на заедницата низ правосудниот систем, со што му се придава социолошка димензија.

²²Dinitz, S., The Antisocial Personality, Forensic psychiatry and psychology, F.A Davis, Company, Philadelphia.

²³Сингер, М., Микшај, Ј., Деликвенција младих, 1994.

²⁴Хорватиќ, Ж., Елементарна криминологија, 1981.

1.1. Малолетнички криминалитет

Под поимот малолетнички криминалитет се подразбира она престапничко поведение на поединец, група на млади кое е противопштествено, односно општествено неприфатливо однесување со кое се кршат правните и моралните норми на определено општество и кои, кога тоа е општествено видливо, предизвикуваат спонтано и организирано општествено реагирање со намера да се заштитат општествените добра и вредности, како и самите актери на таквото поведение. Во потесна смисла криминалитетот кај малолетниците се определува како и кај возрасните, односно криминалитетот се определува како кривични дела опфатени во кривичното законодавство²⁵.

Всушност Милутиновиќ го оправдува ова поимно определување поради тоа што со него малолетничката деликвенција се ограничува на дејности кои се инкриминирани со позитивен закон, а казнената политика бара јасни и прецизно определени поими, лишени од дифузност и релативност.²⁶

Криминалитетот кај младите се карактеризира со специфични обележја кои доаѓаат до израз како во полето на феноменологијата и етиологијата, така и во доменот на општествената реакција и третманот на малолетните сторители на кривични дела. Таквите обележја произлегуваат од нивниот био-психо-социјален развој, како и од нивниот посебен статус во општеството.

2. Дефинирање и поим малолетничка деликвенција

Секое проучување на одредена општествена и криминална појава, најпрво е условено од одредување на поимот и дефинирањето на таа појава. Кај малолетничката

²⁵Јашовиќ, Ж., Криминологија малолетничке деликвенције, Белград, 1983.

²⁶Милутиновиќ, М., Криминологија, Белград, 1990.

деликвенција како општествено негативна појава, имаме проблем околу одредувањето на истите.

Проблемите настануваат поради постоењето на многубројни дефиниции кои што авторите ги изнесуваат врз основа на различни критериуми. Кога зборуваме за малолетничката деликвенција, оваа состојба е условена од големиот број на истражувања кои постојано доведуваат до нови сознанија. Затоа, во право се оние автори кои што тврдат дека постојат толку дефиниции за малолетничката деликвенција, колку што постојат автори²⁷.

Проблемот уште толку се продлабочува со фактот дека во литературата за оваа појава се употребуваат различни поими како: малолетничка запустеност, малолетничко престапништво, малолетничка деликвенција, неприлагодена младина, младина со лошо поведение, асоцијално поведение и уште многу други поими за кои може да се каже дека се синоними за една иста појава. Основна категорија врз која ја одредуваме малолетничката деликвенција е малолетноста, односно возраста на малолетните лица што ја определува како нивната личност, така и нивното однесување во правец на прекршување на правните и моралните норми, што во крајна линија го одредува и ставот на општеството кон нив.²⁸

Застапниците на ова сфаќање поаѓаат од тоа дека малолетничката деликвенција како социолошки поим може да се изведе од повредите на системот на вредности, односно мора да биде дефиниран со закон и се сведува на кривичните дела како и кај возрасните. Секое занемарување на правните аспекти и сведување на психолошки и психијатриски не можат ниту да се оправдаат ниту да се објаснат. Друга група се залага за нешто пошироко сфаќање за малолетничката деликвенција. Тие поаѓаат од прекршоците на сите правни норми, а не само на кривичноправните.

²⁷Милутинивиќ, М., Сп. труд.

²⁸Алексоски, С., Криминална психологија: (психосоцијалните фактори на престапништвото на младите), Штип, 1997.

Трета група на сфаќање - под малолетничко престапништво се подразбира такво девијантно однесување на младите со кое се кршат легалните норми и прописи на одредени установи во заедницата, како и моралните норми на општествената средина.

Под овие поими општествено неприфатливите однесувања на младата популација се сметаат како недозволени и тоа како облици на однесување според позитивниот закон одредени како кривични дела и прекршоци, така и низ други постапки и однесување кои по својот карактер бараат примена на вонкривични, воспитни и други социјални мерки и акции. Некои класификации разликуваат предделиквентно и деликвентно однесување, при што во првото се вбројуваат сите облици на престапништва, а во другото се вбројуваат однесувањата кои претставуваат кривични дела. Во некои земји постојат и посебни закони за малолетничка деликвенција каде се вбројуваат сите врски на кривични дела и прекршоци кои се санкционирани како посебна деликвенција на младите.

Се чини дека според современото сфаќање, најприменета дефиниција за малолетничка деликвенција е: малолетничкото престапништво е секое однесување на поединецот или групата млади кое е противопштествено, односно општествено неприфатливо, т.е кога се кршат правните или моралните норми на некое општество и кога видливо предизвикуваат спонтано или организирано општествено реагирање со намера да се заштитат општествените добра и вредности, но и самите актери на таквото однесување.²⁹

2.1.Малолетник

Малолетник е личност во посебна возрасна категорија и со посебни биопсихички особини, која од возрасните се разликува по степенот на емоционалната и интелектуалната зрелост, свесноста за постапките и одговорноста за своето однесување.

Во законодавната пракса има различни пристапи за класификација на престапниците, но обично тие се ставаат во категории на помлади (личности помеѓу 14 и 16 години) и постари малолетници (личности помеѓу 16 и 18 години).

²⁹Јашовиќ, Ж., Криминологија малолетничког преступништва, Научна книга, Белград, 1991.

Поделбата се заснова на анатомска и психичка развиеност, односно ментална зрелост на одредени структури кај малолетничката популација, односно реалната основа за можната усогласеност на нивниот однос во поглед на усвојување и почитување на правните, моралните и општествените норми.

Врз основа на тие специфичности во кривичноправната теорија, односно кривичното законодавство, на оваа категорија личности им се дава посебен третман во постапката и во казнено-правните мерки и мерките на ресоцијализација.

Таквиот пристап има реална научна подлога, бидејќи структурата на малолетниците во споредба со возрасните лица е битно различна.

Тоа се согледува во послабо развиениот нервен систем и психичката структура воопшто, во различноста во доживувањето на половите впечатоци, биолошката, емоционалната, социјалната незрелост и слично.

Сите овие елементи влијаат на недоволно изразената свест и неизградениот систем на чувство на одговорност за одреден вид на однесување и нивни можни последици.

Малолетникот припаѓа на старосната популација која е во интензивни емоционални, физички и сексуални промени, кои се услов за социјално созревање.

Во тој период личноста манифестира променливи облици на расположение, физички или интелектуално постепено созрева, усвојува принципи, однесувања и вредности кои не мораат секогаш да се вклопуваат во вообичаените клишеа.

Животот на младите се збогатува со љубов како резултат на интензивната работа на жлездите за внатрешно лачење, па според тоа и потребата за привлекување на спротивниот пол.

Чувството на несигурност во поглед на сопствениот статус, егзистенцијата или изгледот е доста развиено.

Почетокот и развојот на сексуалноста ретко поминува без стрес и без анксиозност. На овие „редовни тешкотии“ многу често можат да се надоврзат проблеми со бременоста, фертилитетот, силувањата, половите болести, а од пред неколку децении и сидата.³⁰

³⁰<http://eprints.ugd.edu.mk/10409/1/MAGISTERSKA%20PDF.pdf>

2.2. Профил на малолетник-деликвент

Биолошката и психолошката компонента на личноста на малолетникот се релативно константни карактеристики за сите млади. Поточно, личноста на малолетникот е априори психолошки и медицински феномен, а потоа социолошки, педагошки, кривичноправен или психијатриски. Тесно е поврзана со периодот од животот наречен адолесценција.

Ако периодот од детството значи раст и функционален развој, тогаш за периодот на адолесценција може да се употреби зборот зреење (матурација). Адолесценцијата е премин од детството во зрела возраст. Подразбира период од 13-21 година за девојчиња или 15-21 за машките.³¹

Криминогеното влијание на дезинтегративните процеси врз населението, а посебно врз младите во период на адолесценција, е неспорна и емпириски докажана.

Многубројни истражувања дадоа дел од доказите за поврзаноста и за условеноста на деликвентното однесување и карактеристиките на личноста како што се емоционална стабилност, фрустрациска толерантност, упорност и слично, т.е. особините на личноста во потесна смисла на зборот, кои значат релативно стабилна организација на мотивациските склоности на индивидуата, кои произлегуваат од интеракцијата на биолошките пориви и социјалната и физичката средина.³²

Ова е така, затоа што во периодот на зреење детето доживува длабоки промени во биолошка, психолошка и социјална смисла, на кои некои од нив лесно се приспособуваат, но повеќето имаат поголеми потешкотии и нестабилност.

3. ФЕНОМЕНОЛОГИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

Малолетничката деликвенција е од редот на оние криминолошки феномени кои во континуитет се следат и истражуваат. Тврдењата на голем број автори дека малолетничката деликвенција е во постојан пораст се потврдуваат³³.

³¹ Поп Јорданова, Н., Медицинска психологија, Култура, 2003.

³² Сингер, М., Микшај, Љ., Деликвенција младих, Глобус, Загреб, 1993.

³³ Кајзп, Е., Сп. труд.

Меѓутоа, поради различните теоретски пристапи, различното дефинирање на самата појава како и обработката на податоците при истражувањата, често се добиваат сосема различни квантитативни изрази на нејзините феноменолошки карактеристики.

Евиденција за малолетничката деликвенција кај нас, според различни критериуми водат:

1. Јавните обвинителства за поднесени пријави од страна на надлежните органи, покренатите подготвителни постапки и одлуките по предлогот за примена на санкции;
2. Републичкиот завод за статистика, евиденција за малолетните сторители на кривични дела според посебни обрасци;
3. Органите за внатрешни работи, за која може да се каже дека е најпотполна бидејќи ги опфаќа како сторените кривични дела, така и прекршоците од страна на малолетни лица;
4. Министерството за правда и основните судови водат збирни податоци за малолетните лица на кои им се изречени санкции за сторените прекршоци;
5. Центрите за социјална работа исто така водат евиденција за децата и малолетните сторители на кривични дела и други деликвентни поведенија.

4.ЕТИОЛОГИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

Етиологијата на малолетничката деликвенција е едно од најинтересните истражувани подрачја во криминологијата.

Тоа се должи на тоа што преку одговорите на прашањата сврзани со етиологијата на малолетничката деликвенција можат да се стекнат сознанија за етиологијата на криминалитетот во целина, како и на тесната врска помеѓу малолетничката деликвенција и рецидивизмот.

Прашањето за етиологијата на малолетничката деликвенција и криминалитетот е старо колку и самите појави, додека научниот интерес трае од првите зачетоци на овие негативни појави.

Поради огромниот број на научници кои што се занимавале со проучување на причините за појава на малолетничкиот криминалитет, имаме огромен број на теориски концепции за криминогените фактори што доведуваат до оваа појава.

Кај малолетничката деликвенција се јавуваат 3 теории, а тие се:

- биолошки теории;
- психолошки теории;
- социолошките теории.³⁴

5. ПРИЧИНИ ЗА ПОЈАВА НА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

Многу автори истакнуваат дека причините за појавата на малолетничка деликвенција се сложени и најчесто ги делат на неколку групи. Општествено економски причини - долготрајната општествено економска криза во државата, придонесува за осиромашување на општеството, што рефлектира со голем процент на невработеност на граѓаните и им оневозможува да ги задоволат своите основни потреби.

Исто така, воените состојби во и околу државата, прилив на бегалци, миграции, тешкотии во функционирањето на правната држава и слично, претставуваат причини кои доведуваат до зголемување на психопатолошките појави, асоцијалното и криминогеното однесување на младите.

Семејството како микро група во системот на општествената структура е институција преку која се остварува социјализација и формирање на личноста.

Во современото општество семејството е соочено со се поинтезивно слабеење на својата воспитна функција.

³⁴Баткоска, Л., Криминалистичка психологија, Охрид, 2013.

Во одделни случаи семејството може да влијае негативно на развојот на младата личност доколку се:

- пореметени семејните односи, односно постои презафатеност на родителите со бизнис или подолг престој во странство;
- конфликт и насилство во бракот;
- развод на брак;
- доколку се случи смрт на родител или член од семејството;
- присуство на алкохолizam, дрога или други зависности;
- секаков вид на насилство, запоставување или занемарување на децата (глад, хигиена) и слично;
- неповолните материјални услови во семејството, неможноста да се задоволат секојдневните потреби, како и зголемените потреби на младите, влијаат тие лесно и брзо да се вклучат во криминогените активности.

Семејството како природна средина за развој на децата, треба да им се овозможи заштита, помош и атмосфера на среќа, љубов и благосостојба.

Индивидуални карактеристики на личноста на малолетникот кои можат да бидат причина за појава на малолетничка деликвенција и тоа:

- структура на личноста;
- тешкотии и проблеми во емоционалното и социјалното созревање на младите поради преживевани стресови;
- фобии;
- недостаток на самопочит;
- негативна идентификација (искривен модел);
- негативно влијание на врсниците и сл.;
- агресивни манифестации;

MPT UNIVERSITY
SKOPJE

- депресија;
- намалена комуникативност;
- недоверба кон непознати;
- љубов или омраза;
- желба за доминација;
- пасивност;
- ограничени интереси;
- несигурност;
- некритичност;
- недоверливост;
- садистичко–первезни стремежи;
- намалена контрола на половиот нагон;
- отсуство на вина и срам и непочитување на авторитетите и слично.

5.1.Фактор–средината за појава на малолетничка деликвенција

Средината–фактор опфаќа влијанија на малолетникот како што е лошото друштво, улица, како и неорганизирано користење на слободното време т.е нивно подолго и почесто престојување во просториите за забава и угостителските објекти, каде се изложени на голем број негативни влијанија кои придонесуваат за нивно девијантно однесување.

Адекватно и организирано користење на слободното време на младите придонесува кон:

- пренасочување на вишокот енергија;
- градење на позитивни емоции, етички ставови и вредности;
- меѓусебно поврзување и создавање пријателства;
- полесно прилагодување во средината на врсници;
- организирано изразување на творечки способности;

- изразување на сопствените квалитети преку натпреварувачки дух;
- напуштање на девијантни склоности.

5.2.Дополнителни фактори на влијание

Врсничката група игра голема улога во развојот на концептот на моралност.

Децата, било тоа да се деца од предшколска возраст или школска возраст (основно и средно образование), тие поминуваат многу време со свои врсници и друштво, со кои комуницираат искрено, делат совети, имаат поддршка и така натаму, со што се склони да го прифатат мислењето на своите пријатели и другари, многу подобро отколку мислењето на родителите, што на крај може да ги доведе до впуштање во неморални активности, како кражби, консумирање алкохол и наркотици, подметнување пожари, оштетување имот, со еден збор - во девијантно однесување.

Дисфункционален образовен систем може да се каже дека во поголемиот дел од светот, а и кај нас во Република Северна Македонија, постои слаба едукациска инфраструктура и нема некои основни елементи од кои идните генерации би можеле да учат што значи морално однесување и други исклучително важни вредности во однесувањето.

Во градинките не постои позитивна атмосфера слична на домашната, каде детето ќе може да ги модифицира, подобрува или зајакнува своите научени идеали и вредности од домот, со оглед на тоа што администрацијата не е соодветно раководена и има недостаток на морална одговорност како образовна установа; потоа, во училиштата учениците не можат да ги стекнат моралните вредности во сегашниот образовен систем, а доколку ги има, тие се исклучително застарени, контоверзни и полни со предрасуди и конзервативност и така натаму.

Неретко може да се сретне дека оценките се „купуваат“, казнувањето и уценувањето е „добронамерно“ од страна на родителите, физичките пресметки на родителите со други лица во „одбрана“ на детето и така натаму.

Сето тоа допринесува за создавање на морално-сиромашни лица кои сметаат дека некои активности се нормални, со што вршат криминал, според законите и општествените стандарди.

Телевизијата, печатените медиуми, интернет блоговите и веб-страниците, кината, идолиите (актери, пејачи) и други, играат голема улога во оформувањето на личноста и моралните вредности на младите.

Многу медиуми, слики, филмови и игри не го неутрализираат насилството и неморалното однесување, туку и го воздигнуваат. Насекаде може да се сретнат видео спотови со голотија, како мажи им фрлаат пари на жени кои играат соблечени, се консумира алкохол, наркотици, се користи оружје и така натаму. Во сите медиуми постои толку многу насилство и вулгарност, што не може да се очекува дека влијанието на масовните медиуми врз младите во развој ќе биде позитивно.

Економијата се движи толку напред со толкава брзина, наградувајќи ги особено материјалистите. Социјално непосакувани предмети, прекумерност во модата и технолошките напредоци толку добро се презентирани на пазарот, што вешто ги манипулираат младите. Како резултат на тоа, се развива една неповолна атмосфера која неизненадувачки води кон непримерно однесување на младите, и во домот, и во училиштата и на концерти, претстави и тн.

Многу е жално во 19-от век да се гледа како родителите, но и целокупното општество, прави разлика помеѓу маж и жена. Оној пол кој е попрефериран во одредени општества, добива на значаење и има општественопроменети морални вредности според кои се води, што доведува до појава на девијантно однесување, поради тоа што смета дека неговиот пол е супериорен и може да прави што сака.

Адолесценцијата е особено исклучителен период кога младите започнуваат да ги анализираат сите тематика, развиваат свои гледишта и ставови, рационализираат, но и се борат самите со себе, со својата персоналноста. Желбата за себедокажување, често пати, ги насочува младите кон криминал и неморално однесување, како пушење цигари, пиење

алкохол, користење на навредливи зборови, физички пресметки, сексуална злоупотреба и така натаму.³⁵

6.СИСТЕМ НА МАЛОЛЕТНИЧКА ПРАВДА ВО РСМ

Потребата за сестрано проучување на личноста на малолетникот започнува со појавата на учењето во позитивистичката и социолошката школа, чие влијание ќе придонесе за донесување на закони, кои предвидуваат широк спектар на мерки на општествена реакција кај малолетниците, кои во прво време биле од воспитен карактер и напуштање на критериумот на разумност, за сметка на поврзувањето на казнената одговорност со зрелоста.

Во континенталното казнено право, процесот на диференцијација на малолетните делинквенти од казнено правниот систем на возрасните во 20-от век е финализиран со воведување на посебен систем на воспитни мерки, инспириран од идејата за воспитување, превоспитување и поправање.³⁶

Современите тенденции на постапување кон малолетните сторители на казнени дела, го афирмираа концептот на ресторативна правда наспроти ретрибутивноста.

Современиот концепт на ресторативна правда заживува во моментот кога пунитивната реакција и социјалната исклученост започнаа да ги покажуваат своите недостатоци, согледани преку намалената сигурност, незадоволството и сомнежот во делотворноста на традиционалниот казненоправен одговор на криминалот на малолетниците.

Токму затоа, ресторативната правда, односно надоместувањето и поправањето на штетата која им е нанесена на поединцижртви на казненото дело, е насочена кон замена на традиционалниот правосуден систем. Ресторативната правда има за цел заштита на правата на жртвата, но посебната вредност е во тоа што малолетниците не влегуваат во

³⁵<https://repository.ukim.mk/bitstream/20.500.12188/3083/1/jzafirovski2019.pdf>

³⁶Камбовски, В., Казнено право - општ дел второ издание, Скопје, 2005.

правосудниот систем, со што се избегнува стигматизацијата и несаканите последици кои ги носи традиционалниот казнено правен одговор на малолетничкиот криминалитет.³⁷

Кривичниот законик од 1959 година е основа на современиот малолетнички казен систем, чии решенија во најголем дел се прифатени и во Кривичниот законик на СФРЈ од 1977 година, а потоа и во Кривичниот закон на Република Северна Македонија од 1996 година.

Кривичниот закон на самостојна Република Северна Македонија од 1996 година ги задржа придобивките на современите научно-теоретски гледишта за заштита, помош и грижа на малолетните сторители, а сите одредби кои се однесуваат на малолетниците беа систематизирани во посебна VI глава од Законот.

Согласно со одредбите од Законот на малолетните сторители на казнени дела, можело да им се изречат воспитни мерки: дисциплински (укор и упатување во дисциплински центар), мерки на засилен надзор (од страна на родител, во друго семејство или од страна на социјален орган) и заводски мерки (упатување во воспитна установа и упатување во воспитно поправен дом).

На малолетник кој во времето на извршување на казненото дело наполнил 16 години, а не наполнил 18 години (постар малолетник), можело да му се изречат воспитни мерки, а по исклучок и казна малолетнички затвор.

На малолетник не можело да му се изрече судска опомена или условна осуда, но под условите што ги предвидувал

Кривичниот законик од 1996 година на малолетниците можело да им се изречат мерки на безбедност. Освен посебното систематизирање на одредбите, овој закон сепак не донесе некои особени новини во поглед на решавањето на прашањето на казнено правниот статус на малолетниците.

Одредени измени во поглед на системот на санкции на малолетници, беа направени со новелата на Кривичниот законик од 2004 година, со кој репертоарот на казните е

³⁷ Камбовски, В., Казнено право - општ дел второ издание, Скопје, 2005.

проширен со протерување на странец од земјата и забрана на управување со моторно возило.

Како нови санкции се предвидуваа и алтернативни мерки: условно прекинување на кривичната постапка и општокорисна работа.

Овие измени со кои малолетничкото казнено право се приклучува кон современите тенденции на третман на малолетните сторители на казнени дела, беше вовед во потемелна реформа која беше заокружена со донесувањето на Законот за малолетничка правда во јули 2007 година.

Законот за малолетничка правда е поставен врз владејачките принципи за положбата на малолетникот во системот на казненото право и концептот за четири Д (diversion, de-judicialisation, de-institutionalisation, due process).³⁸

Овие принципи всушност ги обединуваат препораките поставени во Конвенцијата за правата на детето, при што особено се истакнува принципот за најдобар интерес на детето, кој особено се афирмира при администрацијата на малолетничката правда, особено кога се потенцира дека малолетниците треба да бидат третирани на начин кој обезбедува промовирање на нивното достоинство, индивидуалната вредност и грижата за човековите права на децата, водејќи сметка за годините на детето и неговите специфични потреби.

Во тој контекст и Законот за малолетничка правда предвидува „примената на мерките и санкциите определени со овој закон и постапувањето со малолетникот да се подредени во негов интерес за заштита, воспитување, превоспитување и правилен развој.“³⁹

³⁸Најчевска, .М., Најдобриот интерес на детето во системот на малолетничка правда, Полициска академија, Скопје, 2008.

³⁹Закон за малолетничка правда (Службен весник на Република Македонија бр. 87/2007, 103/2007, 161/2007 и 145/2010).

6.1. Систем на санкции за малолетници

Посебниот приод кој Законот на малолетничка правда го има кон малолетните сторители на казнени дела, се должи на психофизичката состојба, возраста на малолетникот и зрелоста да ги сфати последиците од сопствените дејствија.

Со ваквиот приод, се акцентира благосостојбата на детето и малолетникот и се предвидува дека при секое постапување со малолетникот, мора да се води сметка за заштита на интересите на малолетникот и да се оствари придонес во процесот на воспитување, односно превоспитување и негов правилен развој. Малолетничкиот казен систем, како формална компонента од поширокиот концепт, кој освен што предвидува активна улога на заедницата во превенирање на малолетничката делинквенција, ги опфаќа и органите и телата како полицијата, обвинителството, центрите за социјална работа, образовние и казнените установи.⁴⁰

Тенденција на законодавецот е од предвидените мерки и санкции, предност да се даде на превентивните, заштитните и воспитните мерки, а казните да се изрекуваат како исклучок.

Оттука, специфичностите на системот на малолетничка правда се главно концентрирани во неговиот систем на санкции.⁴¹

За сторено казнено дело од страна на малолетник, може да се изрече една од следниве санкции: воспитни мерки, казни или алтернативни мерки, а под условите предвидени со Кривичниот законик спрема малолетник кон воспитната мерка или казната, може да се изрече мерка на безбедност задолжително психијатриско лекување и чување во здравствена установа, или задолжително психијатриско лекување на слобода или задолжително лекување на алкохоличари и зависници.

Законот за малолетничка правда, предвидува посебни услови за изрекување на санкциите во зависност од возраста на малолетникот: на помлад малолетник за дејствие што со закон е определено како кривично дело, можат да му се изречат само воспитни

⁴⁰Бужаровска, .Г., Зборник на трудови: Малолетничка правда: од идеја до практика, Скопје, 2008.

⁴¹Закон за малолетничка правда (Службен весник на Република Македонија бр. 87/2007, 103/2007, 161/2007 и 145/2010).

мерки, а на постар малолетник, за дејствие што со закон е определено како кривично дело, можат да му се изречат воспитни мерки, а по исклучок може да му се изрече казна или алтернативна мерка, а може и да биде ослободен од казна под општите услови определени со Кривичниот законик⁴².

6.2. Воспитни мерки

Целта на воспитните мерки, на казната, на алтернативните мерки и на прекршочните санкции се состои во обезбедување на заштита и помош на малолетниците, за да се обезбеди нивно воспитување и превоспитување. Всушност целта на казнувањето се состои во вршење засилено влијание врз малолетниците во иднина да не вршат кривични дела, како и врз други малолетници да не вршат кривични дела.

На малолетен сторител на кривично дело може да му се изречат следниве воспитни мерки:

- дисциплински мерки укор или упатување во дисциплински центар за малолетници;
- мерки на засилен надзор од страна на родителите или старателот, згрижувачко семејство или од страна на центарот;
- заводски мерки упатување во воспитна установа или во воспитно поправен дом.

Дисциплински мерки се изрекуваат спрема малолетник кога не постои потреба од потрајни мерки на воспитување, а особено ако сторил кривично дело од непромисленост или лекоумност.

Мерки на засилен надзор се изрекуваат спрема малолетник кога постои потреба од потрајни мерки на воспитување, превоспитување или лекување со соодветен надзор, а не е потребно негово целосно одвојување од дотогашната средина.

Заводски мерки се изрекуваат спрема малолетник кога постои потреба од потрајни мерки на воспитување, превоспитување или лекување и негово целосно одвојување од

⁴²Закон за малолетничка правда (Службен весник на Република Македонија бр. 87/2007, 103/2007, 161/2007 и 145/2010).

дотогашната средина. Траењето на овие мерки не може да биде подолго од пет години, но најмногу до наполнети 23 години⁴³.

6.3. Улогата на центарот за социјална работа во извршувањето на воспитните мерки

Центарот за социјална работа, има значајна улога и сложени задачи во комплексната заштита на малолетните сторители на казнени дела. Задачите на центарот во постапувањата со оваа категорија на малолетници, можат да се сведат на две подрачја на делување, кои заемно се поврзани:

- откривање, проучување и избор на мерки и третман на малолетниците со асоцијално и антисоцијално поведение, односно воспитно запустени или сторители на казнени дела;
- организаторско-координативна дејност во процесот на ресоцијализација.

Навременото откривање - детекцијата на малолетниците со асоцијално или престапничко поведение, правниот избор и навременото изрекување и спроведување на воспитните мерки, непосредно влијаат на ефикасноста на надлежните институции за третман на појавата на малолетничката делинквенција и се разбира на одделните конкретни носители.

Во казнено-правна смисла, во постапката со овие малолетници, центарот за социјална работа, има помала надлежност во однос на судот, но од аспект на неговата улога како орган на старателство и стручна служба за социјална заштита, тој е рамноправен субјект со судот.⁴⁴

Заради тоа, во подготвителната постапка покрај јавното обвинителство и судот учествува и центарот, па според тоа, изборот на мерката зависи од сите чинители заедно.

⁴³http://arhiva.mvr.gov.mk/Uploads/Zakon_za_maloletnicka_pravda_87_12072007.pdf

⁴⁴<http://eprints.ugd.edu.mk/5619/1/MT.pdf>

Со оглед на фактот што при изборот на мерката императивно треба да се имаат во вид севкупните услови на развојот на малолетникот, неговата личност - достигнатото ниво на социјална, емоционална, интелектуална и физичка зрелост, во тој контекст се содржани и релевантните критериуми за избор на мерки, кои најрелевантно може да ги респектира стручен тим во состав од социјален работник, педагог и психолог.

Проучувањето на напред наведените услови на развој и особини на личноста, има големо значење за прогнозата на натамошното поведение и позитивно насочување на процесот на социјализацијата на секој конкретен малолетник и се разбира на одлуката на судот за избор на воспитна мерка.

7.ПРЕВЕНЦИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

Насилството врз децата ги загрозува нивните основни човекови права. Затоа, императив да се убедат поединците и институциите да посветат време, пари, експертиза и други ресурси потребни за решавање на овој глобален проблем. Бројни институции на Обединетите нации го покажуваат преференци кон избор на социјален, а не на судски пристап кон контролирање на малолетничката деликвенција.

Упатствата од Ријад наведуваат дека спречувањето на малолетничка деликвенција е суштински дел од целокупната превенција на криминалот во општеството и стандардните минимални правила на Обединетите нации за администрација на малолетничка правда (Пекингшки правила), препорачуваат да се воведат позитивни мерки за зајакнување на целокупната благосостојба на малолетникот и намалување на потребата за државна интервенција.⁴⁵

Се смета дека интервенцијата во рана фаза претставува најдобар пристап за спречување на малолетничка деликвенција.

⁴⁵<https://repository.ukim.mk/bitstream/20.500.12188/3083/1/jzafirovski2019.pdf>

Превенцијата бара индивидуални, групни и организациски напори насочени кон превенција и одвратување на адолесцентите од кршење на законот. Различни земји користат различни методи за да се обесхрабри деликвентно и криминално однесување.

Некои се фокусираат на казнена превенција со намера да ги исплашат потенцијалните престапници, осигурувајќи дека тие ја разбрале можноста за тешка казна или да се преземат мерки за да се спречи повторувачки криминал, кој вклучува објаснување на негативните аспекти на прекршок и се обидува да ги помири престапниците и нивните жртви.⁴⁶

7.1.Облици на превенција

Општа превенција означува влијание на граѓаните, а посебно на младите, да не прават кривични дела. Ова се постигнува со предизвикување на страв кај луѓето од казните предвидени во законите за инкриминираните однесувања.

Специјална превенција - спречување на сторителот на кривичното дело повторно да стори исто или друго кривично дело.

Превентивните мерки што се преземаат пред извршувањето на деликти, односно антиделиктните мерки, се означуваат со заедничко име „мерки на примарна превенција“. Целта на овие мерки, како што истакнавме, се состои во спречување, оневозможување, предупредување за однесувањето на младите. Таквата цел примарната превенција може да ја постигне ако со нејзините мерки се дејствува во правец на отстранување или сведување на минимум на социјалните и другите објективни фактори кои влијаат за криминално однесување на младите или до други облици на престапничко однесување, и ако со тие мерки истовремено се придонесе за развивање и формирање на такви морални, општествено-политички и други позитивни карактеристики на младите, чии својства ќе ги направат отпорни кон сите предизвици за нивна криминализација.⁴⁷

⁴⁶Mulder, E., Vermunt, J., Brand, E., et al., Recidivism in subgroups of serious juvenile offenders: Different profiles, different risks?, Criminal Behaviour and Mental Health, No. 22, 2012.

⁴⁷Јашовиќ, Ж., Примарна и секундарна превенција.

За да биде постигната превенција на малолетничкиот криминалитет, потребно е воведување на таква пракса што се постигнува само во здравите средини, во секојдневните примери на едно морално семејство, морални примери во градинките, училиштата и општеството во целина кое мора да води постојана грижа, да делува воспитно и да ја спроведува превенцијата од најмалата возраст кај младите, а не само кога се забележи нарушен психосоцијален развој кај децата. Праксата покажува, а искуството нè учи, дека раната детекција, дијагностицирањето на нарушувањето, воведувањето на воспитни и корективни мерки со односот кон децата кај кои се забележува кршење на општествените норми и склоност на девијантно однесување, даваат задоволителни резултати.

Секундарната превенција, исто така, се состои од цела низа на конкретни мерки и активности кои се различни по својата природа и содржина. Овде најнапред спаѓаат активностите чија цел е рано откривање, односно идентификување на младите кои во своето однесување имаат одредена девијација.

Раното откривање и почетните облици на престапничко однесување има непроценлива вредност за ефикасност за мерките на секундарната превенција. Успехот на тие мерки е сè поголем ако истите тие бидат применети што порано. Нормално, нивната ефикасност зависи од тоа колку изборот и примената на одделните мерки се адекватни со личните и социјалните особини на конкретниот престапник.

Од овде, проучувањето на објективните и субјективните детерминанти на престапничкото однесување како индивидуална појава претставува неопходен предуслов за успехот во секундарната превенција.

Во ова проучување потребно е ангажирање на стручни лица, односно институции кои се оспособени да ги утврдуваат конкретните причини за престапничко однесување преку соодветни постапки.⁴⁸

⁴⁸Јашовиќ, Ж., Примарна и секундарна превенција.

8.ЗАКЛУЧОК

Малолетничката деликвенција, претставува негативна појава условена од сложен сплет на околности кои произлегуваат од економските, социо-културните, воспитно-образовните, социјалните, здравствените и други аспекти на општествениот живот како на макро, така и на микросоциолошко ниво кои негативно се одразуваат врз животот и развојот на младата личност.

Тоа претпоставува неопходна потреба од постојана примена на мерки за глобална, општа и посебна превенција.

Малолетничката деликвенција е најчест проблем во општествата и околините каде што е присутна сиромаштијата и необразованоста.

Тоа се поврзани варијабли кои се во многу силна корелација едно со другото.

Едно од најголемите решенија за малолетничката деликвенција е понудата на убав живот во мирно општество со стабилна економија и општествена кохезија каде што децата би можеле да ја фокусираат својата енергија кон нешто позитивно прифаќајќи морални вредности и вредносни ориентации кои се општествено прифатливи и морално добри.

Превенцијата во малолетничката деликвенција е една од најбитните активности што не смее да биде запоставена, давајќи и предност на репресијата во тековното работење.

Превенцијата мора да го заземе вистинското место во нашето секојдневно работење, а таму каде што нема ефекти од превенцијата, ќе настапи репресивното работење во рамките на овластувањата.

За превенција на малолетничката деликвенција се застапуваат и правилата на ОН за спречување на малолетничката деликвенција.

Спречувањето на малолетничката деликвенција е суштински дел од спречувањето на криминалот во општеството.

Успешното спречување на малолетничката деликвенција бара ангажман од целото општество, да обезбеди хармоничен развој на децата и адолесцентите и пред сè, почит кон нивната личност.

Малолетниците треба да имаат активна улога и партнерство во рамките на општеството. Да се стави акцент на превенцијата која овозможува успешна социјализација и интеграција на сите деца и млади преку семејствата, заедницата, врсниците, училиштето и сл.

Семејната топлина и хармонија изразени низ љубовта, личниот пример, моралниот живот и работа, давањето помош, насочувањето и контролирањето на однесувањето на децата - се незаменливи услови за градење здрава личност.

9. Користена литература

- [1] Алексоски, С., Криминална психологија: (Психосоцијалните фактори на престапништвото на младите), Штип; Прилеп: Педагошки факултет „Гоце Делчев“: П.П.Елвор, Кочани, 1997.
- [2] Баткоска, Л., Криминалистичка психологија, Охрид, 2013.
- [3] Бужаровска, Г., Зборник на трудови: Малолетничка правда: од идеја до практика, Скопје, 2008.
- [4] Dinitz, S., The Antisocial Personality, Forensic psychiatry and psychology, F.A Davis, Company, Philadelphia.
- [5] Закон за малолетничка правда (Службен весник на Република Македонија бр. 87/2007, 103/2007, 161/2007 и 145/2010).
- [6] Јашовиќ, Ж., Примарна и секундарна превенција.
- [7] Јашовиќ, Ж., Криминологија малолетничког преступништва, Научна книга, Белград, 1991.
- [8] Јашовиќ, Ж., Криминологија малолетничке деликвенције, Белград, 1983.
- [9] Кајзп, Е, Сп. труд.
- [10] Камбовски, В, Казнено право - општ дел второ издание, Скопје, 2005.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [11] Поп Јорданова, Н., Медицинска психологија, Култура, 2003.
- [12] Милутиновиќ, М., Криминологија, Белград, 1990.
- [13] Милутиновиќ, М, Сп. труд.
- [14] Mulder, E., Vermunt, J., Brand, E., et all., Recidivism in subgroups of serious juvenile offenders: Different profiles, different risks?, Criminal Behaviour and Mental Health, No. 22, 2012.
- [15] Најчевска, М., Најдобриот интерес на детето во системот на малолетничка правда, Полициска академија, Скопје, 2008.
- [16] Сингер, М., Микшај, Љ., Деликвенција младих, Глобус, Загреб, 1993.
- [17] Хорватик, Ж., Елементарна криминологија, 1981.
- [18] Convention on the rights of child.
- [19] United Nation Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty (Havana Rules).
- [20] United Nation Standard Minimum Rules for the juvenile justice (The Beging Rules).
- [21] <https://repository.ukim.mk/bitstream/20.500.12188/3083/1/jzafirovski2019.pdf>
- [22] <http://www.stat.gov.mk/>
- [23] http://arhiva.mvr.gov.mk/Uploads/Zakon_za_maloletnicka_pravda_87_12072007.pdf
- [24] <http://eprints.ugd.edu.mk/10409/1/MAGISTERSKA%20PDF.pdf>

WOMEN-VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE

Filip Velkovski

Abstract

Domestic violence is a complex phenomenon that could not be elaborated through only one factor. The same occurs as a result of a multitude of factors that need to be considered in mutual interaction and correlation. However, knowing the etiology of domestic violence can be of great importance for setting up programs for the prevention and suppression of domestic violence.

Keywords: *domestic violence, prevention, women-victims*

ЖЕНИ - ЖРТВИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО

Филип Велковски

Апстракт

Семејното насилство претставува комплексен феномен кој не би можел да се елаборира само преку еден фактор. Истото се јавува како резултат на мноштво фактори кои треба да се разгледуваат во меѓусебна интеракција и корелација. Но сепак, од големо значење за поставување програми за превенција и сузбивање на семејното насилство може да биде познавањето на етиологијата на истото.

Клучни зборови: *семејно насилство, превенција, жени-жртви.*

1.ВОВЕД

Семејното насилство е доста чувствителна тема, за која долг временски период не постоела соодветна правна регулатива во нашето законодавство.

Најчесто се дефинира како збир на однесувања со цел да се воспостави контрола над другите.

Неспорно е дека семејното насилство е проблем од епидемски размери со далекусежни последици на индивидуите како жртви, нивните деца и нивните заедници. Истото, најчесто резултира со смрт или сериозни хронични и ментални проблеми за жртвите, нивните деца, сторителите и др.

Насилството врз жена во кој било облик е тотално неприфатливо во Република Северна Македонија, во нашите соседни земји, како и пошироко низ Европа.

Во Република Северна Македонија, секоја трета жена е жртва на семејно насилство.

За ова појава или се молчи, или пак жртвите се принудени сами да се борат за своите права, бидејќи со години наназад изостанува поддршката од институциите.

Иако Република Северна Македонија ја потпиша Конвенцијата на Советот на Европа за спречување и борба против насилство врз жените и домашното насилство, позната како Истанбулската конвенција⁴⁹, таа до ден денес не е ратификувана.

Семејното насилство не може ексклузивно да се поврзе само со општествени или само со психолошки фактори.

Имено, припадноста на жртвата или на сторителот на една класа, етничката, религиозната припадност, општествениот статус, употребата на алкохол или дроги, насилнички искуства во детството, немаат директна причинска врска со семејното насилство.

Сиве овие фактори, во конкретен општествен контекст може да придонесат за воспоставување и за одржување на насилнички однос во семејството.

Не постои едноставно објаснување за причините за семејното насилство. Ниту, пак, може да се издвои една специфична група во општеството за којашто може да тврдиме аргументирано дека го создава проблемот.

⁴⁹Конвенција на Советот на Европа за спречување и борба против насилството врз жените и семејното насилство, (Истанбулска конвенција).

<https://rm.coe.int/istanbul-convention-questions-and-answers-macedonian/1680983cd7>

Напротив, феноменот на семејното насилство е присутен во сите сегменти на општеството, без исклучок.

Однесувањето во семејството се засновува врз прифатените традиционални улоги коишто се пренесуваат од една на друга генерација.

Во суштината на насилничкото однесување во семејството се темелат историски нееднаквите односи како сфаќање за моќта меѓу мажот и жената, каде моќта е во функција на остварување на контрола во семејството преку воспоставување насилнички однос⁵⁰.

Во таквиот насилнички однос во семејството, најчесто жртви се неговите најранливи членови, жените, децата и старите лица.

Македонското општество го карактеризира патријархална структура, што доминантно ги определува нееднаквите односи на моќ меѓу мажот и жената.

Традиционално воспоставената родова матрица на машки и женски улоги, доминантната улога на мажот на една страна и инфериорната положба на жената на друга страна, како и општествената перцепција за легитимноста на моќта на мажите, ја определува положбата на жената во семејството и семејното живеење.

Историското прифаќање на семејното насилство во македонското општество е детерминирано од социјалните, економските, културните, политичките, моралните и обичајните вредности.

Анализирањето на појавата на семејно насилство упатува на општ заклучок дека, ниту по видовите на насилство, ниту по интензитетот и динамиката, овој вид на насилство не претставува изолирано или завршно дејствие.

Напроти, суштински елемент на семејното насилство е повторување на чинот на насилство, придружен со зголемување на интензитетот, динамиката и видовите на насилство.

⁵⁰Национална стратегија за спречување и заштита од семејно насилство 2012-2015, Министерство за труд и социјална политика, Скопје, Република Македонија.

Во согласност со широко прифатените дефиниции на насилство во меѓународните документи, а тука и семејното насилство како форма на насилство, секогаш кога се појавува насилство, без оглед кој е сторител, станува збор за кршење на основните човекови права и слободи.

Оттаму, улогата на државните институции е клучна не само во заштитата на човековите права коишто се повредени и во спроведувањето на законите, туку и во спречување на натамошно насилство.

Самиот термин „семејно насилство“ во нашето општество почнува да се користи во последните неколку години од дваесеттиот век.

Анализирањето на семејното насилство започнува во 1994 година, а првите активности на невладиниот сектор се насочени кон препознавање на феноменот во јавноста и кон непосредна помош и поддршка на жените-жртви и нивните деца.

Со напуштање на гледиштето дека семејното насилство примарно е приватна работа се зацврстува ставот дека семејното насилство мора да се дефинира и да се сфати не само како закана за поединечните жртви, туку, исто така, и како закана за општеството.

2. ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО

Семејно насилство (семејно малтретирање, малтретирање на брачниот другар или насилство врз интимниот партнер) е меѓучовечка појава кога одреден член на семејството, партнер или поранешен партнер, физички или психички се обидува да доминира врз другиот.

Семејното насилство често се однесува на насилство меѓу брачните другари или малтретирање на брачниот другар, но исто така може да вклучува партнери кои живеат вонбрачно и интимни партнери кои не се во брак.

Семејното насилство се појавува во сите култури, луѓе од сите раси, етнички групи, религии.

Семејното насилство се извршува и од страна на мажи и од страна на жени.

Има повеќе видови семејно насилство, меѓу кои најзастапени се: физичкото насилство, сексуалното злоупотребување, емоционалното малтретирање, заплашувањето, економско лишување и насилнички закани.

Семејното насилство се одредува како збир на однесувања, со цел да се воспостави контрола над другите преку примена на сила, застрашување и манипулирање.

Таквото одредување се однесува на најчестите облици на насилство во семејството, како што се: телесно злоставување, емоционално злоставување, сексуално злоставување и материјално/работно искористување.

Семејното насилство секогаш претпоставува злоупотреба на моќ во релации кои се темелат на нееднаквост.

Семејното насилство не е нова појава и веројатно постои одсекогаш.

Клиничките искуства и емпиriskите истражувања укажуваат дека, семејството како темелна единица на општеството, не е само поддржувачко окружување кое овозможува емоционална, социјална и материјална поддршка на нејзините членови, туку може да биде и насилно опкружување во кое најбрутално се кршат основните човечки права.

По своите феноменолошки облици семејното насилство претставува тип на криминалитет кој постојано ги проширува своите граници на појавување, и според извештаите на Светската здравствена организација, истото се смета за еден од најраспространетите облици на насилство⁵¹.

Токму поради овој податок неопходна е брза и одлучна акција на сите субјекти во насока на превенирање, спречување и заштита на лицата од дејствијата на семејното насилство.

За семејното насилство постојат бројни дефиниции кои се обидуваат да го определат неговиот широк предмет.

Gelles, семејното насилство го дефинира како - актите и дејствијата кои се превземени од некое лице кон друго лице во рамките на семејството, при што таквите

⁵¹The World Health Report, World Health Organization, 2005.

дејствија и акти значат предизивување на штетни последици за жртвата на семејното насилство.

Авторот се определил за една широка дефиниција на семејното насилство, според која под истата можат да се подведат дејствијата на физичко повредување, дејствијата и актите што значат загрозување или повредување на психичкото здравје на жртвата.

Овој вид на семејно насилство уште го нарекува и емоционална агресија од причина што истото дејствува врз психата и емоциите на жртвата, како и дејствија и акти кои значат превземање на сексуални активности во насока на повредување на жртвата на семејното насилство⁵².

Подолу ќе наведат неколку сознанија:

- поединецот може да биде изложен на насилство во семејството во текот на целиот свој живот, од детството до длабока старост. Најчести жртви на семејно насилство се жените, децата и старите лица;
- насилството во семејството вклучува широк опсег на загрозувачки однесувања кои еден член од семејството, ги користи за да воспостави моќ и контрола над друг член во семејството, или да задоволи некои свои потреби на сметка на другиот. Затоа, во секој поединечен случај насилството претставува кршење на темелните човекови права;
- последиците од семејното насилство се многубројни и битно влијаат на менталното здравје на оние кои се изложени директно, но и на оние кои се набљудувачи на насилството. Најчести последици се: ниско самопочитување, напнатост, депресивност, агресивност, обиди за самоубиство, зависност, нестабилност во партнерските релации, намалено работно функционирање и др.;
- семејното насилство може да се објасни единствено преку интерактивно делување на поголем број фактори, и тоа: индивидуални карактеристики, карактеристики на семејството и карактеристики на пошироката општествена заедница;

⁵²Gelles, J., Richard, F., V., The Handbook Of Crime and Punishment, Oxford University Press, 1998

- постои меѓугенерациски пренос на насилство во семејството. Насилството кое е доживеано во детството придонесува за негов развој и употреба на истото во возрасна доба.

3.ВИДОВИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО

Насилството во семејството претставува кршење на фунадаменталните човекови права. Семејното насилство претставува злоупотреба на моќта во односите засновани на нееднаквост во рамките на една семејна заедница и се определува како збир на однесувања со цел да се воспостави контрола врз другите преку примена на сила, застрашување и манипулирање.

Вообичаено, насилството во семејството подразбира континуирана примена на физичка и психичка сила насочена од и кон членовите на семејството, а се манифестира преку следниве форми: психичко, физичко, сексуално и економско насилство. Покрај овие видови на семејно насилство се истакнуваат уште и емоционалното насилство како подвид на психичкото насилство и економското насилство.

Нормативното уредување на односите поврзани со семејното насилство во нашата земја е од понов датум - од 2004 година.

Нашиот закон е усогласен со меѓународните стандарди и препораки кои налагаат воведување на сеопфатни законски решенија, односно инкриминирање на семејното насилство и воведување на привремени мерки за заштита на жртвите.

Досегашните истражувања за семејно насилство реализирани од страна на Здружението за еманципација, солидарност и еднаквост на жените укажуваат на постојан пораст на застапеност на семејно насилство во временски период од 10 години. Имено, истражувањето за темната бројка на семејното насилство реализирано во 2000 година го утврди следниот степен на застапеност на поединечните облици на семејно насилство и тоа: психичко – 61,5%, физичко – 23,8 и сексуално – 5%, а пак податоците

од истражувањето Живот во сенка: од 2007 година укажаа на следната застапеност: психичко – 56,4%, физичко – 17,7% и сексуално 10,6%⁵³.

3.1. Физичко насилство

Секое дејствие на примена на физичка сила или дејствие со кое се нарушува здравјето на жртвата претставува физичко насилство.

Под физичко насилство се подразбираат од најмали до најсериозни повреди, па дури и ескалира со обид за убиство или убиство⁵⁴.

Согласно голем број истражувања направени од страна на поединци и невладини организации во нашата земја, како најчести форми на физичко насилство ги препознале: удирање шлаканици, боксирање, штипење, удар со колено, грубо потегнување, врзување, затворање, тргање за коса, давење, горење, попарување, убод, силување, употреба на сила и присилување на жената на сексуален однос, употреба на оружје, фрлање предмети, чување на оружје кое ја плаши, кршење мебел, уништување на нејзините ствари, кинење или уништување на облека.

Физичкото насилство претставува најеклатантен пример на насилство што се врши врз жените, кое за разлика од психичкото и сексуалното насилство, најчесто е видно и забележливо за другите луѓе.

Физичкото семејно насилство се дефинира и како „употреба на физичка сила или закана дека ќе биде употребена физичка сила спрема брачниот или вонбрачниот партнер или спрема некој друг член на семејството”.

Овој облик на насилство во нашата земја, најчесто се изразува преку удирање шлаканици (87.5%), закани за употреба на физичка сила (70.1%), зграпчување и туркање (63.9%).

Меѓутоа, би требало да се потенцира дека физичкото насилство не е најчестиот облик на семејно насилство, особено во нашата држава.

⁵³Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените.

⁵⁴Организација на жени на град Скопје, 2018.

Се јавуваат и голем број други видови на семејно насилство кои што оставаат трајни последици на менталното и психичко здравје на жртвата.

Според истражувањата направени во Република Северна Македонија на ниво на целата територија во државата, податоците кои што се добиени се застрашувачки, па така согласно истите, дури секоја 4-та жена барем еднаш во животот била жртва на семејно насилство од ваков вид⁵⁵.

Видови физичко насилство:

1. Удирање, тепање, давење, туркање, удирање шлаканици, клоцање, влечење за коса, гризење, виткање на рака или горење;
2. Спречување да го напушти партнерот;
3. Удирање со предмети или закана за удирање со предмети;
4. Заклучување на партнерот во домот;
5. Принудена злоупотреба на супстанции (алкохол, дрога);
6. Лишување на партнерот од потребните лекови;
7. Вмешување и контрола во задоволување на основните физички потреби на партнерот (на пример храна или спиење);
8. Кршење, оштетување, крадење или продавање на имотот на партнерот;
9. Закана за употреба или употреба на оружје против партнерот (на пример, чекан, нож, пиштол);
10. Удирање на врати или сидови;
11. Следење на партнерот.

3.2. Психичко насилство

Психичкото насилство во литературата уште е познато и како емоционално насилство.

⁵⁵ Арнаудовски, Љ., Криминологија, 2 Август С Штип, Скопје, 2007.

Главна карактеристика на овој вид на насилство е тоа што се нарушува благосостојбата на едно лице како резултат на превземените дејствија од страна на сторителот на психичкото насилство, при што се прави потполно и целосно деградирање на личноста на жртвата, преку постојани навреди на релација сторител на психичко насилство и жртва на психичко насилство.

Неколку однесувања се сметаат како типични за овој вид на семејно психичко насилство: контрола на жртвата на семејно насилство, целосна изолација на жртвата, постојана љубомора, постојано омаловажување и понижување на жртвата во затворен или отворен круг на луѓе, постојано заплашување, сериозни закани за повредување на жртвата или повредување на неа блиски лица⁵⁶.

Секое дејствие кое предизвикува чувство на страв, загрозеност, вознемиреност или повреда на достоинството и интегритетот на жртвата се манифестира низ неколку конкретни однесувања и тоа: контрола, изолација, љубомора, предизвикување емоционални страдања на жртвата, заплашување, заканување дека ќе ја повреди жртвата или лица блиски на жртвата, омаловажување и понижување, инсистирање да знае каде и со кого е постојано и слично⁵⁷.

Карактеристично за психичкото семејно насилство е тоа што преку неговите дејствија се предизвикуваат емоционални нарушувања на психичкото здравје на жртвата на семејното насилство, како и постојани психички маки и страдања на жртвата.

Како да се препознае психичкото семејно насилство?

За разлика од физичкото насилство каде што може да се забележат конкретни траги на повредување и насилство, кај психичкото насилство трагите од истото не се видливи, па затоа битно е да се знаат начините врз основа на кои тоа може да се препозане. Сите претходно наведени дејствија значат исполнување на битието на психичкото насилство во рамките на семејството.

Видови психичко насилство:

⁵⁶Водич за СОС консултација на жртви на семејно насилство, Кризен центар – Надеж, Скопје, 2011.

⁵⁷Организација на жени на град Скопје, 2018.

1. Вербални закани;
2. Понижување на партнерот пред семејството, пријателите или пред непознати луѓе;
3. Навредување и употреба на навредливи зборови;
4. Постојано критикување или деградирање на жртвата;
5. Викање со цел да се заплаши жртвата;
6. Постојано обвинување на партнерот;
7. Опсесивна љубомора и обвинување за неверство;
8. Влевање на верување кај партнерот дека „што и да направи нема да биде добро“;
9. Злоупотреба или закана за повредување на децата на жртвата, дури и кога намерата е емоционална штета врз партнерот преку децата;
10. Зкана на насилникот дека ќе се повреди самиот.

Сексуално насилство

Секое дејствие на сексуален акт и сексуално вознемирување врз лице без дадена согласност, претставува сексуално насилство. Сексуално насилство се манифестира низ неколку конкретни однесувања и тоа: силување, несакан сексуален однос, понижувачки сексуален однос, присила на гледање порнографски материјали, поведување и слично⁵⁸.

Сексуално насилство, најчесто се манифестира со присилување на сексуален однос, обид за присила или друг вид на сексуална активност, сексуално вознемирување, како „дофрлање“ или било кој облик на сексуална активност (на пр. допирање, милување, љубење) против волјата на другата личност, присилување на секс, силување) и сл.

Сексуалното насилство, најчесто е комплементарно на физичкото насилство и како такви, често се случуваат и истовремено.

Согласно нашата правна регулатива, под сексуално насилство и сексуална злоупотреба се подразбира, секој сексуален контакт со лицето жртва (допирање, милување на несоодветни места), подведување на проституција, несакан полов однос, полов однос пред дете како и покажување на интимните делови на делото пред дете.

⁵⁸Организација на жени на град Скопје, 2018.

Исто така, денес, се почесто се јавува и сексуално насилство во брак.

Постојат најразновидни теории и мислења за сексуалното насилство во брак, кое како појава е се по застапено во современото општество.

Голем дел од државите во светот, а посебно исламските, не го препознааваат истото и не го регулираат доволно во нивните законодавства.

Сепак, неспорно е дека под сексуално насилство се подразбира и силувањето во брак, како и понижувачкиот сексуален однос, подведувањето и присилувањето на гледање на порнографски филмови⁵⁹.

Под поимот на контакт се подведуваат разни дејствија на извршување на овој вид на сексуално семејно насилство како што се, допирањето на жртвата од страна на сексуалниот насилник, несакани сексуални дејствија врз жртвата, активности за подведување на жртвите на проституција, полови односи кои се изведуваат пред поширока јавност или полови односи кои се изведуваат пред дете⁶⁰.

Видови сексуално насилство:

1. Непосакувано/несакано допирање;
2. Понижувачки забелешки за телото и изгледот на партнерот;
3. Минимизирање на сексуалните потреби на партнерот;
4. Критикување на партнерот за неговата сексуално минато;
5. Присилување на секс или сексуални активности без согласност од страна на другиот партнер;
6. Употреба на сила или грубост за присилен секс;
7. Силување со употреба на предмет;
8. Одбивање на барањето на партнерот за секс со заштита;
9. Присилување на партнерот за секс со други лица;
10. Изложување на партнерот на сексуално преносливи болести;
11. Третирање на партнерот како сексуален објект;

⁵⁹ Дукас, Д., Коцева, А., Качанска, Б., Семејно насилство - Брошура, Свети Николе, 2010.

⁶⁰ Дукас, Д., Коцева, А., Качанска, Б., Семејно насилство - Брошура, Организација на жените на Општина Свети Николе, Свети Николе, 2010.

12. Критикување на сексуалната перформанса;
13. Несакани садистички сексуални активности.

3.3.Економско насилство

Економското насилство подразбира правење или обид да се направи жртвата финансиски зависна, на пример: одржување на целосна контрола над финансиските ресурси, вклучувајќи го приходот што го заработува жртвата или средствата добиени преку социјална помош, задржување на пари и/или пристап до пари, сторителот и забранува на жртвата да посетува училиште, да се вработи, ја малтретира на работа, бара од жртвата да ги оправда сите потрошени пари, итн.

Финансиската злоупотреба е една форма на контрола што ја користат сторителите на семејно насилство со цел да стекнат моќ над партнерот.

Финансиската злоупотреба може да има различни форми, но сите се во насока на ограничување и контролирање на тековните и идните активности на партнерот и слободата на избор.

Пример - сторителот може: да се меша во нејзиното вработување, образование или обука: на пример, ја спречува жртвата да работи или да се образува; или, напротив, инсистира таа да работи, но, ги присвојува нејзините приходи; врши контрола на пристапот до сите финансии во домаќинството (вклучувајќи ги и нејзините приходи/бенефиции): на пример, врши контрола на банкарските сметки, кредитните картички, бенефициите, итн., не давајќи и пари, и/или и ги одзема нејзините сопствени пари/средства (вклучувајќи ги и парите за секојдневните трошоци во домаќинството, нејзините заштеди или други лични пари); инсистира жртвата да дава сметки за секој потрошен денар; краде од неа и ги искористува парите за себе, или ги префрла заедничките средства на сопствено име; одбива да придонесува за заедничките трошоци во домаќинството, вклучувајќи ги редовните плаќања на сметките и покрај тоа што презел одговорност за нив, или прави долгови во име на жртвата или на заедничко име - понекогаш без нејзино знаење (на пример, сметки за комуналии за кои жртвата мисли дека

ги има платено); инсистира жртвата да подигне кредити во нејзино име, или ја принудува да подигне кредити иако таа смета дека истите не можат да ги отплатат; ја тера жртвата да преземе активности кои се нечесни, нелегални или против нејзиното чувство за исправно и погрешно, на пример, да бара бенефиции иако не и припаѓа, да прави измами со електрична енергија, да се занимава со проституција, кражби по продавници, итн.

Често е многу тешко жртвите да ја препознаат злоупотребата која е од економска или финансиска природа: таа може да се развие полека и подмолно, така што она што на почетокот може да се смета за заштитнички став на сторителот спрема жртвата, подоцна може да прерасне во апсолутна контрола без можност за било каква независност на жртвата.

Пример - потенцијалниот сторител може да се користи со изјави од типот: „Јас ќе се погрижам за сите сметки - не ти треба банкарска сметка“ или „Јас заработувам доволно за двајцата нас, така што ти не треба да работи.“, „Јас ќе се грижи за тебе.“

За жал ни жртвата, ни издржуваните лица ова не го нарекуваат злоупотреба.

Поради тоа голем број жени живеат вака со години, се додека не сфатат дека се финансиски и економски злоупотребени.

4.ОБЛИЦИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО

Жртва на семејно насилство може да биде кој било член на семејството, без оглед на пол и возраст.

Злоставуваните жени и мажите насилници ги карактеризираат низа заеднички обележја.

Во зависност од критериумот спрема кои лица се случува семејното насилство може да се сретнат следните облици на семејно насилство:

- семејно насилство помеѓу интимни партнери (семејно насилство врз жени и семејно насилство врз мажи);
- семејно насилство врз стари лица;

- семејно насилство врз деца.

Овие три засебни облици на семејно насилство настануваат помеѓу различни реалции на лица кои имаат некаков семеен статус во рамките на семејството.

Обликот на семејно насилство помеѓу интимни партнери ги опфаќа релациите на семејно насилство кое се извршува од страна на мажите врз жените, како и семејното насилство кое се извршува од страна на жените врз мажите.

Обликот на семејно насилство врз стари лица ги опфаќа реалциите кои се воспоставуваат помеѓу член на семејството и старо лице, член на семејството, кој во конкретната ситуација е жртва на тоа насилство.

Обликот на семејно насилство врз деца ги опфаќа реалциите кои настануваат помеѓу член на семејството и децата како жртви на овој вид на насилство.

4.1.Семејно насилство помеѓу интимни партнери

Терминот „насилство на интимниот партнер“ често се употребува синонимно.

Насилството од страна на мажот врз неговата жена или интимен партнер, често се прави на начин на кој мажите може да ги контролираат „своите жени“.

Други видови насилство меѓу интимните партнери се случуваат, помеѓу хомосексуалните парови и од страна на жената врз нејзиниот партнер.

За интимни партнери се сметаат:

- актуелни или поранешни сопружници (вклучувајќи ги и невенчаните), кои живеат или не живеат заедно;
- девојки и/или момчиња, без разлика дали врската е поранешна или актуелна, како и дали партнерите се во хетеросексуална или во хомосексуална врска.

4.2.Семејно насилство врз жени

Неспорно е дека жените се најчести жртви на семејно насилство, не само во нашата земја туку и пошироко.

Како вршители на овој вид на насилство многу често се јавуваат нивните сопрузи, свршеници и момчиња.

Би требало да се потенцира дека не се работи секогаш за физичко насилство врз жената. Во денешно време се поактуелни се случаите каде што жените се изложени на душевно и вербално насилство.

Посебно загрижувачки е фактот дека насилството најчесто се врши од страна на партнерите на жените, и истото во голем број случаи е непријавено, па поради тоа се смета дека бројот на жени-жртви на семејно насилство е многу поголем од она што го покажуваат статистичките податоци.

Овој вид на насилство резултира со огромни физички и психички последици врз жената.

Овие последици настануваат како резултат на дискриминаторскиот пристап, кој се заснова на различностите на половите, користејќи ги пред се традицијата и обичаите како оправдување за повреда на правата на жените, што самото по себе е спротивно на рамноправноста која треба да постои помеѓу половите.

Семејното насилство врз жените има интернационален карактер и тоа не познава граници, не зависи од културолошките разлики, не зависи од економските состојби или од географската положба. Ваквиот облик на семејно насилство драстично влијае на светскиот мир и развој⁶¹.

Карактеристики на жени-жртви на семејно насилство:

1. Ниско самопочитување со подценување на сопствените способности да превземат нешто;
2. Веруваат во сите митови за насилните односи;
3. Традиционални ставови за половите улоги во семејството;
4. Веруваат дека можат да го спречат бесот на злоставувачот, ја прифаќаат одговорноста за неговите постапки;
5. Покажуваат сериозни стресни реакции и психосоматски тешкотии;

⁶¹Груевска - Дракулевски, Семејното насилство во Република Македонија, Скопје, 2013.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

6. Го користат сексот како начин на воспоставување блискост;
7. Веруваат дека никој не може да им помогне во решавањето на тешката ситуација;
8. Долготрајно поднесуваат страдање, фрустрираност, пасивно го прифаќаат однесувањето на насилникот со насочување на лутината кон себе;
9. Неограничена трпеливост во очекување на „волшебна комбинација“ за решавање на брачните проблеми и насилство;
10. Постепена социјална изолација, вклучувајќи загуба на контактот со семејството и пријателите;
11. Безуспешни во уверувањето на партнерот за својата лојалност и немоќни пред обвинувањата дека се однесуваат „заводливо“;
12. Постепена загуба на чувството за сопствените граници, неспособност за процена на заканата, прифаќање вина;
13. Верување дека привременото прифаќање на насилството води до долготрајно решавање на проблемот;
14. Често размислување за самоубиство, обиди за самоубиство, чести желби партнерот да е мртов, изложеност на убиство во самоодбрана.

4.3.Семејно насилство врз мажи

Иако популарно било ставањето акцент на жените како жртви на семејно насилство, денес, се почесто се јавуваат и мажите како жртви на семејно насилство.

Во специјалниот извештај за повреди поврзани со насилство од страна на Министерството за правда на САД, со престојот во болничките оддели за ургентни случаи што се однесуваат на семејно насилство покажуваат дека физички малтретираните мажи претставуваат само една шестина од вкупниот број пациенти кои признале дека семејното насилство е причина за нивните повреди. Извештајот нагласува дека значително повеќе мажи, отколку жени, не го откриле идентитетот на нивниот напаѓач.⁶²

⁶²Tjaden and Thoennes, 2000.

Иако најголем акцент се става на жените како жртви на семејно насилство, денес, се почесто се јавуваат и мажите како жртви на семејно насилство.

Насилството врз мажите може да биде физичко и психичко. Тоа најчесто се состои од постојано отфрлање и критика за неспособност од страна на нивниот партнер-жената.

Дејствија и однесувања кои можат да се подведат под семејно насилство кое се извршува од страна на жените врз мажите:

- постојано споредување со останатите машки лица;
- исмејување од страна на интимниот партнер, како во домот, така и во јавност;
- обезвреднување на постигнатите резултати на мажот;
- лажни обвинувања;
- приговори кои се поврзани со социјалните, професионалните, образовните и културно националните способности;
- големи очекувања во материјална смисла;
- контролирање на финансиите и домашниот буџет;
- создавање на емотовни „сојузи“ со децата и нивно насочување против својот татко и сл⁶³.

4.4.Семејно насилство врз стари лица

Како жртви на семејното насилство не се изоставени и се повеќе се застапени, старите и изнемоштени лица кои се често неспособни да се спротистават на сторителот на насилството.

Насилството кое се врши врз стари и изнемоштени лица, може да биде физичко, душевно, сексуално, економско, како и напуштање и недоволна грижа за старите лица⁶⁴.

Светската здравствена организација насилството над старите лица го дефинира како поединечен или повторувачи чин или недостаток на соодветно постапување, кое се

⁶³Poredos, L., Nasilje nad muskarcima u partnerskim vezama, Filozofski fakultet – Osijek, Osijek, 2010.

⁶⁴Gelles, J., R., Family Violence in The Handbook of Crime and Punishment Oxford University Press, 1998.

случува во било кој однос на очекувања и доверба, а кој самиот по себе предизивува, штета, болка, нелагодност на старите лица.

Оваа дефиниција разликува телесно или физичко, психичко, сексуално и економско насилство, обезбедувајќи широк спектар на рационализацијата над старите лица како социјален феномен⁶⁵.

Насилството кон старите лица во рамките на семејството претставува специфична форма на семејно насилство.

Семејното насилството над старите лица може да биде: физичко, психичко, сексуално и економско.

Врз основа на ова, насилство спрема старите лица претставува извршување на било кој од овие видови на семејно насилство од страна на некое лице во рамките на семејството.

4.5.Семејно насилство врз деца

Посебен вид семејно насилство е насилството врз децата.

Семејно насилство врз деца претставува насилство кое се врши врз дете, од страна на возразен маж или жена.

Согласно Конвенцијата за правата на детето, детето треба да биде заштитено од секаков вид насилство и злоупотреба, а државата е должна да ги превземе сите законски, административни и социјални мерки за да обезбеди заштита на детето од насилство и злоупотреба.

Детето може да биде жртва на насилство и во своето семејство, насилство кое тешко може да се утврди и открие, а може да предизвика тешки последици по психичкиот и физичкиот развој на детето.

Видови семејно насилство кое се извршува спрема децата:

⁶⁵Ajdukovic, M., Ogresta, J., Rusac, S., Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji, Revija za socijalnu politiku, br. 1, 2008.

- запоставување – одговорната возрасна личност не води грижа за детето и неговите потреби - физички (обезбедување на храна, облека и хигиена), емотивни (отсуство на љубов), едукативни (спречување на детето да оди на училиште);
- физичко злоставување – се манифестира со физичка агресија на возрасните врз детето. Вклучува тепање, горење на детето и сл. За овој вид семејно насилство, често се кажува дека се применува како мерка за воспитување и дисциплина кај децата;
- сексуално злоставување – вклучува извршување на било каков сексуален чин помеѓу детето и возрасната личност од семејството;
- душевно злоставување – познато и како емотивно злоставување на децата и истото вклучува неприкладни и претерани казни, потсмевање, непокажување љубов кон детето.

Семејното насилство врз децата, како калсична злоупотреба на моќта и како деструктивен облик на комуницирање и на неконтролирано однесување, а кој се манифестира преку физичко и психичко нарушување на интегритетот на детето, претставува сериозен проблем.

Семејното злоупотребување и семејното занемарување на децата претставуваат појави кои на индивидуален, семеен и социо - културен план оставаат трајни последици.

5.ЖЕНИ - ЖРТВИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО

Кои се услуги и сервиси за поддршка на жени-жртви на насилство и каква е состојбата во нашата земја?

Конвенцијата на Советот на Европа за превенција и борба против насилство врз жената и семејното насилство прави разлика помеѓу општи и специјализирани сервиси за поддршка.

Општите сервиси за поддршка се однесуваат на услуги кои ги нудат јавните институции како центри за социјална работа, здравствени центри и агенции за вработување и истите обезбедуваат долгорочна помош но не се дизајнирани ексклузивно да одговорат на потребите на жртвите на насилство туку и служат на општата популација.

За разлика од нив, специјализираните сервиси за поддршка креираат и нудат сет на услуги кои треба да одговорат на конкретните потреби на жртвите на различни облици на насилство врз жената и согласно тоа не се отворени за општата популација.⁶⁶

Заводот за социјални дејности има изготвено стручно методолошко упатство за начинот на организацијата и работата со жртвите на семејно насилство во Центарот за лица жртви на семејно насилство.

Според информациите на МТСП, услуги кои се даваат во центарот за жртви на семејно насилство се: престој и егзистенција на корисниците на објектот за одреден временски период; психосоцијална интервенција и поддршка на жртвите; здравствена заштита; правна поддршка; информирање на жртвите за правата кои можат да ги остварат; обезбедување дополнителна материјална помош и други активности во зависност од потребата на корисниците кои се времено сместени.

Услугите се достапни само за жртви на семејно насилство, а не за жените кои преживеале различни форми на родово базирано насилство.⁶⁷

Доколку жените кои преживеале насилство не се здравствено осигурани, трошоците за лекување треба да ги покријат сами. Можноста за доделување на еднократна парична помош за лекување е достапна само за жртвите на семејно насилство и зависи од нивната имотна состојба, односно немањето било какви други материјални средства на нивно име.

Во однос на економското јакнење, жртвите на семејно насилство се дел од целните групи на Оперативните планови и активни мерки за вработување на државата.

⁶⁶Мапирање на достапните услуги за жени жртви на насилство во Република Македонија, Скопје, 2016.

⁶⁷Стандард и процедури за работа на Центар за лица жртви на семејно насилство (засолниште), ЈУ Завод за социјални дејности – Скопје, јануари, 2018.

Согласно наведените стандарди, на територијата на Република Северна Македонија би требало да функционираат минимум 20 засолништа со капацитет од најмалку 8 места/кревети.

Според достапните податоци, во државата постојат четири државни засолништа кои обезбедуваат сместување до 6 месеци.

Покрај нив, функционални се два кризни центри управувани од невладини организации (едниот обезбедува сместување до 6 месеци, а другиот ургентно сместување до 48 часа).

Овие услуги се наменети за жртви на семејно насилство и насилство од интимен партнер, а овозможуваат и сместување на нивните деца.

Географски, едно засолниште се наоѓа во Скопје, а останатите се лоцирани во Свети Николе, Кочани и Битола.

Двата кризни центри управувани од невладини организации, се исто така лоцирани во Скопје.

Земајќи ги предвид овие податоци, лесно може да се дојде до заклучокот дека обезбедувањето на сигурно место за престој на жените жртви на насилство е далеку од достигнување на реалните потреби и стандарди.

Три организации обезбедуваат бесплатна, национална СОС линија која работи 24/7.

Според информациите добиени од Министерството за труд и социјална политика, во 2015 година, согласно Законот за игрите на среќа и забавните игри финансиски се поддржани две здруженија кои даваат услуги за жени-жртви на семејно насилство, односно Националната СОС линија и кризниот центар за интервентно сместување. Во ни една од националните линии за помош не е обезбедена услуга на сите јазици кои се зборуваат во заедниците.⁶⁸

⁶⁸Закон за игрите на среќа и забавните игри (Службен весник на Република Македонија, бр. 24/2011, 51/2011, У. бр. 53/2011) од 14.09.2011, (Службен весник на Република Македонија, бр. 132/2011, 148/2011, 74/2012, 171/2012, 27/14, 139/14, У. бр. 8/2014-0-1) од 08.10.2014, 61/2015, 154/2015 и 23 од 10.02.2016, У бр. 65/2016 од 5 јули 2017, (Службен весник на Република Македонија, бр. 90/2017).

Со оглед на тоа дека судските и административни постапки се најчесто долги и комплексни, бесплатната правна помош е од клучно значење за жените кои преживеале семејното насилство. Овој вид на услуга се обезбедува преку центрите за социјална работа, но во најголем дел и од страна на невладините организации.

Од 2010 година, невладините организации во нашата земја го започнаа процесот на воспоставување на стандарди за обезбедување на бесплатна правна помош.

Стандардите се однесуваат на: унифициран систем на собирање податоци; унифицирани процедури за прифаќање на случаи; интервјуирање – доверливост; родово сензитивна средина; процена на ризик; континуирана работа на подобрување на координацијата и упатувањето.

Жените-жртви на насилство не се посебно определени како кориснички на бесплатна правна помош туку таа зависи од нивната имотна состојба односно од фактот дали им е загрошено сопственото издржување и издржувањето на членовите на нивното семејство со кои живеат во заедничко домаќинство и од исполнувањето на другите услови кои важат за сите други корисници, а не заради состојбата како последица на насилството во која се наоѓаат.

Според достапните информации, во моментот 6 невладини организации обезбедуваат специјализирани услуги на бесплатна правна помош за жени-жртви на насилство.

Според достапните информации во нашата држава функционираат два центри за психосоцијална поддршка и советување управувани од невладини организации, двата се лоцирани во Скопје и две советувашишта за работа со сторители, под ингеренции на Министерството за труд и социјални политики, лоцирани во Скопје и Кичево.

Во 2015 година 16 сторители биле корисници на услугите на советувашиштата за работа со сторители.

Според информациите од МТСП, во државата постојат 30 советувашишта за брак и семејство во 30 центри за социјална работа кои работат според програма донесена од страна на Заводот за социјални дејности. Останува дискутабилно дали советувашиштата за

браќ и семејство делуваат согласно барањата на Истанбулската конвенција која изричито забранува постапки за алтернативно решавање спорови, вклучувајќи и медијација и помирување, во однос на сите форми на насилство. Овие советувајќи не се сметаат за специјализирани сервиси за поддршка на жените кои преживеале различни форми на насилство.⁶⁹

6.ЗАКЛУЧОК

Со Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство, се уредува одговорното и должно постапување на институциите и здруженијата, нивната меѓусебна координација и соработка, заради превенирање и спречување на семејното насилство и обезбедување на заштита на жртвите.

Цел на законот е преземање на мерки насочени кон превенција и заштита на жртвите на семејно насилство, почитување на основните човекови слободи и права, живот, личен интегритет, недискриминација и родова еднаквост, со должно внимание на интересите и потребите на жртвата.

Со носење на Законот за превенција, спречување и заштита од семејното насилство јасно се дефинира кои институции превземаат мерки за заштита и превенција на жртви од семејно насилство како и нивната взаемна координираност и поврзаност. (Министерството за труд и социјална политика, Министерството за внатрешни работи, Министерството за здравство, Министерството за образование и наука, Министерството за правда, единиците на локалната самоуправа, институциите кои вршат дејност од областа на социјалната заштита, детската заштита, внатрешните работи, здравството, вработувањето и образованието).

По дознавањето за семејно насилство без оглед дали тоа се случило преку граѓанските организации, институциите или пак по пријавувањето на самата жртва

⁶⁹Заводот за социјални дејности е стручна и развојна установа во рамките на системот на социјалната заштита, чии активности се одредени со Законот за социјална заштита.

www.zsd.gov.mk

следува третман за истата. Најпрво се согледуваат причините за настанатото насилство, времетраење на истото, начинот на вршење, обликот на насилството, кој е сторител, во каква психичка состојба се наоѓа жртвата, дали е животно загрозувачка и слично. Важен чекор после сето ова претставуваат мерките за заштита на жртвата.

Мерки за заштита се сите превземени дејствија со кои се остварува заштита на жртвата од повторно вршење на насилство врз неа, надминување на претрпената траума од насилството, обезбедување на сигурен простор (кризно згрижување) доколку е потребно, сигурност, правна заштита, здравствена заштита, интеграција во општеството поради несигурност, страв и ниска самодоверба за повторно нормално функционирање во истото.

Мерки за заштита освен за жртвата се обезбедуваат и за другите членови на семејството кои исто така се јавуваат како жртви.

Законот за заштита, превенција и спречување од семејно насилство јасно ги дефинира превентивните мерки кои што ги превземаат и вршат надлежните министерства и институции:

- промовирање на општествени и културни вредности на однесување, кои се засноваат врз еднаквост на жените и мажите;
- воведување на програми за ненасилно однесување од најрана возраст во предучилишните установи;
- воведување на програми за ненасилно однесување и разбирање на родовата еднаквост во основните училишта;
- воведување на програми за развивање на способности за мирно решавање на конфликти, разбирање и вреднување на принципот за еднаквите можности помеѓу жените и мажите, во средните училишта;
- воведување на програми за развивање на способности за мирно решавање на конфликти, почитување на дигнитетот и достоинството на личноста,

недискриминација и еднаквоста помеѓу мажите и жените во високо образовните институции;

- обезбедување на стручна советодавна работа во советувањата за брак и семејство, центрите за социјална работа и други институции, спроведување на кампањи или програми за подигнување на свеста кај јавноста за препознавање на семејно насилство;
- воведување на континуирани обуки за стручните лица за извршување на работите од својата надлежност;
- подигнување на нивото на одговорност на печатените и електронските медиуми за објективно известување за случаите на семејно насилство, при што да не се наведуваат околности кои можат да значат повреда на човековите права, дигнитетот на личноста и избегнување на секаква дискриминација на мажите и жените.

Семејното насилство е комплексен феномен и не може да се објасни само преку еден фактор.

Семејното насилство се јавува како резултат на мноштво фактори кои треба да се разгледуваат во меѓусебна интеракција.

Сепак, познавањето на етиологијата на семејното насилство може да биде од големо значење за поставување програми за превенција и сузбивање на истото.

7.КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ajdukovic, M., Ogresta, J., Rusac, S., Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji, Revija za socijalnu politiku, br. 1, 2008.
- [2] Арнаудовски, Љ., Криминологија, 2 Август С Штип, Скопје, 2007.
- [3] Водич за СОС консултација на жртви на семејно насилство, Кризен центар – Надеж, Скопје, 2011.

- [4] Gelles, J., R., Family Violence, The Handbook Of Crime and Punishment, Oxford University Press, 1998.
- [5] Груевска – Дракулевски, Семејното насилство во Република Македонија, Скопје, 2013.
- [6] Дукас, Д., Коцева, А., Качанска, Б., Семејно насилство - Брошура, Свети Николе, 2010.
- [7] Дукас, Д., Коцева, А., Качанска, Б., Семејно насилство - Брошура, Организација на жените на Општина Свети Николе, Свети Николе, 2010.
- [8] Закон за игрите на среќа и забавните игри (Службен весник на Република Македонија, бр. 24/2011, 51/2011, У. бр. 53/2011) од 14.09.2011, (Службен весник на Република Македонија, бр. 132/2011, 148/2011, 74/2012, 171/2012, 27/14, 139/14, У. бр. 8/2014-0-1) од 08.10.2014, 61/2015, 154/2015 и 23 од 10.02.2016, У бр. 65/2016 од 5 јули 2017, (Службен весник на Република Македонија, бр. 90/2017).
- [9] Закон за превенција спречување и заштита од семејно насилство (Службен весник на Република Македонија, бр. 138 од 17.09.2014).
- [10] Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените, Конвенција на Советот на Европа за спречување и борба против насилството врз жените и семејното насилство, (Истанбулска конвенција).
- [11] Мапирање на достапните услуги за жени жртви на насилство во Република Македонија, Скопје, 2016.
- [12] Национална стратегија за спречување и заштита од семејно насилство 2012-2015, Министерство за труд и социјална политика, Скопје, Република Македонија.
- [13] Организација на жени на град Скопје, 2018.
- [14] Poredos, L., Nasilje nad muskarcima u partnerskim vezama, Filozofski fakultet – Osijek, Osijek, 2010.
- [15] Соопштение од Националната мрежа против насилство врз жени и семејно насилство, 2020.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [16] Стандард и процедури за работа на Центар за лица жртви на семејно насилство (засолниште), ЈУ Завод за социјални дејности, Скопје, јануари, 2018.
- [17] The World Health Report, World Health Organization, 2005.
- [18] Tjaden and Thoennes, 2000.
- [19] www.zsd.gov.mk

**ABUSE OF OFFICIAL POSITION AND AUTHORITY, AS PART OF THE
FIELD OF ECONOMIC CRIMINALITY**

Filip Velkovski

Abstract

Abuse of official position and authority is the most prevalent and committed crime in the field of economic crime. This crime, according to the damage it causes to the public, is recognizable as a massive and dangerous negative social phenomenon that directs its effects mostly on the economic development of the country.

Keywords: *abuse of official position and authority, economic criminality, crime*

**ЗЛОУПОТРЕБАТА НА СЛУЖБЕНАТА ПОЛОЖБА И ОВЛАСТУВАЊЕ, КАКО
ДЕЛО ОД ОБЛАСТА НА ЕКОНОМСКИОТ КРИМИНАЛИТЕТ**

Филип Велковски

Апстракт

Злоупотребата на службената положба и овластување претставува најзастапено и најизвршувано кривично дело од областа на економскиот криминалитет. Ова кривично дело според штетата која ја предизвикува во јавноста, е препознатливо како масовна и опасна негативна општествена појава која своите ефекти најмногу ги насочува врз економскиот развој на земјата.

Клучни зборови: *злоупотреба на службената положба и овластување, економски криминалитет, кривично дело.*

1. BOBED

Злоупотребата на службената положба и овластување се јавува низ неколку облици на криминално делување:

1. Искористување на службената положба, постои тогаш кога сторителот ја искористува својата положба со самото тоа што презема дејствие што е спротивно на интересите на службата, а е во контекст на неговите интереси или интересите на трето лице;
2. Пречекорување на границите на службеното овластување, е постапување на службеното или одговорното лице со самото тоа што ги пречекорува границите на неговите овластувања кои ги има во службата, но го задржува службениот карактер;
3. Неизвршување на службената должност, е криминално однесување за кое може да се рече дека настанува кога службеното или одговорно лице не ги извршува надлежностите кои произлегуваат од неговиот делокруг на работа предвидена со закон, пропис или колективен договор. Пропуштањето, односно невршењето на службената должност е поврзано со остварување на противправна имотна корист или нанесување штета на друг.⁷⁰

Кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластување е регулирано со Кривичниот законик на Република Северна Македонија во член 353.

Службено лице кое со искористување на својата службена положба или овластување, со пречекорување на границите на своето службено овластување или со неизвршување на својата службена должност ќе прибави за себе или за друг некаква корист или на друг ќе му нанесе штета, ќе се казни со казна затвор во времетраење од шест месеци до три години. (став 1)

⁷⁰Јовашевич, Д., Злоупотреба службеног положаја и корупција, Номос, Београд, 2005.

Ако сторителот на делото од став 1 ќе прибави поголема имотна корист или ќе предизвика поголема имотна штета или потешко ќе ги повреди правата на друг, ќе се казни со казна затвор во времетраење од шест месеци до пет години. (став 2)

Ако сторителот на делото од став 1 прибави значителна имотна корист или нанесе значителна штета, сторителот ќе се казни со казна затвор во времетраење од најмалку три години. (став 3)

Со казна од став 1, став 2 и став 3 ќе се казни и одговорно лице, одговорно лице во странско правно лице што има претставништво или врши дејност во Република Северна Македонија или лице што врши работи од јавен интерес, ако делото е сторено во вршење на неговото овластување или должност. (став 4)

Ако делото од став 1 и став 4 е сторено при вршење јавни набавки или на штета на средствата од Буџетот на Република Северна Македонија, од јавните фондови или од други средства на државата, сторителот ќе се казни со казна затвор во времетраење од најмалку пет години. (став 5)⁷¹

Ако детално го анализираме овој член, поконкретно став 1 од овој член, можеме да дојдеме до заклучок дека делото се јавува во три облика:

1. Искористување на службена положба и овластувања;
2. Пречекорување на границите на службено овластување;
3. Неизвршување на службена должност.

Понатаму, доколку го анализираме ова кривично дело, можеме да дојдеме до заклучок дека се работи за дело од општа, односно супсидијарна природа.

За да постои кривичното дело злоупотреба на службена положба и овластувања неопходна е умисла.

Од тука под умисла се подразбира свест и желба, односно потребно е лицето кое ќе го стори ова кривично дело да е свесно дека ја искористува својата службена положба и

⁷¹Член 353 од Кривичен законик на Република Македонија.

<https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Krivichen-zakonik-integralen-prechisten-tekst.pdf>

овластувања, ги пречекорува границите на своето службено овластување или не ја извршува службената должност која му е доверена, се со цел стекнување корист за себе или за друг или нанесување штета.

Понатаму и штетата и користа можат да бидат од материјална или нематеријална природа.

Кај ова кривично дело воопшто не важно дали користа сторителот ја прибавил за себе или за некој друг, делото е извршено кога ќе настанат штетните последици.

2.ЕКОНОМСКИ КРИМИНАЛИТЕТ

Економските деликти се ненасилни противзаконски дела кои се карактеризираат со измама, прикривање, неисполнување на обврски, заобиколување на законите, а се извршуваат со цел да се дојде до пари, имот или услуги, да се избегне плаќање или загуба на пари, имот или други услуги и да се обезбеди друга лична или деловна корист.⁷²

Овие кривични дела се вршат од страна на одредена категорија сторители од редот на стручни и професионални лица кои имаат одредена општествена, социјална или политичка позиција и се во ситуација, со само еден нивни потпис или одлука, да стекнат материјални средства за лична, партиска или деловна корист.

Економскиот криминалитет претставува специфичен облик на криминално однесување кое нема насилен карактер, но е специфичен во однос на својствата на сторителите кои имаат легитимни својства во општеството, а кои произлегуваат од вршењето на функција, работно место или својства стекнати врз основа на некој закон.

Кај економскиот криминалитет, посебно се нагласува улогата на правните лица кои настапуваат во економските односи, односно значајни субјекти за системот на пазарното стопанисување и економскиот и правен сообраќај.

Кон дефинирањето на економскиот криминалитет постојат главно 3 главни пристапи:

⁷²Георгиева, Н., Криминологија – интерна скрипта, Скопје, 2020

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

1. Кривично-правен пристап, тргнува од критериумот нападнат објект опфатен во посебниот дел од Кривичниот Законик – кривични дела чии објект на напад се економски односи, стопанството и стопанскиот систем. Кривичните дела од економскиот криминалитет не се систематизирани во една глава, туку се класифицирани во повеќе глави од Кривичниот законик: кривични дела против имотот од сите облици на сопственост; кривични дела против службената должност; кривични дела против јавните финансии, платениот промет и стопанството;
2. Криминолошки пристап, при дефинирањето поаѓа од појавните облици и форми на криминалитетот, но се запазува етиолошката страна на криминалитетот;
3. Криминалистички пристап е многу значаен, бидејќи за откривање на економскиот криминалитет се потребни стручни знаења за комбинирање, планирање и извршување на оперативни мерки, истражни дејствија со цел обезбедување на материјален доказ.

Кривичните дела од областа на економскиот криминалитет можат да се јават како:

- поединечни криминални акти каде сторителот злоупотребувајќи ги своите овластувања врши едно или повеќе кривични дела, во личен интерес;
- во интерес на некој друг, со непочитување на одредени законски прописи.

Економскиот криминалитет е ненасилен криминалитет, кој се врши во правно-економски и финансиски односи, каде сторителите злоупотребувајќи ги своите својства, својата функција и овластувања, статусот и моќта, судир на интереси или пропуштање на должниот надзор и контрола и со измамнички однесувања, елементи на фалсификувања, криминално дејствуваат со непочитување на законските прописи, прејтоа стекнувајќи се со противправна имотна корист, за себе, или за други лица, но во криминалната реализација се служи и со „тргување со влијание” со цел да не бидат откриени и

санкционирани, но и да ги „засолнат криминално стекнатите приноси” од дофатот на силите на правдата во национални и меѓународни рамки.

Економскиот криминалитет не егзистира самостојно. Во поголем број ситуации постои поврзаност со други кривични дела: трговија со дрога, оружје, трговија со луѓе, корупција, злоупотреба на службена положба, примање и давање поткуп.⁷³

Економскиот криминалитет во периодот од 2005 до 2010 година е во стагнација, со мали варијации од година во година додека од 2010 до 2014 година е во опаѓање и тоа при зголемување на вкупниот обем на криминал.

Евидентно е значителното опаѓање на економскиот криминалитет во 2014 година, (од 4,17% во 2013 на 2,36% во 2014 година).

Економскиот криминалитет во периодот од од 2010 до 2014 година во просек изнесува 5,1% во однос на целокупниот криминал во државата.

Карактеристично за овој период големиот број на отфрлени пријави (40%) од вкупниот број поднесени за овој вид кривични дела, што укажува на фактот дека пријавите не биле поткрепени со веродостојни докази. Ова го потврдува и податокот што само во 40% од поднесените кривични пријави јавниот обвинител поднел обвинение.

Статистичките податоци покажуваат дека за периодот од 2010 до 2014 година, осудени се вкупно 49.243 лица.⁷⁴

3.ЗЛОУПОТРЕБА НА СЛУЖБЕНАТА ПОЛОЖБА И ОВЛАСТУВАЊА

За прв пат злоупотребата на службената положба и овластувања се има појавено со ширењето на Римската држава, односно со првичната злоупотреба на службената должност и овластувањата која била реализирана од страна на државните службеници.

Кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластувања, е присутно речиси во сите кривични законици ширум светот.

⁷³Георгиева, Н., Криминологија – интерна скрипта, Скопје, 2020.

⁷⁴Калковски, И., Економски криминалитет, Европски Универзитет.

Во ФНРЈ по завршувањето на Втората светска војна, е донесен посебен закон за кривични дела против службената должност. Во овој закон покрај тоа што било пропишано кривичното дело – злоупотреба на службената положба и овластувања, биле пропишани и други кривични дела како што се – повреда на законот од страна на службено лице, пречекорување на службените овластувања од страна на службено лице, примање поткуп и сл.⁷⁵

Во Кривичниот законик од 1951 година, во посебна Глава „Кривични дела против службена должност“ се предвидени следниве кривични дела – злоупотреба на службена положба и овластувања од користољубие, повреда на закон сторена од страна на судија, примање поткуп и противзаконска наплата и исплата.⁷⁶

Понатаму во Кривичниот законик од 1977 година, во посебна Глава под наслов „Кривични дела против службена должност“ се пропишани следниве кривични дела - злоупотреба на службената положба и овластувања, примање поткуп, давање поткуп, противзаконско посредување и сл.⁷⁷

Со измени и дополнувања на Кривичниот законик на СФРЈ и Кривичниот законик на СРМ во Глава 16, се предвидени повеќе кривични дела кои се однесуваат на службената должност.

Во Кривичниот законик на СРМ се дефинираат и следниве поими - службено лице, одговорно лице, општествен имот и општествено правно лице.⁷⁸

Кога се работи за кривичното дело „злоупотреба на службената положба и овластувања“, најнапред би требало да потенцираме дека ова кривично дело се врши ненасилно.

Сторителите ги искористуваат своите професионални и стручни познавања се со цел да се усоврши начинот на кој се извршува ова кривично дело.

⁷⁵Сл. лист на ФНРЈ бр. 84/48.

⁷⁶Сл. лист на ФНРЈ бр. 13/51.

⁷⁷Сл. весник на СРМ бр. 25/77.

⁷⁸Сл. лист на СФРЈ бр. 34/84.

Злоупотребата на службената положба и овластувања може да се реализира на повеќе нивоа, односно од највисоките министерски позиции до најниските позиции на одредени раководители, шефови и сл.

Најчесто ова кривично дело се извршува самостојно или во тесен круг, без за таквото дејствување бидат известени други лица.

Но ова кривично дело може да се изврши и преку заедничко делување на повеќе лица, така што секое од лицата дејствува во рамките на своите доверени овластувања.

Самиот криминален чин е од тајна природа и многу често за да се прикрие ова кривично дело се извршуваат и други кривични дела.

Во современи услови ова кривично дело се појавува во различни форми кои поради природата на делото се потешко можат да се прецизираат.

Со промените кои настануваат во општеството се менува и начинот на извршување на кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластувања.

Постојат повеќе начини на кои може да се изврши ова кривично дело.

Преку казнувањето на злоупотребата на службената положба и овластувања се влијае врз однесувањето на службениците кои имале за цел да ја злоупотребат својата службена положба, односно свесно не извршување на своите службени должности.

Од тука можеме да потврдиме дека објект на заштита всушност е службата и правата на граѓаните, кои преку злоупотребата на службената положба и овластувања можат да се повредат, а тоа да има негативни последици за целото општество.

Како индиректен објект на заштита е реализацијата на злоупотребата на службената положба и овластувања.

Откако прецизираваме што претставува објект на заштита, од големо значење е и определувањето на објектот на напад.

Како основен објект на напад претставуваат парите, имотот или друг вид на материјална или нематеријална корист, бидејќи токму користа е целта и основната причина за извршување на кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластувања.

Според Светлана Николоска, согласно објектот на криминалниот напад, кривичното дело „злоупотреба на службена положба и овластување“ може да биде:

1. Извршено против службената положба со повреда на заштитеното право - сопственост, права и слободи. Ова се, исто така, прекршувања на службените должности, бидејќи никој во власта нема право да се меша во вредностите заштитени со кривичниот закон;
2. Кривично дело кое се врши со вршење на службените должности со злоупотреба на службените и јавните овластувања преку преземање незаконски дејствија во кругот на овластувањата - фалсификување на службени документи, злоупотреба на моќ и сл., или со искористување на службената положба преку преземање на активности акции кои инаку не припаѓаат во кругот на службените должности - измама во служба, послужување и сл.⁷⁹

Доколку тргнеме од фактот дека кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластувања е ненасилно, со право можеме да констатираме дека основно средство за извршување на ова кривично дело е пенкалото, бидејќи за да се изврши ова кривично дело неопходен е потпис или пропуст да не се потпише нешто.

Како средство за извршување на кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластувања во поширок поглед се:

- електронски апарати и уреди од областа на административното и канцелариско работење;
- деловни книги;
- печати;
- штембили;
- печатари и скенери;
- уреди за електронски потпис.

⁷⁹Nikoloska, S., Jakovleska, M., Crimalistic and financial investigating of criminal actsz abuse od official position and power and money laundering and other proceeds of crime in Republic of Macedonia, International Scientific conference, Researching security: Approaches, concepts and policies, Faculty of security, Skopje, 2015.

Доколку детално ги анализираме условите во кои граѓаните на Република Северна Македонија живееле, од постоењето на нашата држава па се до ден денес, со право можеме да констатираме дека истите биле жртви на едно време, политика, власт, која искористувајќи ја својата положба не нанесувале штета само на државата туку директно или индиректно и на нејзините граѓани и тоа преку надежта дека ќе се зголемат нивните примања и дека со текот на времето ќе се намали сиромаштијата.⁸⁰

Криминалитетот на моќните, или уште попознат како криминалите кој се реализира преку злоупотреба на власта, моќта, позицијата, функцијата, зазема посебно место кога станува збор за неговата поврзаност со основните права и слободи на човекот и граѓанинот. Бидејќи претставува опасност за човековите слободи и права, ваквиот криминалитет се наоѓа на врвот.⁸¹

Жртвите на криминалот поврзан со злоупотреба на службената положба и овластување во одредени случаи се наоѓаат во ситуација да бидат двојни жртви, првпат биле жртва на криминалитет кој и не мора да биде од областа на злоупотребите, но кога жртвите очекуваат дека случајот ќе се расветли и очекуваат казна за сторителите, повторно се наоѓаат во ситуација да бидат повторно жртви, но овој пат жртви на судиите.

Тука се мисли на оштетените кои повеле некоја постапка, но за да се донесе пресуда по некој предмет се остварува некое должничко – доверително право на суд, а со тоа оштетените се јавуваат во улога на жртви на правосудството.⁸²

Како жртви се појавуваат и работниците доколку не им се платат придонесите, или доколку се работи за непријавени работници.

Жртви се и оние кои се директно повредени од страна на сторители на кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластувања кои се поврзани со владеечката структура.

⁸⁰Николоска, С., Методика на истражување на економско – финансиски криминал, Скопје, 2013.

⁸¹Бачановиќ, О., Полицијата и жртвите, Скопје, 1997.

⁸²Бачановиќ, О., Полицијата и жртвите, Скопје, 1997.

Кај овој вид на криминалитет како жртва се јавува и самата Држава. Зашто? Бидејќи Државата е немоќна да ги заштити своите сопствени интереси, но и интересите на нејзините граѓани. За да може една Држава да го намали криминалот од било кој облик, пред се е неопходно да се донесат закони за надминување на нејзините проблеми, а не закони донесени според интересите на владеечката гарнитура, како и доследно спроведување на истите.

Темната бројка кај кривичното дело „злоупотреба на службената положба и овластувања“ во денешни услови претставува вистински проблем од широки размери, бидејќи постои тешкотија при откривањето на сторителите на ова кривично дело.

Тука логички би следело прашањето – Зашто постои тешкотија при откривањето на сторителот на кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластувања?

При извршување на ова кривично дело сторителот се наоѓал на некоја политичка функција, а со самото тоа истиот е заштитен од кривично гонење бидејќи има имунитет.

Неуспехот во откривањето на секое па и на кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластувања секогаш се бара во органите кое се надлежни да го откријат кривичното дело и неговиот сторител. (полицијата, обвинителството и судот).

Но тука треба да се земе во предвид дека сторителот на ова кривично дело во времето кога го сторил истото, се наоѓал на некоја раководна политичка позиција и со тоа влијаел врз овие органи со закана дека ќе бидат сменети раководителите од раководните функции или во најлош случај тие ќе останат без работа.

Кон високата темна бројка свој придонес има и отсуството на законите со кои би им се утврдувало потеклото на имотот на секој кој се наоѓа на раководна политичка функција и начинот на енормно брзото богатење. Бидејќи за да се изврши кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластувања, сторителот на истото треба да се наоѓа во ситуација за да може да го реализира ова дело.⁸³

Исто така како една од причините која доведува до зголемување на темната бројка кај кривичното дело злоупотреба на службената положба и овластувања е и времето кое е

⁸³Џуклески, Г., Николоска, С., Економска криминалистика, Скопје, 2008.

поминато од моментот на извршувањето до моментот на откривањето на ова кривично дело и на неговиот сторител, бидејќи доколку е поминато подолг временски период се работи за застарено дело, а кога делото е застарено не постои простор за кривично гонење на неговиот сторител.

За да се открие кривичното дело злоупотреба на службена положба и овластување, неопходна е соработка помеѓу органите надлежни за откривање на овој вид на криминалитет, неопходно е време, и секако совети од стручни кадри, кои во моментов се целосно тргнати на страна во нашата држава.

4. ПРИМЕРИ ЗА ЗЛОУПОТРЕБА НА СЛУЖБЕНА ПОЛОЖБА И ОВЛАСТУВАЊА

Кривични пријави за седум лица за злоупотреба на службена положба

Секторот за внатрешни работи Велес до надлежното Обвинителство поднесе кривични пријави за седум лица за злоупотреба на службена положба и овластување со што причиниле материјална штета на буџетот на Република Македонија и на буџетот на ЈП „Комуналец“ од Кавадарци од вкупно 3.402.861 денари.

„Секторот за внатрешни работи Велес до Основното јавно обвинителство Велес, во два одвоени случаи поднесе кривични пријави против лицата: И.А. (45), М.П. (51), Д.Т. (66) сите од Кавадарци, Д.К. (49), Љ.Г. (62) и В.Т. (46) сите од Скопје, како и С.С. (47) од село Мрежичко поради постоење основи на сомнение за сторени кривични дела „злоупотреба на службена положба и овластување“, причинувајќи материјална штета на буџетот на Република Македонија и на буџетот на ЈП „Комуналец“ од Кавадарци од вкупно 3.402.861 денари“, соопшти Министерството за внатрешни работи.

Во првиот случај кривично пријавени се И.А., М.П., Д.К., Д.Т., и Љ.Г. Според документираниите сознанија во 2013 година првопријавениот И.А., како директор на Јавното претпријатие „Комуналец“ од Кавадарци, и второпријавениот М.П. како

раководител на „Водовод и канализација” при ЈП „Комуналец” Кавадарци, при реконструкција на водоводната мрежа во Кавадарци, која по претходно добиен тендер требало да ја вршат фирмите „ЦМЦ” ДОО од Скопје и подизведувачот „Градба промет” од Кавадарци, издале наредба – во изведувањето на работите – да се вклучи и ЈП „Комуналец” Кавадарци.

Како што е наведено во соопштението од Министерството за внатрешни работи, и покрај тоа што целокупната работа на дел од трасата ја изработило ЈП „Комуналец”, тие ја прифатиле завршната ситуација од фирмата од Скопје, според која таа ја извела целокупната работа, по што ја исплатиле целата сума за извршената реконструкција. Третопријавениот Д.К., како управител на „ЦМЦ” ДОО Скопје, и четвртопријавениот Д.Т., како управител на „Градба промет” од Кавадарци, и покрај тоа што знаеле дека дел од трасата ја изработило ЈП „Комуналец”, изготвиле завршна ситуација во која навеле дека тие ги извеле сите работи по целата должина на трасата. Петтопријавениот Љ.Г., како управител на фирмата „Хидроградежен инженеринг” ДОО Скопје, која била ангажирана за надзор на изведените работни активности, потврдил дека работните активности биле изведени во целост од фирмите изведувачи. На овој начин, пријавените предизвикале материјална штета на ЈП „Комуналец” од Кавадарци и буџетот на Република Македонија од 1.876.926 денари.

Во вториот случај, кривичнопријавени се И.А., М.П., С.С. и В.Т. Во текот на 2015 година, пријавениот И.А. како директор на ЈП „Комуналец” од Кавадарци и М.П. како раководител на „Водовод и канализација” при ЈП „Комуналец” Кавадарци, и покрај тоа што знаеле дека при реализација на проектот за реконструкција на Ваташката водоводна линија од страна на фирмата-изведувач „Трасер” биле изведени работни активности во помал обем од предвидените.

„И во овој случај идентично на претходниот дел од работните активности биле изведени од страна на ЈП „Комуналец”. Притоа повторно била прифатена завршната ситуација од изведувачот според која наводно таа фирма ги извела целокупните работни активности, по што ја исплатиле целата сума за извршената реконструкција.

Третопријавениот С.С., како управител на фирмата „Трасер“, и покрај тоа што знаел дека дел од работните активности ги извел ЈП ‘Комуналец’, изготвил завршна ситуација во која навел дека неговата фирма ги извела сите работни активности, по што ја доставил за наплата до ЈП. Четвртопријавената В.Т., како управител на фирмата „Викас“ ДООЕЛ Скопје, која била ангажирана за надзор на изведените работни активности, потврдила дека работните активности биле изведени во целост од фирмата изведувач. На овој начин, пријавените предизвикале материјална штета на ЈП „Комуналец“ од Кавадарци и буџетот на Република Македонија од 1.525.935 денари“, се наведува во соопштението од Министерството за внатрешни работи.⁸⁴

Нова кривична пријава за поранешниот градоначалник на Крива Паланка

Секторот за внатрешни работи Куманово поднесе кривична пријава за злоупотреба на службената положба и овластување против поранешниот градоначалник на Крива Паланка, А.А. и против поранешниот директор на средното училиште „Ѓорче Петров“ во Крива Паланка. Ова за А.А. е трета кривична пријава, а за директорот на училиштето втора.

Во кривичната пријава до Секторот за внатрешни работи Куманово до Основното јавно обвинителство – Куманово се вели дека А.А. (57) и М.М. (67) во периодот од јуни 2009 година до мај 2013 во два наврати ја злоупотребиле својата службена положба и овластувања. Според полицијата, двајцата пријавени 29.05.2009 година изготвиле и потпишале лажна исправа – договор за инвестирање во изградба на спортска сала „Петар Поп Арсов“ со Агенцијата за спорт и млади како инвеститор на проектот. Во договорот во член 7 став 1, навеле дека спортската сала наводно ќе биде изградена во дворот на ДСУ „Ѓорче Петров“ од Крива Паланка, иако таму веќе имало изградено спортска сала.

⁸⁴<https://www.novamakedonija.com.mk/makedonija/>

Исто така, согласно со склучениот договор, Општина Крива Паланка се обврзала да го подготви теренот и да обезбеди пристапни патишта и да изврши технички прием и да издаде употребна дозвола, како и да ја заведе во катастарот. Но, тоа не било исполнето и тогашниот градоначалник донел и потпишал решение за локациски услови за градба, а потпишал и одобрение за градење на спортската сала на друга локација, на катастарска парцела која дел била во сопственост на општината, а дел во сопственост на Република Македонија, и без претходно да се изврши пренамена на земјиштето од земјоделско во градежно.

Полицијата ги товари двајцата, А.А. и тогашниот директор на училиштето дека потпишале записник за примопредавање на спортскиот објект со Агенцијата за млади и спорт иако таа не била довршена, а исто така не била изградена и придружната инфраструктура, па поради тоа Општина Крива Паланка мора да ги изведе тие градежни работи.

Според Секторот за внатрешни работи Куманово, новоизградената спортска сала воопшто не била внесена во катастарот.⁸⁵

Потврдена пресудата - три години затвор за С.Д.

Апелациониот суд во Штип ја потврди казната од три години затвор за поранешниот претседател на Управниот одбор на АД „Џумајлија“, С.Д.

Во пресудата што ја добиле оштетените акционери и нивниот бранител Панче Докузов се вели дека фирмата на С.Д. кој е во бегство, но и неговиот брат, поранешниот градоначалник на Свети Николе, на државата треба да и вратат околу 11 милиони денари.

Акционерите на „Џумајлија“ на оваа пресуда за злоупотреба на службената положба чекале, како што изјавија, цели 12 години. Сепак, разочарани се бидејќи во неа е изземено нивното обештетување. Најавија дека ќе продолжат да ја барат правдата на повисоките судови во земјава и во Стразбур.

⁸⁵<http://meta.mk/tag/zloupotreba-na-sluzhbenata-polozhba-i-ovlastuvane/>

Трајче Георгиев, еден од оштетените акционери, изјави „Акционерите се оштетени и требаше да бидат обештетени лично од С.Д. Во пресудата гледам дека се опфатени боновите од министерството, брашното 970. 000, потоа 960.000 денари земени пари од касата од С.Д. Што е проблемот не знам, треба да видиме со обвинителството.“

Бранителот на акционерите, Панче Докузов, е задоволен од пресудата иако забележува дека наплатата на парите тешко ќе оди зашто З.Д. е во бегство.

Докузов изјавил дека случајот е вистински школски пример за кривично дело „злоупотреба на службена положба и овластување“.

Во штипскиот и светиниколскиот Основен суд се водат неколку дела против браќата С.Д. и З.Д.⁸⁶

Кривична за поранешниот директор на АВРМ за злоупотреба на службената положба

В. Д. поранешниот директор на Агенцијата за вработување, доби кривична пријава од Одделот за сузбивање организиран и сериозен криминал при Министерството за внатрешни работи. Тој се товари за злоупотреба на службената положба и овластување за три работи, меѓу кои и тоа што на своја рака, без одлука на Управниот одбор на Агенцијата за вработување дал четири возила на користење на Министерството на труд и социјална политика и овозможил точење гориво во нив на сметка на Агенцијата.

Едно од тие возила е и ципот „туарег“ со кој тогашниот министер за труд и социјална политика, Диме Спасов, направи две сообраќајки ноќта меѓу 28 и 29.10.2016 година.

Според Министерството за внатрешни работи, В.П. (39), во периодот од 28.10.2015 до 30.10.2016 година, спротивно на Правилникот за користење службени моторни возила на Агенцијата и без одобрување од Управниот одбор, со договор за меѓусебна техничка

⁸⁶<https://kanal5.com.mk/articles/212312/potvrdena-presudata-tri-godini-zatvor-za-slobodan-danevski>

соработка со Министерството за труд и социјална политика му отстапил на користење четири возила сопственост на Агенцијата за вработување.

Освен тоа, В.П. дал на користење и картички за гориво со одреден лимит за две бензински пумпи, а за да го овозможи тоа издал и дупли идентификациски картички со идентитет на возачите во Агенцијата за вработување, но без нивно знаење. Со тие картички, во периодот од 28.10.2015 до 30.10.2016 година било полнето гориво во вкупен износ од 427.817 денари на штета на буџетот на Република Македонија. Со ваквите дејствија, В.П. го оштетил државниот буџет за вкупен износ од 844.121 денари или 13.725 евра.

Третата работа за којашто се товари поранешниот директор на Агенцијата за вработување, В. П. е дека во 2016 година, спротивно на Законот за јавни набавки, без спроведена законска постапка, со правно лице договорил градежни и завршни работи за санација на објект, со што правното лице незаконски се стекнало со имотна корист од 416.304 денари (6.760 евра), на штета на државниот буџет.

5.ЗАКЛУЧОК

Како најзастапено и најизвршувано кривично дело од областа на економскиот криминалитет е злоупотребата на службената положба и овластување.

Според штетата која ја предизвикува ова кривично дело во јавноста е препознатливо како масовна и опасна негативна општествена појава која своите ефекти најмногу ги насочува врз економскиот развој на земјата.

На овој криминалитет му е посветено поголемо внимание, особено во истражувањата на странските теоретичари од американските и западноевропските земји кои покрај причините за криминалните однесувања, имале сознанија и за степенот на организираност, времето, местото и средствата на криминален напад.

За разлика од развиените земји, економскиот криминалитет во нашата стручна литература многу малку е проучуван, односно во нашата земја последниве години добива актуелност.

Кога одредено службено или одговорно лице постапува спротивно на обврските кои му наложуваат да постапува законито и правилно, се вели дека врши злоупотреба на службената положба.

Иако во литературата стои дека ова кривично дело ги содржи незаконските активности на службеното или одговорното лице, сепак, секое незаконско постапување не претставува злоупотреба на службената положба.

Како кривично дело, злоупотребата на службената положба се остварува кога службеното или одговорното лице има намера да прибави противправна имотна корист за себе или за друг, и поради тоа се решава да изврши незаконско дејствие.

6.КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бачановиќ, О., Полицијата и жртвите, Скопје, 1997.
- [2] Георгиева, Н., Криминологија – интерна скрипта, Скопје, 2020.
- [3] Јовашевич, Д., Злоупотреба службеног положаја и корупција, Номос, Београд, 2005.
- [4] Калковски, И., Економски криминалитет, Европски Универзитет
- [5] Кривичен законик на Република Македонија.
- [6] <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Krivichen-zakonik-integralen-prechisten-tekst.pdf>
- [7] Nikoloska, S., Jakovleska, M., Crimalistic and financial investigating of criminal actsz abuse od official position and power and money laundering and other proceeds of crime in Republic of Macedonia, International Scientific conference, Researching security: Approaches, concepts and policies, Faculty of security, Skopje, 2015, p. 228.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [8] Николоска, С., Методика на истражување на економско – финансиски криминал, Скопје, 2013.
- [9] Сл. лист на ФНРЈ бр. 84/48.
- [10] Сл. лист на ФНРЈ бр. 13/51.
- [11] Сл. весник на СРМ бр. 25/77.
- [12] Сл. лист на СФРЈ бр. 34/84.
- [13] Џуклески, Г., Николоска, С., Економска криминалистика, Скопје, 2008.
- [14] <https://www.novamakedonija.com.mk/makedonija/hronika>
- [15] <http://meta.mk/tag/zloupotreba-na-sluzhbenata-polozhba-i-ovlastuvane/>
- [16] <https://kanal5.com.mk/articles/212312/potvrdena-presudata-tri-godini-zatvor-za-slobodan-danevski>
- [17] <http://meta.mk/krivichna-za-poranesnriot-direktor-na-avrm-za-zloupotreba-na-sluzhbenata-polozhba/>

THEORIES OF TRANSITIONAL JUSTICE

Marjan Madjovski, PhD

Email:marjanmadjovski@gmail.com

Abstract

Transitional justice has gained global prominence as an umbrella term for approaches to dealing with the past in the wake of violent conflicts or dictatorial regimes.

Despite the wide range of activities carried out globally and the vigorous academic debate on transitional justice, there have been few attempts to conceptualize it theoretically. In fact, the field can be characterized by a relative lack of theoretical frameworks. Instead, the discourse and practice of transitional justice is largely based on implicit assumptions about transition and/or justice that are often common in western thinking.

In a more general sense, theories improve our ability to explain and understand-and potentially predict-processes and developments. They do this by increasing the level of abstraction, synthesizing insights and conceptualizing them in the form of models or paradigms, allowing for broader generalizations beyond a particular phenomenon. In addition, they develop a special vocabulary that enables communication about issues in a precise way, leading to a deeper exchange of knowledge between scientists. Theories create conditions for institutions and practitioners to have greater certainty in the implementation of transitional justice measures.

Keywords: *transitional justice, theorie, criminal justice, truth*

ТЕОРИИ ЗА ТРАНЗИЦИОНАТА ПРАВДА

Д-р Марјан Маџовски

Email: marjanmadjovski@gmail.com

Апстракт

Транзиционата правда доби глобално значење како чадор термин за пристапи за справување со минатото како последица на насилните конфликти или диктаторските режими.

И покрај големиот опсег на активности спроведени на глобално ниво и енергичната академска дебата за транзиционата правда, има само неколку обиди таа теоретски да се конципира. Всушност, областа може да се карактеризира со релативен недостаток на теоретски рамки. Наместо тоа, дискурсот и практиката на транзиционата правда во голема мера се засноваат на имплицитни претпоставки за транзицијата и/или правдата, кои често се вообичаени во западното размислување.

Во поопшта смисла, теориите ја подобруваат нашата способност да објаснуваме и разбираме - и потенцијално да предвидуваме - процеси и случувања. Тие го прават тоа со зголемување на нивото на апстракција, синтетизирање на согледувања и со нивно концептуализирање во форма на модели или парадигми, овозможувајќи пошироки генерализации надвор од одредена појава. Покрај тоа, тие развиваат посебен речник кој овозможува комуникација за прашањата на прецизен начин, што доведува до подлабока размена на знаењата меѓу научниците. Теориите создаваат услови институциите и практичарите да имаат поголема сигурност во спроведувањето на мерките на транзиционата правда.

Клучни зборови: *транзициона правда, теории, кривична правда, вистина*

1. Вовед

Терминот транзициона правда првпат беше создаден во раните 1990-ти и оттогаш вклучува сè поголем опсег на механизми и институции, вклучувајќи трибунали, комисии за вистина, проекти за паметење, репарации и слично за да се исправат повредите и грешките од минатото, да се оправда достоинството на жртвите и да се обезбеди правда, за време на транзициониот период. Процесот обезбедува основа за кривична, социјална или историска правда која се прилагодува на општествата кои се трансформираат после периодот на кршење на човековите права, за време на војна, вооружени конфликти, периоди на диктатура и автократско владеење. Меѓународното право, или меѓународните инструменти за човекови права и хуманитарното право, како што се договори (пактови, конвенции), декларации, договори или протоколи, се правна основа за овој процес.

Транзиционата правда може да го зајакне градењето на демократските институции и на тој начин да го зголеми квалитетот на демократијата. Еден од начините како да се измери квалитетот на демократските институции и демократијата е како новоизбраниот (постконфликтен) парламент одговара на потребите на граѓаните преку донесувањето ефективни закони или регулативи со кои општеството се помирува со своето сурово минато. Исто така, како парламентот ја ограничува извршната власт и нејзините широки овластувања и поставува рамки за независно судство и владеење на правото. Во транзициониот период учеството на граѓаните или жртвите мора да биде гарантирано во секое време, без страв од реперкусии се додека трае процесот на соочување со минатото. Високите демократски перформанси зависат од тоа како законите за правичност, како што се меѓународните норми и стандарди за човекови права, се применуваат од страна на судството и се трансформираат во насоки и закони од страна на законодавецот и извршната власт. Целта е граѓаните (повторно) да стекнат граѓанска доверба во (демократските) државни институции, да ги искористат, да ги зајакнат и да се воздржат од произволна одмазда и недемократски средства за барање правда.

И покрај големиот опсег на активности спроведени на глобално ниво и енергичната академска дебата за транзиционата правда, има само неколку обиди таа теоретски да се конципира. Всушност, областа може да се карактеризира со релативен недостаток на теоретски рамки. Наместо тоа, дискурсот и практиката на транзиционата правда голема мера се засноваат на имплицитни претпоставки за транзицијата и/или правдата, кои често се вообичаени во западното размислување. Овие претпоставки се под силно влијание и обликувани од одредени историски искуства, како што се судењата во Нирнберг и Токио по Втората светска војна, транзициите на јужноамериканските земји од диктатура во демократија, меѓународните кривични трибунали, како што се трибуналите за поранешна Југославија и Руанда, или Комисијата за вистина и помирување (TRC) во Јужна Африка. Во таа насока, предизвикот е да се открие што подразбираат овие основни претпоставки и како тие влијаат - или ограничуваат - на практиката на транзициската правда.

2. Теоретизирање на концептот за транзициона правда

Транзиционата правда ги претставува вредностите што го спојуваат општеството низ различни општествени линии на тензии. Тоа се вредности што ја обезбедуваат основата за обновен социјален договор во рамките на политичкиот либерализам - слобода и правичност, индивидуализам и универзализам, човекови права и владеење на правото. Овие вредности ја сочинуваат граматика на политичките вокабулари за кои се вели дека се во интерес на правдата.

Теориите на транзиционата правда ги рефлектираат доминантните интелектуални традиции за човековите права поврзани со идеите на моралниот универзализам и пошироката архитектура на политичкиот либерализам.

И покрај општото признание дека терминот „транзициона правда“ беше создаден дури во 1990-тите, оваа област има многу подолга генеалогичка. Рути Тејтел, на пример, тврди дека првата фаза на транзиционата правда почнала во 1945 година, додека втората фаза ги придружувала широко распространетите политички промени кои произлегуваат

од распадот на Советскиот Сојуз на крајот на 1980-тите. Во тоа време, тврди таа, ресторативниот модел на транзициона правда имал за цел да изгради алтернативна историја на злоупотребите во минатото. Третата фаза на „стабилна држава“ на Тејтел пристигнува со почетокот на 21-век, кога „војната за време на мир, политичка фрагментација, слабите држави, малите војни и постојаните конфликти ги карактеризираат современите политички услови“.⁸⁷

Транзиционата правда како идеал на владеење беше консолидирана во извештајот на Генералниот секретар на Обединетите нации од 2004 година и во последователните извештаи како оној на Советот за безбедност во 2011 година за транзиционата правда и владеењето на правото во конфликтните и постконфликтните општества. Обединетите нации се само еден од многуте меѓународни актери кои ги прифаќаат пристапите на транзиционата правда како начин за доведување на постконфликтните општества во јатото на либералната демократија.

Ова доаѓање на дискурсот за транзициона правда во центарот на меѓународниот систем, исто така, го означи, како што тврди Јелена Суботиќ, почетокот на промената кон подиректно ангажирање на застапувањето за транзиционата правда во креирањето на меѓународната политика. Суботиќ го забележува проширувањето и професионализацијата на застапувањето за транзиционата правда, што се рефлектираше во зголемени буџети, нивоа на персонал и квалификации на персоналот на главните меѓународни невладини организации за застапување. Како што забележува Суботиќ, иако транзиционата правда првично произлезе од дебатите за тоа како да се спроведе справување со наследствата на државната репресија, таа стана многу пошироко ангажирана за демократските и постконфликтните транзиции насекаде, без оглед на видот на злоупотреба или природата на режимот или злосторничките групи кои ги извршиле овие злоупотреби.⁸⁸

Концептуалната историја на транзиционата правда на Пејд Артур тврди дека „активистите“ за човекови права се нашле во „нови практични услови, во кои виделе

⁸⁷ Teitel, R. G. (2003). Transitional justice genealogy. *Harvard Human Rights Journal*. **16**, 69-94.

⁸⁸ Subotic, J. (2012). The transformation of international transitional justice advocacy. *International Journal of Transitional Justice* **6**(1), 106-125

повик за преземање меѓународна, суштинска одговорност за злоупотреба во минатото“.⁸⁹ Од своја страна, Иан Браунли се повикува на терминологијата на „политичкиот пазар на иднината“ во однос на човековите права кога пишува за тоа како агендите на ‘новиот меѓународен економски поредок’ ќе се преобликуваат, како што тоа било со ‘правото на развој’ во 1970-тите, бидејќи веќе било очигледно дека агендите на политиката ќе имаат поголема тежина ако се во рамките на човековите права.⁹⁰ Овој тренд се засилува дури во 1990-тите, кога транзиционата правда зазема централно место, во кои се случува инаугурацијата на институции како што се ад хок трибуналите во Хаг и Аруша и комисиите за вистината во Чиле, Ел Салвадор, Јужна Африка и Гватемала.

Извештајот на генералниот секретар на ООН за „Владеење на правото и транзициона правда“ повикува дека таму „каде што се бара транзициона правда, стратегиите мора да бидат холистички, да вклучуваат интегрирано внимание на поединечно кривично гонење, репарации, барање вистина, институционални реформи, проверка (ветинг) и отпуштања или соодветно замислена комбинација од нив“. Борбата против неказливоста, барањето вистина, исто така, се смета дека се однесува на интересите на општеството во целина во развојот на барањето одговорност за злоупотребата на човековите права. Покрај тоа, репарациите и барањето вистина е претставено како ориентирано кон жртвите: оправдување на правото на жртвите на правда, и обезбедување на институционален форум за нивниот глас.

И покрај зголемената важност на транзициската правда, имаше малку обиди да се теоретизира концептот на транзициона правда. Постојат голем број причини за релативниот недостаток на теоретски истражувања во оваа област. Во литературата се наведуваат четири причини, иако оваа листа не е исцрпена.⁹¹ Најпрво, полето на транзиционата правда е крајно хетерогено, што можеби спречи да се појави заеднички

⁸⁹ Arthur, P. (2009). How ‘transitions’ reshaped human rights: a conceptual history of transitional justice. *Human Rights Quarterly* 31(2), 321-367.

⁹⁰ I Brownlie, ‘The Human Right to Development’

(Commonwealth Secretariat, Human Rights Unit, Occasional Paper, 1989)

⁹¹ Clark, P. and Palmer, N. (2012) ‘Challenging Transitional Justice’, in Palmer, N., Clark, P. and Granville, D. (eds) *Critical Perspectives in Transitional Justice*, Antwerp: Intersentia.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

теоретски јазик или да се надминат границите на дисциплините. Истражувачите брзо утврдија дека транзиционата правда стана посебна област или дисциплина, но сепак границите на концептот останаа недефинирани. Факт е дека транзиционата правда се протега на различни дисциплини како право, политички науки, социологија, психологија, антропологија или развојни студии кои значително се разликуваат во перспективите и методологијата, а и самиот опсег на практики или механизми што треба да се дискутираат го отежнуваат воспоставувањето на тоа што точно е и што не е транзициската правда. Понатаму, како втора причина се наведува околноста дека транзиционата правда е релативно младо поле кое доминантно е управувано од практиката. Всушност, во изминатите декади, академиците и практичарите се обидуваа да го разберат феноменот со дискусија за тоа кои форми треба или би можела да ги има, притоа прашувајќи се како транзиционата правда може подобро да се вклопи во различните контексти на кои веќе се применува. Фил Кларк и Никола Палмер во нивниот вовед во еден од ретките трудови посветени на теоретизирање на транзициската правда, изнесуваат став дека причината лежи во фактот што оваа област можеби пребрзо растела,⁹² а истото становиште го дели и Бел⁹³. Слично на тоа, Макс Пенски пишува дека полето на транзиционата правда е толку силно ориентирано кон практиката што речиси се чини како да не се потребни теоретичари. Теоретичарите се принудени да мислат дека полето треба да „забави“ за да може да се истражи дали основните концепти што се користат се навистина кохерентни и конзистентни.⁹⁴ Покрај тоа, мејнстрим дискурсот за транзициона правда понекогаш се чини дека ги игнорира релевантните теоретски дебати што се случуваат во други дисциплини како што се правото, социологијата или филозофијата, кои често се засноваат на долга историја на теоретски увид. Трето, се чини дека концептот на транзициона правда е постојано во движење. Паралелно со дискусиите за тоа како треба или може да се

⁹² Ibid.

⁹³ Bell, C. (2009) 'Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the "Field" or "Non-Field"', *International Journal of Transitional Justice*, 3: 5 –27.

⁹⁴ Pensky, M. (2012) 'Commentary on Critiquing Core Transitional Justice Concepts', in Palmer, N., Clark, P. and Granville, D. (eds) *Critical Perspectives in Transitional Justice*, Antwerp: Intersentia.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

разбере транзиционата правда, концептот континуирано се проширува за да може да се примени во контексти кои отстапуваат од оние каде што првично се применувал, на пример во контексти без каква било форма на политичка транзиција.⁹⁵ Исто така, употребата на концептот на транзициона правда набрзо беше проширена надвор од нејзината оригинална област за казнени сфаќања за правдата. Потоа следеше дебата фокусирана околу прашањето за социо-економската димензија на правдата, што оттогаш поттикна дискусија за тоа како транзиционата правда најдобро може да се поврзе со развојот.⁹⁶ Овие повици за проширување на полето на транзиционата правда дополнително ги замаглуваат границите на концептот, што истовремено води до важни случувања и во исто време поставува нови теоретски предизвици. И на крај, во последниов период, дел од покритичниот, аналитички ангажман се концентрираше на тоа како механизмите на транзиционата правда – често сфатени како меѓународен или глобален збир на практики и идеи – се перципираат, оценуваат или менуваат таму каде се применуваат и функционираат. Ваквото истражување за тоа како се одвива транзиционата правда во различни контексти поттикна посебни публикации на оваа тема.⁹⁷ Сепак, целта беше поголемо вклучување на локалното знаење и гледишта во дизајнот на механизмите за транзициона правда, а помалку градење теории.

Длабинската теоретска обработка на теориите за транзиционата правда може да биде корисна за практичарите, во смисла дали парадигмите што тие ги применуваат „всушност се доволно теоретизирани и дали тие се толку сеопфатни како што би сакале да

⁹⁵ Hansen, Thomas O. (2014) “The vertical and horizontal expansion of transitional justice: Explanations and implications for a contested field”, p.105, *Transitional Justice Theories*, Edited by Susanne Buckley-Zistel, Teresa Koloma Beck, Christian Braun and Friederike Mieth. Routledge.

⁹⁶ de Greiff, P. and Duthie, R. (eds) (2009) *Transitional Justice and Development: Making Connections*, New York, NY: Social Science Research Council. Mani, R. (2002) *Beyond Retribution. Seeking Justice in the Shadows of War*, Cambridge: Polity Press.

⁹⁷ Специјално издание на Меѓународниот весник за транзициона правда во 2009 година, како и два уредени тома (Hinton 2010; Shaw et al. 2010)

веруваат некои поборници на меѓународната правда⁹⁸. Меѓутоа, за критички да се проценат претпоставките кои се во основата на практиката и дискурсот на транзиционата правда, исто така е корисно да се погледне областа од аутсајдерска гледна точка. Како што пишува Мозес Криспус Окело, јазикот што се користи во оваа област е често ограничен и можеби не е доволен за да се дискутираат различните процеси и концепти кои се во прашање. Така, тој поттикнува „да се излезе надвор од конкретниот поглед на свет што на прво место ги создал“. Значајно е што не постои единствена теорија за транзициона правда. Наместо тоа, пристапите за концептуализирање на феноменот може да бидат многубројни и разновидни, и понекогаш можат да бидат во судир едни со други. Различните дисциплински перспективи водат до одредени фокуси на истражувања: додека за голем дел од истражувањата на правните и политичките науки, формалните правила и институционалните чинители имаат тенденција да бидат во центарот на интересот, антрополошките, социолошките или психолошките истражувања за транзиционата правда често се фокусираат на заслугите и предизвиците на транзициската политика на групно и индивидуално ниво. Сепак, овие дисциплински дивергенции се само еден елемент во објаснувањето на хетерогеноста на ова поле. Од најмалку еднаква важност се разликите во однос на целите на истражувањето, како и епистемолошките или етичките ставови поради различни искуства, различни интереси и различни групи вредности кои се внесуваат во анализата на процесите за време на транзиција.

Се чини дека, како и во секое поле на истражување, неопходно е да се одреди што означува концептот пред тој да се проучуви односно да се утврди кои елементи ја разликуваат транзиционата правда од другите видови правда. Ноеми Тургис се обидува генерално да ги сумира елементите кои го дефинираат опсегот на ова младо поле на студии во три елементи кои се издвојуваат како негови главни карактеристики, а тоа се

⁹⁸ Okello, M.C. (2010) 'Afterword: Elevating Transitional Local Justice or Crystallizing Global Governance?' in Shaw, R., Waldorf, L. and Hazan, P. (eds) *Localizing Transitional Justice. Interventions and Priorities After Mass Violence*, Stanford, CA: Stanford University Press.

нејзиниот контекст, нејзините цели и видот на механизмите што се користат.⁹⁹ Врз основа на многуте процеси и механизми наречени транзициона правда и дефинициите дадени од научниците и граѓанското општество, според Тургус, транзиционата правда може да се идентификува врз основа на пет критериуми: прво, систематско и/или тешко кршење на човековите права; второ, државно покровителство во извршувањето на тие повреди; трето, транзиција, политичка трансформација, уставно преуредување; четврто, третман со специфичен механизам или специфична мерка за надминување на тие повреди, од страна на државата или со нејзина директна поддршка; и петто, директни цели се да се постигне одговорност, вистина и помирување со цел да се промовира транзиција кон консолидација на мирот, гаранција за стабилност, зајакнување на демократијата и владеење на правото и помирување.

3. Теоретски пристапи и теории за транзиционата правда

Првиот пристап што може да се идентификува е теоретски да се претстави поимот за транзициона правда сам по себе, главно со намера да се наведат основните претпоставки, ставајќи ги во контекст и поврзувајќи ги една со друга. Ова се поврзува со обидите да се обезбеди подобра, поадекватна теорија за транзициона правда, често следејќи ја високо нормативната агенда која служи како основа за тоа како треба да биде транзиционата правда. Во оваа смисла, Дејвид Крокер развива концептуален поим кој се потпира на осум цели на транзициска правда, кои вклучуваат: вистина, јавна платформа за жртвите, одговорност и казнување, владеење на правото, компензација на жртвите, институционални реформи, долгорочен развој, помирување и јавен дискурс.¹⁰⁰ Слично на тоа, Пабло де Грајф сугерира дека потенцијалните несоодветности на поединечните мерки на транзициона правда може да се надминат со нивно користење во тандем, т.е. со

⁹⁹ Turgis, N. (2010), What is transitional justice? International Journal of Rule of Law, Transitional Justice And Human Rights Volume 1, December 2010, p.9

¹⁰⁰ Crocker, D.A. (1999) 'Reckoning with Past Wrongs: A Normative Framework', Ethics & International Affairs, (13): 43–64.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

следење на холистички пристап.¹⁰¹ Ваквите нормативни приоди се трудат помалку да ги објаснат или разберат набљудуваните процеси, а повеќе да поттикнат систем на вредности, да опишат зошто ситуацијата е пожелна и како таа може да се постигне. Други автори го поставуваат своето теоретско истражување по пат на конкретни филозофиски приоди. На пример, голем дел од нашето сегашно разбирање за поимот транзициона правда е врамено со либерална мисла. Трудовите на Кора Андрие внимателно ја разгледува либералната теорија за правдата на Џон Ролс со цел да ја процени нејзината соодветност за исправање на насилството од минатото, истакнувајќи ги нејзините силни страни, но и ограничувања. Спротивно на тоа, пореалистична перспектива дава Дејвид Дизенхаус кој ја поистоветува транзиционата правда со владеењето на правото.¹⁰² Повикувајќи се на Томас Хобс, тој тврди дека во отсуство на какви било предполитички форми на правда, само суверен може да определи што се смета за праведно, а што не. За да даде друг пример, потпирајќи се на Едвард Саид, Никита Даван се осврнува на транзиционата правда како движечка норма која никогаш не може да се исполни само со едно посебно значење, туку се менува со текот на просторот и времето, поставувајќи важни прашања за поимот кој таа цврсто го лоцира во таканаречениот западен свет.¹⁰³ Во рамките на барањето да се воспостави теорија за транзициона правда, некои автори посилно се фокусираат на поимот правда, додека други се позасегнати со моментот на транзиција. Оваа разлика е, се разбира, само хеуристичка бидејќи сите придонеси на еден или друг начин се занимаваат со двата елементи. Сепак, во однос на транзицијата, се појавуваат прашања за тоа што треба да донесе транзицијата, какво општество се предвидува и како треба или би можела да се оствари транзицијата. Ова е, на пример, централно во трудовите на Кетрин О'Рурк која анализира како процесите на

¹⁰¹ de Greiff, P. (2012) 'Theorizing Transitional Justice', in Williams, M.S., Nagy, R. and Elster, J. (eds) *Transitional Justice*, New York, NY: New York University Press.

¹⁰² Dyzenhaus, D. (2012) 'Leviathan as a Theory of Transitional Justice', in Williams, M.S., Nagy, R. and Elster, J. (eds) *Transitional Justice*, New York, NY: New York University Press.

¹⁰³ Dhawan, N. (2012) 'Transitions to Justice', in Buckley-Zistel, S. and Stanley, R. (eds) *Gender in Transitional Justice*, Basingstoke: Palgrave.

транзиционата правда придонесуваат за родовото граѓанство на крајот на транзицијата.¹⁰⁴ За Невин Ајкен, целта на транзицијата, особено во поделените општества, е трансформација на антагонистичките односи меѓу страните во конфликтот преку транзициона правда, т.е. помирување.¹⁰⁵ Тој развива модел на социјално учење на транзиционата правда за теоретски да реконструира како таквата трансформација може да се случи. Понатаму, мнозинството автори сè уште ја поврзуваат транзиционата правдасо движењето кон либералните вредности и демократијата.¹⁰⁶ Според Омен, за надворешните актери кои ги финансираат овие процеси, промоцијата на демократијата и владеењето на правото останува особено важна цел во транзициските процеси.¹⁰⁷

Спротивно на тоа, пристапите со посилен акцент на поимот правда се водат од прашањето каква форма треба да има правдата. Тие опишуваат различни сфаќања за материјата, како што се казнено, корективно, ресторативно, репаративно или дистрибутивно, и дискутираат како одредени механизми на транзиционата правда одговараат на овие цели. Како предвидената форма на правда има длабоки импликации врз мерките што се спроведуваат е разработено и илустрирано од Лиза Лапланте, која ја воведува теоријата за репарациите.¹⁰⁸ Воопштено гледано, иако постои силен фокус на полето на правната теорија, некои научници тврдат дека е важно да се прошири рамката за тоа како може да се дефинира правдата¹⁰⁹ или какви се врските меѓу различните димензии на правдата - на пример, ретрибутивна, ресторативна и дистрибутивна, што се анализира

¹⁰⁴ O'Rourke, C. (2013) *Gender Politics in Transitional Justice*, Abingdon: Routledge.

¹⁰⁵ Aiken, N.T. (2013) *Identity, Reconciliation and Transitional Justice: Overcoming Intractability in Divided Societies*, New York, NY: Routledge.

¹⁰⁶ Teitel, R.G. (2003) *Transitional Justice Genealogy*, *Harvard Human Rights Journal*, (16): 69–94.
Mihr, A. (ed.) (2012) *Transitional Justice. Between Criminal Justice, Atonement and Democracy*, Utrecht, SIM Special Issue No. 37.

¹⁰⁷ Oomen, B. (2005) 'Donor-Driven Justice and its Discontent: The Case of Rwanda', *Development and Change*, 5 (36): 887–910.

¹⁰⁸ Laplante, Lisa J. (2014) "The plural justice aims of reparations" p.66, *Transitional Justice Theories*, Edited by Susanne Buckley-Zistel, Teresa Koloma Beck, Christian Braun and Friederike Mieth. Routledge.

¹⁰⁹ Bell, C., Campbell, C. and Ní Aoláin, F. (2007) 'Transitional Justice: (Re)conceptualising the Field', *International Journal of Law in Context*, 2 (3): 81–88.

кај Ламбурн.¹¹⁰ Оваа дискусија е често многу морална и образложена во традицијата на промовирање праведен мир и заштита на човековите права од страна на Мани.¹¹¹ Покрај тоа, напорите за теоретизирање на поимот правда од страна на Лапланте, Мани и Милер се фокусирани на вклучување на економски, социјални и културни права покрај политичките и граѓанските права и на тој начин ти прават обид да го прошират концептот.

Проширувањето на разбирањето за правдата е исто така централно во работата на Џереми Вебер, кој сугерира дека правдата може да биде и ретроспективна и перспективна. Ретроспективната правда се однесува на ретрибутивниот и/или ресторативниот потенцијал на правдата, додека перспективната го опишува подобрувањето на односот меѓу страните во конфликтот во времето што доаѓа.¹¹² Со воведувањето на временска перспектива, Вебер нагласува дека изрекувањето на правдата не подразбира само поглед наназад во минатото, туку исто така обезбедува ресурси за подобра, ненасилна иднина. Оваа перспектива ориентирана кон иднината е од особена важност бидејќи понекогаш правдата има граници ако имало масовното насилство. Некои настани може да се сфатат како толку многу грозоморни што секоја форма на правда изгледа несоодветна. Сепак, како што истакнува Гери Џ. Бас, ова ограничување често е прикриено бидејќи имплементацијата на мерките на транзиционата правда честопати носи ветување дека ќе се поправат грешките од минатото, став кој дели и Мекевој.¹¹³ Додека сите пристапи се обидуваат да воспостават теории за транзициона правда, постои значителен дел од студиите што не се стремат да развијат сопствена теорија, туку се потпираат на постоечките теории како позадина за разбирање на транзиционата правда. Ова може да се прикаже со употребата на

¹¹⁰ Lambourne, W. (2009) 'Transitional Justice and Peacebuilding after Mass Violence', *International Journal of Transitional Justice*, 3 (1): 28–48.

¹¹¹ Mani, R. (2002) *Beyond Retribution. Seeking Justice in the Shadows of War*, Cambridge: Polity Press. — (2008) 'Dilemmas of Expanding Transitional Justice, or Forging the Nexus between Transitional Justice and Development', *International Journal of Transitional Justice*, 3 (2): 253–65.

¹¹² Webber, J. (2012) 'Forms of Transitional Justice', in Williams, M.S., Nagy, R. and Elster, J. (eds) *Transitional Justice*, New York, NY: New York University Press.

¹¹³ McEvoy, K. (2007) 'Beyond Legalism: Towards a Thicker Understanding of Transitional Justice', *Journal of Law and Society*, 34 (4): 411–40.

концептите „неприсилување“ и „интерсекционалност“ за да се анализираат родовите аспекти во транзициската правда,¹¹⁴ примената на анализата на дискурсот на Гласиус,¹¹⁵ или теоретските пристапи за распределба и усогласеност на нормите за да се процени спроведувањето на транзиционата правда во земјите по насилството обработени од Јелена Суботиќ. Овие примери покажуваат дека постои значителен број теории во правните студии, социјалните науки, родови студии и пошироко, што нудат вредни рамки за оценување на дискурсите и практиката на транзициската правда. На крајот, критичките приоди кон теоријата ги оспоруваат имплицитните претпоставки кои се во основата на дискурсот и практиката на транзициската правда, т.е. ги оспоруваат нејзините епистемолошки претпоставки и нормативна ориентација. Честопати, тие се обидуваат да ги испитаат преовладувачките пристапи на полето, поставувајќи ги во културни и историски контексти.

Васуки Несија изнесува став дека „полето на транзиционата правда е изолирано од критичките правни студии, постколонијалните студии и другите напори за проблематизирање на еманципаторскиот потенцијал на институциите на транзиционата правда и монополот врз борбата што го присвојува дискурсот за човековите права“, при што сега има сè поголема литература за решавање на оваа празнина.¹¹⁶ Според Несија, теориите на транзиционата правда се развиени на три различни нивоа на теоретизирање – на нивото на дневна институционална изведба или имплементација, на ниво на политика, и на ниво на научен ангажман, или она што може да се опише како, соодветно, микро-, мезо- и мета-нивото на теоретизирање. Притоа, постои висок степен на кохезија меѓу овие три нивоа.¹¹⁷ Во продолжение накратко се освнуваме на овој концепт на Несија. Имено

¹¹⁴ Ní Aoláin, F. and Rooney, E. (2007) ‘Underenforcement and Intersectionality: Gendered Aspects of Transition for Women’, *International Journal of Transitional Justice*, 3 (1): 338–54.

¹¹⁵ Glasius, M. and Meijers, T. (2012) ‘Constructions of Legitimacy: The Charles Taylor Trial’, *International Journal of Transitional Justice*, 2 (6): 229–52.

¹¹⁶ Nesiah, V. (2006) ‘Discussion Lines on Gender and Transitional Justice’, *Columbia Journal of Gender and Law*, (15): 799–812.

¹¹⁷ Nesiah, V. (2016) *Theories of Transitional Justice*, *Oxford Handbook of International Legal Theory* Edited by Anne Orford and Florian Hoffman, pp 779-797

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

според него, на вообичаено ниво, теориите за транзициона правда ја вклучуваат нормативата на „здравият разум за човековите права“ што се манифестира во рутинизирани претпоставки и практики од областа на транзиционата правда. Додека овие теории за транзициона правда честопати може да се формулираат и унапредуваат до одредено ниво на апстракција, тие се преточени во конкретни институционални практики како дел од знаењето за различни домени од областа, вклучувајќи ги и националните влади и агенциите на Обединетите нации (ОН), транзиционите мрежи за финансирање на правдата (и давателите и примателите на помош), и „експертското знаење“ на практичари во институциите за транзиционата правда (како што се комисиите за вистина и судовите). На пример, „каскадата на правдата“ која ја најавиле Кетрин Сикин и Елен Луц има референци на седумкратен пораст на индивидуалните кривични гонења од 1979 до 2004 година.¹¹⁸

За Несија, позадинските претпоставки кои ги обликуваат овие сфаќања на теоријата за транзициона правда како „здрав разум“ можеби не секогаш се експлицитни на микро-ниво, но тие можат да бидат значајни во структурирањето на институционалната практика и во конструирањето на значењата кои се прикачуваат на поимите на стручност и професионализам. Може да се разбере врската меѓу позадината на претпоставките и микро, секојдневните практики на терен преку она што Вивијан Шмит и други го опишуваат како „дискурзивен институционализам“, каде теориите на транзициона правда (која може да биде видлива на различни начини на мезо- и мета-ниво) функционираат како идејни основи кои ги легитимираат и збогатуваат полињата на знаење и нивните институционални норми и практики.¹¹⁹

На микро-ниво, теориите на транзициона правда се ендогени за теренот и институционалната култура така што ретко се артикулирани и се само дел од скалата во

¹¹⁸ E Lutz and K Sikkink, 'The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America' (2001) 2 Chicago Journal of International Law 1–34.

¹¹⁹ 8 Schmidt, VA. 'Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth "New Institutionalism"' (2010) 2 European Political Science Review 1–25.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

која секојдневните практики напредуваат. Мезо-нивото го артикулираат и научниците и практичарите кога тие барајте да ја дефинирате политиката за заднина на теренот и влијанието. Така, извештаите на ОН како што се тие на Канцеларијата за високиот комесар за човекови права“ (ОХЧР) - „Аналитичка студија за човековите права и транзициската правда“,¹²⁰ и Обновен сет принципи,¹²¹ или „Информативен прирачник за транзициона правда“ на Институтот за мир на Соединетите американски држави (USIP) нуди типична можност за теоретизирање за транзициската правда на мезо-ниво.¹²² Мезо-нивото се карактеризира со дискурс за врамување кој рационализира, интегрира и прави компатибилни разновидни институционални практики (како што се политиката на обвинителството и политика за репарации) во рамките на унитарната агенда на транзициската правда. Типично ова повлекува тврдење дека холистичкиот пристап бил во интерес на правдата. Според тоа, полето ја нагласува правната одговорност, заедно со барањето вистина, репарации и мерки за институционална реформа како критични и зависни димензии на транзиционите правда, како и нагласување дека институционалните механизми кои ги унапредуваат овие цели работат во интерес на правдата.

Мета ангажманите со заднинските концептуални основи на теренот на транзиционата правда го третираат транзициониот момент како оној кој што на дневен ред го има повторното изнесување на основните заложби во една постконфликтна политичка заедница. Типични придвижувачи на мета-ниво се научниците за транзициската правда. Важен пример е Пабло де Грајф, кој е и независен научник (обучен за аналитичка филозофија) и ОН Специјален известувач за промоција на вистината, правдата, репарацијата и гаранциите на неповторување на прекршувата на правата. Грајф зборува за транзиционата правда како извршување на социјален договор, функција-или, според

¹²⁰ Human Rights Council, ‘Annual Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and Reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General’ (6 August 2009) UN Doc A/HRC/12/18.

¹²¹ Updated set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity, UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1 8 February 2005

¹²² United States Institute for Peace, ‘Transitional Justice: Information Handbook’ (September 2008) <http://www.usip.org/sites/default/files/ROL/Transitional_justice_final.pdf>.

неговите зборови, остварување „две посредни цели, имено признавање и граѓанска доверба и две конечни цели, помирување и демократија“. ¹²³

Некои автори сметаат дека транзиционата правда станува пат кон надминување на политичкото несогласување и длабокото општествено расцепување за да се произведе постконфликтна „нормалност“. На различни, но сродни начини, теоретичарите како Џудит Батлер, Жак Рансиер и Шантал Муф теоретизираат како постконфликтното станува синоним за предполитичкото. На пример, Рансиер зборува за тоа како теоретичарите на консензусот имаат за цел да ја исфрлат политиката, која по дефиниција е простор на несогласување. ¹²⁴

Една брзорастечка критичка перспектива за транзиционата правда се нуди низ призмата на родот и/или феминизмот. ¹²⁵ На пример, Кристин Бел и Кетрин О'Рурк го доведуваат во прашање моменталниот статус кво на теренот кога прашуваат „каде се жените, каде е полот и каде е феминизмот во транзициската правда“. ¹²⁶ Нивното критичко истражување има за цел да ја прошири надлежноста на транзиционата правда од вообичаениот пристап „додај жени и промешај“ кон еманципаторски проект кој ја промовира родовата правда во поширока смисла. Феминистичката теорија дополнително помага да се илустрира дека самата транзициона правда е длабоко родова, како и дека таа е ограничена во однос на искуството на насилството на жените. ¹²⁷ Во поново време, се појавува литература која ја предизвикува транзиционата правда како нова глобална норма ¹²⁸ и ја оценува од локална перспектива (McEvoy и McGregor 2008; Hinton 2010; Shaw et al 2010). Централно место во оваа критичка дебата е до кој степен нормите и

¹²³ See P de Greiff, 'A Normative Conception of Transitional Justice' (2010) 50 *Politorbis* 17–29, at 18.

¹²⁴ J Rancière, 'Who is the Subject of the Rights of Man?' (2004) 103 *South Atlantic Quarterly* 297–310.

¹²⁵ Buckley-Zistel, S. and Stanley, R. (eds) (2012) *Gender in Transitional Justice*, Basingstoke: Palgrave.

¹²⁶ Bell, C. and O'Rourke, C. (2007) 'Does Feminism Need a Theory of Transitional Justice? An Introductory Essay', *International Journal of Transitional Justice*, 1 (1): 23–44.

¹²⁷ Rubio-Marín, R. (2006) 'The Gender of Reparations: Setting the Agenda', in Rubio-Marín, R. (ed.) *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations*, New York, NY: Social Science Research Council.

¹²⁸ Nagy, R. (2008) 'Transitional Justice as Global Project: Critical Reflections', *Third World Quarterly*, 2 (29): 275–89.

стандардите кои се замислени во таканаречениот западен свет се применливи надвор од нејзините контексти на потекло, при што се зема во предвид дека овие норми и концепти може да значат различни работи за луѓето погодени од насилство во различни места во светот. Таквата норма станува видлива во тоа како се сфаќаат интервенциите. Така, Ванеса Пупавац тврди дека работата на траума, од перспектива на оние кои планираат интервенции во општествата по насилството, често зазема аполитична форма на терапевтско управување.¹²⁹

Според Давид Роман, на транзиционата правда често се гледа како на ексклузивен и инструментален-легалистички или квазилегалистички-процес или политика што е создадена со цел да се справи со минатото за да произведе одредени очекувани исходи.¹³⁰ Според него, иако правните процеси и санкциите играат клучна улога во транзиционите услови, сепак, неформалните мерки, како што се извинување од политички водач, ракување меѓу главни протагонисти на војната, одбележување на годишнина од значаен историски настан од страна на локалните власти или собранието, може да имаат ефект што е споредлив со ефектот на програмата за репарација или рехабилитација на жртвите, кривично судење, комисија за вистина или друга мерка на транзициона правда. Но, согласно ставовите на плејада филозофи и мислители, правдата е премногу комплексен феномен за да се сведе само на правна правда или политика на обесштетување. Правните норми може да бидат релевантен извор на транзициона правда, но разновидните неформални мерки се совршено способни да придонесат за процесот на поправање на историските неправди. Затоа, според Давид, корисно е да се прошири дефиницијата за транзициона правда за да ги опфати сите социјални, правни и политички мерки, интервенции, интеракции и процеси кои се занимаваат со наследството на историските неправди. Според него, ефектите од формалните и неформалните мерки не се нужно опипливи. Сите политички акти, закони, политики, институции, говори носат симболични

¹²⁹ Pupavac, V. (2001) 'Therapeutic Governance. Psycho-social Intervention and Trauma Risk Management', *Disaster*, 4 (25): 358–72.

¹³⁰ David. R. (2017), *What We Know About Transitional Justice: Survey and Experimental Evidence*, *Advances in Political Psychology*, Vol. 38, Suppl. 1, 2017 doi: 10.1111/pops.12395

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

значења.¹³¹ Тие пренесуваат одредени пораки до својата публика, сигнализирајќи одредени ставови кон минатото, преценување на социјалниот статус на протагонистите во минатото и соопштување на правдата или неправдата.¹³² Јавноста е особено чувствителна кога прима такви пораки во транзициони ситуации, кои се карактеризираат со неизвесност и непредвидливост. Комисиите за вистина може да се однесуваат само на неколку илјади жртви, иако имаат мандат да влијаат на помирувањето во целото општество. Меѓународните судови можат да казнат само неколку големи воени злосторници, но се очекува да донесат мир во цела земја или регион. Тесните легалистички пристапи¹³³ кон транзиционата правда и застапување на одредени методи на правда, извршени без поддршка од емпириско истражување, постојано беа критикувани (види и Менделоф, 2004; Винцамури и Снајдер, 2004; Ван дер Мерве, 2013, 2014).

4. Заклучок

И покрај зголемената важност на транзициската правда, има малку обиди да се теоретизира концептот на транзициона правда. Постојат голем број причини за релативниот недостаток на теоретски истражувања во оваа област, при што во литературата се наведуваат повеќе причини. Постојат и повеќе различни пристапи. Таков е пристапот со цел теоретски да се претстави поимот за транзициона правда сам по себе, главно со намера да се наведат основните претпоставки, ставајќи ги во контекст и поврзувајќи ги една со друга. Ова се поврзува со обидите да се обезбеди подобра, поадекватна теорија за транзициона правда, често следејќи ја високо нормативната агенда која служи како основа за тоа како треба да биде транзиционата правда. Во оваа насока е

¹³¹ Wuthnow, R. (1987). *Meaning and moral order: Explorations in cultural analysis*. Berkeley: University of California Press.

¹³² David, R. (2011). *Lustration and transitional justice: Personnel systems in the Czech Republic, Hungary and Poland*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

¹³³ Fletcher, L. E., & Weinstein, H. M. (2002). Violence and social repair: Rethinking the contribution of justice to reconciliation. *Human Rights Quarterly*, 24, 573–639;
Fletcher, L. E., & Weinstein, H. M., with Rowen, J. (2009). Context, timing and the dynamics of transitional justice: A historical perspective. *Human Rights Quarterly*, 31, 163–220.

развиен концептуалниот поим кој се потпира на осум цели на транзициска правда, кои вклучуваат: вистина, јавна платформа за жртвите, одговорност и казнување, владеење на правото, компензација на жртвите, институционални реформи, долгорочен развој, помирување и јавен дискурс. Има приоди кои сметаат дека потенцијалните несоодветности на поединечните мерки на транзициона правда може да се надминат со нивно користење во тандем, т.е. со следење на холистички пристап. Ваквите нормативни приоди се трудат помалку да ги објаснат или разберат набљудуваните процеси, а повеќе да поттикнат систем на вредности, да опишат зошто ситуацијата е пожелна и како таа може да се постигне. Други автори го поставуваат своето теоретско истражување по пат на конкретни филозофски приоди. На пример, голем дел од нашето сегашно разбирање за поимот транзициона правда е врамено со либерална мисла.

Генерално, постои широк консензус за елементите на транзиционата правда во главните текови на движењето за човекови права - од ОН тела како што е ОХЦХР, до меѓународните невладини организации (ИНГО) како што е Меѓународниот центар за транзициона правда, до работата на научниците/практичари во областа како Хуан Мендес или Хозе (Пепе) Залакет. Така, иако теоријата која ги формира институционалните практики може ретко да биде во преден план во секојдневната работа на институциите на транзициската правда, на мезо-ниво, на таа теорија експлицитно се повикуваат, често како на воспоставена вистина.

На мета-ниво, процесите на транзиционата правда се опишани како пат наназад кон првичните принципи кои овозможуваат повторно преговарање за основниот општествен договор преку осуда на злоупотребата на власта, оправдување на очекувањата на граѓаните за правда, и репарации на жртвите на човековите права за нивната загуба. Овде, како што забележува Марк Озиел, либералниот политички морал и општествено договорната традиција ја генерира филозофска рамка која го олеснува оставањето зад себе на токсичноста на минатите злосторства и маѓепсаните кругови на поплаки и одмазда што тие ги создаваат. Тој тврди дека „поимот на хипотетичкиот општествен договор, на пример, го принудува човекот да почне одново, ги одзема историските поплаки и

предрасуди, да се резонира од морална гледна точка, без привлекување на претходниот статус на моќ (жртва) или (немоќна) жртва“.¹³⁴

Критичката литература за транзиционата правда не е ограничена на дебати само на општо концептуално ниво, туку некои автори ставаат под критичка опсервација и одредени механизми. Така, комисиите за вистина се претвораат во објекти за истражување и нивните процеси, како и нивниот производ, се откриваат како многу контингентни.¹³⁵ Истражувањето на механизмот на паметењето, на пример, како компонента на транзициската правда, може да се потпре на голем број спроведени теоретски истражувања, меѓу кои и на Бакли-Зистел и Шафер.¹³⁶ Во овој контекст, повеќето пристапи ги анализираат и процесите на експлицитно паметење и функцијата на спомениците, комеморациите и спомен-музеите.¹³⁷

Тоа што го споделуваат сите овие пристапи е примената на теоретските концепти за да се оспори она што често се зема здраво за готово и што стана хегемонски дискурс. Овие пристапи даваат повеќеслојна слика на полето на транзициона правда кое постојано расте. Затоа и е прифатлив трансдисциплинарниот пристап. Целта не е да се дефинираат или обединат истражувањата за транзициската правда, туку да се создаде платформа која ги одразува напорите за концептуално обликување на темата.

Користена литература

- [1] Aiken, N.T. (2013) *Identity, Reconciliation and Transitional Justice: Overcoming Intractability in Divided Societies*, New York, NY: Routledge.

¹³⁴ M Osiel, *Mass Atrocity, Collective Memory, and the Law* (Transaction New Brunswick 1999) at 165.

¹³⁵ Humphrey, M. (2003) 'From Victim to Victimhood: Truth Commissions and Trials as Rituals of Political Transition and Individual Healing', *Australian Journal of Anthropology*, 2 (14): 171–87.

¹³⁶ Buckley-Zistel, S. and Schäfer, S. (eds) (2013) *Memorials in Times of Transition*, Antwerp: Intersentia.

¹³⁷ Edkins, J. (2003) *Trauma and the Memory of Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
Franke, K.M. (2006) 'Gendered Subjects of Transitional Justice', *Columbia Journal of Gender and Law*, 3 (15): 813–28.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [2] Bass, G.J. (2012) 'Reparations as a Noble Lie', in Williams, M.S., Nagy, R. and Elster, J. (eds) *Transitional Justice*, New York, NY: New York University Press.
- [3] Bell, C. (2009) 'Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the "Field" or "Non-Field"', *International Journal of Transitional Justice*, 3: 5 –27.
- [4] Bell, C., Campbell, C. and Ní Aoláin, F. (2007) 'Transitional Justice: (Re)conceptualising the Field', *International Journal of Law in Context*, 2 (3): 81–88.
- [5] Bell, C. and O'Rourke, C. (2007) 'Does Feminism Need a Theory of Transitional Justice? An Introductory Essay', *International Journal of Transitional Justice*, 1 (1): 23–44.
- [6] Bell, D. (ed.) (2006) *Memory, Trauma and World Politics*, Basingstoke: Palgrave.
- [7] Buckley-Zistel, S. and Schäfer, S. (eds) (2013) *Memorials in Times of Transition*, Antwerp: Intersentia.
- [8] Buckley-Zistel, S. and Stanley, R. (eds) (2012) *Gender in Transitional Justice*, Basingstoke: Palgrave.
- [9] Clark, P. and Palmer, N. (2012) 'Challenging Transitional Justice', in Palmer, N., Clark, P. and Granville, D. (eds) *Critical Perspectives in Transitional Justice*, Antwerp: Intersentia.
- [10] Corradi, J.E. 'Toward Societies without Fear' in JE Corradi, PW Fagen, and MA Garretón (eds), *Fear at the Edge: State Terror and Resistance in Latin America* (University of California Press Oakland 1992) 267–92, at 285–6 (citations omitted), quoted in 'How "Transitions" Reshaped Human Rights' (n 2) 330.
- [11] Crocker, D.A. (1999) 'Reckoning with Past Wrongs: A Normative Framework', *Ethics & International Affairs*, (13): 43–64.
- [12] de Greiff, P. (2012) 'Theorizing Transitional Justice', in Williams, M.S., Nagy, R. and Elster, J. (eds) *Transitional Justice*, New York, NY: New York University Press.
- [13] de Greiff, P. and Duthie, R. (eds) (2009) *Transitional Justice and Development: Making Connections*, New York, NY: Social Science Research Council.
- [14] David, R. (2017), *What We Know About Transitional Justice: Survey and Experimental Evidence*, *Advances in Political Psychology*, Vol. 38, Suppl. 1, 2017 doi: 10.1111/pops.12395.
---- David, R. (2011). *Lustration and transitional justice: Personnel systems in the Czech Republic, Hungary and Poland*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- [15] Dhawan, N. (2012) 'Transitions to Justice', in Buckley-Zistel, S. and Stanley, R. (eds) *Gender in Transitional Justice*, Basingstoke: Palgrave.
- [16] Dyzenhaus, D. (2012) 'Leviathan as a Theory of Transitional Justice', in Williams, M.S., Nagy, R. and Elster, J. (eds) *Transitional Justice*, New York, NY: New York University Press.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [17]Edkins, J. (2003) *Trauma and the Memory of Politics*, Cambridge: Cambridge University Press. Franke, K.M. (2006) 'Gendered Subjects of Transitional Justice', *Columbia Journal of Gender and Law*, 3 (15): 813–28.
- [18]Fletcher, L. E., & Weinstein, H. M. (2002). Violence and social repair: Rethinking the contribution of justice to reconciliation. *Human Rights Quarterly*, 24, 573–639.
- [19]Fletcher, L. E., & Weinstein, H. M., with Rowen, J. (2009). Context, timing and the dynamics of transitional justice: A historical perspective. *Human Rights Quarterly*, 31, 163–220.
- [20]Glasius, M. and Meijers, T. (2012) 'Constructions of Legitimacy: The Charles Taylor Trial', *International Journal of Transitional Justice*, 2 (6): 229–52.
- [21]Hinton, A.L. (ed.) (2010) *Transitional Justice. Global Mechanisms and Local Realities after Genocide and Mass Violence*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- [22]Humphrey, M. (2003) 'From Victim to Victimhood: Truth Commissions and Trials as Rituals of Political Transition and Individual Healing', *Australian Journal of Anthropology*, 2 (14): 171–87.
- [23]Lambourne, W. (2009) 'Transitional Justice and Peacebuilding after Mass Violence', *International Journal of Transitional Justice*, 3 (1): 28–48.
- [24]Laplanche, L.J. (2008) 'Transitional Justice and Peace Building: Diagnosing and Addressing the Socioeconomic Roots of Violence through a Human Rights Framework', *International Journal of Transitional Justice*, 3 (2): 331–55.
- [25]Lutz, E. and K Sikkink, K. 'The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America' (2001) 2 *Chicago Journal of International Law* 1–34.
- [26]McEvoy, K. (2007) 'Beyond Legalism: Towards a Thicker Understanding of Transitional Justice', *Journal of Law and Society*, 34 (4): 411–40.
- [27]McEvoy, K. and McGregor, L. (eds) (2008) *Transitional Justice From Below. Grassroots Activism and Struggle for Change*, Oxford: Hart Publishing.
- [28]Mani, R. (2002) *Beyond Retribution. Seeking Justice in the Shadows of War*, Cambridge: Polity Press.
- (2008) 'Dilemmas of Expanding Transitional Justice, or Forging the Nexus between Transitional Justice and Development', *International Journal of Transitional Justice*, 3 (2): 253–65.
- [29]May, L. (2012) 'Transitional Justice and the Just War Tradition', in Palmer, N., Clark, P. and Granville, D. (eds) *Critical Perspectives in Transitional Justice*, Antwerp: Intersentia.
- [30]Mendeloff, D. (2004). Truth-seeking, truth-telling, and postconflict peacebuilding: Curb the enthusiasm? *International Studies Review*, 6(3), 355–380.
- [31]Mihr, A. (ed.) (2012) *Transitional Justice. Between Criminal Justice, Atonement and Democracy*, Utrecht, SIM Special Issue No. 37.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [32] Miller, Z. (2008) 'Effects of Invisibility: In Search of the "Economic" in Transitional Justice', *International Journal of Transitional Justice*, 3 (2): 266–91.
- [33] Nagy, R. (2008) 'Transitional Justice as Global Project: Critical Reflections', *Third World Quarterly*, 2 (29): 275–89.
- [34] Nesiah, V. (2006) 'Discussion Lines on Gender and Transitional Justice', *Columbia Journal of Gender and Law*, (15): 799–812.
- [35] Ní Aoláin, F. and Rooney, E. (2007) 'Underenforcement and Intersectionality: Gendered Aspects of Transition for Women', *International Journal of Transitional Justice*, 3 (1): 338–54.
- [36] Okello, M.C. (2010) 'Afterword: Elevating Transitional Local Justice or Crystallizing Global Governance?' in Shaw, R., Waldorf, L. and Hazan, P. (eds) *Localizing Transitional Justice. Interventions and Priorities After Mass Violence*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- [37] Oomen, B. (2005) 'Donor-Driven Justice and its Discontent: The Case of Rwanda', *Development and Change*, 5 (36): 887–910.
- [38] O'Rourke, C. (2013) *Gender Politics in Transitional Justice*, Abingdon: Routledge.
- [39] Osiel, M. (2000) *Mass Atrocities, Collective Memory and the Law*, New Brunswick, NJ: Transaction.
- [40] Pensky, M. (2012) 'Commentary on Critiquing Core Transitional Justice Concepts', in Palmer, N., Clark, P. and Granville, D. (eds) *Critical Perspectives in Transitional Justice*, Antwerp: Intersentia.
- [41] Pupavac, V. (2001) 'Therapeutic Governance. Psycho-social Intervention and Trauma Risk Management', *Disaster*, 4 (25): 358–72.
- [42] Roht-Arriaza, N. and Mariezcurrena, J. (eds) (2006) *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- [43] Rubio-Marín, R. (2006) 'The Gender of Reparations: Setting the Agenda', in Rubio-Marín, R. (ed.) *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations*, New York, NY: Social Science Research Council.
- [44] Sandoval, S. *Transitional Justice: Key Concepts, Processes and Challenges* (Institute for Democracy and Conflict Resolution Briefing Paper No 07/11, 2011) at 10 <http://www.idcr.org.uk/wp-content/uploads/2010/09/07_11.pdf>.
- [45] Shaw, R., Waldorf, L. and Hazan, P. (eds) (2010) *Localizing Transitional Justice. Interventions and Priorities After Mass Violence*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- [46] Sriram, C.L. and Pillay, S. (eds) (2009) *Peace versus Justice? The Dilemma of Transitional Justice in Africa*, Scottsville: University of KwaZulu Natal Press.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [47] Teitel, R.G. (2003) Transitional Justice Genealogy, *Harvard Human Rights Journal*, (16): 69–94.
- [48] Van der Merwe, H. (2013). Editorial note. *International Journal of Transitional Justice*, 7, 1–7.
- Van der Merwe, H. (2014). Transitions in the Middle East and North Africa: New trajectories and challenges for transitional justice? In K. J. Fisher & R. Stewart (Eds.), *Transitional justice and the Arab Spring* (pp. 226–238). London, United Kingdom: Routledge.
- [49] Vinjamuri, L., & Snyder, J. (2004). Advocacy and scholarship in the study of international war crime tribunals and transitional justice. *Annual Review of Political Science*, 7, 345–362.
- [50] Webber, J. (2012) ‘Forms of Transitional Justice’, in Williams, M.S., Nagy, R. and Elster, J. (eds) *Transitional Justice*, New York, NY: New York University Press.
- [51] Wilson, R. (2001) *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State*, Cambridge: Cambridge University Press.
- [52] Winter, S. ‘Towards a Unified Theory of Transitional Justice’ (2013) 7 *International Journal of Transitional Justice* 224–44.
- [53] Wuthnow, R. (1987). *Meaning and moral order: Explorations in cultural analysis*. Berkeley: University of California Press.
- [54] Human Rights Council, ‘Annual Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and Reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General’ (6 August 2009) UN Doc A/HRC/12/18.
- [55] Updated set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity, UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1 8 February 2005
- [56] United States Institute for Peace, ‘Transitional Justice: Information Handbook’ (September 2008) <http://www.usip.org/sites/default/files/ROL/Transitional_justice_final.pdf>.
- [57] ‘The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies’ (n 3) 9.